

Insonlarga yaxshilik qilib,
shu yaxshilikdan zavq olib
yashash eng oliy baxtdir.

Ilhom Zoyir

ISBN 978-9943-01-218-9

"O'ZBEKISTON"

Ilhom Zoyir

YUZ TILLO MOJAROSI

84(50)'6

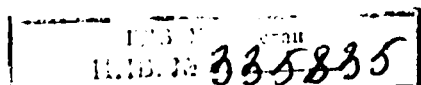
Z 73

Taqrizchi: *filologiya fanlari doktori* Bahodir Karimov.

Haq so'zi bilan to'g'rilikni, adolatni ulug'lagan, xalqning himoyachisiga aylangan, **kishilik jamiyatida** so'zi bilan ishi mos kelmaydigan riyokorlarning kirdikorlarini fosh etib, turli ko'rinishdagi kamchilik va nuqsonlar ustidan kulib, kuldirib, kulgisevarlar dilidan munosib o'rin olgan Xo'ja Nasriddin obrazi aks etgan ushbu asar kulgill, fosh etuvchi lavhalarga boyligi bilan Siz aziz o'quvchilarga manzur bo'ladi, degan umiddamiz.

ISBN 978-9943-01-218-9

© «O'ZBEKISTON», 2008 y.

XO'JA NASRIDDINNING QAYTISHI

Bir necha asrdan buyon Xo'ja Nasriddin ko'p xalqlar o'rtasida talash. Lekin aksariyati uni buxorolik deb biladi. Bu shahri sharifning mashhur Labi hovuzida Afandiga haykal ham o'rnatilgan. Hali hech kim e'tiroz qilganicha yo'q.

Har kim har xil o'ylar-u, biroq Buxoroda yaxshigina hazil-mutoyiba bor. Faqat boshqa vodiy va vohalarimizdagiga biroq o'xshamasligi, o'ziga xos bo'lishi mumkin. O'zbekiston xalq yozuvchisi Ne'mat Aminov qay bir ma'noda ana shu buxorocha hajvni adabiyotimizga olib kirdi. Adibning talay hajviyalari, ayniqsa, «Yolg'onchi farishtalar» romanida Afandi latifalarining ta'siri yo'qmi? Bo'lganda qanday?

Ammo bu borada Ne'mat Aminov yolg'iz emas. Buxoroning Shofirkonida tug'ilib o'sgan hajvchi-yozuvchi Ilhom Zoyir ham ustoz boshlagan yo'lni izchil davom ettirayotganlardan.

Uning qo'lingizdagi «Yuz tillo mojarosi» romani aynan va bevosita Afandi haqida.

Tasvirlanishicha, Afandi, asli, buxorolik, Turkiyaning Bursasida yashaydi. Yurtiga ziyoratga kelgan. Jamiki voqeayu hodisot ana shu safaridan boshlanadi.

Bizda hajviy roman bor, tarixiy roman-ku juda ko'p yozildi. Biroq Ilhom Zoyirning asari – hajviy-tarixiy roman. Voqealar ikki asrlar ilgarigi Buxoroda kechadi. Shuning uchun personajlar tilida ham, ba'zan muallif bayonlarida ham o'sha davr ruhi aks etib turadi.

Adib Abdulla Qodiriy romanlari yo'lidan borib, voqealarni sarlavhalar qo'yilgan qismlarga bo'lib tasvirlaydi. Bu, birinchidan, mutolaani osonlashtiradi – o'qib, zerikmaysiz;

ikkinchidan, shu sarlavhalar ham asar mohiyatiga kirib borishga yordamlashadi.

Xalqimizda Afandi – donishmandlik, so‘zamollik, ustamonlik, uddaburonlik, shuning bilan birga, adolatparvarlik, kambag‘alparvarlik, kurashchanlik timsoli. Og‘zaki adabiyotimizdagi latifalarning bari shunga xizmat qiladi.

Ilhom Zoyir shuni mahkam tutgan. U yaratgan qahramon ham shunday. Albatta, bu asarda Afandi latifalarining sezilarli va samarali ta’siri bor, ayrimlari, hatto, voqealar mag‘zi-mag‘ziga singib ham ketgan. Biroq romandagi bosh qahramon xalq og‘zaki ijodidagi Afandining o‘zigina emas, u muallif yaratgan tamoman yangi timsol.

Roman bilan boshdan-oxirigacha tanishgan kishi bunga amin bo‘ladi. Afandi haqida suratga olingan film ko‘p. Ajab emaski, bu roman bosilishi bilan kinokomediya yaratish uchun «xomashyo» qidirib yurgan iste’dodli rejissorlardan birining qo‘liga tushsa...

Sultonmurod OLIM

*O'zbekiston xalq yozuvchisi
Ne'mat Aminov xotirasiga bag'ishlayman.
Muallif*

NOTANISH YO'LOVCHI

Notanish yo'lovchi ko'k eshagini yo'rg'alatgancha Buxoro shahri tomon ketib borar edi...

Poyi Kalon bilan Mir Arab madrasasi gumbazidan oxirgi nurlarini yig'ishtirib olishga chog'lanayotgan quyosh asta-sekin qizg'ishtob tusga do'nib, olam go'yo sirli-sirli ertak so'ylayotgandek, g'ir etgan shabada yo'q. Yo'l chetidagi xushbichim, biri-biridan go'zal majnuntollar zilol suvda kokillarini chayib turishar, ufqda shafaq nuriga yo'g'rilgan kumushrang bulutlar esa ajib bir tabassum ila olamga kulgi hadya qilayotganday. Tandirdek qizigan kunning tafti qaytgan. Osmonni to'ldirib bir gala qushlar chug'urlashib uchib o'tdilar. Yo'lovchi qushlarga birrov qarab oldi-da, dimog'ida o'ziga xush yoqadigan qadimiy ashulasini xirgoyi qilgancha ketib bormoqda...

Borliqni oltin rangga bo'yagancha quyosh o'z ko'shkiga bosh qo'yar ekan, notanish yo'lovchiga yetib olgan shahar qozisi Namozxonto'raning mulozimi to'riq qashqasining tizginini biroz tortib edi, ot bir pishqirib, qadamini sekinlatarkan, suvoriy qalqib ketdi. Notanish yo'lovchi ham o'z xayollariga g'arq bo'lib ketayotgan edi, shundoqqina biqinida pishqirgan otning nafasidan bir seskanib, xayollari tariq donasidek har tomonga sochilib ketdi va ko'ylagining yoqasini xiyol ochib, ko'ksiga bir-ikki tufladi-da, suvoriyga iddao bilan qaradi:

— Hay-hay, tahoratimning buzilishiga bir bahya qoldi-ya, — dedi eshakning jilovini tortib. — Yo'talib ham qo'y-maysiz-a!

— Yo'l bo'lsin! — Suvoriy xijolatdan qizarib, qamchili qo'lini ko'ksiga qo'ydi va boshini egib salom berdi. — Assalomu alaykum!

Yigitning salomidan keyin yo'lovchining chehrasi ochilib:

— Vaalaykum salom, mullo bo'ling, yigit! — dedi. Bu istarasi issiq yo'lovchi jilmayganida ikki ko'zining chetlari qisilib, lablari bilan birga ko'zi ham kulganday bo'lar, ikki yuzida paydo bo'lgan chuqurcha esa uni yanada quvnoq ko'rsatib yuborar, misrang cho'qqi soqoli yuz tuzilishiga mos, hoji do'ppining ustidan o'rab olgan shoyi sallasi quyib qo'yganday yarashganki, har qanday hamrohni tezda o'ziga qaratib olishi shubhasiz. Uning shu fazilatlarini bir tabassumga qorishtirib qarashi suvoriyni o'ziga rom qildi-qo'ydi.

— UZR, amak! Jilovni oldinroq tortgan edim, saqo qolgur bo yana qaysarligi tutdi-da buni, — dedi suvoriy ostidagi otni koyigan bo'lib. — Boz uzr so'rayman, amak!

Yigitning astoydil so'rayotgan uzridan zavqi toshgan yo'lovchi navqiron hamrohining ko'nglidan xijolat g'uborini aritish maqsadida:

— Mullo yigit, hech bokisi yo'q. Xijolat na darkor. Man bir ikkiqat zaifamidimki, bolamni tushirib, mandan uzrma'zur so'raysiz! — dedi. Yo'lovchi bu so'zlarni aytar ekan, uning yuzidagi ilk tabassum o'chmay, aksincha, battar alanga olib turdi. Iliq tabassum esa yigitning yuragini qizdirdi.

— Baxay! Qayerlardan so'raymiz, amak? Eshagingizning yo'rg'asiga qaraganda, juda uzoqdan kelayotganga o'xshaysiz?

— Men aytmay, siz eshitmang, yigit. Juda uzoqdan kelyapman. Yo'lga chiqqan manzilim bu yerlardan ko'rinmaydur. — U shunday deb suvoriyning ismini so'radi: — Ismingiz nimadur?

— Zamonali, — dedi suvoriy va notanish hamrohining ismini so'rashni unutib: — Ko'rinmaydurg'on manzilning, hech bo'lmasa, nomi bordur?— deb so'radi.

Yo'lovchi miyig'ida kulib, yigitning yuziga sinchkov tikildi.

— Shu kelishim Turkiyoning Bursasidan. Aslimiz ersa Buxoroi sharifdan. Safar dar Vatan.

— Vatan sog'inchini yetaklab kelyapti, deng, amak? Hay, endi, shahri sharifda qavmu qarindosh bormi?

— Alhamdulillah, peshonamga sig'magan opaginamdan yodgor qolgan yolg'izgina pisarlari Fayzobod xonaqosi biqinidagi Sanduqsozon dahasida muqim yashaydur. Sanduqchilik hunari bordur. Inshoolloh, o'shanikiga qo'nurmiz...

O'zlari kim bo'ladilar, mullo yigit? Xuftonu namozshomda shaharga tushmoqdasiz?

Zamonali qizg'ishtob shafaqqa xavotir bilan bir qarab olarkan:

– Vardonzedan kelayotirman, amak, – dedi hamrohiga sal egilib. – Padar ila modar o'sha yerda, o'zim ijarada turib, shahar qozisiga mulozimlik qilurman. Padar betobdurlar, ahvollaridan xabar olib qaytayotirman. – Zamonali xavotirini oshkor etdi: – Oftob ham yuzini berkitdi. Buxoro darvozalari ham taqa-taq tanbalandi endi. Tashqarida qoladigan bo'ldik, hamshahar.

Yigitning «hamshahar» deb o'ziga yaqin olishi, uning dinu diyonatligi, muloyimligi, xushmuomalaligi notanish yo'lovchining ko'nglini ko'tarib, bo'yini boz bir qarichga yuksaltirib yubordi.

– Tashqarida qolishdan qo'rqasizmi, inim? – dedi u ham yigitni o'ziga yaqin olib.

– Tashqarida qolishdan qo'rqmasman, amak, aksincha, sizday aziz mehmonning yana bir kecha yurt sog'inchi o'tida qovrilishidan xijolatdaman!

– Bir kecha – ming kecha emasdur, – dedi yo'lovchi yigitni xijolatdan mosuvo qilarkan. – Necha yillar hijronda yashagan bu ko'ngulga yana bir kecha chikora! Biror qishloqqa qo'nurmiz. Masjid bordur, choyxona bordur. Magar bular bo'lmasa, mehmontalab, savobtalab, ko'ngli keng musulmon bordur. Qo'noq bo'lib, tunni tongga ulaydurmiz, suhbatijonon qurib, yanada birodar bo'lurmiz. Sizday hamrohi navqironni taqdirning o'zi menga ro'baro' qildi. Bu ham menday musofirga taqdirning muborak inoyatidur!

Quyosh tamoman jamolini parda ortiga olib, chor atrofga zulmat lashkarlari qora chodralarini yoygan bo'lsa-da, odamzod ko'zi hali oq ip bilan qora ipni farqlar holatda edi. Zamonali qamchining uchi bilan oldinni, miltillab ko'ringan chiroqlarni ko'rsatib:

– Oldinda Tanaboyning qishlog'i, qishloqni Ko'zacha derlar, – dedi va «ehtimol, mehmon bu qishloqni bilar», degan o'y bilan: – Aybga buyurmaysiz kaminani, o'z yurtingizni o'zingizga tanishtirmoqdaman. Bu qishloqni o'zingiz ham mendin a'lo bilarsiz?

Yo'lovchi yarq etib hamrohiga qaradi, lekin uning yuzidagi ifodani ilg'ay olmadi. Shunday bo'lsa-da, taxminini bayon etdi:

– Fikri ojizimcha, Ko'zacha deganingiz, Jo'yi muliyon emasmi?

– Jo'yi muliyon? – ajablendi yigit. – Buxoroda shu nomdagi ariq bordur, lekin bunday manzil-makon yo'qdur!

Yo'lovchi boshini sarak-sarak qildi. Qaysi zamonga kelib qolganini yodiga keltirib, istihola ila yoqimligina jilmayib qo'ydi.

– UZR, inim. Siz Jo'yi muliyonni qaydin ham bilardingiz! Jannat maqomini olgan bunday manzil-makon Buxorodan boshqa yurtda yo'q erdi. Charoki ul makon saroy-u bog'lar, gulzoru bo'stonlar birla chamanzor, doimiy oqib turuvchi suvlari jonning rohati erdi. Uning turnaqator bir-biriga tutoshib ketgan, chamanzorlarining oralaridan ariqlar o'tib, gulzorlar aro ming tarafga qarab oqar erdi. Shildirab oqib turgon zilol suvlarni tomosho qilgan kishi borki, bu suv qayerdan kelmoqda-yu, qayerga ketmoqda deb hayrat yoqosini ushlar erdi. – Yo'lovchi bir so'lish oldi, lekin hamrohining jim ketayotganini ko'rib, gapida davom etdi: – Yana Registonning darvozasidan to Dashtakkacha yerlar toshdan ishlanib naqshlangan, bir tartibda baland uylar, turli suratlar ishlangan mehmonxonalar, chiroyli qasrlar va yaxshi sarhovuzlar bilan ziynatlangan erdi. Sada qayrag'ochlar shunday bir tarzda chodir shaklini olgan erdiki, sarhovuz labidagi o'tiradigan joyga mag'rib tomondan ham, mashriq tomondan ham zarracha oftob tushmas erdi. Bu chorbog'larda nashvati, bodom, yang'oq, gilos, jilon jiyda va boz anbar bo'yli jannatda bo'ladirg'on har ravzamonand mevalar g'oyatda yaxshi va go'zal tarzda o'tqazilgan erdi...

Marjon donasidek bir ipga tizilgan bu maqtov va jannatiy so'zlarni eshitib, aqlu hushidan ayrilayozgan Zamonali birdan o'ziga keldi.

– Amak, siz qaysi Buxoro haqida gapirayotibsiz? – deb so'radi.

– Bu tiriklik makonda nechta Buxoro bor?

– Buxoro degan sharif shahar yer kurrasinda yagonadur, amak!

– Men ham o'sha yagona Buxoro haqinda aytadurman, inim. Xoja imom, zohid, voiz Muhammad ibn Ali Nujobodiy

rahmatli Salmoni Forsiydan bir hadis rivoyat qilganlar, undan Buxoro nomi Foxira bo'lib kelgan, shundan xabaring bormi?

– Bilmas erkanman, amak, – dedi Zamonali. – Nega Foxira deb atalmish?

– Arabchada Foxira, forschada Buxoro deytilar. – Yo'lovchi allaqanday orziqish bilan o'pkasini to'ldirib nafas oldi. – Eh-h, men bu shahardan chiqib ketganimga ancha yillar bo'lgan. Agar Jo'yi muliyonni xalq unutgan ekan, unda men bu shaharda adashishim aniq. Siz menga ko'mak berarsiz, *inim*?

– Buxoroga oxirgi marta qachon kelgansiz o'zi, amak?

– Chingizxon degan bir balo olamni talab, bog'u rog'larni xarobaga aylantirgan davrlarda Buxoroni tark etib, Turkiyoga jo'namoqqa majbur bo'ldim. Bu davrlar orasida Bag'dodda yashadim, Eronda umrguzaronlik qildim. Ozorbayjonni kezdim. Xullas, yer yuzida men bormagan shahar, men mehmon bo'lmagan xonadon qolmadi. Oxirgi marta bu shaharga mang'it Doniyolbiy otaliq Buxoroni so'rab turgan, Kalonxo'ja to'pchi Vobkand begi bo'lgan davrlarda kelganman. Rahmatli qo'li ochiq beklardan erdi.

Zamonali hamrohining gaplaridan tamoman hayrat barmog'ini tishlab, tili kalimaga kelmay qoldi. U o'zini Xizrga yo sehgarga yoki lofchiga yo'liqdim, deb his qildi.

– O'h-ho! – dedi Zamonali hayrati oshib-toshib ketgach. – Siz Chingizxon bosqini davridagi Buxoroni ko'rgan bo'lsangiz, hozir yoshingiz nechada, amak?

– Manim yoshim bashar yoshi birla barobardur, – dedi yo'lovchi va qandaydir sirni oshkor qilib qo'ygandek, darrov gapining oxirini hazilga burib yubordi. – Hazildur. Men Ko'zacha qishlog'i haqinda oldinroq eshitganman-u, keyinchalik faromush qilgandurman. Havosi xushhavodurki, yaqinlashgan sari ko'ngullar orom topib, ruhi-ravonimiz yengil tortayotir.

Aslida chin gapni «hazildur» degan yo'lovchining luqmasi Zamonalining taajjubini birpasda chippakka chiqararkan, u Ko'zacha qishlog'i ta'rifiga berilib ketdi:

– Buxoroda bu qishloqni bahavo derlar, iqlimi mo'tadildur. Yozning saratonida tashqarida et ilib qo'ysangiz, u jumadan bu jumagacha hidlanmaydur. Amiri ma'sumimiz shahriyori

Shohmurod shul manzildan bir bog' hovli — ko'shk bunyod etish niyatidadurlar. Shohmurod ibn Doniyolbiy taqvodor, raiyatparvar, adolatli amirlardan. Zohidona hayotni ixtiyor etganlar, shariat ahkomlariga binoan ish ko'radilar, raiyatga huda-behuda zulm qilgan mansabdorlarning kirdikorlarini bilib qolsalar, ularni jazolaydilar, mansabidan oladilar yoxud Buxorodan quvib soladilar. Mudom raiyatning manfaati haqinda qayg'uradilar. Hatto padarlarining zulmidan aziyat chekkan avomdan kechirim so'rab, yig'lab yurganlarini eshitganmiz. Xullas, amirimizning niyatlari ulug'!

— Niyatlariga yetsunlar! — Yo'lovchi amirni alqab, so'ng hamrohidan so'radi: — Bunday adolatparvar amir ilgidagi bahavo qishloqlarda choyxona bordur? Qorin arzini tinglash vaqti ham keldi. Keling, oshu ovqat qilib, uning arzu dodini qondira qolaylik, nima deysiz? Qorin to'q bo'lsa, odam o'zini ancha xotirjam sezadi. Yo'l charchog'i ham chiqadi, a, labbay?

Zamonali hamrohining gapini darrov ilib ketdi:

— Buxoro qishloqlari choyxonasiz bo'lmas, amak. Tobistoni issiq bo'lgach, quyuq-suyuq bilan tashnani qondirib, odam o'ziga dam bermasa, tanasidagi yog' erib ketadi. Shunday paytda choyxona huzuri jon-ku. Yuraklar dardga to'lganda, qayerga borasiz? Albatta, choyxonaga. Yoru do'stlarni sog'insangiz, qayerga borasiz? Bo yana choyxonaga. Odam odamning taftini oladi, degan mashoyixlar. Ko'zachada manim bir qadrdon birodarim bor. Oti Mustafo, kasbi dehqon. Har safar o'tib-qaytganimda, bir kosa obi-yovg'onini ichirmasa, holi-jonimga qo'ymaydur. O'zi bir o'rtahol bo'lsa-da, bag'ri keng, qo'li ochiq inson. Hammaga yaxshilik tilaydur. Otasidan qolgan to'rt tanob yeridan olgan daromadi bilan ro'zg'or tebratadur. Qishloq boyi Tanaboy suvdan qarashib, tanti turgan yillari, yeridan mo'l hosil olib, ko'kragiga shamol tegadi.

Yo'lovchi luqma tashladi:

— Tanaboy deganingiz kim o'zi? Nega Xudoning ishiga aralashadi? Dehqonga hosilni Xudo beradi, Tanaboyning bunga nima daxli bor?

— O'zi to'g'ri bo'lsa-da, soyasi egri boylardan. Qishloqning suvi shuning ilgidadur. Suv bo'lmasa, hosil qayerdan bo'lsin! O'tgan safar qo'nganimda Mustafo tog'a menga nolidi. Boydan

picha qarzi bor erkan. Bu endi oxirgi uch-to'rt yilda yig'ilib-yig'ilib kelgan qarzlar. Shu qarz evaziga murtad boy: «Yo bir oy ichinda qarzingni uzasan, yo qizingni xotinlikka menga berasan», deb shart qo'yibdi. Mustafoga tog'aning Xudodan tilanib olgan yakkayu-yagona qizi bor, yaqinda o'n yettiga qadam bosadi. Birodaringa ko'mak beray desam, mening ham qo'lim kalta. Ertadan kechgacha qozining xizmatlarida bo'lib, oyiga arzimagan moyana olaman. Bu moyanaga boshimni yopsam — oyog'im, oyog'imni yopsam — boshim ochiq qoladur; zo'rg'a qorinni aldayman, xolos, amak. Mustafoga rahmim keladi. Lekin rahm bilan birovning og'irini yengil qilib bo'larmidi?

— Bu olamda dardim yo'q, degan kimsaning o'zi yo'q erkan, — dedi yo'lovchi hamrohining gapini xulosalab. Hatto kuyinganidan ikki poshnasi bilan eshagining ikki biqiniga jahl bilan nuqib ham qo'ydi. — Ba'zida ochiq ko'z bilan ham hech narsani ko'rib bo'lmaskan, inim. Aqling kalta bo'lsa ham, qo'ling daroz bo'lsin ekan... Shu ketishda o'sha birodaringiznikiga qo'namizmi?

— Yo'q, choyxonaga...

TANABOY

Tanaboyni Tanaboy qilgan rudi Mosafdan bir irmoq bo'lib Ko'zacha qishlog'ining o'rtasidan oqadurg'on Shamshod arig'ining suvi. Yetti pushti mirob o'tgan bu sulolaning hamma davlati kelib-kelib shu boyga nasib etdi. Ariqdagi suv yetmaganday, qishloqdagi hosildor yerlarning teng yarmiga ham ega chiqqan. Erta bahorda shu yerlarini chorikorlarga baylashib beradi-da, o'zi mesh qornini silab, qishloq bilan shaharning o'rtasida yallo qilib yuradi.

O'rta bo'yli, oq-sariqqa moyil, xo'ppa semiz boyning qopqora savatday soqoli yuzini yanada dumaloq qilib ko'rsatadi. Bir tiyinning ustida tikka turadigan Tanaboy otga ishqiboz. Puli ko'paysa, ot oladi yo yosh xotin. Xotini to'rttadan oshsa, biriga albatta taloq beradi.

Yaqinda Qorako'lning panjshanba bozoriga tushib, sinashta tanishi Chori turkmandan naqd yuz tilloga gijinglab,

yag'rinlari oftobda yaltirab turgan qorabayir ot sotib oldi. Otni bir-ikki minib borib, shahardagi oshnalariga maqtanib ham keldi.

— Bu safar ot olibsiz-da, Tanaboy, — deya kulgan oshnalariga:

— Shundoq bo'ldi, endigi navbat xotinga, — deb tegishdi. — Kelin ham tayyor, ko'z ostimizga olib qo'yganimiz. U eshikdan chiqadi-yu, bu eshikka kiradi. O'ziyam qaymoqday, yetilib turibdi.

— Ishingiz yeng ichida bitarkan-da?

— Ahmoqlik qilayotganda ham aqlni ishlatish kerak! Bizni bilasiz-ku, yo'lni yaqin qilib yuramiz.

Tanaboyning ko'zlagani, oshnalariga og'zining suvini oqizib maqtanib yurgani, qo'shnisi Mustafo dehqonning qizi — Zulfizar. Boy Mustafoning dehqonligi, kambag'alligidan nomus qilmaydi, u kelinning tekin tushayotganidan quvonadi.

Mustafoning boydan ozgina qarzi bor. Boy, qo'shnisi bu qarzni ming yilda ham ro'zg'oridan orttirib to'lay olmasligini juda yaxshi biladi. Qarz esa yildan-yilga tug'ib boraveradi. Chunki yerga suv kerak, suvsiz hosil olib bo'lmaydi. Shularni o'ylab, Mustafoga bir oydan beri ko'nglidan o'tib yurgan shartini tap tortmay aytdi. Tap tortmay aytishining boisi — Mustafo aytgan shartimga ko'nadi, deb o'yladi.

— Mustafo, — dedi boy o'tgan hafta boshida qo'rg'on bog'idan qaytayotib, qo'shnisini o'rta yo'lda to'xtatarkan, — xo'p desang, senga bir maslahatli ishim bor.

Birovdan maslahat so'ramaydigan bu kimsaning birdan maslahat so'ragani, yana kelib-kelib oddiy dehqondan so'raganiga Mustafoning hayrati ming chandon oshib, rosti gap ensasi ham qotdi. Istar-istamay yelkasidagi ketmonni yerga qo'yib, uning sopiga iyagini tirab, «qulog'im sizda» degandek, boyga engashdi.

— Eshitaman, boy ota!

Odamlarning «boy ota» deb murojaat qilishi Tanaboyga har doim xush yoqadi. U o'zini shu qishloqning otasi deb bilar, shuning uchun qishloqning katta-kichigiga birdek sansirab gapirardi. Mustafo boy bilan qariyb tengdosh bo'lsa-da:

— Uka, — dedi u labining ikki chekkasini barmog'i bilan sidira turib, — qarz ham belingni ancha bukib qo'ydi, a?

Mustafo birdan qaddini rostlab, hushyor tortdi. Gap qarzdani ochilganiga paylari bo'shshib, bukilgan qaddini rostladi-da:

— Boy ota, agar shu yil yaxshi hosil olsam, alhamdulillah, qarzingizni uza boshlayman! — dedi ko'zlarini yerdan uzmay. — Qo'shniichilik hurmati, yana bir-ikki yil qistamay tursangiz, hammamiz duoi joningizni qilardik.

— Sen, bu borishingda, yana bir-ikki yildan keyin ham qarzingni uzolmayсан! — gapning dangaliga ko'chdi boy ovozi baland qo'yib. — Ro'zg'oringda don-duning oshib-toshib yotgan bo'lsaki, yarmini sotib qarzingni to'lasang!

— Nega, boy ota, to'layman?

— Nimagaki, mana, qizingni ham bo'yi yetib qoldi. Endi sovcchilarning poyqadamidan ostonang ham yeyiladi. Qiz deganga sep-mep kerak, shir yalang'och erga bermasang kerak? Shu holing bilan qizingni chiqarasanmi yo mening qarzimni uzasanmi?

— Boy ota, qizim yosh, hali to'y haqida o'ylash ertami, deyman.

— O'n yettiga kirgan qiz yosh bo'ladimi?

— Ha, endi, boy ota...

Tanaboy mulohazaga borib, yuziga jiddiylik tusini berdi.

— Ha-ho', deb ko'p chaynalma, uka! Senga beradigan bir maslahatim bor, bitim desa ham bo'ladi. Bitimni albatta, sening foydangni ko'zlab tuzmoqchiman. Bu bilan sen ham qiz chiqarish tashvishidan, ham bira-to'la qarzingdan qutilasan...

To'g'risi, Mustafo bitim-mitim degan gaplarga tushunmadi. Xuddi gapning oxirini eshitmay qolgan kishidek, bir ko'zini qisib, labini yarim ochgancha anqayibgina boyning yuziga termildi.

— Boy ota, biz bir omi odammiz, hadeganda pardaga o'ralgan gaplarning mag'zini chaqolmaymiz. Agar malol kelmasa, ochiqroq qilib, ro'yi-rost gapirsangiz.

Boy ham gapni chuchmal qilmay, po'stkallasini aytdi-qo'ydi:

— Binoyiday tushunib turibsan-u, o'zingni ovsarlikka solasan, — dedi mug'ombirona ohangda. — Bu deganim, qizingni qarzing evaziga menga xotinlikka ber, deganim! Endi tushungandirsan?

Mustafo quloqlariga ishonmadi. Xayolida dalada ketmoniga suyanib tush ko'rayotganda boshiga oftob urib, uyg'otib yuborganday, ko'zlarini ishqaladi. — Boy, qizini xotinlikka so'rayaptimi?

— Boy ota, buyog'i qandoy bo'ldi? — dedi va boz ikkilandi: — Qizim ko'narmikan?

— Otasan-ku, ko'ndirasana-da! — Aql o'rgatdi Tanaboy. — Otasining og'irini yengil qilishga yaramagan farzand farzandmi?

— Axir sizning xotinlaringiz...

— Xotinlarim bilan ishing bo'lmasin! Kerak bo'lsa kattasiga taloq beraman. Qizing boyvuchcha xotin bo'lib yursa yomonmi? Har kimning ham peshanasiga boyga qaynata bo'lish yozilmagan.

— Unda men onasi bilan maslahat qilay, qani u nima deydi.

Boy endi zug'um qilmadi. Gap aylanib xotinga borib qadaldimi, bu degani ish tez pishadi, degani. Xotin erning gapini ikki qilarmidi?

— Yaxshi, eru xotin maslahatlaring pishgandan keyin o'zing sekingina menga belgi ber, sovchi yuboraman!..

Ko'chadagi gap uyga to'g'ri kelmay qoldi. Mustafoning ko'ngli qop-qorong'u uydek bo'm-bo'sh ediki, nima deyarini bilmay, biroz kalovlandi, so'ng borini to'kdi. Xotini Ulbibi esa eriga «Og'zingizdan chiqqan gap yoqangizga yopishsin! O'sha topgan kuyovingiz qirchinidan qiyilsin! Uylangani o'z tengi topilmadimi?» deb yig'ini oldi. Boyni uyalmay shu gapni aytgani uchun go'rdan olib, go'rga tiqdi. Uning o'ligini murdasho'yni qo'lga topshirib, obi rahmatini o'zi quyadigan bo'lib, qarg'andi.

— Yolg'iz qizimni boyning xotinlariga cho'ri bo'lsin, deb tuqqan ekanman-da! Tanaboyingiz noma'ulni nonini yebdi! Unga beradigan qizim yo'q, tamom-vassalom!

Mustafoning o'zi ham boyga qiz bergisi yo'q edi-yu, qarz yuki og'irlik qilib, qaddini bukib qo'rganidan boyga rad javob bermay, «xotinim bilan maslahat qilib ko'ray», deb uni umidvor qilgandi. Shu gapni bekor aytgan ekan.

— Boy bilan boy quda bo'lsa — o'rtada yo'rg'a yuradi, boy bilan kambag'al quda bo'lsa — o'rtada to'rva yuradi,

bildingizmi?! — dedi Ulbibi qarq'anishdan to'xtab. — Odamga or kerak, nomus kerak!

Mustafo qarz yuki yag'ir qilgan yelkasini qisdi.

— Nima qil deysan, onasi?

— Yo'q, deng! Zo'ravonlik qilsang, qoziga arz qilaman deb qo'rqiting! — Ulbibi ko'z yoshlarini yengi bilan sidirib oldi. — Bu gapni Zulfizar eshitmasin, eshitsa, o'zini osadi! Qaysi qiz xotin ustiga xotin bo'lishni xohlaydi?

— Qiziq gapni gapirasana, onasi, — zo'rma-zo'raki iljaydi Mustafo. — Boy odamni qozi bilan qo'rqitib bo'larkanmi? Bu — xuddi bolani olabo'ji bilan qo'rqitganday gap-da. Agar boy qarzini qistalang qilsa, nima qilasan?

— Qarz evaziga bog'-qo'rg'onimizning yarmini berib yuboring, jon xalos! — qizining baxti uchun butun molidan ham kechishga tayyor turgan Ulbibi eriga shu gapni dabdurstdan aytib yubordi.

Mustafo uchun yer berish jon berish bilan barobar edi. U ikki o't orasida qoldi. Biror aka-ukasi, o'ziga to'q xesh-aqrabosi bo'lsaki, qarz ko'tarib qarziga to'lasa...

Bir qo'shninikidagi mojaro albatta ikkinchi qo'shniga eshitiladi. Boyning yana xotiga ishqiy tushgani, qo'shnining qiziga og'iz solgani katta xotinning qulog'iga borib yetganda, uning fig'oni falakka chiqdi. Agar boy yana xotin oladigan bo'lsa, o'zi tashqarida qolishini bilardi. Shuning uchun payt poylab, qo'shnisi Ulbibining ko'ngliga qo'l solgan edi, ikkisining gapi bir joydan chiqdi.

— Niyatingiz boyga qiz bermaslik bo'lsa, qizingizni uzoqroq qarindoshnikiga qochiring! — dedi boyning katta xotini Gulsum. — Go'rso'xta boy bir kuyib o'lsin!

DARDNI BARDOSH YENGADI

Zamonali qishloqqa kiraverishdan uch-to'rt hovli tashlab, otining boshini tor ko'chaga borgan edi, eshak ham otga ergashdi. Ko'cha uncha tor emas, ikki arava ro'baro' kelsa, amallab o'tadi. Ikki tomonlama bir-biriga tutashgan guvala urib qurilgan pastqam uylar paxsa devor bilan o'ralgan. Ko'cha bo'ylab ekilgan teraklarning barglari tungi salqinda shamol bilan o'ynashib,

quloqqa xush yoqadigan ohangda shitirlaydi. Hovli atrofidagi paxsa devorlar pastligi uchun yo'ldan o'tadigan yo'lovchiga, ayniqsa, ot-eshakda o'tadiganlarga hovli sahni yaqqol ko'rinib turadi. Hozir hovlilardagi dov-daraxtlar qora ko'lankaday ko'zga tashlansa-da, ularning mevali-mevasizligini anglab bo'lmaydi. Uylardan tushib turgan xira chiroq nurlari supani arang yoritib turibdi, xolos. Xonaki itlar har joy-har joydan qishloqqa oralagan begona odamni hid olib o'zicha akillab qo'yadi.

Ko'kda kulcha bo'lgan oy atayin ko'cha boshida turib, mehmonlarning yo'lini yoritib turardi. Ko'cha oxiriga yetay deb qolganda choyxonada o'tirgan odamlarning gangur-gungur ovozi eshitildi.

— Choyxonaga yetib keldik, amak, — dedi Zamonali hamrohiga egilib. — Ana, lampa chiroqlar ko'rindi. Hali odamlar o'tiribdi chog'i.

Oldi gulzor, hovlisida to'rt-beshta balxi tuti gajak bo'lib o'sgan, tutlar ostida yog'och chorpayalar qo'yilgan, bir chorpayada to'rtta, birida uchta kishi suhbatlashib o'tirgan bo'lsa, yana birida yolg'iz kishi munkaygancha tebranib o'tirardi. Shu yerga kelganda, ot bir pishqirib bergandi, chorpayada o'tirganlardan kimdir:

— Farmon aka, qarang, mehmon kelganga o'xshaydi, — deb ovoz berdi.

Avval ichkaridan «ana, hozir» degan ovoz, keyin qo'lida fonus ko'targan oq yaxtakli kishi yo'lak bo'ylab mehmonlar iqboliga shoshildi. Kelish barobarinda «kelinglar, kelinglar» deb ovoz chiqardi va yaqinlashgach, qo'lidagi fonusni boshi uzra ko'tarib, otliqning yuziga qaradi-yu, shoshganidan ishtonbog'ini g'ijimladi.

— To'ram-ku! — dedi u shartta otning jilovidan tutib. — Xush ko'rdik, qani-qani, otdan tushsinlar! — Choyxonachi otning orqasida eshakli kishiga ko'zi tushib, yana shoshib qoldi. — E. uzr, uzr, hamrohingiz ham bor ekanlar-da. Qani-qani, birodar, eshakdan tushing! Marhamat, ichkariga... Hoy. Mirzarayim, chop o'g'lim, ot bilan eshakni ol!

Ichkaridan o'spirin bola oyog'iga chala ilingan kovushini yerga ishqab-ishqab yugurib keldi-da, mehmonlarga salom berib, ot bilan eshakni o'choqboshi tomondagi bostirmaga yetakladi. Mehmonlar esa choyxonachiga ergashishdi.

– Ichkari dim, tashqariga joy qilaman, – dedi choyxonachi yo'l-yo'lakay hol-ahvol so'rashib borarkan. – Ha, aytganday, birodaringiz Mustafoqul ham shu yerda. Ana, yolg'iz o'zi o'tiribdi. O'shaning oldiga joy qilaymi?

O'z ismini eshitgan Mustafo yalt etib mehmonlar tomonga qaradi va supada osig'liq fonus yorug'iga kelib qolgan Zamonalini tanidi va joyidan qo'zg'alib, unga peshvoz chiqdi.

– Zab kelibsiz-da, inim, – dedi Mustafo avval Zamonali bilan bag'irlashib, so'ng notanish mehmonning qo'lini siqib ko'risharkan, ularning o'zi o'tirgan chorpoyaga taklif qildi. Mehmonlar to'rga chiqib o'tirishgach, o'zi chorpoya labida yarim chordana qurib o'rnasharkan, qo'lini duoga ochdi. – Omin, sizlar keldingizlar, balo kelmasin. Allohu akbar! Qalaysiz, inim, padar-modar durustmilar? Man aytgan muolajani qilib ko'rdingizlarmi? Murch talqonini kungaboqar yog'iga aralashtirib, og'riq joyga surkalib, keyin yaxshilab uqalab qo'yilsa, oyoq uvishishi taqa-taq to'xtaydi o'zi.

– Qilib ko'rdik, oz-moz foyda berdi dedilar-ku, boboy, – dedi Zamonali minnatdor qiyofada. – O'zi qarigandan keyin shu ekan-da, hali u yerim, hali bu yerim deb xarxasha qilaverarkansan kishi. Endi shifosi Allohdan. O'zi dardini beribdimi, shifosini ham berar.

– Yaxshi, yaxshi, shifosini bersin, – dedi Mustafo, so'ng birodarining hamrohiga yuzlandi. – Siz yaxshi yuribsizmi, birodar? Tani-joningiz omonmi?

– Rahmat, rahmat, Mustafo tog'a, – dedi yo'lovchi qo'lini ko'ksiga qo'yib, jilmaygancha boshini xiyol egdi. – O'zingiz bardammisiz?

Mustafo notanish kishining og'zidan o'z ismini eshitib, bir hayrati oshsa, bir qadar xursand ham bo'ldi.

– Istarangiz issiq ko'rinyapti-yu, xotira qursin, hech eslay olmayapman. Ismi shariflarini aysalar. Qayerlik bo'ladilar?

Yo'lovchi Zamonalidan sir saqlagan ismini Mustafodan ham sir tutgisi keldimi, boshini egib, jilmaydi, xolos. Zamonali esa hamrohiga bir qarab oldi-da:

– Bu birodarimiz asli shu yerlik, yurtni sog'inib kelayotgan ekanlar, yo'lda hamroh bo'lib qoldik. Hali sizni nom olgan edim.

— Mehmonni boshlab kelib, ko'ngilning ishini qilibsiz, inim, — dedi Mustafo o'rmdan qo'zg'alib qo'yarkan. — Boshim osmonga yetdi. Qani, endi turinglar, uyga o'tamiz.

— Ha, endi... — deya lab juftlagan Zamonalining gapi og'zida qoldi.

— Xush ko'rdik, xush ko'rdik, qadamlariga hasanot, — degancha Farmon aka mis barkashda bir juft qatlama patir, mayiz, turshak va pashmak holva keltirib o'rtaga qo'ydi va yana bir bor «xush ko'rdik» degancha orqasiga qaytib, hayal o'tmay qumg'on bilan ikki-uch sopol piyola keltirib, o'zi dog' suvga quritilgan olma qoqini solib, bir-ikki shopirdi va rangi chiqquncha damga qo'ydi. Dog' suv rangga kirguncha «bay-bay»lagancha qatlama patirni ushatib, mehmonlarga «oling-oling» deya manzirat qildi. Olma choyni avvalini o'zi quyib, so'ng mehmonga uzatish barobarinda qozonboshiga qarab ovoz berdi: — Hov, Mirzarayim bolam, qozonning tagiga bir-ikki payraha tashla, sho'rva ilisin. — Keyin mehmonlarga o'girilib qo'shib qo'ydi: — Bugun qo'y go'shtidan sho'rva solgan edim, nasibalarigiz qo'shilgan ekan, hozir shuni olib kelaman.

Shu o'rinda mehmonlarga talabgor bo'lib o'tirgan Mustafo:

— Mehmonlarning qomini to'yg'azib olib chiqar ekanmiz-da, a, — deb Zamonaliga ma'noli qarab qo'ydi.

— Mehmon osh deb kelmas, — dedi Farmon aka kulib. — Qorinni bu yerda aldab, uyga borib gurungni urasizlar-da, a, labbay.

— Shunaqaga o'xshab turibdi, — dedi Mustafo kaflari orasida bo'shagan piyolani o'ynab turib. — Hozir xo'p-xo'p, ertaga o'z qo'lim bilan damlagan sersabzi oshni yedirib, keyin jo'nataman bo'lmasa.

Uchta sopol kosada bug'i chiqib turgan sho'rvani Farmon akaning o'zi mehmonlarning oldiga keltirib qo'ydi va yana o'zi o'tirgan joyga cho'kdi. Zamonali sho'rvadan ko'tarib ho'pladi-da, kosani qayta dasturxonga qo'ydi.

— Farmon akaning bugun solgan sho'rvasini uch kundan keyin ichsangiz ham mazasi og'zingizda qoladi, — dedi hamrohiga gap ma'qullatib. — Bu yerga akamizning sho'rvasini sog'inib keladiganlar bor. Gapim to'g'rimi, Farmon aka?

— Och qoringa yovg'on ham asal bo'lib kiradi-da, — dedi halidan beri indamay o'tirgan hamroh sho'rvaga non

to'g'rarkan. — Sho'rva judayam mazali bo'lgan ekan, qo'lingiz dard ko'rmasin, birodar!..

Sho'rva ishtaha bilan ichilgach, Farmon aka bo'sh kosalarni taxlab, dastyori Mirzarayimga berib yuborarkan, unga qumg'ondagi dog' suvni yangilab kelishni buyurdi va mehmonlarga:

— Uzoq yo'l bosib kelgansizlar, birpas oyoqni cho'zib, yonboshlab dam olinglar, — dedi, so'ng halidan beri «turinglar, turinglar» deb o'tirgan Mustafoga: — Biroz gangir-gungur qilib o'tiringlar, keyin uyingizga olib chiqarsiz, — dedi va «bu mehmonlarni haydayapti» deb o'ylamasliklari uchun qo'shib ham qo'ydi: — Shu yerda qolsangizlar ham bo'ladi. O'sha huvillagan uyingizda nima bor? Xotin, bola-chaqani jo'natib yuborgan bo'lsangiz. Joy qilib beraman, maza qilib gurungni urib o'tirasizlar-da, nima dediz, Mustafoqul?

Zamonali ham «shu yerda qolamiz, ovora bo'lmang» demoqchi edi, choyxonachining gapidan keyin birodari Mustafo dehqonning uyida nimadir gap bo'lib o'tganligini ko'ngli sezdi.

— Mustafo tog'a, yanga bilan jiyanni qayerga jo'natdingiz? Indamaysiz ham.

Mustafo bo'ynini egib, jim qotgan edi, Farmon aka uning holatiga achinib, oyog'ining soniga shapatilab urib yubordi. Uning bu harakatidan Zamonali Mustafoning dili xotirjam emasligini bilib:

— Yana o'sha gapmi? — deb so'radi. Mustafo tasdiq ma'nosida boshini qimirlatib qo'ydi. U gapirishni, dilidagini to'kib solishni juda-juda istab tursa-da, notanish mehmondan istihola qilib, duduqlanar, hayajonining zo'ridan bir marta uradigan yuragi birvarakayiga o'n marta gupillardi. Zamonali ham shuni aytmasin-da, deb ko'nglidan o'tkazib turganda, kutilmaganda Farmon aka gapirib yubordi:

— Tanaboy yana qistalang qilyapti, — dedi Mustafoning istihola qilib turganligini sezib, uning dardini o'zi oshkor qilarkan. — Qarzini tiqilinch qilyapti, bachchag'ar! Qarzingni uzolmasang, evaziga qizingni berasan, deb jiyanga og'iz solibdi, yaramas! Shunga, akam yanga bilan jiyanni Romitanga — Vahmkordagi uzoqroq qarindoshlarinikiga yuborganlar. Shu, boyning ko'zidan nari bo'lsin, deganlar-da.

Bu xabardan Zamonalining yuzi qizarib, notanish mehmonning oldida xijolat bo'lib, yuragiga igna sanchilganday ko'ksini siladi. Bu igna g'azab ignasi ediki, tishlarini g'ijirlatib:

— Voy, uyatsiz-ey! — deb yubordi butun nafratini, g'azabini shu bitta so'zda jamlab. — Hali shu darajaga bordimi? Yuzsiz! — Uning javonmardligi tutib, odobga xilof so'zlar og'zidan beixtiyor chiqib ketdi. — E, seni tuqqan... Qani, endi zamon ko'tarsa, bunaqalarning burnini yerga ishqab, bir ta'zirini bersang! Davlatim bor deb, ko'ngliga kelganini qilaveradimi?! Dinu diyonat bormi o'zi bularda? — Shuncha gapni kimga qaratib aytganini bilmadik-u, mana bu gapni Mustafo dehqonga qaratib aytgani aniq: — Qachongacha qizingizni yashirib yurasiz?

Farmon aka bu mavzuni ochganiga uyaldi. Boshini xam qilib, labini tishlab-tishlab, g'avg'oni boshlab o'zi qochgan kishidek, bir nimani bahona qilib, o'rnidan turdi-da, sekini o'choqboshi tomonga ketdi.

— Mustafoga to'g'risi qiyin bo'ldi, — eshitib turgan ekanmi, qo'shni chorpoynada o'tirganlardan biri gapga qo'shilarkan, Zamonaliga gap uqtirdi. — Tanaboy ham haddidan oshib ketdi. Qishloqdagilar bir bo'lib, Mustafoning qarzini to'laymiz deymiz-u, ammo o'zimiz ham qarzga botib ketganmiz-da, uka. Bo'yningda qarzing bo'lsa, tiling ham qisqa bo'larkan. Boyga nasihat qilib bo'lmasa. Kambag'al kambag'alga yeng bo'lolmaskan-da, ishqilib. Tanaboy shu oxirgi ikki yilda suvning narxini oshirib, beshta panjasini baravar og'ziga tiqdi. Uyatni bilmay qo'ydi. Olgan hosilimiz suv puli bilan baravar bo'lib qolyapti. Topgan-tutganimizni boyga bersak, bola-chaqamizga nima qoladi, hayronmiz.

Zamonali «bu gapirayotgan mard kim bo'ldi ekan», deb o'girilib qaragan edi, sochi taqir qirilgan qotma kishiga qo'shilib yonidagi ikki sherigi ham salom berdi. Zamonali ham boshini qimirlatib alik oldi-da, uning gapiga qo'shimcha qildi:

— Boy bo'lsa o'ziga! Uning o'zboshimchaligini qishloqning mingboshisiga borib, shartta-shartta aytmaysizlarmi? — dedi azbaroyi kuyinganidan qizarib-bo'zararkan. — Mingboshi insofga chaqirib qo'ymaydimi?

— Be! — deb yubordi gapga qo'shilganning yonidagi yoshi o'tganroq sersoqol sherigi boshidagi do'ppisini olib jah!

bilan kaftiga urarkan, g'azabdan yuzlari burishib ketdi. — Tili birga lab urib bo'ladimi? Mingboshi kim-u, Tanaboy kim? Ikkisi bir go'r! Arz qilsak, yana o'zimiz aybdormiz-da. Bir hezalak mirshabimiz bor, qo'yib bersang, boyning oyog'ini yalaydi. O'zi kambag'alning boshida tayoq sinadigan zamon bo'ldi-da. Tovog'ing kichik bo'lsa-da, qoshig'ing katta bo'lsin ekan.

Qo'yib bersang, bu yerda o'tirganlarning har biri ichidagi dardini to'kib solsa. Hammasining ichida og'ir tosh bor, shu toshni kimga otishni bilishmaydi. Gap bilan, gapirgan bilan esa bu toshni eritib bo'lmasa. Bundaylarning ko'pini ko'rgan Zamonaliga turib-turib alam qildi va tishlarini g'ijirlatgancha gapning dangaliga ko'chdi:

— Xo'p, hay, hammamiz bitta ish qilaylik, — dedi u «siz nima deysiz» degandek yonidagi hamrohiga ma'noli qarab. — Boy shunchalik noinsof ekan, biz o'zimiz uning ta'zirini beraylik! Men shahar qozisining mulozimiman, ismim Zamonali, o'zim Shofirkonning Vardonzesidanman, sizlarga yordam berishga hamisha tayyorman. — Bu yigitning xalqqa bunchalik qayishqoqligini ko'rgan notanish hamrohi uning yelkasiga qoqib qo'yarkan, «voz»ning ruhi yanada ko'tarilib, gapirayotgan gaplari ham keskinlashdi. — Sizlarning nomlaringdan arz xati yozay, sizlar barmoq bosib bersangizlar, men uni qozi orqali qozikalonga yetkazay, nima deysizlar?

Hozirgina to'lib-toshib, taqdirning hukmidan nolib o'tirganlar bu taklifni eshitib, yuzlari birdan burishib, kalovlanib, o'zlaricha bir nimalarni g'uldiray ketishdi:

— Qo'ying, boshimizga balo orttirib olmaylik! Sabr qilsak, dardni bardosh yengadi!

Zamonali bularning gapiga, holatiga istehzo bilan kuldi. «Maydonlaring tor, mardliklaring ham shunga yarasha ekan!»

— Jabmi o'zlaringga o'zlaring sotib olgan ekansizlar. Mana bunaqa pana-panada nolishni bilasizlar-u, lekin birovga arz qilishdan qo'rqasizlar. Yana bu ishlaringni andishaga yo'yasizlar-da, andishaning nomini qo'rqqoq deysizlar. Sabr tagi sariq oltin, deysizlar. Sizlar sabr qilib o'tirganda, sariq oltinlarni boy allaqachon o'ziniki qilib olgan. Boshlaringga baloni orttirib bo'lgansizlar-u, bundan boshqa yana qanaqa baloni o'ylaysizlar? Hech bo'lmaganda, har bir qishloqning

o'zini devonai rostgo'yi bo'lishi, hazil-huzul bilan haqiqatni aytib turishi kerak!

Qotma kishi taqir boshini silab, chuqur mulohaza bilan:

— E, to'ram, Xo'ja Nasriddinga o'xshagan devonai rostgo'ylar qani hozir? — dedi zo'r bir dard va orziqish bilan. — Xo'ja Nasriddin tirik bo'lganlarida edi, bunaqa uyatsizlarni dodini allaqachon bergan bo'lardilar! U kishining kulgilari bizga o'xshaganlarning dardiga malham, kazzoblarning diliga nashtar edi.

Zamonalining qaptalida o'tirgan mehmon yalt etib o'sha kishiga qaradi va tezda ko'zini olib qochdi.

NOUMID SHAYTON

Mustafo mehmonlarni boshlab kelganda, hovli sahni ko'zga uncha tashlanmas, ko'kda qizlarning qoshiday suzilib chiqqan oy allaqachon og'ib, shu'lasining xiraligidan atrofdagi narsani ko'rib bo'lmas, boyning qo'shni ekanligini esa sohibi xonadon quyosh chiqar tomondagi baland uyga im qoqib, «boyning boloxonasi» degan gapi mehmonning esida qolgan edi, xolos.

Ertalab uyg'ongan mehmon uyda bir o'zi qolganligini sezdi. Hovliga chiqdi, jimjitlik. Hovli yonboshidagi bostirma tomon qarasa, qadrdon eshagi nishxo'rd kavshab turibdi. Ot ko'rinmadi, demak, Zamonali kallai saharlab turib ketgan.

— Xo'v, Mustafo aka! — deya ovoz berdi mehmon qo'lini beliga tirab. Hech kim javob bermadi. — Ertalabki salqinda yer chopgani tomorqasiga ketgan-da, — degan xulosaga keldi va to'g'riga qaragan edi, peshanasida *turgan* kungurador boloxonaning naqshinkor chambarakli, harir parda tortilgan darichasiga ko'zi tushdi. Hovlining kunchiqar tomonida bo'lganligi uchun bu boloxona quyosh nurini to'sib, Mustafoning hovlisidagi bir parcha yerga ekilgan rayhonu jambillarga, mijmoriq bir-ikki tup dov-daraxtga soya tashlab, unib-o'sishiga monelik qilardi. Bir qaraganda quyosh nuriga *tashna* bu hovli egasiga o'xshab unib-o'smagan, soyada qolib ketgan.

Haqiqatan ham Zamonali tong-sahar uyg'ondi, tahorat olib, bomdodni o'qidi-da:

– Mustafo tog'a, menga uzr, mehmon uzoq yo'l bosib charchagan, yotib damini olsin, sal keyinroq uyg'otib, kuzatarsiz. – deya yo'lga tushgan. Birodarini kuzatgan Mustafo esa tonggi salqinda qo'rg'ondagi yumushlarni saranjomlash maqsadida bog'-qo'rg'on tomonga o'tib ketgan.

Mehmon soyada sarg'aygan rayhonu jambillardan ko'zini uzib, yana bir bor boloxona darichasiga qaragan edi, kimdir o'sha darichadan ko'z uzmay unga qarayotganini payqadi. Kuzatuvchi ko'z-ko'zga tushishidan cho'chidimi, harir pardani tashlab, o'zini yonga oldi. Mehmon ko'zini olib qochib, yana bir bor o'sha tomonga qaradi. Yuqoridagi holat takrorlangach, darichadan mo'ralayotgan kishi Tanaboy ekanligi mehmonga ma'lum bo'ldi va kallasini sarak-sarak qilib, miyig'ida kuldi. Kulish barobarinda ko'nglidan bir shumlik o'tdi. Hovli o'rtasidagi gajak o'sgan o'rik daraxtining ostiga qo'yilgan yog'och kartga borib o'tirdi. Shumlikni xayolida pishitarkan, o'g'rincha boloxona darichasiga qarab-qarab olar, kuzatuvchi bo'lsa harir pardani qiyalatib termulishni qo'ymasdi. Go'yo hech narsani sezmaganday, mehmon qo'llarini tepaga ko'tarib, tavalloni boshladi:

– Ey, bandalariga rahm qiluvchi rahmdil Allohim! Sen jamiki bandalaringni teng ko'ruvchisan! Dardmandlarning dardiga shifo beruvchi, omadsizga omad hadya etuvchi, musofirlikda qiynalib yurganlarning og'irini yengil qiluvchi – o'zingsan! – degan hamdu sanolardan keyin muddaoga o'tdi. – Men bu yurtida bir musofirman, lekin qo'lim juda kalta. Hatto meni mehmon qilgan mana shu uy sohibini rozi qilishga ham qurbim yetmay turibdi. Agar sen, rahm aylab, men bechoraga yuz tillo hadya qilsang, meni bu malomatlardan xalos etib, tunu kun sening duoningda bo'lgan bandangni xursand qilarding! Noumid shayton, deydilar. Men senga yukundim va sendan so'radim. Menga naqd yuz tillo suv va havodek zarur. Illo-billo to'qson to'qqiz tillo tashlasang, aslo olmasmen, chunki qolgan bir tilloni ham topishga qurbim yetmaydur. Menga yuz tillo tashla!

Mehmon takror-takror Xudoni nom olib, iltijolar qilar-kan, ko'zini yumib, borgan sari ovozig'a shikastalik baxsh etar, mungli nolalar qilar, o'zini bechorahol sanasa-da, insofli, diyonatli ekanligini bot-bot eslatib o'tar, hojati faqat

yuz tillo tanga bilan bitishini, to'qson to'qqiz tillo tanga mutlaqo kerakmasligini ta'kidlardi.

Notanish kishining begona bir hovlida turib, o'zidan-o'zi Xudoga zurna urishi boloxona darichasidan kuzatib turgan Tanaboyda ajib bir qiziqish uyg'otdi. O'zini dinu diyonatli sanab turgan musofirning iymonini sinamoq niyatida, boloxonadagi bag'dodiy tutdan yasalgan sandiqdan to'qson to'qqiz tillo tanga sanab olib, uni ipak bilan jimjimador naqshlangan baxmal hamyonga soldi, hamyonning og'zini tugib, sekingina darichadan qo'shnining supasiga, musofirning oyog'i ostiga tashlab yubordi. Tilloning yoqimli jarangini eshitgan mehmon ko'zini ochdi va oyoqlari ostida yotgan hamyonni ko'rib, o'rmidan turdi, yon atrofga, tepaga olazarak qaradi, so'ng «shukur, shukur» deya kimgadir qulluq qildi. Egilib hamyonni yerdan ko'tardi. Avval qo'lida chamaladi, so'ng uning og'zini ochib, tangalarni ovoz chiqarib sanadi:

— Bir, ikki, uch, to'rt... to'qson to'qqiz!.. E, Allohim! — U tillolarni qayta hamyonga solib, uning og'zini tugdi va bir qo'lida hamyon bilan yana qo'llarini duoga ochib, hamdu sanoni boshladi. — Marhamatingga qulluq! Mendek bir bechorahol bandangni nolayu iltijolari senga borib yetdi-ya! Mingdan-ming roziman!..

Mehmon ko'zlari yashnab, hamyonni qo'yniga joylagach, uning harakatlarini boloxonada turib kuzatayotgan Tanaboyning kapalagi uchib, birinchi navbatda qo'lidagi tasbehi tushib ketdi, ikkilamchi, kallasidagi o'ylari alg'ov-dalg'ov bo'ldi.

— Voy, uyatsiz, betavfiq, muttaham! — dedi u va shoshapisha qalami choponini yelkasiga tashlab, pastga qarab tushdi. Boloxona zinasida oyoqlari chalishib ketarkan, o'zicha: — To'qson to'qqiz tilloni olmayman, degan edi-ku! Axir men tashlagan hamyonda bir kam yuz tillo bor edi, uyalmay oldi-ya, bexirad! Hozir sharmandasini chiqaraman! O'zi hozirgilarda insof-diyonat qolmagan! Og'izlaridan boshqa gap chiqadi, qiladigan ishlari boshqa! — deya o'zini tashqariga urdi.

Tanaboy ko'cha tomondan Mustafoning darvozasini taqillatdi. U darvozaning zulfinini urarkan, qo'llari qaltirar, taq-tuq ovoz esa qulog'iga kirmas, birpasda ko'ru soqovga

aylanib qolgandi. Ichkaridan «kim» degan ovoz eshitilganda ham, u tinimsiz darvoza zulfinini taqillatishni qo'ymasdi.

– Hay, kim, mana, boryapman! – dedi ichkarida ovoz egasi.

– Darvozani tez och, men, Tanaboyman! Och tezroq! – Tanaboyning joni halqumiga kelib bo'lgandi, yana birpas darvoza ochilmasa, joni og'zidan chiqib, tanasini tark etishi mumkin edi.

Mehmon darvozani ocharkan, qaltirab turgan boyga ro'baro' keldi.

– E, keling-keling, qani, ichkariga marhamat! Qadamlariga hasanot! – Manzirat qildi notanish mehmon zo'r iltifotlar ko'rsatib uni ichkariga kirishga undarkan.

Boy ostona hatladi-yu, shosha-pisha uy sohibini so'radi:

– Mustafo uyda yo'qmi? – Keyin mehmonga zarda bilan tikildi: – Sen kim bo'lasan?

Mehmon o'zini hech narsa bo'lmagandek tutdi.

– Musofirman, boy ota, Mustafo tog'oyining aziz mehmonlari bo'lurman. O'zlari kim bo'ladilar?

– Men... Men, qo'shni...

– Qo'shni keldi – ko'mak keldi, et keldi — suyak keldi! – dedi mehmon chaqqon-chaqqon harakatlar qilib. – Qani kirsinlar, taqsir!

Tanaboy o'zini biroz bosdi, nafasini rostlab, hovliga kirdi va manziratsiz supadagi katga chiqib, chordana qurib o'tirdida, musulmonchilik yuzasidan qo'lini ko'tarib duoi fotiha o'qidi.

– Mehmonman, de! Otangga rahmat! – dedi u patak soqolini silab, gapni nimadan boshlashini bilmay biroz mijg'ovlandi. Lekin mol qayg'usi zo'rlik qildimi, labi-lunjini tezda yig'ishtirib, muddaoga ko'chdi. – Hali zamon Xudoga tavallo qilib turgan kishi senmi?

Birovning uyida mezbonlik qilayotgan mehmon xijolatdan iymenib turgan edi, boyning bu savoli uni yolg'ondakam hayratga soldi.

– Xuddi shundoq, taqsir, ul bandai mo'min mendurman! «Aqling borida u-bu yig'ib ol, aqlsiz bo'lganingda bimalol ishlatib yurasan», deganlar otam bir paytlar. Siz buni qaydin eshita qoldingiz, taqsir?

— Teshik quloq eshitmay qolmas. — Tanaboy kissasidan ro'molcha chiqarib, yo'g'on bo'ynini artib, mehmonga savol nazari bilan boqdi va: — Sen qancha so'ragan eding? — deb so'radi.

— Yuz tillo tanga, taqsir, yuz tillo!

— To'qson to'qqiz tilloni olmayman, deding-a?

— Haq rost, taqsir!

— Shundoq ersa, nechun to'qson to'qqiz tilloni olib qo'yningga urding? Dinu diyonating qayerda qoldi? Xudodan uyalmingmi?

Mehmon uyalgandek boshini egib, yer chizdi.

— Ha, endi, taqsir, to'qson to'qqizini bergan, bir kuni qolgan birini ham berar. Noumid shayton, deganlar. — Mehmon savolning mag'zini endi chaqqanday, birdan boshini ko'tarib, hayrat bilan so'radi: — Uzr, taqsir, Xudo bilan mening o'rtamdagi hangomani qayerdan eshitdilar?

Tanaboy shunday bir tirjaydiki, buni tirjayish emas, allaqanday ijirg'anish deb tushunmoq to'g'riroq bo'lurdi. U xayolida «noumid shayton»ni qo'lga tushirganday his qildi o'zini va vajohat bilan suhbatdoshiga dedi:

— Gapni bizdan eshit, Mustafoqulning mehmoni! — Kesatib gapirayotgan boy boloxona darichasiga im qoqdi. — O'sha to'qson to'qqiz tilloni, ho', ko'rinib turgan darichadan men tashladim, bilsang agar!

— I-ya! — yoqasini g'ijimladi mehmon ajablangandek. — Aqlingiz joyidami, taqsir?! Ming aqlli bo'lsang ham, yoningda bitta ahmoq bo'lmasa seni hech kim aqlli demaskan-da. Qaysi aql bilan shuncha boylikni birovning oyog'i ostiga tashlab qo'yadi kishi?

— Nolangni eshitdim-u, iymoningni sinamoqchi bo'ldim-da. Mana, sinov ham tugadi, hazil ham. Endi hamyonni menga qaytar-chi!

Mehmon o'tirgan joyida bir qimirlab olib, «buyog'i qiziq bo'ldi-ku» degandek, boyning ko'ziga sinchiklab qaradi. Boy esa tirjaygancha, qo'l cho'zib turardi.

— Taqsir, — dedi u, — avval bir gapni oydinlashtirib olsak.

— Xo'sh-xo'sh, — boy cho'zilgan qo'lini iyagiga tiradi, — qanaqa gapni?

– Ayting-chi, yuz tilloni men sizdan so'raganmidim?
– Yo'q-yo'q.
– Unda nega menga mazammat qilasiz? Siz ariqdagi suvni palon tangaga sotganingizda men bilan biror marta maslahat qilganmisiz?

Mehmonning g'alati savoliga savol bilan javob berdi Tanaboy:

– Sen mening suv sotishimni qayerdan bilasan?
– Siz mening yuz tillo so'raganimni eshitganingizdek, men ham eshitganman-da.

– Gapni aylantirma, uka, hamyonni tezroq qaytar! Birovning peshana teri bilan topgan moliga xiyonat qilish musulmonchilikdan emas!

– O'zingiz birovlarining peshana terisi hisobiga kissa qappaytirib yurganingizdan uyalmaysizmi? – Mehmon bu gapni biroz ta'naga qorishtirib aytdi. – Taqsir, aybga buyurmaysiz, men Xudodan tilab olgan tillolarimni siz bilan bo'lisholmayman. Agar siz bilan bo'lishsam yoki butunicha sizga bersam, tepadan mashmashamizni kuzatib turgan Alloh: «Ey, yolg'onchi bandam, so'raganingni bersam-u, sen uni o'z hojatingga sarf etmay, boshqaga berib turibsani! Yana beva-bechoraga emas, kelib-kelib, yegani oldida, yemagani ketida bo'lgan bir boyga-ya? Bu qanday tilyog'lamalik?» demaydimi menga? Men Egamning oldida yomonotliq bo'lib qolishdan qo'rqaman!

Boyning paytavasiga qurt tushdi. Rangi dokadek oqarib, qilib qo'ygan ishidan pushaymonlikka bordi. Axir, bu «qallob» tillolarini qaytarib bermasligi ham mumkin-ku. O'rtalarida guvoh bo'lmagach, bu masalani qandoq yechadi? Janjallashmasa, shuncha boylikdan bir kunda ajralib qolishi hech gap emas. U shu qarorga keldi-da:

– To hanuz mehmon deb hurmatingni qilib o'tirgandim, – dedi asil qiyofasini endi-endi namoyon etib. – Meni Tanaboy deyдилar! Qishloqning mingboshisi-yu mirshabi mening hukmim bilan ish yuritadi. Shahardagi qozi hazratlari bilan bitta gashtakda yuramiz. Seni to'g'ri qozining oldiga olib boraman. U kishiday bilimdon va tadbirkor qozi Buxoroda yo'qdur. Albatta bir tadbir qo'llab, bul masalani adolat bilan yechib berishlariga imonim komil! Ana undan keyin sharmandai

sharmisor bo'lib, yasoqqa tortilib, oyog'ing qizib turgan yoqqa tiqilib, do'zax azobiga giriftor bo'lasan! El orasinda badnom bo'lishdan qo'rqmaysanmi?

Bu zo'raki javrashlar mehmonga chivin chaqqanchalik ta'sir qilmadi. Pinagini buzmay, ko'zini lo'q qilib:

— Siz shahar qozisi bilan oshnachiligingizni pesh qilib, meni qo'rqitmoqchimisiz? Bu ishga ul zotni aralashtirib, o'zingizning gunohingizga sherik qilib nima naf topasiz? Mojaromiz ustida turgan guvoh bo'lmasa.

Harifining xotirjamligi boyning jahlini battar chiqarardi. U endi tamoman gangigan va o'qtin-o'qtin boshini changallab, ingrardi.

— E, musulmonlar, yordam beringlar! Kuppa-kunduz kuni bir murtad bir musulmonni tunadi! Qani insof, qani diyonat!

Boyning ayuhannosini eshitib, yo'ldan o'tib turgan bir-ikki erkak darvozani qiyalatib ichkariga kirib «hay-hay»ladi:

— Bu kishi, boy ota-ku! — dedi mardaklardan biri boyning qavatiga kirib. — Sizni kim tunadi?

— Mana bu kazzob tunadi! — Hamqishloqlarini ko'rgan boy o'zini dadilroq tutib mehmonga tashlanmoqchi ham bo'ldi.

Erkaklar masalaning asl mohiyatiga tushunmaganlari uchun kimning qo'lidan tutishni bilmay hayron, bir-birlariga yelka qisib turardilarki, ularning bu holati boyning jahlini ming chandon chiqardi.

— Boy ota, bu Mustafoqulning hovlisi, mehmon ham u kishiniki bo'lsa, qanday qilib sizni tunashi mumkin? — deb so'radi boyni suyab turgan mardak. — Siz o'zi bu hovliga nimaga kirdingiz? Voqea sizning hovlingizda sodir etilganda boshqa gap erdi.

Tanaboy bo'lib o'tgan voqeani aytib bergach, mardaklar bu masalani yechishga aqlari yetmay, kula-kula hovlidan chiqib ketishdi. Boy yana yolg'izlanib qoldi. Chorasiz qolganidan jig'ibiyroni chiqib, yalinishga tushdi.

— Jon, uka, tillolarimni qaytarib ber!

— Tillolarni men sizdan so'ragan edimmi? — Yana o'jarlik qildi mehmon.

— Yo'q-yo'q.

– Unda mendan yana nima istaysiz?
– Insof.
– Avval o'zingiz insofli bo'ling-da, keyin mendan insof so'rang!

Boyning toqati toq bo'ldi.

– Qoziga boramiz, tamom! – dedi oxirgi xulosasini yasab.
– Taqsir, men qozi hazratlarining huzurlariga borishdan qo'rqmaydurman, – mehmon tavoze bilan egildi, – bajonidil borurman. Lekin menda bir andisha bordur.

– Nimadan andisha qilursan?

– Qozi ahamiyati jihatidan hokim bilan tengdur. Shunday erkan, ul shaharning baobro' kishilaridan – hurmatli zot! Huzurlariga bul yo'l gardi qo'ngan engil-boshda qadam ranjida qilolmayman. Agar, shu tarzda borsam, birlamchi, o'zim uyaladurman, ikkilamchi, bul ishim ul zotga nisbatan behurmatliq bo'lmasmi, taqsir?

Tanaboy bu vajga darrov javob topdi.

– Bundan aslo izza bo'lmasang ham bo'ladur, – dedi raqibini mot qilgan odamdek shodlanarkan. – Men senga o'zimning mehmonga kiyaturg'on engil-boshimni berurman, shunga ham ota go'ri – qozixonami?

– Olib chiqing! – dedi mehmon. Boy tezda uyiga kirib, bir sidra kiyim-bosh olib chiqdi. Mehmon uni kiyib olib:

– Sarupo yarashdimi? – deb so'radi boyning jig'iga tegishib.

– Yarashdi, – dedi boy ijirg'anib.

– Yarashgan bo'lsa, endi yana bir masalani hal etsak, – dedi u. – Eshagim uzoq yo'l yurib ancha toliqqan. Shahargacha yetib borishi dargumon. Undan keyin qozi hazratlarining huzurlariga eshakda borish odobsizlik emasmi? Eshakni ko'rib, ko'ngillariga noxush fikr kelmasin deyman-da. Saman yo'rg'a minib borilsa, bu – qozi domlaning obro'lari bo'lardi.

Tanaboyga bu talab endi og'irlik qildi. Bu – oxiri voy, dahmaza ishni boshlagani uchun o'zini o'zi bo'ralab so'kib, padarining go'riga g'ishtlarni o'zi qalab tashladi.

– Senga saman yo'rg'amni berib, o'zim poyu piyoda boramanmi, bachchag'ar?!

– Birlamchi, men sizni zo'rlayotibmanmi, ikkilamchi, siz meni qoziga surgayopsiz, uchlamchi, magar siz menga

saman yo'rg'angizni bersangiz, mayli, siz manim eshagimni minib boring. Har holda qozi hazratlari bilan oshnachiligingiz bor, uyat bo'lmas. Oshnalar bir-biriga kechirimli bo'lur. Ot tepkisini ot ko'taradi, deganlar-ku!

Agar, talabni rad etsa, bu o'jar mehmon aynib qoladiganday, Tanaboy noiloj rozi bo'ldi va hovlisiga kirib, saysxonadagi yaqinda yuz tilloga sotib olgan saman yo'rg'asini yetaklab chiqdi. Shunday qilib, aybdor otda, da'vogar eshakda, yo'lga tushishdi. Ot oldinda, eshak orqada, go'yo aybdor da'vogarni qozixonaga yetaklab borayotganday, dimog'ida qadimiy ashulasini xirgoyi qilib ketayotganini Shokir cho'loqning sataroshxonasida navbat poylab turganlar ham, katta hovuz bo'yida o'tirgan chollar ham ko'rdi, lekin boy ishiga aralashish odobdan emasligini bilib indamay qo'yishdi.

Mustafo bog'-qo'rg'oniga emas, dalaga ketgan ekan, qishloqdan chiqaverishda, aziz mehmonini ko'rib, hayratdan yoqa ushladi.

— Yo'l bo'lsin, mehmon! — dedi bir eshak ustida noqulay o'tirib olgan boyga, bir otda kerilib o'tirgan mehmonga qarab. — Eshagingiz ota aylanibdimi?

— Boy ota himmat qildilar, — dedi mehmon boyga ko'z qisib olib. — Sizlar boy otadan noliysizlar, lekin bu kishi qo'li ochiq inson ekan. Meni kiyintirib qo'rganlari yetmaganday, ostimga saman yo'rg'ani berib, endi shahar aylantirgani olib ketyaptilar. Siz, Mustafo tog'a, kechga qarab oshning harakatini qilavering, men albatta qaytib kelaman. Yaxshilab otamlashamiz hali.

— Xo'p-xo'p, — dedi Mustafo nimalar bo'layotganiga aqli yetmay, — keling-keling, bosh ustiga, kutaman...

DA'VOGAR — MUTTAHAM

Qishloqdan chiqquncha boyning bo'lari bo'ldi. Uyatdan yer yorilmadi, shu eshak bilan birga yerga kirib ketmadi. Shu tariqa kunning tig'ida notanish odamni ichida so'kib borardi. Bu katta yo'l bo'yida yashaydigan kishilarning ko'pi Tanaboyni yaxshi tanir, shu tanishlari uni chaqib-chaqib olardi.

– Ha, boy ota, kuningiz eshakka qoldimi? – dedi bir to'ngbashara tanishi ilmoqli gap qilarkan, avval o'zi zavq bilan kuldi. – Bu eshakni qayerdan topdingiz?

Bu gap boyning suyak-suyagidan o'tib ketdi. Tayinlik javob topolmay:

– Ishing bitguncha eshak bilan murosas qilarkansan-da, – deya to'ng'illadi. Ot ustida borayotgan kishi payrovning bir uchi o'ziga tegib ketayotganini fahmlab:

– Hamma ham o'z qavmi bilan tez til topishadi-da, – dedi gap nishabini boy tomonga burib. – Taqsim, eshakning tilini yaxshi tushunar ekanlar, Sulaymon payg'ambardan dars olganlarmi, nima balo.

To'ngbashara kishi qah-qah otib kular, shu bois yelkalari ham qahqahasiga hamohang tarzda silkinib-silkinib ketarkan, boyning yuzi shuvut bo'ldi. Uning jahli chiqsa-da, nima qilarini bilmasdi. Mahsining ichiga tushib, keyin chiqolmay qolgan moshdek, u bu vaziyatdan chiqolmasdi, izzadan nafasi qisilib, peshanasida reza-reza ter paydo bo'ldi. Bunga ko'ylagining yoqasi xalaqit berayotgandek, yoqasini bo'shatsa hamki, erkin nafas ololmay qoldi. Endi butun tanasi terlay boshladi.

Asta-sekin qishloq ortda qoldi. Boyning ko'kragiga shamol tekkanday bo'lgan edi, oldindan ozg'in, qovurg'asi ko'rinib qolgan ho'kiz yetaklagan tetikkina chol va qo'lida tolning ingichka novdasi bilan chol yetaklagan ho'kizning orqasidan urib borayotgan yigit chiqdi-yu, otliqning gapxonasi ochildi. Eshak ustidagi boy esa cholni tanidi. Bu qishlog'idagi holvapaz Solor ko'sa edi. Solor ko'sa ham boyni tanidi, salom berib yo'lida davom etaverdi. Yigit bir maromda qadam bosar, ahyon-ahyonda qo'lidagi xipchin bilan ho'kizning sag'risiga urib-urib qo'yarkan, o'z xayollariga berilib, «ikki suvoriy»ga salom ham bermadi. Uning odobsizligi otliqqa nasha qildi.

– Ho'kizni sotgani olib borobsizmi, amak? – deb so'radi otliq jo'rttaga.

– Qanaqa bozor, mullo! – dedi Solor ko'sa boshini xiyol ko'tarib, otliqqa qararkan. – Dalada ozgina yerimiz bor, shuni haydab kelaylik, deb dada-bacha o'shoqqa ketobmiz.

– Man bozorga sotgani olib boryapsizmi, debman.

– Bozorga bo'lsa, kallai saharlab chiqoydik, mullo.

– Bu bacha pisaringizmi, amak?

Solor ko'sa go'yo o'g'li ergashib kelayotganini endigina payqaganday, orqasiga bir qarab oldi-da:

– Ha, yolg'uzgina pisarchamiz, – dedi. – Kechagina yelkamga chiqaytigon edi, bugun kap-katta bo'libti. Buni xonador qilmasak, quloq-miya tinmaydigon.

– Xotin olib bering, deyoptimi? – deb otliq yigitga qaragan edi, yigit ishshayib qo'ydi.

Bu orada boyning joni qistab, tishlarini g'ijirlatardi. Solor ko'sa hech gapdan xabari yo'q, ezmalanardi.

– Bu emas, onasi qoymayopti. Manam o'tirib olib, qachon kelinga ish buyuraman, deydi. Man, «qo'y, xotin, hozir dastimiz kalta, shu ishni keyingi yilga qoldiraylik», desam ham poydasi bo'mayopti. Bu pisarniyam erka qiganmiz-da, qo'lida hunari yo'q holi. Ertaga xotin olib bersak, uni qannay boqadi, onasini buminan ishi yo'q. Shunga boshim qotgan. Ozgina yerimiz bor, shuni haydab, bir siqim makka sepsam, shu ho'kizning o'ziga ertaga avqot bo'ladi, deb ketobmiz-da, mullo.

– Ho'kizni bittasini soting, amak, – dedi otliq, – puliga to'y qiling! Ho'kiz topiladi, o'rtada pisar xotinlik, yanga kelinlik bo'ladi, sizni esa qulog'ingiz tinadi. Keyin mol avqoti deb yer haydab yurmaysiz. Nima dedingiz, gapim ma'qulmi?

Solor ko'sa otliqning pichingini tushundi.

– Gapingizda jon bor, mullo, – dedi chol o'g'liga bir qarab olib, – shu hech xayolimga kelmaganiga qarang. Ho'kizni sotib. «ho'kiz»ga xotin olib ber, deyopsiz-da siz? – Shu payt yigit piq etib kuldi. – Ha, yoqmay o'lsin, xotin desa, qulog'ing har baloni eshitadi, a?

– Birodar, otni qichang, bu yurishda manzilga qachon yetib boramiz? – dedi Tanaboy otliqqa qarab.

– Boramizda boy ota, shoshib ham nima qildik, – dedi otliq beparvolik bilan va cholga yana savol berdi: – Amak, dehqonchilikdan ham boshqa kasbingiz bormi?

– Dehqonni topgani nima – qumda! – dedi Solor ko'sa nolib. – Kaftingga olsang, barmoq orasidan sirg'alib tushadi. Holvapazlik qilaman. Bir necha vaxdan bozi shu kasbni qilaman, lekin unda ham naf kam. Un bo'sa, yog' topilmaydi. yog' topilsa, unga qiron keladi. Shunoqa bir dardisar!

– Nahotki shuncha paytdan beri bir-ikki tanga orttirmagan bo'lsangiz? Holvadan biror nima qolishi kerak-ku?

– Nima qolardi? Qo'lning yog'langani qoladi-da.

– Baribir bir nima qolarkan-ku.

– Qoladi, qoladi, – dedi chol bir gapni ikki bor takrorlab, – qolgani mana shuning tomog'idan ortarmidi? – Chol o'g'liga bir qarab oldi. – Bir jo'jaga ham suv, ham don kerak. Ba'zida yog' ham, un ham topilib qolganda, o'zim bo'lmay qolaman. Qarichilik qursin, bodim bor, ahyon-ahyonda tutib qolsa, oylab ko'rpachaga mixlanib yotaman, mullo.

Solor ko'saning ichi to'la dard ekan, gapi cho'zilib ketdi. Otasining sergapligi yigitning ham ichini kuydirdimi yoki boshqa biror sababi bormidi:

– Amak, – dedi yigit otliqqa qarab, – ho'kiz haqida gapirmay qo'ydingiz. Otamning xotiralari chatoq, agar malol kelmasa, yana bir bor ho'kiz haqida eslatib qo'ying.

– Yodingga baxayr! – dedi otliq kulib. – Hali ham ho'kiz haqida gapiryapmiz-ku, yigit. Yoki fahming hali ham yetmayaptimi?..

Solor ko'saning yo'li ayri tushmaganda, bu suhbatning nihoyasi yo'q edi...

Endi yo'lni ikkalasi davom ettirdi. Ular anchagacha jim borishdi. Oftob ham kunning tobini olib, qizdira boshladi. Otliq bir-ikki gapirgan edi, Tanaboy miq etmadi.

– Kunni qarang, peshin bo'lmasdan yondiraman deydi-ya! – dedi otliq. – To'g'ri boshga kelib uryapti-da o'ziyam.

– Mening boshimga oftob urayotgani yo'q, – deb to'ng'illadi Tanaboy.

– To'g'ri, – dedi otliq, – oftob sizga hali yetib bormagan. Lekin meni qizdiryapti.

– Nimaga endi, sizni qizdiryapti-yu, menga yetib kelmayotgan ekan?

– Siz eshakda – pastdasiz, men otda – oftobga yaqinroqman-da.

– Gap oftobda ham, sovuqda ham emas, – dedi Tanaboy xo'mrayib, – hamma gap odamning o'zida.

– Nimaga, taqsir?

– Qishda sovuq deb, yozda issiq deb noliydi. Na issiqqa chidaydi, na sovuqqa.

– Lekin yozning bir hissa vaqti qishning uch hissa vaqtiga teng kelarkan, shuni bilasizmi, taqsir?

– Yo'g'-e! – deya ajablandi Tanaboy.

– Yo'q emas, ha! Men buni boshimdan o'tkazib aytyapman, – dedi otliq hamrohini yana hayratga solib. – Qishda kiyimimni yuvib dorga *ilib qo'ysam*, uch kun deganda, yozda esa bor-yo'g'i bir necha lahzada quridi. Shunda bildimki, qishdan ko'ra yozning kunlari ancha unumli ekan...

Tanaboy hamrohiga bir nima deb javob qaytarmoqchi edi, birdan hamroh emas, raqib ekanliklari esiga tushib, qovog'ini solib oldi. Shu bilan qovog'i boshqa ochilmadi.

Shaharga kirish darvozasi oldida turgan navkar ularni to'xtatib, shaharga nima maqsadda kelayotganlarini, agar ichkariga kirmoqchi bo'lishsa, soliq to'lashlarini so'radi.

– Otga, eshakka va o'zlaringizga soliq to'laysizlar! – dedi darvozabon otning jilovidan mahkam ushlab.

– Hisob-kitobni taqsim qiladilar, – dedi otliq Tanaboyni ko'rsatib. – Menda to'qson to'qqiz tillo bor, lekin bu tillolar hozircha o'zimniki ekanligi gumon bo'lib turibdi. Undan keyin shaharga o'z ixtiyorim bilan kelayotganim yo'q. Taqsim meni majburlab olib kelyaptilar.

Tilloning daragini eshitgan darvozabon hovliqib ketdi:

– Unda ushbu tillo yuzasidan ham soliq to'laysizlar!

– Taqsim to'laydilar, chunki tilloga hozircha u kishi da'vogar. Agar, shu yerning o'zida da'volaridan kechsalar, barcha soliqlarni o'zim to'laydurman.

Tanaboyning shunaqangi jahli chiqdiki, badanidagi har bir tuk ustidagi choponni nayzadek teshib chiqay dedi. U ming azob bilan hamyonidan tanga chiqarib, darvozabonning kaftiga zarda bilan tashladi...

Qozixon shahaming qibla tarafida, attorlik mollari sotiladigan timga tutash bozorchaga ro'baro' sinchkor binoda edi. Bino oldida ikkita balx tut bo'lib, bu yerga keladigan mijozlar ulovlarini shu daraxtlarga bog'lab, so'ng qozixonaga kirardilar. Otliq bilan eshaklik tut daraxti oldida ulovlaridan tushayotganda, ularni uzoqdan ko'rgan Zamonali avval ajablandi, keyin sekin ularning oldiga bordi:

– Xush ko'rdik, amak! – Zamonali avval Tanaboyga salom berib, so'ng mehmon bilan quchoqlashib ko'risharkan: – Bu yerga sizni ne yumush yetaklab keldi? – deb so'radi.

– Adolat. Zamonali, adolat yetaklab keldi bu yerga, – dedi mehmon Zamonalini bagʻridan boʻshatarkan. – Boy otam meni buyoqqa yetaklab keldilar.

– Oʻgʻrining adolat soʻrab turganini birinchi bor koʻrib turishim! – Boy toʻngʻillab qozixona eshigiga yoʻnaldi: – Agar shu yolgʻonchi sizga oshna boʻlsa, obroʻyingizni toʻkib yurgani uchun uni oʻz qoʻlingiz bilan jazolaysiz, – deya mehmondan keyin ichkariga kirib ketdi.

Zamonali hali kun peshin boʻlmasdan bu ikki kishining oʻrtasidan nima gap oʻtganiga aqli yetmay, ularning orqasidan ergashdi.

Qozixona tashqaridan koʻrimsizgina koʻrinsa-da, ichkari binoyiday dabdaba ekan. Bino uch boʻlmadan: kichkina qabulxona, mulozimxona va qozi oʻtiradigan toʻrdagi xosxonalardan iborat. Qozi oʻtiradigan xonaning teng yarmi tizza boʻyi koʻtarib chorpoya qilingan, chorpoya ustiga eroniy gilam, qozi qavat-qavat shoyi koʻrpachalarda oʻtirib, goh ikki yonboshidagi loʻlabolishga yonboshlab, goh oldidagi katta xontaxtaga bagʻrini berib, mijozlarning arzini tinglardi.

Zamonali mijozlarni ichkariga boshlab kirganda, qozi Tanaboyni tanib, oʻrnidan qoʻzgʻalmoqchi edi, boy ildam borib, uni turmaslikka undadi va yelkasidan bosib, qoʻshqoʻllab salom berdi.

– Bahuzur, bezovta boʻlmasinlar, taqsir! – dedi va uning qarshisida choʻkkaladi. Qozi «aybdor»ning engil-boshiga qarab, bu ham shaharga tashrif buyurgan biror boyonlardan boʻlsa kerak, degan oʻyda, obroʻ-eʻtibor ila koʻrishdi. «Aybdor» ham qozining roʻparasiga choʻkkaladi. Tanaboy duo-fotihadan keyin uzr-maʼzur bilan gap boshladi: – Qozi hazratlari, aybga buyurmaysiz, sizning muborak vaqtingizni olib, nomaʼqulchilikka jazm etdik.

Xoʻppasemiz, yuzlari tirsillab turgan, qizil soqolli, boshida ipak matodan oʻralgan savatday salla, yenglari keng zarbof toʻn kiyib olgan qozi qalin qoshlarini xiyol koʻtarib, Tanaboyga «nima gap» degandek, ayiq qarash qildi.

Tanaboy «aytishga arzimaydi», deya gap boshlab, boʻlib oʻtgan voqeani qoʻshib-chatib bayon etdi. «Aybdor» uning gapiga biror eʼtiroz bildirmay, boshini xam qilgancha

o'tiraverdi. Qozi oshnasining arzini diqqat bilan tinglab bo'lgach:

— Guvohing bormi? — deb so'radi boydan.

— Guvohim yo'qdur, — dedi Tanaboy, — lekin bolamni o'rtaga qo'yib qasam ichamanki, o'shal to'qson to'qqiz tillo menikidur! Bunga yolg'iz Alloh shohiddur! Ul tillolar manim peshana terimdur!

Boyning oxirgi gapi «aybdor»ga ayil botib:

— Peshanangiz osh yeganda terlagandur, lekin mehnat qilib terlaganga o'xshamaydur, — dedi peshxézlík bilan. — Siz o'zgalarning peshana terini sidirishga ustasiz.

— Manim huzurimda mazammat qilinmasun! — dedi qozi «aybdor»ning gapini kesib. — Boy bo'lish aybmi?

— Kambag'allik ham ayb emasdur, taqsir! — dedi «aybdor» gap kelganda otangni ayama degan qabilida. — Bu kimsa boyman deb, mendek Egamning marhamatiga doxil bo'lgan bandaning nimarsalarini tortib olmoqni niyat qilib, malomat toshlarini otmoqdalar. Bir bandai mo'minning tilanib olgan tillolarini boshqa bir banda meniki deyishi, musulmonchilik ishimi, taqsir?

— Albatta meniki-da! — Tanaboy jon holatda o'rnidan turib o'tirdi. — Odamizod yaralibdiki, biror marta osmondan tillo yog'ilganini eshitganmisiz?

«Aybdor» boyga o'xshab terlab-pishmas, har bir gapini bosiqlik bilan bayon etar. Bu esa boyning g'azabini battar qo'zg'ardi.

— Boy otaga qo'yib bersangiz, ustimdagi mana shu engil-boshni ham meniki deyishdan uyalmaydilar, — dedi «aybdor» xotirjamlik bilan. Tanaboy esa tizzaga qalqdi:

— Albatta, meniki-da!

— Ana, — dedi «aybdor» yanada bosiqlik bilan, — ko'rdingizmi, qozi pochcha! Agar ustimdagi kiyim-bosh shu kishiniki bo'lsa, men ko'chada yalang'och yurgan devona ekanman-da? Hali bu kishi ko'chadagi balxi tutga bog'lab qo'yilgan manim saman yo'rg'amni ham o'zlariniki qilishdan toymaydilar.

— Albatta! — dedi boy panjalarini yirib, «aybdor»ga paxsa qilarkan. — Men u saman yo'rg'ani Qorako'lining panjshanba bozoridan, Chori turkmandan yuz tilloga sotib olganman!

Qozi qozilik mansabiga o'tirganidan buyon bu kabi masalaga birinchi bor duch kelib o'tirishi emasmi, qanday tadbir qo'llashini bilmay, arosatda qoldi. «Aybdor»ni ayblay desa, guvoh yo'q, oshnasiga yon bosay desa, qo'lga ilinadigan bahona yo'q. Oxiri Tanaboyning dovdarayotganini ko'rib, uni insofga chaqirishga azm etdi.

— Tanaboy, ochofatlingiz qolmadi-qolmadi-da! — dedi qo'lidagi tasbehni shaqirlatib turib. — Bir bandai mo'minga shuncha tuhmatmi?

«Aybdor» qozining gapidan ruhlanib:

— Tashqarida turgan otning yonida bir eshak ham bordur. Boy otadan so'rang-chi, shu eshak ham u kishinikimi? — dedi tashqariga im qoqib. Tanaboy qarasaki, qozining unga yon bosgisi kelmayapti, ustiga-ustak, hamma narsadan ajralib qoladigan, hatto eshakdan ham.

— Eshak meniki! — deb yuborgan edi, poygakda qog'oz qoralab turgan mulozim birdan boshini ko'tardi.

— Nimalar deyapsiz, boy ota? — dedi o'rnida bir qimirlab olarkan. — Eshak yoningizda o'tirgan mehmonniki-ku! Mana men guvoh, mehmon Ko'zachagacha shu eshakda keldilar. Men o'z ko'zim bilan ko'rdim. Gapimni o'sha qishloqlik choyxonachi Farmon aka ham tasdiqlaydi.

«Nimalar bo'lyapti o'zi?!» deb xayolidan o'tkazdi Tanaboy. Uning boshi tegirmon toshidek aylanib ketdi. Xayolida tubi yo'q jarlikka qulab ketayotganday:

— E. Xudo! — zurna urib yubordi u. — Shu eshak ham meniki bo'lmay qoldimi? Men o'zi kimnikiman?

«Aybdor» da'vogarning tilidan tutdi.

— Ana, qozi pochcha, eshitdingizmi! — dedi dadillik bilan. — O'z Egasini tanimagan kimsaning gaplariga ishonib bo'ladimi? Agar dunyoda adolat bo'lsa, uni menga ko'rsating!

Qozi Tanaboyni tamoman tentakka chiqarib qo'ydi.

— Tanaboy, sizda insof qolmagan ekan, Xudoni esingizdan chiqarib qo'yibsiz! — dedi qat'iy qilib. — Shahrimizga mehmon bo'lib kelgan bir musofirning oldida mendek bir obro'li qozini, qolaversa, o'zingizni sharmanda qildingiz! Endi bul birodarimiz shahrimiz fuqarolari haqinda nimalar deb o'ylaydi? Qani, o'rningizdan turing-da, avaxtaga hukm qilmasimdan avval etagingizni yopib, qishlog'ingizga keting!

Buni manim sizga ko'rsatgan muruvvatim deb bilgaysiz! — Keyin «aybdor»ga yuzlanib, undan uzr so'radi. — Ming bora uzr, mehmon! O'ylaymanki, bu voqea bo'lmadi, siz bu yerga kelmadingiz, biz sizni ko'rmaduk!

Ish o'z foydasiga hal bo'lganidan xursand mehmon qozi pochchani alqadi:

— Man, bir zamonlar bul shaharda adolat bilan qozilik qilgan Sebavayh ibn Abdulaziz al-Buxoriy an-Nahviy o'lib ketganlar deb yurgan erdim. Yo'q, ul zotning qo'lini olganlar bor ekan. Bularning biri sizsiz!

Qozi ul zotning ism-sharifini eshitmagan ekanmi, «kim bo'ldiykin» degandek qoshini ko'tardi. Mehmon bu so'roqni darrov ilg'ab:

— Ul zot Buxoroda qozilik qilganlarida xalqning ikki dirhamiga ham adolatsizlik qilmagan erkanlar, — deb qo'shimcha qildi.

Qozining bu maqtovdan ko'ngli ko'tarilib ketib:

— Ikki dirham ko'plik qiladi, biz tariqchasiga ham javr o'tkazmaymiz, — deb kerildi. Shundan keyin qozi bu kishining iltifotiga yana bir bor tasanno aytib, mulozimiga kuzatib qo'yishni tayinladi. Mehmon mulozimga ergashib tashqariga chiqarkan, birodarining qo'lini mahkam siqib:

— Zamonali, inim, — dedi uni bag'riga qattiq bosib, — endi yaqindan tanishib olsak, kaminaning ismlari Nasriddin, yanada aniqrog'i — Xo'ja Nasriddin. Sal-pal yolg'on gapirib turmasam badanimga qichima toshib ketaveradi.

— A! — dedi Zamonali va tezda og'zini qo'li bilan bekitdi. — O'zim ham shunday deb o'ylagan edim. Bunday ishlar faqat sizning qo'lingizdan kelishi mumkin. O, sizning qahqahangizni Buxoro xalqi qanchalar intiq kutganini bilsangiz edi! Kulgilaringizni sog'inganmiz! Shahrimizga xush kelib-siz!

— Inim, meni ko'p alqamang, taltayib ketadigan siyoqim bor, — dedi Nasriddin Zamonalining qo'lini qo'yib yubormay. — Hozircha mening nomimni sir tutib turasiz. Nimagaki, Tanaboy hali tinchimaydi, u endi qasos olishga chog'lanadi. Men esa unga qarshi kurashaman va uni yenggan kunim xalqning iqboliga o'zim chiqaman.

— Ishni nimadan boshlamoqchisiz, Nasriddin aka?

– Ishni allaqachon boshladik, inim. Sizga hozircha mana shu saman yo'rg'ani omonat qoldirib, qadrdon eshagimda Ko'zachaga qaytmoqchiman.

– U yerga borsangiz, Tanaboyning shoturlari sizga shikast yetkazishi mumkin.

– Yo'q, unday qilolmaydilar. Men Tanaboyni qishloq choyxonasiga chaqirib, qishloq ahlining qarzini unga to'lamoqchiman. Qolaversa, Mustafo tog'aga qaytishimni aytib, osh ham tayinlab kelganman.

– Bu niyatingiz yaxshi-yu, lekin hayronman, qaysi boyligingiz hisobidan qishloq ahlining qarzini to'lamoqchisiz?

Xo'ja Nasriddin chaqnoq ko'zini qisib, quvlik bilan kuldi.

– Tanaboydan undirganim – to'qson to'qqiz tillosini o'ziga qaytarurman, qarabsizki, ora ochiq...

ZARARSIZ FOYDA BO'LMAS

Namozxonto'ragacha bu avloddan biror kishi qozilik mansabiga musharraf bo'lmagan. Bobosining bobosi Sotimxonto'ra Muhammad Rahim hokimiyat tepasiga ko'tarilganda parvonachi maqomiga erishib, yaxshi xizmati, sodiqligi, odamoxunligi, bironing haqiga xiyonat qilishni o'ziga or bilgani, qolaversa, rostgo'yligi bilan janoblarning ta'bini ravshan etgani bois qozikalonlik lavozimiga loyiq ko'rilganda, ne-ne zotlar yetisholmagan bu mansabdan voz kechib hammani hayratga solgan, shunda ko'pchilik «aqli bormi buni?» deb kulgan ham edi.

– E, ulug'larning ulug'i, davlat ustuni! Mendek bir qulingizga shunchalar marhamat ko'rsatganligingiz uchun boshim yerga tekkuncha ta'zim qilurman! – degan parvonachi xonning huzuriga kirib uzr-ma'zur qilib. – Avvali yoshim bir joyga borib qoldi, emdi menga qozikalonliq yarashmas. Undan so'ng aqlu noqisimiz pand berib, ish ko'rar chog'ida nomadikorga biror bechorai mo'ming'a noloyiq hukm chiqorub, qarilig'imizda oxiratimizni kuydirib qo'ymasayduk deb qo'rqadurman.

Shunda Muhammad Rahim Sotimxonto'ra parvonachining dinu diyonatliligiga tasannolar aytib:

– Unda bu oliy mansabg'a kimni loyiq ko'rursiz? – deb so'ragan.

– Sulton Ahmad ibn Zarif bu mansabg'a loyiqdur! – deb ta'zim qilgan parvonachi.

Parvonachining bir og'iz halol gapi ila Sulton Ahmad ibn Zarif Buxoroning qozikaloni mansabiga erishgan va gali kelganida parvonachining bu yaxshiligiga bir yaxshilik ila javob berajagini diliga tugib qo'ygan edi. Yaxshilik ekan esonlik o'radi, deganlaridek, yaxshilik tez qaytdi va qozikalonning Muhammad Rahimga bergan maslahati bilan parvonachining o'g'li Botirxonto'ra Vobkand bekligiga noib etib ko'tarildi. Botirxonto'ra o'z ishini o'rnatib qo'ysa-da, tabiatida ozgina soddalik deymizmi, go'llik deymizmi, xullas, har narsaga ishonuvchanlik illati bor ediki, shu soddaligi tufayli «bedana» laqabini avlodlariga meros qoldirgan. Noibning o'g'li Kozimxonto'ra aqlini tanib, qo'lidan ish keladigan bo'lganda o'zini tijoratga urdi va Doniyolbiy otaliq zamonida Movarounnahrda mashhur savdogarlardan biriga aylandi. To'rt nikohidan to'qqiz qiz ko'rdi, o'g'ilga havasmand erdi. «Shuncha yiqqan molu davlatim kimga qoladi?» deb kuyinardi. Yaratganga tunu kun qilgan tavallosi oxir-oqibat ijobat bo'lib, beshinchi nikohi – miyonqollik Mo'min tuyakashning qizidan o'g'il farzand ko'rdi, ismini Namozxonto'ra qo'ydi. O'zi azaldan otasining davlatiga suyangan o'g'il qozi bo'ladi, deb duo ketganmi, Buxoro madrasalaridan dars olgan Namozxonto'ra kelib-kelib, otasining quvvati ila qozilik kursisiga o'tirdi.

Qozi o'zining sha'niga dog' tushiradigan, obro'siga putur yetkazadigan nimaiki xislati bo'lsa yashirishga urinar, bariga o'zim, o'z kuchim bilan erishganman, deb xeshu aqrabolari ko'magi to'g'risida lom-mim demas va bunga ishtiyoqi ham yo'q edi. U omadi chopganlardan, hammaga kun bulutli bo'lsa-da, unga doimo oftob chiqib turardi. Lekin bir afsuslanarli tomoni – o'zining qanchalik tirishqoqligini, ishbilarmonligini namoyish qilishga tirishmasin, kaltabinligi, aql-farosatining torligi ba'zida barcha xislatlarining soxtaligini fosh etib qo'yardi.

Zamonali Xo'ja Nasriddin bilan xayrlashib, ichkariga kirarkan, qozi yuziga soxta donishmandlik nuqsini berib, qiziltob soqolini silagancha bir nuqtaga ko'z tikib, boshini

likillatib o'tirardi. U mulozim eshikdan kirishi bilan o'zini o'nglab, qaddini tikladi.

– Zamonali, u po'rim sarupoli kimsa kim? Nasl-nasabini bilurmisan? – deb so'radi Xo'ja Nasriddinni nazarda tutib.

Zamonali bir muddat jim turdi-da, so'ng:

– Nasabi xo'jalardan, o'zi shu yerlik bir sargashta kim-sadur, – deb javob berdi.

O'zi so'ragan savolning javobiga unchalik e'tibor bermagan qozi halidan beri dilini xufton qilib turgan o'yini shaxsiy fikr sifatida mulozimiga bayon etib:

– Hoyna-hoy o'rtada ayyorlik yo'qmikan, degan shubhadaman, – dedi. – Tanaboyga javr qilmadikmi, deyman? Bir sargashta kelgindini deb, o'zimiznikini yer qilduk. Xasis bo'lsa-da, bizlar uchun qo'li ochiq erdi. Aslida masalani boyning foydasiga hal qilib berishimiz darkor erdi.

– Shundoq hukm chiqarsangiz ham bo'lurdi, ammo, – dedi mulozim biroz chaynalib turarkan, qozi: «Nima, ammo?» deb uning chaynalgan luqmasini ichkariga itarib yuborgan edi, bir yutunib, gapida davom etdi: – Ammo, Tanaboyning guvohi yo'qligi pand berdi-da.

– Astoydil izlasang, – deya og'iz juftlagan qozining gapini eshikdan bemavrud kirib kelgan qoqlangan baliqqa o'xshagan kishi bo'lib qo'ydi.

– Arzga kelgandim, qozi domla, – dedi qotma kishi ostonada turib ta'zim qilarkan. Qozining afti burishdi. Turgan gapki, jahli chiqqandi.

– Arzingiz nadur? – dedi qozi xo'mrayib. – Qog'oz qilib kelganmisiz?

Kishi javob berish o'miga chang bosgan mahsi-kalishini yerga bir-ikki urib changini qoqqan bo'ldi-da, ichkariga kirdi va gilam ustidan cho'kkalab yurib, bir enlik qog'ozni qozining qo'liga tutqazdi.

– Mahallamizdagi mirzoga picha mayiz bilan ikki qadoqcha turshak bergandim, shu qog'ozni qilib berdi, – dedi kishi o'tirgan joyida tomog'ining tagini qashib va birdan Zamonaliga ko'zi tushib: – Siz yaxshimisiz, inim? – deb so'rashib, parishonxotirligi uchun uzr so'radi. – Bunoqa vaxda odam o'zini yo'qotib qo'yarkan, inim, uzr, sizni ko'rmabman.

– Hech bokisi yo‘q, tog‘o, – dedi Zamonali ham o‘z navbatida undan hol-ahvol so‘rarkan. – Qanaqa arz bilan keldingiz?

– G‘affor tog‘oyingiz juvonani o‘g‘irlatib qo‘yibdilar, – dedi qozi qo‘lidagi qog‘ozdan ko‘z uzib. – G‘aflatda qolibdilar-da.

– Ha, shunaqa bo‘ldi, inim, – deya G‘affor tog‘a Zamonaliga gap ma‘qullatdi.

– Og‘ilxonaning eshigini yaxshi bekitmagan bo‘lsangiz kerak-da, a? – deb so‘radi qozi.

– Nimaga? Eshigi mahkam edi, taqsir, – dedi G‘affor tog‘a ming‘irlab. – Ertalab turib...

Qozi uning gapini oxirigacha tinglamay:

– Devoringiz pastdir-da? – dedi. – O‘g‘ri bir sakraganda, devordan hovliga tushgan, keyin bermalol juvonani yetaklab ketavergan, shundaymi? Devorni balandroq olish kerak edi-da!

– O‘g‘ri devordan oshib tushmagan...

– Devordan tushmagan bo‘lsa, qayerdan tushgan?

– Og‘ilxonaning orqa devorini teshgan.

– Teshgan? Qiziq-ku! Hovlida kuchuk-puchuk yo‘qmidi? Kuchuksiz hovli hovlimi?

– Kuchuk yo‘g‘idi-da. Ertalab turib...

– Uyqungiz ham qattiq ekan-da, taqir-tuqurni ham eshitmagansiz, to‘rt oyoqli qora molni yetaklab ketganlar, bilmagansiz! Odam ham o‘likday uxlaydimi? Hammasiga o‘zingiz aybdorsiz, odamga o‘xshab uxlash kerak edi! Sizga bitta hangoma aytib beraymi? – dedi qozi hali aytilmagan hangomaga o‘zi oldindan zavq bilan kulib olarkan, hikoyasini boshladi: – Bittasi o‘tin tergani cho‘lga borib, kechgacha ishini qilib, uyga qaytay desa, kun kech bo‘lgan, ustiga yo‘l uzoq, bir cho‘ponnikida qolishga qaror qilibdi. Cho‘lda chayon, ilon ko‘p deb eshitgan ekan, ichiga vahima tushib, ichkarida emas, tomga chiqib, xuddi o‘zining supasida yotganday, uyquga ketibdi. Yarim kechasi tashqariga chiqqisi kelib, qayerda yotgani esida yo‘q, bir-ikki qadam tashlagan ekan, gurs etib tomdan yerga yiqilib tushibdi. Shunda o‘rmdan tura solib, fig‘oni falakka chiqib: «Enag‘ar! Sal qoldi o‘lishimga! Oyoq ostidan bu xandaqni kim qazdi o‘zi?» deb bo‘ralab so‘kibdi.

Qozi aytgan hangomasiga asosan o'zi kuldi. G'affor tog'aning xayoli boshqa yoqda edi, qozining mavzudan tashqari gapini eshitgani ham yo'q. Qozining kulganiga zo'rma-zo'raki kuldi-yu, lekin zo'riqishdan basharasi burishib ketdi. Zamonali shunchaki qozining ko'ngli uchun hiringlab qo'ydi. U ko'pincha kichkina boshini ikkita bo'rtib chiqqan yelkalari orasiga tortib, mushtdekkin bo'lib o'tirgan jabrdiydanning ahvoliga achinardi.

– Siz ham ertalab turib qarasangiz, devor teshilgan! – dedi qozi go'yo hangomasini shu voqeaga bog'laganday bo'lib. Lekin xandaq bilan devorning teshigi boshqa-boshqa narsa edi. – Shunaqa, hammasiga o'zingiz aybdor!

– To'g'ri, – dedi G'affor tog'a boshini xam qilib, – o'zim aybdorman! Lekin bir narsaga hech aqlim yetmay turibdi.

– Nimasiga aqlingiz yetmay turibdi? – do'q urdi qozi.

– Bu ishda o'g'rining aybi yo'qmi? – degan jabrdiydanning og'zidan gaplari tishga yopishgan saqichday zo'rg'a chiqardi. Odam bunaqa holatga qattiq hayajonlanganda yoki daf'atan qo'rqqanda yoxud o'zini yo'qotib qo'yganda tushib qolishi mumkin. G'affor tog'ada bu holatlarning barisi mujassam edi.

– Chiqasi kelgan molga egasi sababehi, degan gapni eshitganmisiz? Bu ishda siz ham, o'g'ri ham birday aybdor! O'g'ri o'g'irlagan, siz o'g'irlatgansiz! Menga ayting-chi, o'g'rini taniysizmi?

– Yo'q, – dedi G'affor tog'a tilini qaldirg'och cho'qigan g'urmagazday g'ing'illab.

– Birovdan gumoningiz bormi? – o'rtada so'rab qoldi Zamonali.

– Yo'q, – dedi G'affor tog'a o'sha ovozda.

– Juvonangiz yetaklagan odamga ergashib ketaverarmidi? – dedi qozi.

– Buqa-da, yetaklasangiz ketaveradi-da.

– O'g'ri yetaklasa ham ketaveradimi?

– Mol o'g'ri bilan to'g'rining farqiga boradimi?

– Unda ayb buqada ekan! Uni jazolash kerak! Siz xabar olib turing, juvona topilsa, uni jazolaymiz!

– Qanday qilib?

– Uni so'yamiz, go'shti sizga, terisi bizga, vassalom!

— O'g'rini-chi?
— Sizga o'g'ri kerakmi yoki juvonami?
— Juvona!
— Bo'ldi-da, biz o'g'rini emas, juvonani qidiramiz! — dedi qozi qat'iy qilib. — Siz har ikki kunda xabar olib turing! G'affor tog'a qozining gapini «ertaga keling, molingizni olib ketasiz», deganday eshitdimi:

— Ertaga albatta kelaman, — deya o'rnidan turib, bir qulluq qildi-da, orqasiga burildi.

— Endi kelganingizda bunaqa quruq kelmang-da! — dedi qozi uning orqasidan. G'affor tog'a bo'lsa:

— Albatta, albatta, — dedi yana bir marta ta'zim qilib. Qozi terlagan peshanasi bilan qo'shib sholg'omday qizargan yo'g'on bo'ynini ro'molcha bilan sidirib olarkan:

— Quruq qoshiq og'izga, quruq gap quloqqa yoqmas, — deb qo'ydi.

Qozining tamagirligidan Zamonali qanoti kuygan kapalakdek pitirladi, lekin xo'jayiniga peshxezlik qilishga botinolmadi. Buning uchun o'zidan o'zi uyaldi. Ko'z oldi qorong'ilashib, tush ko'rayotgandek ko'zlarini chirt yumib oldi va qayta ochganda, oldida qozi emas, allaqanday badbashara maxluq turganday bo'ldi...

— Bugun ertalabdan g'alati kun bo'ldi-da o'zi, — dedi qozi uf tortib. — Ertalab bittasi kelib, ishini tekinga bitirib ketdi, endi bu qurumsoq! E, hali nima haqda gaplashayotgan edik?.. Ha, astoydil izlasang, hammadan ayb topiladi. Xo'sh, o'sha kelgindidan bizga nima naf? U bugun bu yerda, ertaga kim biladi, qayerda? — Bir daraxtda ham shirin, ham achchiq danak bo'larkan-da: qozining bobolariga qarang, endi qozining o'ziga qarang — huzuriga kelgan o'g'ridan ham, to'g'ridan ham bir nima umidvor. — Bu galvars kelgindi odamgarchilikni ham o'rniga qo'yolmaskan. Ishi o'ngidan kelganiga xursand bo'lib, shirinkoma tashlab ketmadi-ya. Ustiga-ustak, sen, eshak ham buniki, deb guvohlik berib turibsan. U badbaxt kiming bo'ladi yoki uni qayerdan taniysan?

Zamonali sirni fosh qilib qo'yishdan cho'chib-cho'chib, yo'ldagi voqeadan gap ochdi:

— Kecha Vardonzedan, padarimning holidan xabar olib qaytayotganimda, Vobkanddan o'tganimda yo'lda hamroh

bo'lib qoldi, — dedi tiliga ehtiyot bo'lib. — Turkiyoning Bursasidan kelayotgan ekan. Ko'zacha qishlog'igacha birga kelib edik, u o'sha yerda qoldi, men bu yoqqa kelaverdim. Qishloqda Tanaboy bilan nimani talashib, majaro chiqargan, bundan o'lay agar xabarim yo'qdur, taqsir.

— Bor-yo'g'i shumi? Men biror yaqin xeshingmi debman. Sen ham bir bo'sh-bayovginasan-da! Ish ustida astagina ishora qilganingda, birgalashub patini yularduk. O'rtada bir-ikki tangalik bo'lib qolarding.

Zamonali o'zini izza bo'lgan kishi holiga solib, qizarib ketgan yuzini qo'li bilan sidirib, boshini xam qildi.

— Musofirga javr qilmoq Yaratganga ma'qul bo'lmas, degan andishaga bordim, taqsir. Undan keyin, bu ish musulmonchilikqa to'g'ri kelmaydur! Boz ustiga ishimiz amirimizning muborak quloqlariga borib yetsa, sho'rimizga sho'rva qaynamasmu? Amoratpanohning raiyatparvar, kambag'alga, musofirga g'amxo'r ekanliklaridan xabaringiz bordur. Bundoqchigin ishlarda ehtiyot shartdur, taqsir.

— Avvali bul yumush Yaratganga ma'qul bo'lmas-da, bizga ma'qul bo'lurdi. Musulmonchilikda zararsiz foyda bo'lmas! Har doim ham shariatning shartiga amal qilaversang, jo'jang tovuqqa aylanmas, inim! Ikkilamchi, amoratpanohning oldiga hamma ham boravermas. Uchlamchi, ter to'kib ishlayopmiz. Rishvatni harom derlar, lekin harom narsani ham ter birlan yuvsang, halol bo'lg'ay! To'xtaki, ul nokas qayerga qo'nishini senga aytmadimi?

— Fayzobod xonaqosi yaqinidagi Sanduqsozon dahasinda jiyan muqim yasharmush, shunikida qo'nurman degan gap qilg'on erdi, yana Xudo poshsho. Lekin saman yo'rg'asini kaminaga omonat qoldirib, o'zi Ko'zacha qishlog'iga qaytib ketdi.

Qozining qora yuziga qizillik yugurib, o'ynoqi ko'zlari yanada chaqnadi. Ko'zlarining chaqnashidan munofiqiligini bilib olish qiyin emas, bu ko'zlarda ayyorlik yashirin edi.

— Shundoqmi, juda uzoqlashib ketmabdi-ku! Uni yana bir bor huzurimga olib kelsang, inshoolloh, senga qoldirgan omonatini o'zingniki qilib berurman. Agar u qabridan tirilib kelg'on Xo'ja Nasriddin bo'lmasa, albatta!

Zamonali tushidagi ajinadan qo'rqib uyg'ongandek, cho'-chib ketdi.

— Mabodo u Xo'ja Nasriddin bo'lib chiqsa-chi? — dedi qozining yuziga sinchkov nazar tashlab. — Ikkimizni ham dog'da qoldirsa-ya?

— Nafasingni yel uchirsin! — dedi qozi qo'lansa hiddan burnini jiyirgandek, boshini xiyol orqaga tashlarkan, pashsha qo'rigandek qo'lini-da silkitdi. — Yuzini teskari qilsun. Unga Yaratganning o'zi bas kelmasa, bandasining zo'ri yetmaydur. Vaqti zamonida, ya'nikim terisi shilinmasdin burun bu nobakor Vobkand beglig'ida noib bo'lg'on bobomizg'a hazil qilg'on, deb eshitaman.

— Xo'ja Nasriddinni raiyatparvar, avomg'a qayishadurg'on hotamtoy deb eshitganmen.

— U nodonning yelkasidag'i boshi ishlab, kalonpolarga qayishg'anida pichog'i moy ustinda bo'lardi. Shuni o'ziga ep ko'rmaganlig'i bois umr bo'yi mingan bitta eshagi otga aylanmay, dorilbaqoga rixlat qildi.

— U o'lganmi?

— O'lgan! O'lgan! — qat'iy ishonch bilan aytdi qozi. — Uning boshi tanasidan judo qilingan, keyin dorga osilgan!

— Uning boshi tanasidan judo qilingan bo'lsa, boshsiz tanani dorga qanday osganlar, taqsir?

— E, nodon, oyog'idan osganlar-da! — dedi qozi qo'l siltab. — Gapni ko'paytirmay, uni oldimga olib kel!

Qozining sabrsizligi Zamonalini birpas o'yga toldirsa-da, xo'jasini intizor qilmay, ikki qo'lini ko'ksida qovushtirib, ta'zim bajo keltirdi.

— Amringiz bosh ustida, taqsir! Siz qachon desangiz, o'sha mahalda musofirni huzuringizda hozir qilurman!

To'qson to'qqiz tilloning jarangi hanuzgacha quloqlari ostida sado berib turgan emasmi, qozi jonsaraklik bilan:

— Xuftonga ulgurolmasang, erta choshgohda olib kel! — dedi.

Ushbu farmonni boshiga toj aylagan Zamonali o'zining otiga minib, omonat qoldirilgan samanni yetovga olib, Ko'zacha qishlog'i tomon yo'lga chiqdi.

QARZNI BERGAN YENGAR, YO'LNI — YURGAN

Shaharning Samarqand darvozasidan chiqqan Zamonali Vobkand yo'lida ot ustida borarkan, oldindan kelib unilayotgan

garmisel yuzini chunon qizdirardiki, issiq taftiga dosh berolmay, boshini xam qilib oigan edi. Ayniqsa, yalanglikka chiqib olgach, garmiselning ta'siri zo'raydi. U endi sallasinig pechi bilan yuzini o'radi, faqat ikki ko'zi miltillaydi, xolos. To'g'risi, uni ob-havo emas, aksincha, boshqa bir andisha qiynardi: Xo'ja Nasriddinga nima deydi va uni qay yuz bilan qozining ilgiga keltirib topshiradi? O'rtalaridagi do'stlik va ishonchning qimmati qayerda qoladi? Subutsiz bo'lib qolmaydimi? O'zi nimaga ham taniyman dedi? Tanimayman desa, osmon uzilib yerga tusharmidi?

Issiq shamol yuzini qanday tarzda kesayotgan bo'lsa, andisha dilini ana shunday tilkalayotgan edi. Agar bu vaziyatdan chiqib ketadigan biror yilt etgan umid uchquni chaqnaganda edi, ichi oydek ravshan tortib, issiqnida pisand qilmay, qushdek uchardi. Hozir-chi, ot oldinga boshlasa-da, andisha orqaga tortayapti, yo'l azobi yanglig' yelkasidan bosayapti.

«Ehtimol, qozining niyatini oldindan ma'lum qilsam, donolikda yakto Xo'ja Nasriddinning o'zi biror tadbir o'ylab topar?» degan kichkinagina bir ilinj suvoriyning ko'ngliga taskin berib turardi. Bir gala chumchuqlarning baravariga par etib havoga ko'tarilishi, uning xayollarini ham to'zg'itib yubordi. Anchagacha bu chumchuqlar goh yuqorilab, goh pastlab chor-atrofdagi gir aylanib, keyin uzoqlasharkan, yana atrof tinchib qoldi. Faqat ikkita otning bir maromda taqir yo'lda qadam tashlashi va suvluq chaynab turib pishqirig'i quloqqa chalinardi. Halovatini yo'qotgan Zamonali ot ustida bukchayib borarkan, miyasidagi uzuq-yuluq xayollarni bir muddat tuman qopladi. Lekin ana shu tuman ichida ham Xo'ja Nasriddin siymosi baribir yaqqol ko'rinib turibdi.

Oldinda birinchi qishloq ko'rindi. Hali to'mtoq xayollarini yig'ishtirib olishga ulgurmay, bir xil ko'rinishdagi baland-past tomshuvoq guvala uylar qatori birdan uzilib, boz keng dala: to'qayzor va o'nqir-cho'nqirlikdan iborat sayhonliklarni kesib o'tgan taqir yo'l-u, birozdan so'ng ikkinchi qishloq boshlandi. Zamonali bu qishloqlardan otning boshini salt qo'yib o'tdi.

Ikkinchi qishloq ortda qolgach, otning qadami tezlashdi. Bu yo'lda qatnovchilar kam, yakkam-dukkam ko'ringanlari ham allaqanday zarurat bilan shahar tomonga shoshib

kelayotganlar. Shahardan qaytayotganlar, asosan, kallai saharlab shaharga o'zi yetishtirgan mahsulotini sotgani olib kelgan dehqonlar ishlarini saranjomlab peshindan keyin qaytishayotganda ko'payadi. Ular shahar tomon ketib borayotganlarga o'xshab shoshishmaydi, bamaylixotir, aravalarida yastanib olib, dimog'larida sevimli ashulalarining xirgoyisi, bugungi daromadlarini xayollarida xomcho'tini qilib qaytishadi.

Zamonali navbatdagi do'nglikdan osharkan, oldinda borayotgan aravaga ko'zi tushdi. U o'sha aravaga yetib olish uchun otni qichamadi, shunchaki manzilga tezroq borishni ko'zladi. Aravaga yetib, aravakashga salom berdi-da, yonlab ketayotgan edi, aravadagi kishining o'zi gapirib qoldi:

— Kechagi havoga qarang, bugungisiga qarang!

— Xudoning bergan kuni-da, — dedi Zamonali beixtiyor gapga qo'shilib, otning jilovini sal tortarkan. — Chilla qaytdi, buyog'i o'ynab turadigan havo-da.

— Shuni ayting-a! — Kishining ko'zi yetovdagi otga tushdi. — Bu otni sotib oldingizmi?

— A, yo'q, omonat, egasiga berib kelay deb yo'lga chiqqandim.

— Vobkandgami?

— Mana shu yaqindagi Ko'zacha qishlog'iga. O'zingizchi?

— Besh qop sholg'om bor edi, shaharga olib kelsam, bittasi chakanasiga oldi. Devonani ishini Xudo to'g'rilabdi, deganidek, ishim tez bitib, mana, qaytib ketyapman. Shakar qishloqdanman.

— O', Shakar qishloqdanmisiz? — dedi Zamonali qiziqsinib. — Sizlarda emarilar ko'p deydi, shu rostmi?

Bu yerda kulgili hangomalar bo'lib turgani uchun, aholi ko'pincha o'z qishloqlarining nomini aytishga istihola qilishardi, ayniqsa, yoshlar. To'y-ma'rakadami yoki bozordami, qishloq nomi tilga olinsa, beixtiyor kulgi ko'tarilib ketar, turli hangomalar eslanardi. Bu esa shu qishloqliklarning hamiyatiga tegib, jahllarini chiqarardi. Aslida qishloq odamlari sodda bo'lganlari bilan o'z ishlariga pishiq, o'ta ishbilarmon kishilardir.

— Siz ham eshitgan ekansiz-da? — deb kuldi kishining o'zi ham.

– Teshik quloq eshitadi-da, – dedi Zamonali. – Yaqinda bittasi bir hangomani aytib berdi, kula-kula o'libmiz.

– Bizdagi hangomalarning bari kishini o'ldiradigan. Qaysi birini aytyapsiz?

– Bozordan yaktak sotib olgan bir odam bor ekan-ku.

– A, Qo'ldosh mahmadonaning hangomasi-ku bu, – dedi kishi boshini sarak-sarak qilib. – Bu bo'lgan gap. U kishi avval do'ppini qo'llariga olib, narxini so'ragan, keyin do'ppini qo'yib, yaktakni olib, narxini so'ragan. Sotuvchi ikkisining ham narxi bir xilligini aytsa, akam, yaktakni qo'ltiqqa urib ketavergan, orqasida sotuvchi: «Hoy, birodar, pulini to'lang!» desa, Qo'ldosh mahmadona: «Do'ppini qaytarib berdim-ku», degan. «Axir siz do'ppiga ham pul berganingiz yo'q-ku!» degan sotuvchiga, «Do'ppingni olmagan bo'lsam, nima uchun pul to'lashim kerak?» deb Qo'ldosh mahmadona yana yo'liga ketaveribdi.

– Emari bo'lsa ham, aqli o'z foydasiga ishlarkan, – deb kuldi Zamonali. Aravadagi kishi suhbatni qizdirish uchun boshqa bir hikoyani boshladi.

– Bitta Fayzulla chatoq deganimiz bor, – dedi kishi, – bozorda eshaklarini o'g'irlatib, to'qim yelkalarida, jar solib yurganmishlar: «Eshakni topganga, eshakni ham, to'qimni ham beraman!» Uning gapini eshitgan boshqa bir kishi: «Ey, birodar, to'qimni ham berarkansiz, eshakni axtarib nima qilasiz?» deb so'rasa, Fayzulla chatoq: «Hech bo'lmaganda eshakni kim topganini aniqlab olay, deyman-da!» debdi.

– Ha, o'lmang, amak! – dedi Zamonali gap-gap bilan ancha yo'lni bosib qo'yganini bilmay. – Endi, amak, men ana u qishloqqa burilaman. Nasib qilsa, yana yo'limiz bir kelib qolsa, yangilaridan aytib berarsiz.

– Albatta, inim, albatta, – dedi kishi xayr-xo'shlab. – Tog' tog' bilan uchrashmaskan, lekin odam odam bilan uchrashadi. Sog' bo'l, inim.

– Siz ham sog' bo'ling, uyingizga yaxshi yetib boring!..

Qishloq hududiga yetganda, Shamshod arig'i boshlanadi, ariqdan o'tgach esa, qishloqning asosiy qismi qirg'oq bo'ylab cho'zilib ketgan. Choyxona shundoqqina ariq bo'yida – ko'prikdan o'tasiz-u, kirasiz. Zamonali avval ana shu choyxonaga kirib, Farmon aka bilan maslahatlashmoqchi bo'ldi.

Ko'prikdan o'tishi bilan choyxona tomondan ko'pchilikning g'ala-g'ovuri quloqqa chalindi. «Choyxonada odam ko'pga o'xshaydi», degan o'y ko'nglidan o'tdi Zamonalining. Yaqinlashgan sari o'ylagani to'g'ri ekanligiga amin bo'ldi. Zamonaliga hech kim e'tibor ham bermadi. U otdan tushib, har ikki otni yo'l bo'yidagi daraxtga bog'lab, so'ng odamlarni oralab biroz oldinga o'tarkan, hammani og'ziga qaratib turgan Xo'ja Nasriddinni aniq-taniq ko'rdi. Undan bir-ikki qadam berida esa Tanaboy negadir xomush, aybdor singari qo'llarini qovushtirganча boshini egib turibdi. Birdan ko'zi tushgan kishi uning bu holatini yaxshilikka yoki yomonlikka yo'yishi juda qiyin edi.

Bu yerga kelgunigacha ancha gaplar bo'lib o'tgandir, lekin Zamonalining qulog'iga birinchi bo'lib Xo'ja Nasriddinning ushbu gaplari kirdi.

— Qani, endi ayting-chi, boy ota, bu qishloq ahlining sizdan qancha qarzi bor?

— Bor-da, — deya to'ng'illadi Tanaboy.

— Agar sizga ertaga qirq tillo obkelib berishsa, yana qancha qoladi?

— Yuz yigirma tillo.

— Mabodo indin kuni yana yigirma bir tillo keltirib berishsa-chi?

— To'qson to'qqiz tillo qoladi.

Xo'ja Nasriddin ajablangandek:

— Bor-yo'g'i-ya? — dedi tizzalariga shapatilab. — Qarang-a, bor-yo'g'i to'qson to'qqiz tilloga butun qishloqni boshingizga ko'tarib, shovqin solishingiz shartmidi? Axir bularning bari o'zingizning hamqishloqlaringiz-ku! Tobutkashlaringiz shular emasmi? Uyat-e, arzimagan chaqaga otangiz tengilarni qiynab yuribsiz! Mana sizga o'sha to'qson to'qqiz tillo! Shu kundan e'tiboran qishloq ahli sizning qarzingizdan qutildi! — Xo'ja Nasriddin qo'lidagi baxmal hamyonni boshi uzra ko'tarib hammaga ko'z-ko'z qilib, uni boyning qo'liga tutqazdi. — Bu hamyonda roppa-rosa to'qson to'qqiz tillo bor, bari sizga!..

Tanaboyning boshi g'ovlab ketdi. Hech narsaga tushunmadi. Bir yuz oltmish tillo qanday qilib to'qson to'qqiz tilloga tushib qoldi?

— A-a-a...

– Ha-ha-ha, – dedi Xo'ja Nasriddin. – Qani, endi o'zingiz ovoz chiqarib, sizdan hech kim qarzdor emasligini ayting-chi!

Anchagacha boyning og'zi «O» shaklida ochilib turdi. Qo'y ko'zlari ham shu shaklda ochilgan edi. Odamlar ham uning og'zini poylab turishibdi. Bu iqrorlikni tan olish boyga oson emasligini bilsa-da, Xo'ja Nasriddin «qani bo'ling» degandek, boyning aftiga tirjayib turaverdi. Boy gapirishga qiynalar, chunki biqiniga kimdir tinimsiz bigiz sanchib olar, og'riqdan esa yuzlari bujmayib-bujmayib ketardi. Xayolida u go'yo havoda muallaq turibdi-yu, hozir birov puf deb yuborsa, uchib ketishi aniq.

– Hamqishloqlar... – Boyning tomog'iga bir nima tiqildi, gapini davom ettir olmay, dovdiradi. Doimo katta-katta gapirib yurgan kishining dovdirashi g'alati bo'larkan. Bir kalima so'z bilan shuncha boylikdan judo bo'lish har kimga ham alam qiladi-da. U titroq ovoz bilan «Sizlar endi mendan qarzdor emassizlar!» dedi va yer ostidan Xo'ja Nasriddinga bir qarab, qo'shib qo'ydi: – Iltimos, menga saman otimni qaytarib bersangiz. Men uni naqd yuz tilloga...

Xaloyiq ichidan kimdir, boyning gumashtalaridan bo'lsa kerak:

– Boy otamning otlarini qaytarib beraqoling! – deb ovoz berdi. Nasriddin ovoz kelgan tomonga qaramadi ham:

– Yo'q, otni qaytarmayman! – dedi. – Lekin boy ota xohlasalar, sotishim mumkin!

– Soting, men rozi!

– Qancha berasiz?

Boy shosha-pisha yonidagi baxmal hamyonni Xo'ja Nasriddinning qo'lga tutqazdi.

– Mana shu to'qson to'qqiz tilloni beraman, rozimisiz?

– E, yo'q, – dedi Nasriddin boyning qo'lini qaytarib, – men zarariga mol sotmayman! To'g'ri, bu ot tekinga tushgan, men esa tekinga sotmoqchi emasman. Istasangiz, sakson tilloga beraman, o'zining aniq bahosi to'qson tillo, agar bo'ldi, sotib olaman desangiz, to'qson to'qqiz tillo to'layqoling, ammo bo'ladigani – yuz tillo, xo'p desangiz bor baraka qilamiz. Menga ham bir nima qolsin-da, taqsir.

Zamonali bu manzarani ko'rib, tamoman hayratda qoldi. Bir mushtdekkina kishi butun umr kekkayishdan

boshqa narsani bilmagan, doimiy ijaraga olganday uylarning to'rida bemalol yonboshlab, hammani og'ziga qaratadigan boyvachchanning popugini pasaytirib, mushukni silaganday silab o'tirsa-ya?

— Odam ham shunchalar saxiy bo'larkanda, a? Bu odamni oldin ko'rganmisiz? — deya so'radi Zamonalining biqinida turgan odam yonidagi sherigidan. — Gapga ham, savdoga ham chechan ekan. Bunaqa kishi molbozorga dalol bo'lsa bormi, yegani oldida, yemagani orqasida bo'ladi. Boy otani bir balo qilib boshini aylantirdi. Qandini ursin! Ishning ko'zini biladigan ekan, otasiga rahmat! Butun qishloq ahlining qarzini to'lab yubordi, azamat. Xorun ar-Rashid ham bu qadar raiyatning boshini silamagan bo'lsa kerak? Xo'ja Nasriddin shunaqa odam bo'lgan, deyishadi. Bu o'sha emasmikin?

O'zi kambag'al bo'lsa ham sherigining nazari baland ekanmi:

— Be, nimalar deyapsiz? — dedi. — Xo'ja Nasriddin bo'lganida, boy otani bundan besh battar qilardi. Bu odam Xo'ja Nasriddinning jiyani bo'lsa ham katta gap!

— Kim bo'lsa ham, umridan baraka topsin, og'irimizni yengil qildi, — gapga qo'shildi uchinchi kishi. — Boy yerimizga suv berib, keyin o'zimizning suvimizni siqib ichardi. Ana, uning ham suvini chiqaradiganlar bor ekan-ku!

Zamonali: «Shu kishining o'zlari Xo'ja Nasriddin bo'ladilar», deb suhbatga qo'shilmoqchi bo'ldi-yu, lekin o'rtada «bitim» borligi esiga tushib, niyatidan qaytdi.

Go'yo umrining teng yarmini ana shu pulni sanashga sarflab yuborganday, Tanaboy yuz tilloni sanab Xo'ja Nasriddinning qo'lga tutqazdi. Hamyonni bir-ikki siltab chamalagan Xo'ja Nasriddin boyning qo'lini oldi-da:

— Savdoning eng savob joyi bor baraka, deganlar, — dedi va uning qo'lini qo'yib yubormay: — Bor baraka deng-da, keyin ikkalamiz aka-uka bo'lib, shaharga boramiz, — dedi.

— Shaharda nima qilamiz? — ajablandi boy.

— Ot o'sha yerda-da, — dedi Xo'ja Nasriddin.

— Ot shu yerda! — dedi-da, odamlarni oralab oldinga intildi Zamonali. Unga peshvoz yurgan Xo'ja Nasriddin:

– E, birodari aziz, omonat toshi og'irlik qilib, birpasda orqamdan kelibsiz-da, – deya uni bag'riga bosdi.

– Omonat toshi emas, sog'inch toshi og'irlik qildi, xo'jam! – dedi Zamonali do'stining yelkasini silarkan. – Sizni sog'inib keldim.

– Kelganingiz durust ish bo'ldi, Zamonali, – dedi Nasriddin. – Siz ham qozilik vakili sifatida bilib qo'ying, bu qishloq ahlining boy otadan qarzi qolmadi, hammasini to'ladik. Yana bir aqlli ishimiz – saman yo'rg'ani boy otaning o'zlariga sotdik. Ana, qarang, qanday xursand bo'lib turibdilar! Qani, otni keltiring!

Qisqa fursatdan keyin jilovni ushlagan Tanaboy otni quchoqlab, mehr bilan uning bo'ynini silab, shapatilab qo'ydi. Xo'ja Nasriddin ham taqlidan boyning yelkasiga qoqib, hali qo'yniga solib ulgurmagan baxmal hamyonni havoda silkitib:

– Sizga aytgan edim-ku, – dedi ertalabdagi hangomani eslatib, – to'qson to'qqizini bergan xudo birini ham beradi. Mana, hayal o'tmay, butlab berdi. Bittasi xudoga: «Men darddan qo'rqmasmen, mayli dardingni yubor, lekin o'sha dardingni shirin so'z bilan davolab bo'lsin, meni tabibga borgulik qilma!» deb tavallo qilarkan... Bu bir ibrat, boy ota. Bir kun kelib menga rahmat deysiz...

Tanaboyning og'ir gavdasi yanada og'irlashgan, oyoqlari esa og'irlashgan gavadani zo'rg'a ko'tarib turardi. U Xo'ja Nasriddinga bir o'qrayib qaradi-da, keyin otni yetaklagancha uyi tomon ketdi. Uning orqasidan boshlangan odamlarning pichir-pichini va piq-piq kulgisi oxirida qahqahaga aylanib ketdi.

Hammadan ham ko'p quvongan Mustafo dehqon bo'ldi. U xursandligidan Nasriddin bilan Zamonalini baravariga quchoqlab, ko'z yoshi ham qilib oldi, keyin har ikkisini hovlisi tomon sudradi:

– Zamonali inim, qani, aziz mehmonni biznikiga boshlang, o'zim palov damlab, sizlarni bir mehmon qilay, – degan edi, Zamonali bir-ikki qadam tashlab, so'ng to'xtadi.

– Mustafo tog'a, palovni yanga bilan jiyanni olib kelganingizdan keyin yeymiz, – dedi ming istihola bilan. – Men asli mehmonni olib ketgani kelgandim, Namozxonto'ra qozi ko'zlari to'rt bo'lib kutib o'tiribdilar u yerda.

— Qozi pochchaning bizning mehmonga nima ishlari bor ekan? — deb so‘radi Mustafo taajjub bilan.

— Nima desam ekan, — deya kalovlandi Zamonali. Uning dunyo tashvishi bilan emas, xayol olami bilan yashayotganini sezgan Xo‘ja Nasriddin do‘stini xijolatdan qutqarmoq uchun:

— Xijolat chekmang, mullo Zamonali, — dedi kulimsirab. — Sizni bu yoqqa qozi yuborganini darrov sezdim. Siz mulozim, mulozimning vazifasi xo‘jasining buyurganini sidqidillik bilan tez va aniq bajarish. Mendan bir xatolik o‘tibdi: qoziga shirinkoma berish xayolimdan ko‘tarilibdi. Yo‘q, xayolimdan ko‘tarilibdi emas, ko‘nglimda bu niyat bor edi, afsuski, ilgimda aqcham yo‘q edi. To‘g‘ri, yonimda aqcham bor edi, lekin u o‘zimga omonat — Tanaboyga to‘lanadigan qarz edi. Xudo xohlasa, qarzdin qutildik, otni sotdik, endi otning pulini qoziga berurmiz. Shunday qilsak, xo‘jangizning oldida sizning ham tilingiz burro bo‘lur, inim.

Bu gapdan Mustafo tog‘aning dili xijil bo‘ldi:

— Sizni chiqimdor qildikmi-a? — dedi xijolat tortib. — Bizni deb ancha tashvishga qoldingiz-da... Sizga nima deb minnatdorchilik bildirishga yoki qanday yaxshilik qilishga hayronmiz.

— Bu dunyoga odam dunyo yig‘ish uchun kelmaydi-ku! Yaxshilik degan gaplar ham bor. Mening bu yaxshiligimga minnatdorchilik bildirmasangiz-da, xafa bo‘lmayman. Mayli, bo‘ynimda qarz bo‘lib qolmasin desangiz, kichkinagina iltimosim bor, shuni bajarsangiz, siz ham menga katta bir yaxshilik qilgan bo‘lasiz, Mustafo tog‘a, — dedi Xo‘ja Nasriddin allaqanday quvlik bilan..

— Yetsa molim, yetmasa jonim!

— Molingiz bilan joningiz o‘zingizga siylov. Menga bir juft bedana kerak.

— So‘ragan narsangizni qarang-u, bir juft qo‘y ham emaskan-ku! Men hozir Sayfi bedanaboznikidan aytgan narsangizni olib chiqaman...

Mustafo tog‘a bedanabozning uyi tomon ketarkan, Zamonali do‘stidan bedana nimaga kerak bo‘lib qolganligining sababini so‘ragan edi, Xo‘ja Nasriddin:

— Xamir uchidan patir deganlaridek, qozi pochchamga sovg‘oti bo‘lsin degandim, — dedi jilmayib. — Agar men bilgan

Namozxonto'ra shu bo'lsa, sovg'otimizni ko'rib, boshi osmonga yetadi. Bobosi Botirxonto'ra noib ham bedanani xo'p yaxshi ko'rardi.

– Siz Botirxonto'ra noibni qayerdan taniysiz? Haqiqatan ham Namozxonto'ra qozi u kishining nabirasi bo'ladi.

– Demak, adashmabman...

Mustafo tog'a bir juft bedanani olib kelganda Xo'ja Nasriddin bilan Zamonali ulovlariga minib, yo'lga shay turishgan edi.

BEKBOBONING IN'OMI

Oradan qancha yillar o'tsa-da, ne-ne o'limlarni dog'da qoldirib: «gap – bir, er so'zidan, sher izidan qaytmas, yilim baliq, alhamdulillah, qirqqa kirdim», deb yurguvchi Xo'ja Nasriddin oldingi gal Buxoroga kelganida amirni hajv qilib, boshi baloga qoldi, amirning odamlari Nasriddinni shahardan badarg'a qilishdi. Shunda u bu kajraftor dunyoning ishlaridan ko'ngli bir qadar sovib, Vobkand tomonlarga ketdi va beklilikning Shakar qishlog'ida faqirlikda umrguzaronlik qila boshladi. O'shanda kambag'alparvar, odil beklardan bo'lgan Vobkand begi Kalonxo'ja to'pchi beklilik yerlarini obod qilishga katta e'tibor qaratib, xalqning duosiga qolgan edi. Bek Nasriddinni tanir, o'zi kabi hazil-mutoyibaga suyagi yo'qligini bilgani uchun onda-sonda gap-gashtaklarda, to'y-ma'ralalarda, ko'cha-ko'yda uchrashib qolishsa, hazillashib undan gap olar edi. Nasriddin ham bekni hurmat qilar, afandinamo hangomalari bilan goh-gohida yurt muammolarini bekka yetkazib turardi.

Nasriddin Bag'doddaligida bo'z to'qish hunarini o'rgangan edi, bu yerda ham shu kasbning orqasidan ro'zg'or qilardi. Buxoroda to'qimachilik rivojlangan, paloslar, darpardalar, yozdiy kiyimliklar, yostiq jildlari, funduqiy joynamozlar va ust kiyimlarning eng asllarini faqat shu shahardan topish mumkin edi. Qo'shni yurtlardan kelgan savdogarlar bu matolarni istagan narxlarda sotib olardi-yu, mahalliy aholining hammasi ham bu asl matolardan bahramand bo'lolmasdi, raiyat ko'pincha oddiy bo'z xarid qilardi. Shuning uchun bu yerda, ayniqsa qishloqlarda, bo'zning bozori chaqqon edi.

Nasriddin to'qigan bo'zlarini shundoqqina hovlisi biqinidan oqib o'tadigan ariq suvida chayib tozalardi. Ariqdan suv ichadigan qo'ni-qo'shnilar, suvni loyqalatding, deya har kuni xarxasha qilardi. Bu xarxashalardan toqati toq bo'lgan Nasriddin bo'z chayishni kechqurunlari, oy chiqqanda – mohtobda ado etardi.

Shunday kechalarning birida ajoyib hol ro'y berdi. Oy shom yeb chiqqan kecha edi. Nasriddin ariqda bo'z chayayotganda, ittifoqo bek noibi Botirxonto'ra bilan kechki *ma'rakadan* qaytayotib, ariq ichida turgan Nasriddinga ko'zi tushdi va otning jilovini tortib:

– Ha, Xo'ja, yarim kechada ariq ichida nima qilyapsan? – deb so'radi.

Nasriddin ariqdan chiqa solib otliqlarga ta'zim qildi, so'ng qo'l qovushtirib ko'rishdi-da:

– Tirikchilik, – dedi xarsangtosh ustida turgan bir to'p bo'zga ishora qilib. – Bo'z yuvayotirman, taqsir.

– Kun bo'yi dastgohni liqillatganing yetmaganday, kechasi ham tinim bilmas ekansanda, a, Nasriddin? – dedi bek boshini tebratib. – Hech bo'lmasa, kechalari tin olsang bo'lmaydimi?

– Ro'zg'or, taqsir, uni dastgoh kabi tinimsiz tebratib turmasa bo'lmas ekan!

– O'zingga javr qilib netasan? O'n ikkidan to'rtini ayirsang, olam guliston, – dedi bek Nasriddinga joni achib. – Bu ro'zg'or deganlari shunday injiqki, kecha-kunduz tebratganing bilan uxlamaydur.

Nasriddin tomog'ining tagini qashish barobarinda jilmaydi:

– Xo'b lutf qildingiz, taqsir, – dedi u. – O'ttiz ikkiga yetmagandan keyin, o'n ikkidan to'rtini ayirishning o'zi bo'ladimi?

Bek ot ustida cho'nqayib o'tirgan Botirxonto'ra noibga bir qarab olib, suhbatni davom ettirdi:

– Senga ham qiyin. Mayli, men bir himmat ko'rsatay senga. Bitta bedana yuborsam, patini yulib berasanmi? *Mehnatingga* yarasha haqingni olasan. Shundan mening ko'rsatgan himmatim ham minnatli bo'lmas.

– Marhamat qilsalar, bajonidil yulib berurman, – dedi Nasriddin vana bir qulluq bajo aylab.

– Mayli, ishingdan qolma, ertan-mertan o'sha bedanani yuborurman, – dedi bek va hamrohiga «ketdik» degandek ishora berdi.

Botirxonto'ra noib to uyiga yetib kelguncha ham bek bilan Nasriddinning savol-javobiga aqli noqislik qildi. O'ylab o'yining tagiga yetolmadi. Nega o'n ikkidan to'rtini ayirsa, o'ttiz ikkiga yetmaskan? Hisoblab natija chiqarolmadi. Boshi og'rib ketdi. Boshini bir silkitib, endi og'rimayotganini his qildi-yu, lekin hisob-kitobni hech miyasidan chiqarib tashlay olmadi. Bir miriqib uxlasa, miyasi tiniqlashib, mulohazalari ravonlasharmidi? Sallasi bilan choponini qoziqqa ilib, lo'labolishga bosh qo'ydi-yu, beixtiyor yana hisob-kitobga chalg'ib ketdi. Ko'zini yumdiyu, uxlaganday bo'lmadi. Bezovtalanib, u yonboshiga, birpasdan keyin bu yonboshiga ag'anadi, yana bo'lmadi. Xotiniga ham uyqu bermadi.

Xotin anchagacha indamay yotdi, keyin o'zini tiya olmadi. O'rnidan turib, moylampaning piligini ko'tarib, erining uyqusizlikdan qizarib ketgan ko'zlariga qaradi-da, xavotirdan «voy» deb yubordi:

– To'ram, ruhi-ravoningiz bir hol? To'rt tomonga ag'anaysiz, uf tortasiz, sizga nima bo'ldi o'zi? Ma'arakada hazmi og'ir bir nimarsa yeb, oshqozoningizga og'riq bermoqdami?

Noib shu turishida o'ziga o'xshamasdi. U kechagi noib emas. Kechagi xushchaqchqligidan asar ham qolmagan. Kasal bo'lmasa-da, boshi gij bo'lib, tanasi temirchining o'txonasiga solingan temirday qizib ketgan. Xudo ko'rsatmasin, xotini vahima qilib, uni kasalga chiqarib qo'ymasa go'rgaydi. Xotinga rostini aytсамми yo aytmasамми, deya xo'b o'yladi. Oxiri bor gapni aytib berdi. Xotin erining so'zlarini diqqat bilan eshidi, o'zicha mulohazaga borib:

– To'ram, bu yerda bir sir bor, – dedi. – Bekbobo bir kun bul masalaning yechimini sizdan so'raydur. Javob berolmasangiz, sendek noibning menga ne keraging bor, deb javobingizni berur. Keyin misqollab yiqqan obro'yingiz necha pul bo'lur?

Noib to'raning xavotiri oshib, rostakamiga kasalga o'xshab goldi.

Nasriddin to'qigan bo'zlarini shundoqqina hovlisi biqinidan oqib o'tadigan ariq suvida chayib tozalardi. Ariqdan suv ichadigan qo'ni-qo'shnilar, suvni loyqalatding, deya har kuni xarxasha qilardi. Bu xarxashalardan toqati toq bo'lgan Nasriddin bo'z chayishni kechqurunlari, oy chiqqanda – mohtobda ado etardi.

Shunday kechalarning birida ajoyib hol ro'y berdi. Oy shom yeb chiqqan kecha edi. Nasriddin ariqda bo'z chayayotganda, ittifoqo bek noibi Botirxonto'ra bilan kechki *ma'rakadan* qaytayotib, ariq ichida turgan Nasriddinga ko'zi tushdi va otning jilovini tortib:

– Ha, Xo'ja, yarim kechada ariq ichida nima qilyapsan? – deb so'radi.

Nasriddin ariqdan chiqa solib otliqlarga ta'zim qildi, so'ng qo'l qovushtirib ko'rishdi-da:

– Tirikchilik, – dedi xarsangtosh ustida turgan bir to'p bo'zga ishora qilib. – Bo'z yuvayotirman, taqsir.

– Kun bo'yi dastgohni liqillatganing yetmaganday, kechasi ham tinim bilmas ekansanda, a, Nasriddin? – dedi bek boshini tebratib. – Hech bo'lmasa, kechalari tin olsang bo'lmaydimi?

– Ro'zg'or, taqsir, uni dastgoh kabi tinimsiz tebratib turmasa bo'lmas ekan!

– O'zingga javr qilib netasan? O'n ikkidan to'rtni ayirsang, olam guliston, – dedi bek Nasriddinga joni achib. – Bu ro'zg'or deganlari shunday injiqki, kecha-kunduz tebratganing bilan uxlamaydur.

Nasriddin tomog'ining tagini qashish barobarinda jilmaydi:

– Xo'b lutf qildingiz, taqsir, – dedi u. – O'ttiz ikkiga yetmagandan keyin, o'n ikkidan to'rtni ayirishning o'zi bo'ladimi?

Bek ot ustida cho'nqayib o'tirgan Botirxonto'ra noibga bir qarab olib, suhbatni davom ettirdi:

– Senga ham qiyin. Mayli, men bir himmat ko'rsatay senga. Bitta bedana yuborsam, patini yulib berasanmi? *Mehnatingga* yarasha haqingni olasan. Shundan mening ko'rsatgan himmatim ham minnatli bo'lmas.

– Marhamat qilsalar, bajonidil yulib berurman, – dedi Nasriddin vana bir qulluq bajo aylab.

– Mayli, ishingdan qolma, ertan-mertan o'sha bedanani yuborurman, – dedi bek va hamrohiga «ketdik» degandek ishora berdi.

Botirxonto'ra noib to uyiga yetib kelguncha ham bek bilan Nasriddinning savol-javobiga aqli noqislik qildi. O'ylab o'yining tagiga yetolmadi. Nega o'n ikkidan to'rtini ayirsa, o'ttiz ikkiga yetmaskan? Hisoblab natija chiqarolmadi. Boshi og'rib ketdi. Boshini bir silkitib, endi og'rimayotganini his qildi-yu, lekin hisob-kitobni hech miyasidan chiqarib tashlay olmadi. Bir miriqib uxlasa, miyasi tiniqlashib, mulohazalari ravonlasharmidi? Sallasi bilan choponini qoziqqa ilib, lo'labolishga bosh qo'ydi-yu, beixtiyor yana hisob-kitobga chalg'ib ketdi. Ko'zini yumdiyu, uxlaganday bo'lmadi. Bezovtalanib, u yonboshiga, birpasdan keyin bu yonboshiga ag'anadi, yana bo'lmadi. Xotiniga ham uyqu bermadi.

Xotin anchagacha indamay yotdi, keyin o'zini tiya olmadi. O'rnidan turib, moylampaning piligini ko'tarib, erining uyqusizlikdan qizarib ketgan ko'zlariga qaradi-da, xavotirdan «voy» deb yubordi:

– To'ram, ruhi-ravoningiz bir hol? To'rt tomonga ag'anaysiz, uf tortasiz, sizga nima bo'ldi o'zi? Ma'arakada hazmi og'ir bir nimarsa yeb, oshqozoningizga og'riq bermoqdami?

Noib shu turishida o'ziga o'xshamasdi. U kechagi noib emas. Kechagi xushchaqchqligidan asar ham qolmagan. Kasal bo'lmasa-da, boshi gij bo'lib, tanasi temirchining o'txonasiga solingan temirday qizib ketgan. Xudo ko'rsatmasin, xotini vahima qilib, uni kasalga chiqarib qo'ymasa go'rgaydi. Xotinga rostini aytсамми yo aytmasамми, deya xo'b o'yladi. Oxiri bor gapni aytib berdi. Xotin erining so'zlarini diqqat bilan eshidi, o'zicha mulohazaga borib:

– To'ram, bu yerda bir sir bor, – dedi. – Bekbobo bir kun bul masalaning yechimini sizdan so'raydur. Javob berolmasangiz, sendek noibning menga ne keraging bor, deb javobingizni berur. Keyin misqollab yiqqan obro'yingiz necha pul bo'lur?

Noib to'raning xavotiri oshib, rostakamiga kasalga o'xshab goldi.

— Ne maslahat berursan, xotin? Nima qilay? — deb xotiniga umid bilan qaradi. Xotin ko'zlarini yarim qisib, mushohada qilib bo'lgach:

— Bu sirni tezroq bilib olishingiz darkor! — deb ta'kidladi. — Ertagayoq Nasriddinning uyiga boring-da, qanday bo'lmasin, ko'ngliga qo'l solib, sirni bilib oling! Evaziga biror nimarsa so'raguday bo'lsa, ziqnalik qilib o'tirmang, so'raganini bering. Shavla ketsa ketsin, obro' ketmasin!

Shundan keyin ham noib to'raning uyqusi kelmadi. Tikanning ustida yotgandek, amallab tunni tongga uladi. Ertalab turib suzma yegisi keldi.

— Xotin, menga birozgina suzma ila non olib kel, — dedi kechasi bilan uyqu inmagan ko'zlarini ishqalab o'tirarkan. — Suzma xo'p yaxshi nimarsa, ishtahani ochib, mc'dani baquvvat qiladi. Ma'arakada biroz bo'za no'sh aylagan erdim, kuchini kesadi.

— Suzma kecha tamom bo'lgan erdi, to'ram, — dedi xotin «attang»lab.

— Mayli, — dedi noib to'ra gapni ko'paytirmay, — tamom bo'lgani yaxshi bo'libdi. Suzma o'zi tish birla qoringa ziyon qiladi, jig'ildonni qaynatadi.

Xotin erining poyma-poy gaplaridan hayrati oshdi.

— To'ram, issig'ingiz bormi? — deb noibning peshanasiga qo'lini bosdi. — Suzmani bir maqtaysiz, bir yomonlaysiz, qaysi gapingizga ishonay?

— Uyda suzma bo'lganida — avvalgisiga, bo'lmasa — keyingisiga ishonaver! — dedi noib to'ra. — Suyug'ingni olib kelaver bo'lmasa...

Cho'risi dasturxonga qo'ygan quyuq-suyuqni bir amallab qorniga joylab oldi-da, o'rnidan qo'zg'alib, to'g'ri saysxonaga o'tdi. Qaroliga egaratgach, uning yordami bilan otga mindi-da, Nasriddinning hovlisiga borib, darvozani taqillatdi. Nasriddin ko'p mahtal qilmay, aziz mehmonni ichkariga oldi, borini dasturxonga qo'ydi. Noib gurning berdi. Shiringina boshlangan gurning aylanib-aylanib, oxiri kechqurundagi savol-javobga borib taqaldi.

— Inim Nasriddin, kecha kechqurun ariq bo'yida bo'z yuvib turganingizda, siz bilan horma, bor bo'l qilganimiz yodingizdadir? — deb so'radi noib bo'shagan piyolaning labini

kaftida sidirib, so'ng xonadon sohibiga uzatarkan. — Shunda bek janoblari sizga bir necha savol berdilar, siz javob berdingiz. Men bu savol-javobni kechasi bilan hisob-kitob qilib chiqdim, afsus, hech baloga tushunmadim. O'zim hisob-kitobga qiziqaman-u, ammo bundaychigin masalalarga unchalik aqlim yetavermaydi. Bu ayb menga tug'ma. Ayting-chi, bek sizga nima dedilar-u, siz bekka nima deb javob berdingiz? Suhbatlaringiz ham allaqanday sirli bo'ldi? Shu jumboqni juda ham bilгим kelyapti-da.

Nasriddin noibga qarab miyig'ida kuldi va «ha, umi» ma'nosida qosh uchirdi.

— Sizga sirni jon deb ochardim-u, lekin bu bekning siri-da, — dedi vahimani kattalashtirish maqsadida gapga shubhali tus berib, past ovozda gapirdi. — Bu sirni oshkor qilsam, yo boshim ketadi, yo bu qishloqdan badarg'a bo'laman! Qo'ying, meni qiynamang! Bir ta'zirimni yeb, bo'larim bo'lgan. Yana badarg'a bo'lsam, qo'li kalta mendek odam panoh izlab qayerga boraman?

Nasriddin bu bilan o't qalab, noibning ichini battar qizdirdi. Noib to'ra gapning tagiga yetmasa, o'midan turadigan emas. Masalani paysalga solsa, hayot chirog'i o'chib qoladiganday.

— Jon, birodar, yaxshi kunlaringizda xizimatingizda bo'lay, — deya yalinishga o'tdi noib to'ra, — jumboqning javobini ayting!

— Bekboboning amirlikda obro'lari katta. Buni mendan yaxshi bilasiz. Men sirni ochib, ham u kishiga, ham o'zimga javr qilishni istamayman! — dedi Nasriddin muloyim tabassum bilan.

— Kerak bo'lsa, bir qoshiq qoningizning kafolatini bo'ynimga olaman!

— Bilaman, sizdaychiginlar ishi bitgandan keyin etagini yig'ib, bizdaychiginlarni tanimaydur. So'ngra biz dodimizni kimga aytamiz? Qo'ying, taqsir, menga rahmingiz kelsun!

Noib to'ra qarasaki, Nasriddinni gap-so'z bilan ko'ndirib bo'lmaydi. Sekin savdolashishga o'tib:

— Bilaman, ro'zg'oringiz katta, katta ro'zg'orning chiqimi ko'p, hamisha aqchaga muhtojlik bor gap, — deya gapni uzoqdan boshladi. — Keling, sizga ellik tanga shirinkoma beray, evaziga siz sirni oching!

— To'g'ri, — dedi Nasriddin noibning gapini ma'qulab, — aqcha hammaga kerak — boyga ham, kambag'alga ham. Umuman, ko'zi ochiq odam borki, bersang, yana ber deydi. Men ellik tanga shirinkomangizni olib, bo'yninga ellik botmon baloni osib olamanmi? Yo'q-yo'q, oxirat azobidan qo'rqudurman!

Nasriddin vahima qilgan sari, sirning narxi ko'tarila boshladi.

— Oltmish... ana, sakson tanga beray, — iltimos qildi noib to'ra cho'kkalab. — Axir bu boylikni umringiz bino bo'lib ko'rmagansiz-ku, to'g'rimi?

— To'g'ri, bu kibi aqchani ilgimda ushlab ko'rmaganman. Lekin qo'rqadurmanki, siz manim gunohlarimni ziyoda qilmoqdasiz. Sakson tangananing oxirtdagi javobi ellik tangani o'g'ir bo'lur! Bir bechora Munkar-Nakirga bir qarich chilvir ipni qayerdan olganiga vaj topolmay go'ridan chiqib qochgani kabi, men sakson tangananing javobini berolmay, do'zaxning to'ridan joy olmay, to'ram! Dasturxonimdan tuz yedingiz, emdi qiyomatlik mehmonimsiz. O'zingiz ayting, mehmon mezbonga yomonlikni ravo ko'rishi musulmonchilikdanmi?

Noib ovozigina birozgina keskinlik tusini berib:

— Oxirat, oxirat, deguncha, buguningizni o'ylasangiz-chi! — dedi hisobni yuz tangaga chiqarib. — Dorilbaqodagi nasiyadan ko'ra, dorilfanodagi naqdi tuzuk emasmi sizga? Ana, hisobga to'g'ri, yuz tanga beraman va bu sizga ona sutiday halol bo'ladi. Ustiga-ustak sirni siz aytganingiz to'g'risida hech kimsaga churq etmasmen! Rozimisiz?

Nasriddin yuz tangananing daragini eshitib, ko'ngli sust ketdi.

— Noib to'ram, siz ushlagan joyini qo'yib yubormaydig'on odamga o'xshaysiz, — dedi roziligiga ishora berib. — Aytmasam, qo'ymaysiz chog'i. Men roziman, lekin sharti — o'sha yuz tangani avval olib kelib qo'limga berasiz va bul haqda tilxat yozasiz. Agar hozir sirni ochadigan bo'lsam, o'rtamizdagi kelishuv nasiya bo'lib qoladi. Nasiya nonning ham kuyugi bo'ladi, ham kesagi. Yana non deb kesak chaynab qolmay...

Noib to'ra, peshinga yaqin yuz tangani olib kelib Nasriddinning qo'lga topshirarkan, tilxat ham yozib berdi va «qani, endi ayting», deya qistalanga oldi.

– Bekning «o'n ikkidan to'rtini ayirsang bo'lmaydimi» degani, – dedi Nasriddin, – bir yil – o'n ikki oy, sakkiz oy ishlab, to'rt oy dam olsang bo'lmaydimi, degani. Manim «o'ttiz ikkiga yetmaydi, qanday qilib o'n ikkidan to'rtini ayiraman?» deganim esa, bola-chaqam ko'p, topganim, o'ttiz ikki tishga yetmaydi, deganim edi.

Noib jon holatda:

– Bekning «senga bir bedana yuborsam, patini yulib berasanmi?» degani-chi? – deb so'radi. Nasriddin quvlik bilan kuldi-da:

– Bekbobo haqiqatan ham menga marhamat qildilar, – dedi noib to'raning ko'zlariga tik qarab. – O'sha bedana siz-da, biz esa patini yulduk!

Noibni boshdan-oyoq ter bosdi. Endi u, bu hangomani boshqalarga ayt mang deb, chunon yalindiki, unga javoban Nasriddin:

– Bir bedananing ikki marta patini yulish insofdan bo'lmas, – deya uni tinchlantirdi...

Hangoma baribir bekning qulog'iga borib yetdi. Keyin boshqalar eshitdi. Oqibat Botirxonto'ra noibga «bedana» laqabini berishdi. Namozxonto'ra qozini bilganlar: «Ha, umi, bedananing nabirasida», deb qo'yishadi. Bu laqabni yashirish uchun esa qozi uyida bedana saqlaydi va so'raganlarga: «Bobomiz bedanaboz bo'lganlar, bizga ham u kishidan yuqqan», deb vaj ko'rsatadi.

OG'IR VA XAYRLI KUN

Doniyolbiy otaliq zamonidan xotirida qolgan hangomani eslarkan:

– Joyi jannatda bo'lgur Kalonxo'ja to'pchi o'shanda kaminani bir qo'llab yuborgan edilar-da, – deya hikoyasini tugatdi Xo'ja Nasriddin Zamonali bilan yo'lda keta turib. – O'sha yuz tangani qo'ni-qo'shnining solig'-u o'lponiga to'lab yuborganmiz.

Zamonali otning boshini bo'sh qo'yib, hamrohining hangomasiga quloq osib borarkan, joyi kelganda kular, joyi kelganda jiddiy tortardi.

— O'zi solig'-u o'lponlarni kim o'ylab topgan ekan-a? — deb qoldi Zamonali. — Ayniqsa, hozir avjiga olib, turli soliqlar raiyatning tinkasini quritib qo'ymoqda. O'lponchilar ham ko'ngliga kelganini qilib, oyida emas, haftasida soliq yig'adurlar. Bir tanob yerdan olingan hosilni bechora dehqon ro'zg'origa yaratsinmi yo solig'iga to'lasinmi? Soliqning dastidan qayoqqa qochishni ham bilmaydi kishi. Tanob puli, alaf puli, qo'sh puli, buqa puli, chaqirtikan puli, tutun puli, xiroj, zakot, aminona, boj, e-he, bularni sanasang, adog'i yo'q. Amirimizning bundan xabarlari bo'lmasa kerak. Xabarlari bo'lganda, o'lponchilarni insofga chaqirar edilar.

— Soliqdan hech zamonda hech bir kimsa qochib qutulolmagan, mullo Zamonali, — dedi Xo'ja Nasriddin. — Lekin soliqdan qutulishning bitta yo'li bor, deb o'ylayman.

— Qanaqa yo'li?

— Hali xiroj, hali ushr, uy puli, tutun puli, qo'sh puli deb yurmasdan, yeringizga bug'doy ekmaysiz-da, birato'lasi tanga ekasiz, jon xalos.

— Ha, olib qoching-a, amak! — dedi Zamonali bu gapning hazil ekanligiga aqli yetib. — Agar yerda tanga unsa, hamma boyonlarimiz yerlariga tanga ekib, raiyat bilan ishlari bo'lmay qolardi. Ayniqsa, bizning qozi pochcha bu ishda faol bo'lardilar.

— O'zi qozi pochchangizda ham go'llik bor. Ehtimol bobosidan yuqqandir. Bir vaqtlar qo'limga ajoyib hayvonlar, parrandalar haqinda chalasavod olimlar tomonidan yozilgan «Ajoyib il-maxluqot» kitobi tushib edi, o'sha kitobda: «Dunyoning odam qadami tegmagan joyida shunday daraxtlar borki, mevasi xuddi odamga o'xshagan bo'ladi. Ular kechalari yerga tushib yurib, kunduzi yana joylariga chiqib, osilib oladilar. Ammo ularning chinakam odamlar kabi aqli bo'lmaydi», deb yozilgan erdi.

— Qozi pochchani o'sha daraxtning mevasi, demoqchimisiz?

— Ha-da, kuni bilan qozixonada o'tirib rishvat yig'adi. keyin kechasi bilan choyxonama-choyxona sang'ib, bedana urishtiradi.

— Siz ham bedana olib oldingiz, qozi pochcha bilan urishtirmoqchimisiz, deyman?

– Topdingiz, bedana urishtirmoqchiman. Aslida, hamma gap bedanada! – Xo'ja Nasriddin yana xayolga berilib, nimanidir esladi. – O'sha oldingi kelishimda, shahar qozikaloni Xolmat kichkina mani huzuriga chaqirib, sinamoqchi bo'ldimi, yerning kindigini so'radi. Men ham qo'limdagi xalacho'pim bilan eshagimning oldingi oyog'ini ko'rsatib, «Mana shu eshagimning oldingi o'ng oyog'i turgan joyda», deb javob berdim.

Bunday javobni kutmagan Xolmatcha sarosimaga tushib:

– Qayerdan bilasan? – deb so'radi.

– Ishonmasangiz o'lchab ko'ring, – dedim pinagimni buzmay. – Agar uyoq-buyog'i bir qarich ortiqcha bo'lsa, ayting.

Nima deyishini bilmay kalovlanib-kalovlanib:

– Hay, osmondagi yulduzlar qancha? – deb so'radi chiranib. Bildimki, u mani mot qilmoqchi.

– Eshagimning badanidagi juni qancha bo'lsa, yulduzlar soni o'shancha, – desam:

– Qanday isbot qilasan? – dedi jahli chiqib.

– Ishonmasangiz, eshagimning junini bittalab yulib sanang, keyin kechasi yulduzlar chiqqanda ularni ham sanab, jun bilan yulduzlarni solishtirib ko'ring. Bitta ortiqcha chiqsa, keyin gaplashamiz, – dedim. Bilaman-ku, bu ishni qilolmaydi.

– Eshakning junini ham sanab bo'larkanmi? – deb masxara qildi.

– Shuni bilarkansiz, – dedim kulib, – osmondagi yulduzlarni ham sanab bo'larkanmi, taqsir? – Shu bilan dami ichiga tushib ketdi desam, yana chirandi:

– Soqolimning mo'yi necha tola? – deb iyagini men tomon cho'zdi. «Soqolingni yulib keyin sanash kerak», demoqchi bo'ldim-u, ko'ngliga oladimi deb fikrimdan qaytdim va:

– Eshagimning dumida nechta jun bo'lsa, soqolingizning tolasi ham o'shancha, – dedim tap tortmay. Qarasaki, mendan tayinli javob ololmaydi. U meni haydab yuborib, orqamdan odam qo'ydi. Qo'ygan odami insofli ekan, meni chetga tortib:

– Mullo Nasriddin, do'stona maslahat, – dedi, – sizni azbaroyi hurmat qilganimdan, raiyatning do'sti ekanligingiz

uchun shu maslahatni bermoqchiman: shahardan vaqtincha chiqib keting, bo'lmasa, bu Xolmat pakana kun bermay, joningizga tegadi. Siz yaxshisi Vobkandga boring, o'sha yer tinchroq. Ozgina vaqt o'tib, yana shaharga qaytarsiz.

— Shuning gapi bilan Vobkandga ketib, bo'zchilik qildim. Shaharga qaytish nasib etmadi. Biroz muddat o'tgach, ko'ch-ko'ronimni olib, bu yerlarni tark etdim...

Xo'ja Nasriddinning bu kabi alg'ov-dalg'ov hayoti sir-sinoatlarga boy edi. Haqgo'yligi tufayli biror joyda muqim yashay olmadi. U raiyatga qancha yoqsa, haqiqat dushmanlariga shuncha yomon ko'rinardi. Shunday bo'lsa-da, haq va haqiqat uchun hech narsadan qaytmadi, ezgulik yo'lida ko'krak kerib boraverdi. O'zi haqida birovga gapirib berganda ham, suhbatdoshining ma'yus tortib qolishiga yo'l qo'ymas, barcha xotiralarini kulgiga qorishtirib aytib berardi. Birovning og'irini yengil qilsa, o'sha kishidan ko'ra, o'zi ko'proq xursand bo'lar, shu xursandchilik bilan o'ziga taskin berardi. Ko'pchilik uni dard-tashvishi yo'q, bitta qorni to'ysa bo'ldi, qayga borsa, o'ynab-kulib, dimog'ini choq' qilib yuraveradi, deb o'ylardi. Lekin uning yuzi kulib tursa-da, ichi to'la dard edi. Bu dard — raiyatning dardi edi. Tug'ilibdiki, ana shu dardga shifo izlab yurt kezadi. U ismini yashirib yuribdi. Bu qo'rqqanidan emas, qilgan savob ishlarining minnatga aylanib qolmasligi uchundir. Zamonali ham uning shunday odam ekanligini biladi. Hozir savolga tutib, uning dardlarini yangilagisi yo'q. Mayli, u biroz o'z xayollari bilan qolsin. Mavridi bilan asta-sekin o'zi ochilar...

Zamonali o'z xayollarini yig'ib olishga ulgurmagan edi, yo'ldagi qishloqning pastakkina uylarining biridan bir juvon otilib chiqdi va ketidan bir tugun — bo'xcha otildi. Bu voqea ikki yo'lovchining ko'z o'ngida sodir bo'ldi. Ichkarida turganlarning g'ala-g'ovuri ham shundoqqina eshitilib turibdi. Juvon chiqqan eshigiga qayta kirmoqchi bo'lib, boz eshik tomon intildi, lekin ichkaridagi kishi uni yana itarib yubordi. Juvon gandarablab orqaga ketdi. Ana shundan keyin ichkaridan o'ttiz yoshlardagi erkak bilan sochlari qirov bosgan kampir bobillab chiqdi.

— Kelgan joyingga ket! — dedi kampir baloni quvayot-gandek qo'llarini havoda o'ynatib. — Yo'qol, senday kelinim

yo'q! Meni g'aflat bosgan ekan! Buzuqi, bolamning boshini aylantirib olgan ekansan-da?!

Erkak esa barmoqlarini musht qilib, kampirning orqasida, nima deyishini bilmay qalt-qalt titrar, ko'zlari kosasidan chiqib ketguday olaygan edi. Juvon harchand o'zini oqlashga tirishib og'iz juftlamochi bo'lganda, kampir unga og'iz ochishga imkon bermay, tinmay qarg'anardi.

Yo'lovchilar bu xonadonda qanaqa mojaro yuz berganidan bexabar edilar. Xo'ja Nasriddin eshakdan tushib, erkakka yaqinlashdi. Begona kishilarni ko'rib, kampir bilan juvon ro'mollarining uchi bilan yuzlarini bekitdilar.

— Bu nima tomosha, inim? — deb so'radi Xo'ja Nasriddin erkak bilan ko'risharkan. — Ikki kishilashib bir ojizaga zulm qilyapsizlar, adolatdanmi shu? Bu ojizalar sizga kim bo'ladir?

Erkak: «biri onam, biri zavjamdur», deb javob berarkan, kampir yana bobillab berdi:

— Zavjam dema-e, beti qursin buni, sharmanda! Buzuqi de!..

— Hay-hay, xolajon, — kampimi shashtidan qaytarmoqchi bo'ldi Xo'ja Nasriddin, — begunoh kishini qarg'ash musulmonchilikdan emas. Nima gunoh qildiki, o'z kelingingizga bunchalik malomat qilmoqdasiz?

— E, amak, men bu juvonga o'ylanganimga uch oy bo'ldi, — dedi erkak qaqshab-qaltirab. — Odatda xotinlar to'qqiz oyda tug'adilar deb eshitganman.

— To'g'ri eshitgan ekansiz, inim! — uning gapini tasdiqladi Xo'ja Nasriddin.

— Mana, buni siz ham bilarkansiz, — dedi erkak duduqlanib. — Bu... Bu... ismini aytishga jirkanasan kishi... Bu, uch oyda...

— Tuqqaniga necha kun bo'ldi?

— Bir oy bo'ldi.

— Shu vaqtgacha bilmagan edingizmi?

— Qo'shnilar onamga aytgandan keyin bildik.

— Hmm, — Xo'ja Nasriddin iyagini siladi, — uch oyda, juda qiziq! Lekin men bir narsaga hech tushunmayapman: bunga nega xafa bo'lyapsizlar?

— Nega xafa bo'lmaylik? Uch oyda tug'adigan xotinni nima deydi?

Ot ustida o'tirgan Zamonali hayron qolgancha, Xo'ja Nasriddinning og'zini poylardi.

— Ko'p kuyinmang, xolajon, — dedi Xo'ja Nasriddin kampirga dalda berib. — Hammasi joyida. Qo'shnilarning ig'vosiga uchibsiz-da. Ayting-chi, o'g'lingiz to'ydan oldin kelinni ko'rganmi?.. Demoqchimanki, unashtirilgandan keyin kelinnikiga kuyovlab borganmi?

— Borganman, — dedi erkak to'ng'illab. — To'ydan uch oy oldin borganman, yangalar ikkimizni uchrashtirishgan. O'shanda ko'zim ko'r ekan.

— Ana! Uch oy oldin kuyovlab borgansiz, shakarguftorlik qilgansiz, bundan tonmaysiz! Endi hisoblab ko'raylik: to'ydan uch oy oldin uchrashganingizni to'ydan keyingi uch oyga qo'shsak — olti oy bo'ladimi?

— To'g'ri! — tasdiqladi erkak.

— Kelin bolani uch oy qornida ko'tarib yurgan shundaymi?

— Shunday!

— Olti oyga ona qornini qo'shsak, qancha bo'ladi?

— To'qqiz oy, — dedi erkak sonlarni barmog'ida hisoblab ko'rib.

— To'qqiz oy ekan, unda siz nega xotiningizga malomat qilyapsiz? Uyat emasmi? Qani, tezda etagingizni yig'ishtirib, kelinni ichkariga olib kiring! Ichkarida onamni emaman deb chaqaloq chinqirayotgandir? Xolajon, siz ham ayolsiz, bunaqa hisob-kitoblarni yaxshi bilishingiz kerak-ku? Yoshlarni yo'lga solish o'rninga, kim-kimlarning ig'vosiga uchib yuribsiz!

Kampir uyatdan qizarib, tezda kelinining yelkasidan quchdi-da, ichkariga olib kirib ketdi. Erkak rahmat deb ta'zim qilganda, Xo'ja Nasriddin uning yelkasiga qoqib:

— Chaqaloqqa ism qo'yanmisizlar? — deb so'radi.

— O'zi shu bugun mulla chaqirtirib, qulog'iga azon aytirib, ism qo'ymoqchi edik, onam qo'shnilarning gapiga kirib, mana bu janjalni qo'zg'ab turibdilar-da.

Xo'ja Nasriddin Zamonaliga bir qarab oldi-da:

— Chaqaloqqa Chaqqonboy deb ism qo'yinglar, — dedi erkakka. — Har qanday chaqaloq ham to'qqiz oylik yo'lni uch oyda bosib o'tolmaydi. Bu chaqaloqda bir xislat bor. Endi siz, inim, ertaga bozorga borib, madrasa ta'limiga kerak bo'ladigan narsalarni sotib olib, Chaqqonboyning bosh uchiga qo'ying.

Erkak avvaliga hayron bo'ldi, so'ng kuldi.

– Chaqaloq halitdan bu narsalarni nima qiladi, amak? Madrasaga borishiga hali ancha bor.

– To'qqiz oylik yo'lni shuncha tez bosib o'tgan bu xislatli bola, ertaga madrasaga otlanib qolsa, shoshib qolmang, deymen-da.

– Gapingizda jon bor, amak, – dedi erkak va to hanuz yo'lovchilarni ichkariga taklif etmagani esiga tushib, xijolatpazlik bilan: – Qani, uyga kiringlar! – deb manzirat qildi.

– Rahmat, – dedi Xo'ja Nasriddin eshakka minishga chog'lanarkan, – aytasangiz, sunnat to'yiga kelarmiz, o'shanda katta ziyofat berasiz-da. Bu Chaqqonboy bundan buyon bizning ham bolamiz bo'ldi.

– Albatta aytaman, kelasizlar, – dedi erkak yana bir bor minnatdorchilik bildirib.

Xo'ja Nasriddin eshakni yo'lga solib, biroz yurishgach, Zamonali boshini sarak-sarak etib kuldi.

– Amak, yolg'onni ham olib qochdingizda o'ziyam, – dedi. – Yolg'on gapning gunohidan qo'rqmaysizmi?

– Yolg'on gapirish gunoh! – dedi Xo'ja Nasriddin. – Lekin er-xotinni yarashtirib qo'yish, yaxshilik qilish uchun ishlatilgan yolg'on savobga o'tadi. Agar vaqtida yetib kelmaganimizda, bitta oila barbod bo'lib ketardi. Bu yolg'onimizni Allohning o'zi kechirsin! Erkakni ko'rding, o'rtahol, kunini bazo'r ko'rib yuribdi. Zo'rg'a xonador bo'lgan. Xotinini taloq qo'ysa, keyin qaysi davlatiga xotin oladi-yu, qachon bolaning huzurini ko'radi?

Kuni bo'yi yo'l bosgan ot bilan eshak ham qaytishda charchadi, ustlaridagi odamni ko'tarish nari tursin, salt yurish uchun ham madorlari qolmay, zo'rg'a oyoq olishar, ustiga-ustak Xo'ja Nasriddinning hangomalariga berilib ketgan Zamonali otni qistamay, natijada bugungi quyosh botishiga bir terak bo'yi qoldi.

– Oftob bugungi ishini tugatibdi-ku, – dedi Zamonali xayol-bexayol botayotgan quyoshga qarab. – Qani, eshakka xala bering, amak, bo'lmasa, minoradan xufton namoziga azon aytilishi bilan shahar darvozalari taqa-taq yopilib, kechagiday tashqarida qolib ketamiz.

Ot qadami tezlashdi, eshak yo'rg'aladi, ikki yo'lovchi shahar ichkarisiga kirib olishdi. Shahar osoyishta, ko'chalarda

xuftonni o'qigani yakkam-dukkam odamlar masjidga shoshil-yapti, do'kon eshiklariga tamba qo'yilib, bozorlarda g'ala-g'ovur tingan.

Xo'ja Nasriddin Zamonaliga maslahat soldi:

— Inim, hujrangizga ikkimiz sig'masak kerak, — dedi o'smoqchilab. — Yaxshisi, yaqin o'rtadagi choyxonaga boshlang, bir oshxo'rlik qilib, dam olsak. Qozi bilan ertaga ko'rishurmiz. Nima dedingiz?

— Ma'qul gap, — dedi Zamonali ot boshini Safar shohichining choyxonasi tomon burib. — Bugun juda og'ir kun bo'ldi-da o'ziyam.

— Ha, — dedi Xo'ja Nasriddin, — og'ir va xayrli kun bo'ldi!

CHOYXONADA

Safar shohichi Buxoroga vaqti zamonida allaqanday vaj bilan Marg'ilon tomonlardan kelib qolgan edi. Bir muddat xonga navkarlikka yollanib, oyog'idan zaxm yedi-yu, navkarlikdan bo'shadi va shu choyxonadan qo'nim topdi. Oyog'idagi zaxmi tufayli bilinar-bilinmas oqsoqlanib yuradi. Quvgina, hazil-huzulni xush ko'radigan bu kishini shu atrofdagilar yaxshi taniydi. Choyxonaning doimo gavjum bo'lishi ham Safar shohichining fe'li kengligidan. Namozxonto'ra qoziga ham shu joy juda yoqadi, haftada bir ulfatlari bilan oshxo'rlik qilgani kelib turadi.

Ertalab mehmonlarni qaymoq bilan siylagan Safar shohichi Xo'ja Nasriddinga yoqib tushdi. Nonushta nihoyasida shohichini yoniga chaqirdi, belbog'idan bir-ikki kumush tanga chiqarib, dasturxonga tashlarkan:

— Safar tog'a, — dedi tangalarni shohichi tomon xiyol surib, — mana shu tangalarni olib, peshinga tomon bitta sersabzi palov yasab berasiz.

— Jonim bilan, — dedi shohichi, — faqat palovmi?

— Ha, yana bir qazini qaynatib, qovun-tarvuzni ariqchaga tashlab qo'yasiz. Darvoqe, — Nasriddin xaltachadan bir bedanani chiqarib shohichining qo'lga berdi, — mana buni esa to'rqovoqqa solib, biz o'tiradigan chorpoyaning tepasiga ilib qo'yasiz.

– Osh necha kishilik bo'lsin? – dedi shohichi qulluq qilib.
– Uch-to'rt kishilik, qozi pochcham qadam ranjida qiladilar.

Safar shohichi bir-ikki qadam uzoqlashgach, Zamonali:

– Amak, narigi bedanani ham tashlab ketmaysizmi? – deb so'radi Xo'ja Nasriddindan.

– Bunisining bir xizmati bor, – deb qo'ydi Nasriddin o'rnidan qo'zg'alarkan. – Zamonali, yo'l boshlang, qozi janoblari kechadan buyon ko'zlari to'rt, yo'limizga nigoron bo'lib o'tirgandirlar...

Qozixonaga kirib borganlarida, qozi issiq tuproqqa bag'rini berib yotgan xo'rozdek, xontaxtaga suyanib, qizil soqolini silab o'tirardi. Mehmonlarni ko'rib, uning yuzi yorishib ketdi. Tokchadan tushib turgan quyosh yorug'ida jilmaygan yuzi yanada xushchaqchaq ko'rindi.

– Assalomu alaykum! – Zamonali odob bilan to'rga o'tidda, qozining qo'lini oldi va mehmonni ko'rsatib: – Ana, aygan odamingizni olib keldim, – dedi. Shundan keyin Xo'ja Nasriddin ham qozi bilan qo'l olishib ko'rishdi-da, uning qarshisida cho'kkaladi. Qozi Zamonaliga ma'noli qaragan edi, u o'z bo'lmasiga o'tib ketdi.

– Ob-bo, siz-ey! – dedi qozi Zamonalining chiqib ketganiga ishonch hosil qilib, gapni nimadan boshlashini bilmay kalovlanarkan. – Kecha qanaqa ishlar bo'lib ketdi, hali aqlim yetmay turibdi.

Qozining harakatlaridan muddaosi nima ekanligini darrov tushungan Xo'ja Nasriddin ko'p mahtal qilib qo'ymay, qo'ynidan baxmal hamyonni chiqarib:

– Bu yerda yuz tillo, – dedi va uni qozi o'tirgan ko'rpachaning qavatiga tiqdi. – Kechagi ishlarga mening ham aqlim yetmay turibdi. Lekin ikki beaql bir bo'lsa, baribir bir narsa chiqarkan. Aslida kechagi hamyonni tashlab ketsam bo'larkan, lokigin nega bu odam bir kam yuz tillo berdi, deb ko'nglingizdan nojo'ya fikr o'tadimi, deya istihola qildim. Mana, hisobga to'g'rilab, bugun olib keldim. Shirinkomani paysalga solganim bois meni ma'zur tutadilar degan niyatdaman. Hech bo'lmagandan kech bo'lgani ham yaxshi, degan mashoyixlar. Siz bu fikrga qo'shilasizmi?

– Albatta, men doimo yaxshi fikrga qo'shilib kelganman! – Qozi bitta ish ko'rib, shu ish yuzasidan shuncha boylikka erishib

BEDANA SAVDOSI

Masjidi kalon tomondan muazzinning peshin namoziga chaqirib aytayotgan azoni eshitilib turar, vaqti namoz bo'lganligi bois choyxonada odam siyrak edi. Kiraverishda darrov ko'zga tashlanadigan turpoq aralash tosh yotqizilgan bir yarim quloch keladigan yo'lakning ikki tarafiga ekilgan rayhonning muattar hidi mehmonlarning bahri dilini ochar, yo'lak va supalarga shalabbo suv urilgan emasmi, yerdan ko'tarilgan nam iliq havo gup etib dimoqqa uriladi. Uch-to'rt yosh gujum va balxi tut daraxtlari hovli sahniga soya tashlab turibdi. Kattaroq tutning ostiga qo'yilgan kenggina chorpoyni har bir poyalariga yog'och bog'lab, ustun ko'tarilgan va tepasiga bo'yra tashlab, shiyponcha yasalgan. Shu shiyponchalarning birida xos mehmonlar uchun joy qilingan, shiftga osilgan to'rqovoqdagi bedana yolg'izlikdan zerikib, ko'zini baqraytirib turibdi. To'rqovoq ustiga shoyi belbog' tashlanib, bedana issiqda dimiqib qolmasligi uchun bo'lsa kerak, bir cheti ko'tarib qo'yilgan.

Safar shohichi mehmonlarga peshvoz chiqib, dastavval qozi pochchaning qo'lini olarkan, qozining ko'zi to'rqovoqdagi bedanaga tushdi, choyxonachining so'roviga ham ko'ngildagidek javob qaytarolmay, ming'irlab qo'yaqoldi, xolos. Qozini bu raftoridan uning nima haqda o'ylayotganini bilib olish qiyin emas edi. U o'zicha g'o'ldirab nimadir demoqchi bo'lar, lekin fikrini bir joyga jamlab ololmasdi. Xo'ja Nasriddin esa allaqachon qozining nigohidan hamma gapni uqib olgan emasmi, ichini yanada qizdirish uchun, Safar shohichidan:

– Bedana qani? – deb so'ragan edi, choyxonachi:

– Ana, – deb to'rqovoqni ko'rsatdi, – oltob urmasin deb ustiga belbog' tashlab qo'yduk. Egasiga ilhaq bo'lib turibdi.

Xuddi atayin o'rgatib qo'yilgandek, bedana allaqanday ehtiros bilan bir-ikki bor bitbidiq otib yubordi. O'sha tomonga yurgan Xo'ja Nasriddinning zavqi kelib:

– Ovozindan akang! – deya labini cho'chchaytirib, bedananing ohangiga monand ovoz chiqarib qo'ydi. Qozi esa hayratini faqat bosh tebratish bilan ifodalar, ishonqiramay, o'g'rincha o'sha tomonga qarab-qarab qo'yardi. Bedana siqilib ketgan ekanmi, yayrab-yayrab sayrardi.

Mehmonlar ichkarida peshinni o'qib, so'ng katga chiqib o'tirishgach, Safar shohichining o'zi ham katning bir chekkasiga o'tirdi-da, fotihaga qo'l ochib, qozi pochchaga qarab, «qani, ayting» deb ishora berdi. Qozi duoga og'iz ochib, birnimalar deya pichirlayapti-yu, ko'zlariga ishonmay to'rqovoqqa yana qaradi. Qo'llar yuzlarga tortilgach, Safar shohichi qozining ovozi palag'da ekanligiga shama qilib:

— Qiroatlari quloqqa moydek yoqdi, — dedi va ishora bilan dastyorini chaqirdi. — Barkashni ola kel!

— Hali qozi pochchaning qiroatlarini eshitmabsiz, — dedi Xo'ja Nasriddin. — Bir qiroatga tushsalar, sayrayotgan qushlar ham jim turib quloq soladi.

— Mahallamiz imomi Qudratxo'ja domlaning qiroatiga yetmasa kerak? — Safar shohichi domlaning qiroatini eslatdi: — Uylarida ham qiroat bilan gapirarkanlar. «Xotino, la obi osh non-nono!» deb suv-non olib kel, derkanlar. Xotinlarining jahli chiqib: «Hech bo'lmasa choy bilan nonni qiroatsiz aysangiz bo'lmaydimi?» desa, «Sening bir burda noning-u, bir qultum suvingni deb qiroatimni buzaymi!» deb zarda qilarkanlar.

— Qozi pochcha u daraja bo'lmasa-da, qiroatlari siz aytgan Qudratxo'ja imomnikidan qolishmaydi, — maqtab qo'ydi Nasriddin. Qozi to'g'risi, bu gaplarga boshini qimirlatib tursada, xayoli bedanada edi.

Dastyor bola barkashda shirinlik bilan non olib kelib qo'ydi. Safar shohichi hind savdogarlaridan sotib olgan, lekin faqat nozik mehmonlarga deb ko'rpachaning qatida asrab yuradigan xushbo'y choyni qumg'ondagi dog' suvga soldi, bir-ikki shopirib, so'ng mis qumg'onni Zamonalining oldiga surib, o'rnidan turdi va Xo'ja Nasriddinga:

— Birodar, — dedi xush tabassum bilan, — aytganingizdek oshning zirvagini qaynatib qo'yibman. Guruch ivib turibdi. Nima deysiz, guruchni solaveraymi yo sal o'tkazibroqmi?

Xo'ja Nasriddin «nima deysiz» degandek, qoziga qaragan edi, qozi bedanadan ko'zini uzib, xayol bilan «mayli, mayli», dedi. Lekin nimaga «mayli, mayli» dedi, o'zi ham bilmaydi.

— Ixtiyor o'zingizda, Safar aka, — dedi Xo'ja Nasriddin. Safar shohichi bo'lsa:

— Qazini qaynatib qo'yganman, — dedi, — nima qilay, oshga bosaymi yo o'zini alohida parraklab kelaymi?

— Yarmini oshga, yarmini parraklab kelaqol! — dedi qozi endi o'ziga kelib.

— Xo'p bo'ladi! — deya bir-ikki qadam tashlagan shohichi yana o'girildi. — Qovun bilan tarvuzni suvga tashlab qo'yibman. Menimcha, ularni oshdan keyin so'yganim ma'qul, shundaymi?

— Ma'qul, ma'qul, — dedi Xo'ja Nasriddin.

Shu payt zarurat tufaylimi yoki qozon boshiga borib-kelish uchunmi, Zamonali o'choqboshi tomon turib ketarkan, qozi Xo'ja Nasriddin tomonga sal egilib:

— Mehmon, shuncha gapni Safar shohichiga shu bedana yetkazdimi? — deb so'radi qo'lini to'rqovoqqa bigiz qilib. — Men ishonmayroq turibman-da.

— Ha, endi, taqsir, — dedi Xo'ja Nasriddin qumg'onni o'zi tomon surib, qozining bo'shab turgan piyolasiga choy quyib tavoze bilan uzatarkan, — men sizni ishontirish uchun bu ishni qilayotganim yo'q-ku. Xoh ishoning, xoh ishonmang, ixtiyor ba shumo!

Qozi indamay qoldi. Bu o'rtada Zamonali dasturxonga sopol laganda parraklangan qazi keltirib qo'ydi va o'zi ham katga chiqib o'tirdi. Ikkinchi qumg'on yarimlaganda, osh ham tortildi.

Hammalari laganga yopishishdi. Qozi har bir cho'qim oshni og'ziga solganda, ko'zi to'rqovoqqa tushar va «bedana meniki bo'lishi kerak», degan fikrni ko'nglidan o'tkazardi. Osh ham yumshoqqina bo'lgan ekanmi, tezda laganning tagi ko'rindi. Xo'ja Nasriddin bo'shagan laganga choy qo'yib, obdan chayib, «savob bo'ladi» degandek, qoziga ilindi. Qozi bir-ikki ho'plab, laganni Xo'ja Nasriddinning o'ziga qaytardi. Zamonali «choy ichyapman», deb savobga sherik bo'lmadi.

Xo'ja Nasriddin qozining oldidagi piyolaga choy quyaman deb qumg'onni cho'zgan edi, qozi «bas» degandek, piyolani qo'li bilan to'sdi va bir kekirib:

— Qovun bilan tarvuzga ham joy qolsun, — dedi katta qornini silab. — Osh yaxshi bo'lgan ekan, Safarning qo'li dard ko'rmasin!

Zamonali dik etib o'rnidan turib, qovun-tarvuz so'ygani o'choqboshi tomon ketdi.

Bedananing «aqli» qozining aqlini shoshirib qo'ydi. Hozir unga og'iz solishi kerak. Bunday imkoniyatni, bunday fursatni boy berish toza landovurlik hisoblanadi. Tadbirkor odam hamma narsaning vaqt-soatini juda yaxshi biladi va imkoniyatni boy bermaslikka harakat qiladi. Qozi ham o'zini shunaqa tadbirkorlar toifasidan deb biladi. Hozir nima qilib bo'lsa-da bedanani o'ziniki qilib olishi kerak. To'g'ri, bu ish biroz mushkul. Bedananing egasi «o'laman Sattor, sotmayman», deb o'zini uyoq-buyoqqa tashlaydi. Yo'lini topib mushkulni yengmog'i, ustomonligini ko'rsatmog'i kerak. Axir, har qanday mushkulni bartaraf eta olmagan kishi qanday qilib o'zini uddaburon sanaydi? U bedanaga yetishmog'i uchun birinchi navbatda iltimos qilib yalinmog'i, iltimosi o'tmasa, savdolashishi, bo'lmasa o'rtaga odam – dallol qo'yishi, bu ham ish bermasa, odam yollab... Yo'q, ish unchalikka bormas... Qozi qizarib-bo'zarib, g'o'ldiray-g'o'ldiray maqsadga ko'chdi:

– Oshni yedik, qazini chaynadik, choyni ichdik, nasib bo'lsa, qovun-tarvuzni ham yeyarmiz. Endi, sizga bir iltimos bor.

– Qanaqa iltimos, taqsir? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin.

– Shu bedanani menga soting! Ishqim tushib qoldi.

Xo'ja Nasriddin birdan jiddiy tortib, yuzini burishtirdi.

– Ana, boshlandi!

– Nima boshlandi? – dedi qozi ajablanib.

– O'zi shunaqa bo'ladi, – dedi Xo'ja Nasriddin dasturxon chetidagi ushoqlarni chertib-chertib, – yaxshi molga hamma ko'z tikadi. Kelganingizdan beri qarab-qarab qo'yganingizdan niyatingizni sezgan edim. O'zimcha, «qozi pochcha so'rab qolsalar, nima deyman», deb ko'nglimdan o'tkazdim ham, yo'q, aytganim bo'ldi-da.

– Ha, endi, zorimiz bor, zo'rimiz yo'q, – gapni hazilga burdi qozi. – Sotish niyatingiz bo'lsa, begona bo'lmasin, deyapmanda.

Xo'ja Nasriddin qozining gapiga e'tibor bermay:

– Bu bedanani qo'lga kiritish uchun avvalgi egasining ketidan, bilasizmi, qancha yugurganman? – dedi. – Ko'ndirguncha ona sutim og'zimga kelgan. Bag'dodda bitta edi bu bedana. Yelib-yugurib, qarz-havola bilan bazo'r yuz tilloga ko'ndirganman egasini.

– Aytdim-qo'ydim-da, mehmon, – dedi qozi, – sotmasangiz, sotmabsiz-da.

Xo'ja Nasriddin «ushoq o'yini»ni davom ettirib, mulohazali gap qildi.

– Og'iz solingan molni bermasangiz, yo o'ladi yoki yo'qoladi, deb eshitganman. Siz og'iz soldingiz, nima ham derdim. Hozir bermasam, bedana ko'zikib qolishi mumkin. Bedana shunaqa irimli parranda, buni o'zingiz ham bilasiz. Ota-bobolaringiz bedanaboz o'tgan, shunday emasmi?

– Shunday-shunday, – dedi qozi bo'zarib. Xo'ja Nasriddin gapida davom etdi:

– Agar siz emas, boshqa kishi so'raganida, ming tilloning yuziga qaramasdim. Ha-ha, behazil, sirayam sotmasdim. Lekin sizga yo'q desam... bitta dasturxondan tuznamak yedik, mehmonim bo'ldingiz, «mehmonning haqin o'zingga vojib bilg'il» deganlar. Demak, sizning gapingiz men uchun vojib. Nachora, dasturxon haqqi-hurmati... Menga foydasi kerak emas, o'zining narxini bering. Ana, bedana sizniki, men rozi!

Savdo pishib, «bor, baraka»ning ustiga Zamonali barkashda alohida-alohida tilimlangan qovun-tarvuz keltirib o'rtaga qo'yarkan, gap nima haqida borayotganiga aqli yetmay:

– Kim nima sotdi? – deb so'radi. Xo'ja Nasriddin baxmal hamyonni silkitib:

– Qozi pochchaga bedanani yuz tilloga sotduk, – dedi.

Mulozimning bu savdodan hushi uchib, bir chayqalib ketdi. Agar qovun-tarvuzni oldinroq dasturxonga qo'ymaganida, qo'lidan tushib ketishi mumkin edi. Xo'ja Nasriddin qoziga bitta xashaki bedanani yuz tilloga sotganida sir borligini bilgan Zamonali savdoni buzib qo'ymaslik uchun tilini tishlab, jim qotdi. Qozi xosiyatli molni qo'lga kiritganidan xursand, dast o'rmidan turib, shiftdagi to'rqovoqdan bedanani olib, siqimida chamalab ko'rdi, labini cho'chchaytirib, «bitbildiq» dedi va yana to'rqovoqqa solib qo'yarkan, bergan tillosiga yuragi achimadi. Chunki u ichida: «Yuz tillo shirinkomaga berilgan edi, sopi o'zidan chiqdi, bedana menga tekinga tushdi», deb o'yladi. Lekin, tekin tomoq odamning tuzog'i ekanligini xayoliga keltirmadi.

Qozi azbaroyi xursandligidan og'zi qulog'ida:

– Zamonali, bedanani to'g'ri qozixonaga eltib qo'y! – dedi to'rqovoqni unga tutqazib. – Hozir buni uyga olib borsak, yangamullojoning diydioni boshlaydi. «Topganingizga bedana olasiz», deb to gap sovuguncha bir hafta-o'n kun quloq-miyani yeydi.

Qozining xotindan gap ochganiga Xo'ja Nasriddin unga tegishib qo'ydi:

– Qozi pochchamni xotinlari eshak qilib minib olgan ekan-da, – dedi gap o'yini qilib. – Xotindan shuncha qo'rqasizmi? Hamyonni topgan siz, yangaga nima og'irligi tushadi?

– Xotinning jabrini tortmagan odamday gapirasiz, mehmon? – dedi qozi o'zini oqlab. – Sizni xotiningiz eshak qilib minmaganmi?

– Eshak emas-u, ot qilib mingan, – dedi Xo'ja Nasriddin qozining ko'ngliga qarab.

– Ot qilib mindi nima-yu, eshak qilib mindi nima, baribir mingan ekan-ku, – dedi qozi harifini mot qilganidan xursand bo'lib. – Kishnagandursiz?

– Kishnaganmiz.

– Kishnaganmishlar!

– Kishnaganning aybi yo'q, qozi pochcha, – dedi Xo'ja Nasriddin istehzo bilan, – hangragan yomon, qo'ni-qo'shnining joniga tegasiz.

Qozi mot bo'lganidan izza bo'ldimi, qo'lida to'rqovoq, suhbatga quloq solib turgan Zamonaliga zahrini sochdi:

– Hali ham shu yerda turibsanmi? Bor, bedanani tashlab kel!

Mulozim «xo'p-xo'p»lab chiqib ketdi. Xo'ja Nasriddin bo'lsa, o'rtadagi sovuqchilikni ko'tarish uchun mavzuni bedanaga burdi:

– Hali, men sizga bedanani qanday qilib qo'lga kiritganimni batafsil aytib bermadim.

– Ha, ha, qanday bo'lgan edi? – dedi qozi ham chehrasini ochib.

– Bir kuni Bag'dodning katta bozorida aylanib yursam, deng, – Xo'ja Nasriddin hikoya to'qiy boshladi, – parranda rastasida g'ala-g'ovur – bir to'da odam asalga yopishgan pashshaday bir kimsaning ustiga yopirilib olgan. Nima ekan deb, surilib o'rtaga kirsam, bedana savdosi. Bitta bedanaga yuz tillo so'rab turishibdi-da. Buni eshitdim-u, xayolim qochdi.

– Nimaga qochdi?

– Nimaga bo'lardi, g'ozga-da! Bir siqimgina bedana yuz tillo tursa, bizning g'oz besh yuz tilloga sotilsa kerak, deb chamaladim-da. Ertasiga uydagi g'ozni bozorga olib tushsam, qani endi, birov o'n tangadan yuqori so'rasa-da? Hafsalam pir bo'lib, bozor oqsoqolining oldiga bordim, deng. «Taqsir, kecha bitta bedanaga yuz tillo so'rab turishgandi, bugun bedanadan yuz chandon katta g'ozni nega o'n tangaga olishmadi?» deb so'rasam, oqsoqol bedananing xislatlarini sanay ketdi. Birpasda sizga o'xshab bedanaga oshiqu beqaror bo'lib qoldim, deng. Tap-tayyor dastyor-da, shunday emasmi?

– Keyin bedananing egasini qidirib ketdingiz? – luqma tashlab qo'ydi qozi.

– Otangizga rahmat! – dedi Xo'ja Nasriddin, qozining farosatiga qoyil qolganday ohangda. – Bedana o'sha kuni sotilmagan ekan, egasini topdim. Ellik tillo, ustiga ellikta g'oz beraman desam, ko'nmaydi, padarqusur! Yuz tillodan bir miri o'tmaydi. Qarz uzilar – xotin yonga qolar, deganlaridek, shartta bir tanishimdan ellik tillo qarz ko'tardim-da, shu bedanani sotib oldim.

Bedananing yoshini bilish uchun qozi:

– Sotib olganingizga qancha bo'ldi? – deb so'radi.

– Ikki yil. Shu ikki yil ichida toza mazza bo'ldi. Nima buyursam, qiladi. Yana sayrab dilni yayratganiga nima yetsun. Hozir uni sotdim-u, jigirimni bir parchasini sizga yulib berganday bo'ldim.

Qozi bir qad uchdi.

– Lavzingizdan qaytmoqchimisiz?!

– Yo'g'-e! Lavzida mustahkamlardanman! Endi u sizniki bo'ldi, tamom-vassalom!..

Zamonali qaytib kelganda, qozi turishga chog'landi.

– Omin! O'tirgan o'rnimiz yo'qolmasun!..

ALG'OV-DALG'OV

Xo'ja Nasriddin Sanduqsozon mahallasiga, jiyani usta Mansurnikiga borishini aytganda, Safar shohichi:

– Birodar, kechga qolib ketmang yana, qaytib keling, – dedi Xo'ja Nasriddinga ergashib ko'chagacha chiqarkan. –

Ko'nglingiz xotirjam bo'lsin, bu yerda siz uchun hamisha joy bor, ikkalamiz gurunglashib o'tiramiz.

— Xo'p-xo'p! — dedi Xo'ja Nasriddin va qo'lini ko'ksiga qo'yib, beg'ubor jilmaydi: — Albatta qaytgayman, Safar aka.

Bir paytlar kenggina maydonni egallagan, bir-birini kesib o'tuvchi ikkita shoh ko'cha bilan to'rt qismga bo'linib, har tomonga qaragan darvozalari bor bu shahriston inson dunyoqarashidagi qadimiy tasavvurlarni ifodalasa-da, aslida, olam ko'ksidagi shamsu qamar bo'lgan Buxoroda qad ko'targan yangi-yangi madrasa-masjidlar, imoratlar Xo'janing xayolini shoshirib, boshini aylantirib yubordi. Registonga chiqib, ko'cha boshida birpas o'ylanib turdi-da, so'ng ravoqli yo'lning ikki tomonida qo'shbo'g'in minorali Arkka bir muddat qarab qoldi. So'ng Jome masjidini aylanib, ertalabdan savdo qizigan toqi va timchalarni oralab Bolohovuzga o'tarkan, hovuzning tiniq suvi orqali devorlarida quyosh nurlari jilva urayotgan naqshinkor peshayvonli imoratdan ko'zi qamashdi. Turli o'lchamdagi xonalar ustida xilma-xil gumbazlar bilan tugallangan cho'zinchoq qirrador shaklga kirgan Chashmai Ayubdan keyin go'zal xiyobon yaqinida jozibador, xos uslubda qurilgan, peshtoqi rangli g'ishtin koshin bilan ziynatlangan qo'sh — Modarixon va Abdullaxon madrasalaridan hayratlandi. Qo'sh gumbazi yarqirab turgan Mir Arab madrasasi yonida qad rostlab turgan Poyi kalon minorasiga sallasini ushlagancha qarab turgan edi, o'rta bo'yli, qoshi o'siq, ko'zlari katta-katta, kekirdagi turtib chiqqan, egnida harir chopon, boshida simobi salla o'rab olgan kishi, shu yerdagi xizmatkor bo'lsa kerak:

— Tog'oyi, yangi qurilgan darvozaga tikilgan qo'ydek namuncha termulib qoldingiz? — deb so'radi so'yoq tishlarini ko'rsatib tirjayarkan. — Bunaqa narsalarni ko'rmaganmisiz deyman?

— Qarang, shahar naqadar ko'rkamlashibdi, — dedi Xo'ja Nasriddin hayratini yashirolmay. — Bu qadar baland, hashamatli madrasalar, do'konlar, ajoyib bog'lar, bir-biridan obod ko'chalar! Bari-bari og'zingizni ochirib qo'yadi. Mana bu binoga qarang, osmonni teshay deydi. Lekin bir narsaga aqlim yetmay turibdi: shuncha baland bo'lgani bilan bor-

yo'g'i bittagina eshigi bor, tuynuklari esa juda balandda ekan. Nimaga shunday?

«Bu odam umrida minorani ko'rmagan ekan-da», deb o'ylagan kishi Xo'jani go'l qilmoqchi bo'ldi.

— E, tog'oyi, — dedi u minorani ko'rsatib, — bu bino emas, shaharning bir tola sochi.

— Shunaqami? — dedi Xo'ja Nasriddin kishining quvligini sezib, lekin sir boy bermay, dam kishiga, dam minoraga angrayib qaradi. Shu payt, Masjidi kalonning muazzini bo'lsa kerak, shundoqqina oldilaridan bir mullavachcha bilan minora eshigidan kirib ketdi. — To'g'ri aytasiz, — kishining gapini tasdiqladi Xo'ja Nasriddin, — shahar juda chiroyli, lekin uning boshini kam yuvarkansizlar!

— Nima uchun? — dedi kishi.

— Qarang, bitta sochga ikkita bit o'rmlab chiqayapti, — dedi Xo'ja Nasriddin.

Kishi mot bo'lganini bildimi, ranglari bo'zargancha shartta orqasiga burildi-da, so'ppayib ketaverdi. Xo'ja Nasriddin uning orqasidan gapirgan edi, u qo'lini bir siltadi-da, ildamlab ketdi. Xo'ja Nasriddin kishining bu fe'liga tushunmay yelka qisib, yo'lini davom ettirdi va Masjidi kalon oldida kashkullarini shaqirlatib turgan qalandar-darveshlarga tanga-chaqa sadaqa qilib, shahristonning asosiy ko'chasi orqali chorsuga — Toqi Zargarondan janubga cho'zilib ketgan savdo rastalarini oraladi. Bu rastalarda choponlarning turli xili, ko'ylak-lozimlar, do'ppi, belbog', jaydari paxta, xom teri, savat-savat quruq va ho'l mevalar deysizmi, bari-bari odamning havasini keltirardi. Xo'ja olsa-olmasa har bir narsaning narx-navosi bilan qiziqdi.

— Bozorga tushdingmi, biror narsa olmasang ham, narx-navoni so'rab chiqsang savob bo'larkan, — dedi Xo'ja ko'ylak-lozim sotayotgan qirraburun, qoramag'iz savdogarga ro'para kelib. — Ko'ylak qancha bo'ldi, ako?

— Sakkiz tanga, amak, — dedi savdogar.

— Lozim-chi?

— O'n ikki tanga, olasizmi?

— Olardim-u, lekin qimmat ekan.

— Nimaga qimmat, oxe? Bozorga qarang, manikidan arzoni yo'q, amak!

– Sen ko'ylakni ko'tarib, lozimni sal tushir!
– Molni yerga urmang-da akun! Biz ham bir-ikki tanga deb o'tiribmiz, oxe!

– Ko'ylakning narxini ko'tarib, lozimnikini tushirsang, ikkilasi teng bo'ladi, sen yutqazmaysan.

– Ibi, bo nimasini tushiray, amak? Odamla gurra-gurra olopti, ertalabdan to'rt parasini sotdim, azbaroyi xudo. Bundan pastiga sotsam uyot chiqar aku!

– Devona bo'lma! Buningni bahosi o'n besh tanga!

– E, siz ham yakraha odam ekansiz, amak, pichi qo'shing!

– Mayli, men bir aylanib kelaman, – dedi Xo'ja, keyin shirinlik rastasiga o'tib, o'g'irdan chiqqan oqshoq tolqon bilan ikki qadoq pashmak holva olib, bozordan chiqdi. Sershovqin ko'cha bo'ylab Toqi Telpakfurushondagi serhasham bosh kiyimlari – zardo'zi va munchoq qadalgan do'ppilarni, tulki mo'ynasidan tikilgan qalpoqlarni, mohirona o'ralgan sallalarni tomosha qilib, sovg'oti deb jiyaniga do'ppi sotib oldi. Keyin Toqi Sarrofonga o'tarkan, po'rim kiyinib olgan sarroflar oldilaridagi barkash-barkash tangalarni shaqirlatgancha, arzimagan haq uchun pul maydalab berishlarini aytib, mijoz chorlashlarini eshitib, quloqlari qomatga keldi. Bu yerda turli mamlakat pullarini maydalayotgan qora tanli, ozg'in hindlarni, arablarni, soqoli xinalangan shamoxiy sarroflarni uchratish mumkin edi. Xo'ja Nasriddin bir tilloni maydalatib qo'yniga urdi-da, Shohrudga chiqdi. Ulug'bek, unga ro'baro' Abdullaxon madrasalarini chetlab, Labihovuzdagi Ko'kaldosh va Nodir devonbegi madrasa-xonaqosini ziyorat qilib, Mag'oki Attoron, Baland masjid, Namozgoh masjid oldida turgan darveshlarga ham xayr-sadaqa berdi. Asriy, tanasi bujur chinorlar soya tashlab turgan Labihovuz ortidagi Fayzobod xonaqosi yaqinidagi Sanduqsozon mahallasida yashaydigan jiyani usta Mansurning hovlisini so'roqlab topdi.

Usta Mansurning kichik eshikchadan kiriladigan chog'roq-qina hovlisi shundoqqina mahalla guzariga yaqin joyda ekan, hovli ichkarisi chor tomoni supa, o'rtasi yarim tanobcha keladigan gulzor va to'rt bo'lmadan – bir-biriga o'tiladigan ikki xona, qiblaga qaratib qurilgan tandirxona, yonida ustaxona va hovli etagidagi molxonadan iborat edi. Mansur ko'cha

tomondan o'z ismini eshitib, ustaxonada ishini to'xtatib, yo'lak tomon yurdi. Ko'cha eshigi oldida turgan Xo'ja Nasriddinni ko'rib, to'g'risi shoshib qoldi. Bir muddat bag'rini keng ochib, anqayib turdi-da, so'ng allaqanday chaqqonlik bilan o'zini tog'asining bag'riga otdi.

— Tog'ajonim, o'zimni tog'ajonim! — dedi usta Mansur hayajondan boshqa gap aytmay.

— Taniding, haqiqatan ham tog'angman, — dedi Xo'ja Nasriddin jiyanining ikki yelkasidan tutib, uning yuziga tikildi, opasiga o'xshash biror belgi qidirdi. — Opaginamdan qolgan yolg'iz yodgor! Opamning qoshu ko'zini shundoqqina uzib olgan ekansanda! Seni ko'rib, opamni ko'rganday bo'ldim, xudoga shukr!

Usta Mansur xursandchiligini yashirolmay, «o'b-bo, tog'ajonim-a, bizlarni ham so'roqlab kelarkansiz-da», deya tog'asining yelkasini siladi.

— Nuqul bolalarga, «qiyomatlik tog'alaring bor» deb, ayganlari-aytgan edi, — dedi Mansurning xotini mehmon bilan ko'risharkan. — Sizni ham ko'rar kun bor ekan-ku. Hali zamon bolalar kelsa, xursandliklaridan hovlini boshlariga ko'tarishadigan bo'lishdi-da. Xolalarinikiga ketishgan edi. Xush kelibsiz, tog'o!

Kelin taxmondan asl ko'rpachalarni chaqqon-chaqqon tashlab, joy qildi. Mehmon o'tirib, duoi-fotiha qilgach, kelin «men, hozir», deya turib ketdi. Birpasdan keyin dasturxon keltirib qo'ydi-da, tokchadan turshak, mayiz, bir hovuch parvardani dasturxonga sochdi va «xush kelibsiz» deb yana tashqariga chiqdi, qumg'onda choy bilan bir juft piyolani erining oldiga qo'yib, qaytayotgan edi, Xo'ja Nasriddin:

— Ovora bo'lma, kelin, — dedi uni to'xtatib. — O'tir, men senlarning diydorlaringga to'yay deb keldim. Birpas o'tiray, keyin ketaman.

— Kelmay-kelmay, bir kelibsiz, qayerga ketasiz, tog'o? — dedi kelin ostonada turib. — Bir-ikki kun mehmon bo'lasiz-da endi. Men ovqat-povqat qilay. Mehmonni quruq jo'natish uyot chiqar.

— Bor, biror narsa qil, tog'am ketmaydilar! — dedi Mansur qat'iy qilib. — Ketsalar ham, keyinroq ketadilar!

Kelin chiqib ketdi va tog'a-jiyaning hangomasi qizigan paytda, sopol laganda olib kirgan shirguruchni dasturxonga qo'yarkan:

– O'n kuncha oldin sigirimiz tuqqan edi, – dedi kelin barmog'idagi yog' yuqini yalab, – bir hafta burun kelganingizda og'iz sutiga yetardingiz, tog'o.

– Nasib qilganida, kelinjon! – dedi Xo'ja Nasriddin kulib. – Shirguruch hoynahoy shu sigirning sutidandir, a?

– Ustidagi yog'i ham xonaki, tog'o. Oling, osh bo'lsin!

– O'ziyam yog'ligina qilibsan, kelinjon, qo'ling dard ko'rmasin!

Kelin yana chiqib ketdi. Jiyan tog'ani ovqatga undarkan, quvlik qilib shirguruchning yog'ini o'zi tomon surish uchun ko'rsatkich barmog'i bilan shirguruch ustiga nov tortdi.

– Siz qanaqa tog'asiz o'zi? – dedi birinchi chiziqni tortib. – O'ylanganimda kelmadingiz! – Ikkinchi chiziqni tortib: – O'g'il ko'rdim, qiz ko'rdim, muborakbod qilib kelmadingiz...

Xo'ja Nasriddin jiyanining harakatlarini kuzatib turib, «o'zinga tortibdi», deb qo'ydi ichida va barmog'i bilan shirguruchni aralashtirib yubordi.

– E, jiyan! Sen avval tog'angdan holing qalay deb so'ra, keyin gina-guzorlik qilsang yarashadi, – dedi. – Shu o'tgan yillar ichida tog'angning hayoti alg'ov-dalg'ovlikda o'tdi. Bu shahardan u shaharga badarg'a bo'lib, kun ko'rmadi... Ol, ovqatga qara, ginaxonlikdan naf yo'q!

– Ha, tushmagur, tog'am-a! – Kulib yubordi jiyan. – Sizga hech bas kelib bo'lmaskan-da!

– Tog'angni jiyan bo'lsang, bir kun menga yetarsan! Endi katta-katta ol!..

Shirguruch ado bo'lib, qo'llar artildi. Aytiladigan gap aytilib, so'ngida tog'a yana bir bor jiyandan bafurja hol-ahvol so'radi:

– Durust, durust, jiyan. Ro'zg'oringni ko'rib ko'nglim joyiga tushdi. O'zingni sarishta qilib, bola-chaqangni bag'ringga bosib yurganing xotirimni jam qildi. Jannati opamning chirog'ini yoqib o'tirganingni o'zi bir davlat! Sening boringga shukr! O'zingdan o'zing ko'pay! Kelinni ko'rdim, oyoq-qo'li chaqqon, ko'ngli ochiq, binoyiday, odamovi emas ekan. Ishqilib, gap-so'zlaring ko'chaga chiqmasa bo'ldi-da.

Usta Mansur qo'larini tizzalariga ishqalab:

– Bu – kelinigizning bosilib qolgani, – dedi quvlik bilan. – Kelin bo'lmasidan oldin shaddodgina edi.

– Bola-chaqali bo'lgandan keyin bosilib qolgandir-da?
– Buning bosilishi uchun bitta otning bahridan o'tganman, tog'a!

– Yo piray!

– Bir o'tim bor edi, desayiz, – deya hikoyasini boshladi usta Mansur tog'asini hayratga solib. – To'yni qilib, kelinni otda olib kelganman. Kelinni oldimga solib kelyapman, ot jonivor depsinib ketdi. Shunda «bir» dedim. Otga ikki kishining toshi og'irlik qildimi, ko'chamiz boshida yana depsindi: «ikki» dedim. Buni qarangki, hovli ostonasiga kelganda ot yana depsinsa bo'ladimi? «Uch» dedim-u, kelinni dast ko'tarib yerga qo'ydim-da, dandon sopli pichoqni otning bo'yniga tortib yubordim.

Jiyaning gaplaridan hayratlangan tog'a yoqasini ushlab: «Astag'firullo!» – deb yubordi. Jiyan esa gapini tog'aning hayratiga bog'lab davom ettirdi:

– Shunda kelingiz ham sizga o'xshab ko'zining paxtasi chiqib ketdi: «E, noinsof, otda nima ayb!» deb shang'illagan edi, jahl ustida emasmanmi, «bir» deb yuboribman. Xudoga shukr, o'shandan buyon gapimni «ikki» qilmaydi kelingiz.

– Durust ish qilgan ekansan, jiyan, – dedi Xo'ja Nasriddin jiyanini alqab. – O'shanda boshingga chiqarib...

Kelin «xush ko'rdik» deb kirganda, tog'aning gapi og'zida qoldi.

– Kel, kelin, o'tir!

Kelin poygak tomonda o'tirarkan, yana bir bor «xush kelibsiz» deb qo'ydi. Mehmon qo'lini ochib, xonadon sohibi va sohibasini uzoq duo qilib, umrlariga baraka tiladi. Qo'lini yuziga surib:

– Endi men qaytaman, jiyan, – dedi.

– O'tirsangiz bo'lardi, ketardingiz-da! – dedi kelin erining o'niga manzirat qilib. – Qayerga borasiz? Bir kelibsiz, yotib keting.

– Safar shohichining choyxonasiga qo'nganman, – dedi tog'a vaziyatni tushuntirib. – Yana kelaman. Mana, sizlarni ko'rdim, sog'-salomat ekansizlar.

– Bolalarni ko'rmadingiz-ku!

– O'tirsam o'tiraveraman. Bolalaringni ko'rgani alohida kelaman. Hali shu yerdaman, kelaman... Hozir ering aytdi:

ahil-inoq ekansizlar. Ittifoqchilikda gap ko'p. O'zing aqlli-hushli ekansan, men senga yana nima deb nasihat qilay? Mayli, tog'am indamay ketdilar dema. Senga nasihatim: chok-pok tikadigan bo'lsang, ipning uchini tugib qo'yishni unutma, agar unday qilmasang, ip chokda sira turmay, mehnating zoye ketadi, kelin.

Kelin biroz iymanib turdi-da, keyin rostini aytdi:

– Buni bilaman-ku, tog'o!

Xo'ja Nasriddin turishga chog'lanarkan:

– Shuni bilganing uchun ham yana bir bor eslatib qo'ydim-da, kelin, – dedi jilmayib. – Tog'am menga indamay ketdilar degandan ko'ra, tog'am menga nasihat qilib ketdilar, deb yurganing yaxshi-da.

Mehmonni ko'cha eshigigacha kuzatib chiqqan eru xotin «yana keling» degancha xayrlashishdi...

Xo'ja Nasriddin kelgan yo'li bilan qaytarkan, Abdullaxon timiga yetmasdan boshlanadigan tor ko'chaga qayrildi-da, ozgina yurib boshqa bir ko'chaga kirdi. Bu ko'cha avvalgisidan ancha kengroq, bir tomoni yalanglik maydon edi. Yalanglik tomonda past-baland baqqollik do'konlari qatorlashib turardi. Bir do'konning oldida sanqi it yegulik ilinjida yer iskab, allaqanday puchmoqlarni titkilardi. Xo'ja Nasriddin do'konlar adog'iga yetganda, adashib qolganmi yoki birov xafa qilganmi, xullas achchiq ko'z yoshi to'kib o'tirgan sakkiz-to'qqiz yoshlar chamasidagi bolaga ko'zi tushib, beixtiyor unga yaqinlashdi. Yupatgan bo'lib, uning boshini silagan edi, bola bir siltanib, uning qo'lini surib tashladi va battar yig'iga zo'r berdi. Uning o'pkasi shunchalar keng ekanki, ovozi quloq pardasini yirtib yuboray deydi.

Xo'ja Nasriddin bolalami yaxshi ko'rgani uchun, bu bolaga ham beparvo bo'lmadi. Undan nega yig'layotganining sababini so'ragan edi, u yig'ini to'xtatib, hiqillashga tushdi va oxirida o'zini bosib:

– Dadam, pashmak halvo olib eysan, deb uch pul bergan edilar, – dedi ko'z yoshidan loyqalangan yuzini yengi bilan sidirarkan. – Shuni yo'qotib qo'ydim.

– Shunga yig'layapsanmi hali? – dedi Xo'ja Nasriddin hamyonidan uch pul chiqarib bolaning qo'lga berdi. – Ma, borib o'sha pashmak holvangni olib ye!

Bola uch pulni olib, birpas unga tikilib turdi-da, so'ng pulni kaftiga mahkam siqib, ari chaqqandek, yana yig'lashga tushdi. Xo'ja Nasriddin hayron.

— Nega yana yig'layapsan? Nima, bu pul pashmak holvaga yetmaydimi?

— Yetadi! — dedi bola hiqillab. — Agar dadam bergan uch pulni yo'qotmaganimda, o'sha pulga surnaycha olgan bo'lardim.

— Shunaqa demaysanmi? — Xo'ja Nasriddin hamyonidan yana uch pul chiqarib berdi. — Ma, mana bu pulga surnaycha sotib ol!

Bola bu pulni ham olib, endi yerga chalqancha yotib, battar yig'ladi. U shunday kuchanib yig'lardiki, yig'isi tosh yurakni ham eritib yuborardi.

— Yana nima bo'ldi? — deb so'radi Xo'ja Nasriddin uni yupatarkan. — Bo'ldi qil!

— Dadam uch pul berganlarida, hozir to'qqiz pul bo'lardi, — dedi bola ko'zlarini pirpiratib. — Men to'qqiz pulga childirma olardim, keyin Gulboy qo'g'irchoqbozga shogird tushardim.

— I-ya! — dedi Xo'ja Nasriddin shoshib. — Hali dadang senga pul bermaganmidi?

— Yo'qotib qo'yasan deb bermagan edilar.

— Unda sen qaysi pulingni yo'qotding?

— Dadam bermagan pulni-da, — dedi bola va tura solib qochdi. Xo'ja Nasriddin bo'lsa, uning orqasidan bir kulib qo'ydi-da, egilmagan boshini egib yo'lini davom ettirdi.

QORA SHAHZODANING YENGILISHI

Xo'ja Nasriddin Labihovuzdagi chorpoyalarning birida anchagacha qolib ketdi. Uch-to'rtta chollarni og'ziga qaratib, xuftongacha gap berdi. Safar shohichini mahtal qilib qo'ymaslik uchun noiloj o'rnidan qo'zg'aldi. Uning dilbar suhbatlari chollarni maftun etgan edimi, ularning picha o'tiring deganiga qaramay, xayr-ma'zur qilib yo'lga tushdi.

Tun pardasini tashlab, ko'kda yakkam-dukkam sitoralar miltillab oyga hamrohlikka chiqayotganda shahar ko'chalarida

odamlarning qadam tovushi deyarli eshitilmas, hamma xona-xonasiga kirib, oilasi bag'riga suqulib olardi. Tobistonning adog'i tiramohning boshi emasmi, kechalari tez salqin tushib, etni junjiktiradi. Tungi salqin Xo'ja Nasriddinga ta'sir etib, u choponiga o'ralib olib, tor ko'cha bo'ylab ketib borarkan, pastak devorga qapishib, o'g'ri mushukka o'xshab muloyim qadam tashlab borayotgan kishiga ko'zi tushib, qadamini sekinlatdi va o'zini balx tuti panasiga olib, o'sha kishini kuzata boshladi. Kishi bir qadam tashlab, bir atrofga hadik bilan qarab olardiki, Xo'ja Nasriddin uni chinakam o'g'ri deb o'yladi. «Bu kecha qaysi bir musulmonning sho'ri quriydi-da!» degan fikr yashin tezligida uning xayolidan o'tdi. Kishi shu tarzda yurib, kichik yog'och eshikchaga yaqinlashib qoldi va yana bir marta ko'chani ikki tomoniga qarab oldi. Hech qanday xavfni sezmagach, sekingina eshik zulfini shiqirlatib qo'ydi. Eshik hadeganda ochilavermagach, kishining bezovtaligi boshlandi, peshobi qistayotgandek, turgan joyida tipirchiladi.

«Bu yerda boshqa bir sir bor. O'g'ri eshikni taqillatib kirmaydi», degan qarorga kelgan Xo'ja Nasriddin oldindagi daraxtning panasiga o'tdi. Kishining turishi, harakatlaridan uni kimgadir o'xshatdi. «Nahotki o'sha bo'lsa?» deya o'ziga-o'zi savol berdi. O'xshatgani uchun ham qiziqishi yanada ortib, kuzatishni davom ettirdi. Endi kishining sabri chidamadi. U yana bir bor zulfinga qo'l cho'zmoqchi bo'lgan edi, xuddi shu paytda eshikning o'zi ochilib, undan chiqqan qo'l kishini ichkariga tortib oldi va sharaqlab yopildi. Go'yo eshik kishini yutib yuborganday bo'ldi. Xo'ja Nasriddin voqeaning davomiga qiziqib, ko'chani kesib o'tdi-da, pastak devor osha bo'ynini cho'zgan hovli ichkarisiga nazar tashladi. Supada bir erkak va bir ayol turganligini ko'rdi. Ayolning qo'lida moychiroq bor ekan, uning yorug'i erkakning yuziga tushdi-yu, erkakning kimligi Xo'ja Nasriddinga ma'lum bo'ldi.

«I-ya, bu kimsa bu yerda nima qilib yuribdi? Yana kechasi, o'g'rincha kelgani nimasi?»

Xo'ja Nasriddin sekin devorning o'ng'ayroq joyidan tomga chiqdi-da, ehtiyotkorlik bilan erkak va ayol kirib ketgan uyning tomiga yetib keldi. Qarasa, tomning bir yeridan tashqariga yorug'lik taralib turibdi. Sekin emaklab borsa, bu teshik mo'ri

ekan. Mo'ridan uyning ichi arang ko'rinsa-da, u yerdagi gap-so'zlar aniq-taniq eshitalardi.

Mo'rikondan qarab bildiki, Xo'ja Nasriddin ayol deb gumon qilgani qari kampir ekan. Kampir kelgan mehmonning salla-choponini olib, devordagi qoziqqa ildi, mahsisini yechishga ko'maklashib, yechilgan mahsini ham kiyim osilgan devor tagiga qo'ydi, keyin mehmonni xontaxta qilib tuzagan dasturxonga taklif etdi.

— Bexavotir yetib keldingizmi, taqsir? — deb so'radi kampir duoi fotihadan keyin mehmon bilan qayta so'rasharkan. — Bu yoqqa kelayotganingizni hech kimsa payqamadimi, ishqilib?

— Bunaqa kelib-ketishimiz birinchi martami, yanga? — dedi mehmon kampir kosaga quyib uzatgan muzdek sharbatni qo'liga olib, keyin chanqog'ini qondirdi. — Yanga, Surmaxon shu yerdami?

— Shu yerda bo'lmasa, sizga odam yuborarmidim, taqsir. Qiziq gapni gapirarsiz-a! — dedi kampir sharbatdan bo'shagan kosani olib, yana sharbat to'ldirarkan. — Bechora ma'shuqangiz yo'lingizga nigoron bo'lib o'tiribdi ana u uyda. — Kampir o'rmdan turdi. — Siz nafasingizni rostlab turing, men hozir Surmaxonni oldingizga kiritib yuboraman.

— Shunday qiling, yanga! — dedi mehmon tamshanib. — Men uni juda sog'inganman.

Tomdagi Xo'ja Nasriddinning ham qulog'i to'rtta bo'ldi. «Maqsad aniq, bu kecha visol kechasidur!»

Hayal o'tmay, xona eshigi ochilib, mushk-anbarga burkangan Surmaxon ostona hatladi-da, turgan joyida qotdi. Oshiq tura solib unga intildi. Sog'inch deganlari shunchalar ulg'aygan ekanki, ma'shuqa ortiq chiday olmay, hansiragancha o'zini oshiqning bag'riga otdi. Ular ehtiros bilan bir-birlariga ilondek chirmashib ketdilar. Qaynoq bo'salarning tafti uyni tandirday qizitib yubordi go'yo.

— Ko'p-ko'p sog'intiridingiz, to'ram! — dedi ma'shuqa oshiqning bag'rida to'lg'onib. — Sog'inchdan o'lib qolayozdim!

— Sog'intirgan o'zing-ku, joni-m! — dedi oshiq ma'shuqaning yuziga tushgan bir tutam sochini silab. — Erga tegmasam bo'lmaydi, deb oyoq tirab olgan kim?

— Iddao qilmang, to'ram. Shu yo'lni tutmasam sharmandam chiqardi-da.

– Ehtiyotingni qilganingda sharmandalik qayoqda edi, asali-m?

– Har kun ko'rmam o'laman, deb holi-jonimga qo'ymagan o'zingiz-ku, – dedi ma'shuqa ko'zlarini suzib. – Endi biz gunohkor bo'ldikmi? Siz jallodsiz, bir kun meni o'ldirasiz!

– Endi gina-guzorlikni qo'yaylik, shirini-m, bari o'tib ketdi. Nasib etgan ekan, bo yana diydorlashib turibmiz.

Oshiq ma'shuqani bag'ridan bo'shatib, dasturxonga taklif etdi. Ikkalasi yana yonma-yon o'tirishdi.

– Surma, bu yerga kelganingni ering biladimi? – deb so'radi oshiq.

– O'ling siz bir, bu yerga kelganimni erim bilsa, bepichoq so'yadi-ku mani, – deya noz bilan ko'z o'ynatdi ma'shuqa.

– Ering yaxshi ko'rarkanda seni?

Ma'shuqaning afti burishdi.

– Yaxshi ko'rmay o'lsin, sassiq!

– Eringni nimaga sassiq deysan? O'zing xohlab tek-kansan-ku.

– Men uning nuqul piyoz yeyishini qaydan bilay?

– Ering faqat piyoz yeydimi?

– Uyda yeydigan boshqa narsa bo'lmagandan keyin piyoz yemay, tosh yesinmi! Bu ham mayli, piyozning sassig'iga hammamiz chidaymiz, lekin nos otishi ortiqcha.

– Ering nos otadimi?

– Nosni o'shanga chiqarganda, – dedi ma'shuqa xuddi nosni o'zi otganday bir seskanib olib. – Kaftini to'ldirib-to'ldirib otadi. Nos otgani o'ziga, lekin to'g'ri kelgan joyga tupurishi yomon. Qo'shnilar supamizni ko'rib, «tovuqlaring ko'p ekan, tuxum sotmaysizlarmi?» deb biznikiga chiqadi. Koshki uch-to'rtta tovug'imiz bo'lganda ham aybimizni bekitardik. Qo'shnilar ustimizdan kulmasin deb, ana shu nozik belimni kunda to'rt mahal egib supani supuraman. Bunisi ham mayli, supa supurish ayb emas, lekin kuni bilan yer chopib, kechasi bilan xurрак otganiga qayga boray, bu yer yutgur erning?!

– Kuni bilan yer chopgandan keyin charchaydi, charchagandan keyin xurрак otadi-da.

– Xurрак otmay o'lsin, – yana qarg'andi ma'shuqa. – Xotinim bor deb ham o'ylamaydi. Qachongacha uning ishini boshqalar qilib yuradi? Yaqinda sharmanda qilay dedi.

– Nima qildi?

– Onasining gapiga kirib, menga taloq qo'ymoqchi bo'ldi.

– Nimaga taloq qo'yadi? Biror vaji bormikan?

– Bolani uch oylik qilib tuqqanmishman. Men pishakmidimki uch oyda tug'aman?

Oshiqning yuzi burishdi. Bundan bir necha daqiqa ilgari uning kayfiyati yaxshi edi, ma'shuqa bo'lsa ana shu kayfiyatni bir og'iz gapi bilan chilparchin qildi. Quloqlari shang'illab, miyasiga qon tepganday bo'ldi. U «bu juvon o'lgur, ovsarligiga borib, oldingi ishq qissasini eriga aytib bergan. Endi eri kelib, meni sharmandamni chiqaradi», deb o'ylagan edi. Yo'q, unday bo'lib chiqmadi.

– Bolaning uch oylik bo'lib tug'ilganini qayerdan bilibdi u?

– Qo'shnilar qaynanamga ig'vo qilganda! – dedi ma'shuqa iddao bilan. – Bo'lmasa, qayerdan bilardi.

– Xo'sh, sen qanday chora ko'rding?

– Mani ishimni xudo o'ngladi, – xoxolab kuldi ma'shuqa. – Taloq qo'yaman deb janjal ko'targan kuni uyimizning oldidagi yo'ldan o'tib ketayotgan bir kishi, baraka topsin, juda aqlli odam ekan, oraga tushdi-da, rasm-rusumini keltirib, mani sharmandalikdan olib qoldi.

Tomda o'tirgan Xo'ja Nasriddin bu gapdan birdan hushyor tortdi. Axir gap o'zi haqida ketayotgan edi-da. Nahotki, bu o'sha juvon bo'lsa? Qani, yana biroz eshitsin-chi, yana nima gaplar bo'larkan?

– Yaxshi, o'sha senga yaxshilik qilgan odamni ko'rsam, uni rozi qilaman. Qarz qiyomatda qolmas, – dedi oshiq karomatgo'ylik bilan. – Endi ayt-chi, tuqqaning bo'rimi, tulki?

– Bo'ri, – dedi ma'shuqa og'zining tanobi qochib, – burni xuddi siznikiga o'xshaydi.

– Otini nima qo'ydinglar? – deb so'radi oshiq o'z burnini ushlab ko'rib.

– Chaqqonboy qo'ydik. Bugun Chaqqonboyini qaynanam bilan onamnikiga chillagirazon qilib olib kelandik.

– E, hali qaynanang bilan kelganmiding? Qani u?

– Qiziqmisiz, qaynanamni bu yerga olib kelamanmi? Chaqqonboyini onam bilan ikkisiga tashlab, dugonamnikiga

o'tib kelay, deb bu yoqqa yugurdim-da. Ertalab yo'lini qilib, Maston xolaga «kelaman, to'ramga xabar yetkazing, bu yerga kelsinlar», deb tayinlaganman.

— Aqling har baloga yetadi seni, Surma, — dedi oshiq sevgilisining farosatiga tasannolar aytib, uni erkalatdi. — Bunaqa gaplarni qayerdan topasan? Sani makring qirqta tevaga yuk bo'ladi-ya!

— Va yana bitta eshakkayam, — deb qo'shib qo'ydi Surma-xon.

Xo'ja Nasriddin bu hangomalarni eshitib turarkan, bu juvonning «yuk»i o'zining ham gardaniga tushganligini endi-endi his etdi.

— Gapimiz ham cho'zilib ketdi, to'ram, — dedi ma'shuqa oshiqqa suykali erkalanarkan. — Emizikli bolamni tashlab kelganman axir. Tezroq Qora shahzoda Qizil qal'aga mardonavor hujum boshlasin-da, bizlar jang tomoshasidan lazzatlanib, mureddimizga yetsak!

Oshiq sevgilisining muddaosiga rozilik bildirib, belbog'ini yechayotganda, «bu yaxshi alomat emas», deya o'rnidan turgan Xo'ja Nasriddin tomida sakray boshladi. Har bir sakraganida tom gumburlab ketar, gumbur-gumburdan esa uy larzaga kelardi. Oshiq-ma'shuqlar nogohoniy gumburlashgan bir muddat o'zlarini yo'qotib qo'ydilar. Oshiq o'ylashga ham fursat topolmay, o'zini xontaxta tagiga urmoqchi bo'ldi, lekin hama urinmasin, yo'g'on gavgasi xontaxta ostiga sig'madi, faqat xontaxta ustidagi narsalarni to'kib yubordi, xolos. So'ng to'rt oyoqlab telbadek to'rt tomonga yo'rg'alab, oxiri mahsi-kalishga hama qaramay ma'shuqaning orqasidan ichkari hovliga chiqdi. Maydonda poyloqchilik qilib o'tirgan kampir hama qo'rqanidan ularga ergashdi. Uchalasi supaga chiqib, sovuq qotgandek dir-dir titrashardi.

— Lo havlo valoquvvata! — deb pichirladi kampir tomga qarab. — Bu nima balosi, taqsir?

— Buni siz bilasiz, yanga! — dedi oshiq yalang oyoqlarini galma-galiga bir-birining ustiga qo'yarkan. — Men hech narsaga tushunmay qoldim!

— Men hama, taqsir!

— Yolg'on! — dedi oshiq kampirga do'q urib. — Nima bo'layotganini siz yaxshi bilasiz. Siz atayin uyushtirgansiz! Mendan kattaroq shirinkoma undirmoqchi bo'lgansiz!

«Ey, xudo, quruq tuhmatdan o'zing asra!» deb kampir xudoga nola qildi.

— O'lay agar, unaqa niyatim yo'q edi. O'zim ham shunaqa bo'lganiga hayronman.

— Men ham hech narsani bilmayman, — dedi Surmaxon ham qaltirab.

— Hech kim hech narsani bilmasa, unda bu hovlini jin-ajinalar talabdi, — dedi oshiq titrog'ini bosolmay. — Mulloni olib kelib, dam solish kerak bu hovliga!

Jin-ajinani eshitib, kampirni varaja tutdi.

— Hajda hazor olam parvardigori, mani qaysi gunohlarim uchun havlinga ajinalarni yubording? E, saqqo...

Kampir gapini oxirigacha aytib ulgurmay, Xo'ja Nasriddin tomdan tashqi hovli tomonga sakragan edi, gup etgan ovozdan kampir tamoman soqov bo'lib, labini qiyshaytirgancha oshiqning oyog'i ostiga ag'darilib tushdi. Xuddi shu fursatda Xo'ja Nasriddin sekin mehmonxonaga kirdi-da, oshiqning qoziqdagi salla-choponini va poygakda shalpayib turgan mahsisini qo'ltig'iga qistirib, ko'cha eshigidan chiqib ketdi.

ECHKINING XUNI

Xo'ja Nasriddin ertasi kuni «buyuk jangnoma» haqida gapirib berganida, Safar shohichi ichagi uzulgudek bo'lib kuldi. Kulgi-kulgi bilan «buyuk jangnoma» haqidagi gaplar o'z-o'zidan yo'qlik bag'riga singib ketdi-da, suhbat mavzusi shahar obodonchiligi-yu hayot tashvishlariga kelib taqaldi.

— Hay, shaharni xo'p aylandingizmi? — deb so'radi shohichi Xo'ja Nasriddinni gapga solib. — Qalay, shahar obodmi?

— Ko'z tegmasin, shahar obod bo'lib ketibdi, Safar aka! — dedi Xo'ja Nasriddin o'z taassurotlariga berilib. — Buxoro obod bo'lib ketibdi, ko'rib ko'z quvonadi. Ilm-urfonga zo'r berib, qo'sha-qo'sha madrasalar qurilibdi. Musulmon bolalarining bari ilm istab bu shaharga talpinishi bekor gap emas ekan. Ziyoratda Makkadan kam joyi yo'q, deganlarida ham hikmat mo'l ekan. Masjidlarning mo'lligini ayting!

– Shunday, birodar, shunday, – dedi shohichi mehmonning hayajonidan shodlanib, – Buxoroga ko'z tegmasin, deng. Amirimizga rahmat deng, amirimizga! Xudoning o'zi iymonli-diyonatli amirni yuborgani, baxtimizning kulgani. Yurti obod, raiyatni faravon qildilar. Yurtda yana ozgina arzonchilik bo'lganida edi, amirimizning obro'lari bundan-da ziyoda bo'lur erdi.

– Qimmatchilikni bartaraf etish mumkin, Safar aka, ayting-ayting, yo'qchilik bo'lmasin! Bu ofat hamma zamonlarga xosdir. Goh undoq, goh bundoq, peshanamizga yozilganini ko'raveramiz-da. Asosiysi, bosh omon bo'lsin!

– Ha, aytganday, esim qursin, bir og'iz ham so'ramabman, – dedi shohichi o'zini koyib. – A, bu jiyaningiga ham bordingizmu? Jiyaningiz sog'-salomatmilar, bolalari tinch, ro'zg'ori obod ekanmi?

– Tuzuk-tuzuk. Ro'zg'orini ko'rib, oyni butun yutganday ko'nglim ravshan tortdi, – dedi Xo'ja Nasriddin mamnun bo'lib. – Jiyanim sanduqsozlik qilarkan...

Shohichi «yaxshi, yaxshi» dediyu, zarurat bilan o'choq boshiga qarab ketdi va u qaytib kelguncha, qo'shni katda bir kishi paydo bo'libdi va u kishi boshidagi do'ppisini qo'lga olib, o'zini yelpib o'tirardi. Shohichi u kishini tanir-kanmi, dastyoriga «qara-chi» degandek ishora qilgandi, shu zahoti dastyor kishining oldiga yugurib borib qo'l qovush-tirdi:

– Nima olib kelay, Niyozqul tog'oyi? – deb so'radi.

– Nimangni qo'y, – dedi Niyozqul o'zini yelpishdan to'xtab, – menga bir kosa suv keltir, bolam!

Bola chopqillab suv olib kelgani o'choqboshiga ketarkan, Safar shohichi mardakka qarab:

– Ha, Niyozqul, yig'lagandan beri bo'lib turibsiz, ustiga-ustak tajangsiz? – deb so'ragan edi, Niyozqul yig'loqi ovoza diydiyo qila ketdi:

– Yog' ham biror zamonda shuncha qimmat bo'lganmi? – dedi va savoliga javob kutmay davom etdi: – Otam zamonida bo'lgan bo'lsa bo'lgandir, lekin bunchalik emas-da!

– Yo'g'-e! – dedi shohichi. – Qancha bo'libdi?

Niyozqul o'ziga dardkash topganidek, ovozini bir parda ko'tarib:

— Falon tanga deydi!.. O'tgan haftada shu pulga mana bu moy qovoqni to'ldirib beraydi! — dedi oldidagi moy qovoqni ko'tarib, yana taq etkazib qayta joyiga qo'yarkan. — Odamlarga nima bo'lgan o'zi? Boy bo'lib, Asqar tog'ini sotib olmoqchimi?

— Kim ekan u Asqar tog'ini sotib oladigan? — gapga aralashdi Xo'ja Nasriddin.

Niyozqul Xo'ja Nasriddinni endi payqadi chog'i, salom berib, yana javradi:

— Taniysizmi-yo'qmi, Jumash baqqolning do'koniga kirgandim, otasining narxini aytib o'tiribdi-da. O'nta barmog'ini birvarakay og'ziga tiqib olgan, bachchag'ar! Qovun qovundan ko'rib rang oladi-da, boshqa baqqollar ham narxni ko'targan. Gapirsangiz, qozini pesh qiladi. Mirshablarga ham qistirib turadi-da, yog' do'konining oldiga kelganda mirshablarni yuzlarini teskari qilib o'tadi. Qozi pochcha bunday tergap qo'ymaydi bularni. Raiyatning dardini eshitadigan mard yo'q!

— Agar yog' ko'tarilgan bo'lsa, oshni ham kam yeydigan bo'libmiz-da, a? — dedi Safar shohichi gapni kulgiga olib.

— Bitta osh bilan ish bitmaydi-da, mullo Safar, — Niyozqul kosadagi suvni ichib, yutoqib-yutoqib davom etdi: — Boshqa pishir-kuydirilar ham bor-da!

Xo'ja Nasriddin birpas bu yig'loqi odamning aft-angoriga qarab turdi-da, so'ng mulohaza bilan:

— Tog'a, bir gap aytsam qilasizmi? — deb so'radi.

— Nima gap ekan, ayting qani.

— Qozixonaga borib, bir gapni so'rab kelsangiz...

Qozining nomini eshitgan Niyozqulning tomog'iga bir nima tiqilib qoldimi, qalqib-qalqib yo'talarkan, ko'zlaridan yosh chiqib ketdi.

— Astag'firullo!

Xo'ja Nasriddin uning qo'rqib ketganini sezdi:

— Tog'a, siz qo'rqmang! Qozi sizni yeb qo'ymaydi, — dedi bosqlik bilan: — Qozining mulozimi bor, siz o'shanga uchraysiz-da, sizni men yuborganimni aytsangiz, sizni qozining oldiga boshlab kiradi.

— O'zingiz borsangiz bo'lmaydimi?

— Buning iloji bo'lganda, sizdan so'rab o'tirarmidim.

— O'zi nimani so'rab kelish kerak?

– Mulozim sizni qozining oldiga olib kirgandan keyin, siz qozidan so‘raysiz.

– Nimani?

– Gapning «berdi»sini eshitingda endi, mandan battar shoshqaloq ekansiz. Deysizki: qozi pochcha, bir masalada maslahatingiz kerak. U «nima masala?» deb so‘raydi. Shunda siz «bu masalani sizdan boshqa qozi yecholmaydi», deb uni rosa maqtaysiz. Maqtovingizdan erib ketib, «muddaongni ayt!» deydi. Siz bo‘lsa, «bir odam uyidagi echkisini sotmoqchi bo‘lib bozorga olib bordi-yu, xaridorga bor baraka qilib sotdi. Lekin hali aqchasini bermay turib, echki egasining qo‘lidan chiqib qochdi va uning yo‘lini to‘sgan begona odamni suzib ko‘zini chiqardi. Endi bunga xunni kim to‘laydi? Echkini sotayotgan egasimi yo sotib oluvchimi? Shu masalaga oydinlik kiritib bersangiz», deb so‘raysiz. Ana shu savolga qozining javobini olib kelsangiz, bozordagi yog‘ning narxini mana men tushirib beraman! Buning savobi sizga ham tegadi.

Niyozqul avvalida ikkilanib o‘tirgan edi, savob uchun borganim bo‘lsin, deya o‘rmidan qo‘zg‘aldi va qozixona tomon bamisoli qushdek uchdi. Safar shohichi bo‘lsa, uning orqasidan hiring-hiring kuldi.

– Nimaga kulasiz? – deb so‘radi undan Xo‘ja Nasriddin.

– Bu kishining laqabi yig‘loqi, – dedi shohichi kulishdan to‘xtab, – odamning laqabi fe‘liga ham urarkanda. Qachon qarama, bir nimadan nolib yuradi.

– Bu laqabni unga kim qo‘ygan?

– Buning tarixi qiziq, – dedi shohichi tili bilan labini ho‘llab olarkan. – Niyozqulning Sano ko‘nado‘z degan hamsoyasi bor, juda quv odam, tushirmagan kishisi qolmagan. O‘sha bilan bu Qo‘qon darvoza tomondagi mol bozorga qo‘y sotgani borgan. Qo‘yni xay sotganlar, keyin ikkisi birorta choyxonaga kirib, u-bu yemoqchi bo‘lganlar-da, bir-biriga maslahat solganlar.

– Kel, – degan Sano, – uzum-puzum yeb qo‘yaqolaylik, jo‘ra.

– Qo‘y o‘sha uzumingni, – degan Niyozqul, – yarmi po‘choqqa chiqadi. Undan ko‘ra qovun yeya qolaylik.

– Qovunning nimasi yaxshi? Teng yarmi po‘choq-ku!

– Tarbuz-chi?

– Tarbuz yegancha, ariqdan suv olib ichsang ming marta yaxshi...

Xullas, ikkalasi nima eyishlarini toza maslahat qilib, oxiri Sano:

– Piyoz yeymiz, – deydi, – po'sti yupqa, ustiga-ustak kamchiqit.

Niyozqul jo'rasining gapini ma'qullagach, bozordan ikki qadoqcha piyoz olib, choyxonaga kirishgan. Bitta kulcha nonni o'rta qo'yib, piyozni tozalab, to'g'rashga kelganda, piyoz chunon achchiq ekanki, ko'zlaridan tirqirab yosh oqa boshlagan.

– Nimaga yig'layapsan, jo'ra? – deb so'ragan Sano jo'rta-ga gap kovlab.

– Mendan so'rab nima qilasan? O'zing nimaga yig'layapsan?

– Asad bobo pishib turgan edi, aftidan o'sha kishi uzilgan-u, xudo janoza xabarini mening ko'nglinga solgan, – debdi Sano. – Shunga o'zimdanda o'zim yig'lab yuboryapman.

Asad bobo Niyozqulga tog'a ekanligini Sano yaxshi biladi, boboy butun umr To'qumdo'ziy hammomida xodmigarlik qilgan. O'sha kunlari haqiqatan ham Asad boboning tobi qochib, ko'rpa-to'shak qilib yotgan bo'lgan. Sanoning bu gapi Niyozqulga ta'sir etib, yurak-bag'rini o'rtab «tog'amdan ayrildim», deya butun choyxonani boshiga ko'tarib o'kirishni boshlab yuborgan. Hazilni boshlagan Sano ham jo'rasiga qo'shilgan. Qarabsizki, kulcha non ham, ikki qadoq piyoz ham qolgan joyida qolib, ikkalasi dod-faryod bilan bu yoqqa yo'l olishgan. Yig'lab Qo'shtut mo'zorigacha kelishgan. Niyozqullarning xilxonasi shu mo'zorda cmasmi, qarasa, mayyit solinadigan tobut hali ham mo'zor darvozasining oldida to'nkarilib yotibdi.

– Yugur-yugur bilan hali tobut eslariga kelmagan bo'lsa kerak? – degan Niyozqul. – Kel, jo'ra, birato'lasini tobutni o'zimiz olib boraylik. Yana shunga ovora bo'lib kelmizmi?

– To'g'ri aytasan, jo'ra, – degan Sano va ikkalasi paydar-pay tobutga yopishib, yelkalariga olishganda, dod solgancha mahallaga kirib kelishgan. Ularning dod-faryodini eshitib, bola-baqra bormi, hamma ko'chaga yugurib chiqsa, ikki kishi tobut ko'tarib kelyapti. Odamlar ham «bozorda kimdir qazo qilgan-u, bular tobutga solib ko'tarib kelyapti-da», deb yig'iga

qo'shilishgan. Qiy-chuvni eshitgan Asad bobo ham kasal holida ko'chaga chiqqan-da:

– Hoy, musulmonlar, nima gap o'zi? Kim o'ldi? – deb so'raganida, tobut yelkalab kelayotgan Niyozqul birdan hushyor tortib, bir Asad boboga, bir Sanoga qarasa, Sano piqillab kularmish.

– Ha, Niyozqul, qaysi qarindoshimiz o'ldi? – deb so'ragan Asad bobo qaytalab. Niyozqul nima deyishini bilmay:

– Piyozi o'ldi, tog'a, – deb javob beribdi.

– Ha, ha, choyxonada to'g'rayotgan edik, piyozi bizlarni yig'latdi, – deпти Sano Niyozqulning gapini ma'qullab. Shunda Asad bobo:

– E, yig'loqlar, endi irimini qilib, tobutga bir bosh piyozi solinglar-da, mozorga tashlab kelinglar! – deпти.

Shu irimni qilgandan keyin Asad bobo yana olti yil umr ko'rib, bir kam yetmishga kirib bandalikni bajo keltirdilar. Niyozqul esa yig'loqi laqabini olib qoldi. Mana, o'zingiz ko'rdingiz hozir, har narsadan nolib, yig'lagudek bo'lib yuradi. Ozgina dovdirligi yig'loqliligi ham bor. Bo'lmasa, yog'ning narxi oshgani qachon edi...

Safar shoyicha laqab tarixini tugatgan hamono, Niyozqulning o'zi ham qozixonadan qaytib keldi.

– Ha, tog'a, nima bo'ldi? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin Niyozqul katgacha yetib kelmasidan burun. – Javob bormi?

– Biz boramiz-u, ishni bitirmay qaytamizmi? – dedi Niyozqul ishni qoyil qilgan kishi bo'lib ko'krak kerdi. – Baraka topsin, qozining yordamchisi mani ko'rdi-yu, o'tirgan joyidan dik etib turdi. Yaxshi bola ekan, hol-ahvol so'radi. Shunaqa odam yubordi mani, deb sizni nom oluvdim, g'izzilatib qozi pochchaning oldiga olib kirdi. Qoziga shunday, shunday desam, «albatta xunni echkinining egasi to'laydi-da», dedi. Yana aytdiki, molni bor baraka qilishdan oldin egasi «molim suzang'ich, qochganda yo'lini to'sib chiqqan begona odamni suzib ko'zini chiqaradi», deb aybini aytishi kerak ekan. Har bir molni sotayotganda aybini oldindan aytib sotsa, shariatda halol bo'larkan. Mana bundaqa paytda har ikki tomon ham uyalib qolmaykan.

– Demak, bozordagi voqeada echkinining egasi aybdor? Qozi pochcha shunday dedilarmi? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin.

– Shunday, – dedi Niyozqul yana bir bor, – ana shu quloqlarim bilan eshitdim, qozi pochcha shunday dedilar...

VALI MIRSHAB VA DALI MIRSHAB

Vali mirshab bilan Dali mirshab shaharning eng katta bozorida bellarida amirlikning qayrilma qilichini osib, o'zlarini shu bozorning katta xo'jayiniday sanab, savlat to'kib yurishadi. Ularni bu bozorning o'g'risiyam, to'g'risiyam otning qashqasiday taniydi. Valiniyam, Daliniyam qahri qattiq – hech qanday gap-so'zga, yalinishu yolvorishlarga, yig'idan shishib ketgan ko'zlarning iltijolariga parvo qilmaydi, o'zganing g'am-tashvishi, dard-g'ami ularni zarracha iztirobga solmaydi, dimog'laridan eshak qurti yog'ilib turganidan ancha-muncha mayda-chuydani pisand qilishmaydi, ko'zlari faqat aqchani, rishvatni ko'radi va nafslari orom olganda chehralari ochiladi. Bozorga kirgan har bir moldan qozilik mahkamasi uchun deb bir nima olishadi. Ishkali bor mol kirib qolsa bormi, ikkalasi o'laksaxo'rday birga yopishishadiki, toki egasidan molning yarmini yulib olmaguncha yoki yarim mol miqdoriga teng aqchani sanab kissalariga tiqmaguncha tinchishmaydi, mijoz tixirlik qilsa, «siz bizni tushunmadingiz chog'i», deb po'pisa ham qilib qo'yishadi.

Vali mirshab asli beshkentlik paxtachi – Xayrulloboyning jiyani bo'lib, bozorda pattachilik qilardi. Bir sabab bo'ldiyu, bu kasbdan qo'lini yuvib qo'ltig'iga urdi. Ancha vaqt bekorchilikdan sayoqlanib yurdi. Otasi mirshab edi. Bir chapani o'g'rining payiga tushib, Hisor tog'lariga quvib borganida yakkadastlik qilib qoldi. Chapani sheriklari bilan uni chavaqlab chuqur bir jarga tashlab yubordi. Vali chala yetimga aylandi. Onasi hali juvon edi. Qo'ni-qo'shnining g'iybatidan qo'rqib, bir qulog'i kertik Sattor chinoq degan Chiroqchi bozorining oqsoqoliga tegib oldi. Aslida ana shu Sattor chinoqni yomon ko'rganligi uchun Vali pattachilikdan ketgan edi.

Shundan keyin Vali tog'asi Xayrulloboyning eshigida ubu yumushlarni bajarib yurdi. Ittifoqo, Buxoro shahar qozisi Namozxonto'ra Beshkentga bir vaj bilan kelganida paxtachi boynikida mehmon bo'ldi. Ziyofatda Beshkentning oldi

oshpazlari o'ng qo'llarini o'ynatib kabobu mantilarni, qaziyu qartalarni, xasipu kallapochalarni pishirib, mehmonga manzur qilib turishdi. Bo'zano'shlikning zo'ri shu ziyofatda bo'ldi. Vali ham shu yerda kirib-chiqib, xizmatda edi. Uning keng yag'rinlarini, katta kallasini, qurvaqaning pufagiga o'xshab bo'rtib-bo'rtib chiqqan mushaklarini ko'rgan qozi Xayrulloboydan:

— Bu yigit qarolingizmi? — deb so'radi.

Boy bosh tebratib, kuldi.

— Jiyandur, — deb Valining bu yerga kelib qolganini aytdi, — o'gay otosiga achchiq qilib biznikida yuribdi.

— Kelbati Hazrati Alining kelbatlariga monanddur! — Qozi bu bahoni Vali yana bir marta kirib-chiqib ketgandan keyin berdi. — Beliga muborak zulfiqor taqsa, binoyiday mirshab chiqar erkan. Shu jiyaningizni ilkinga bering, tarbiyasi manim bo'ynimda. Oyoq-qo'li chaqqon, ma'qul yigit ko'rinadi.

— Ixtiyori o'zida, taqsir, — deb Valini chaqirdi boy. Vali yugurib kirdi va poygakdan joy oldi. — Qozi pochchang seni Buxoroga olib ketaman, mirshab bo'lsun deyaptilar, nima deysan?

Vali qishloqdan tashqariga chiqmagan, bu gapdan hayrati oshib, og'zi lang ochildi. Nima deyarini bilmay, tog'asiga mo'ltirab qaradi. Tog'a xit bo'ldi.

— Tiling kesilganmi, gapir! Sho'ytib o'tiraverasanmi? — Tog'a g'azab dandonini tezlatdi. — Qozi pochchangni ilhaq qilma! Yo boraringni ayt, yo bormasligingni? Bormayman desang, birov sani qulog'ingni kesmaydi.

Vali tog'asining g'azabidan cho'chidi.

— Tog'ajon, siz nima desangiz shu, manim ixtiyorim sizda, — dedi kallasini xam qilib. Tog'a uning aqlli gapidan xursand bo'ldi. Chunki shu paytda tog'aning xayolidan «sharif shaharda bizning avloddan ham bitta mirshab chiqsa, zarurat korlarimizga nafi tegar», degan niyat kechgan edi.

— Ana, qozi pochchasi, jiyan rozi! — qoziga ajib bir hurmat bilan boqdi boy. — Savdolashmayman: go'shti sizga, suyagi bizga.

Savdo pishdi. Qozi peshindan keyin qaytadigan bo'ldi-yu, Valini o'zi bilan Buxoroga ola keldi va Gavkushon ko'chalarining biridan ijaraga xona topib berdi, mirshablik

libosini kiydirdi, beliga amirlik askarlari taqib yuradigan qayrilma qilich taqib, bozorga qo'yib yubordi.

Avvalida qozining aytganlaridan chiqmay kasb-kor qildi. Bozorning havosini olib, dumchasiga suv tekkach, bozor oqsoqoli Ortiqboy bilan sirlashib, muhtasibni avrab, hamkorlikda ish ko'rdi. Hash-pash deguncha kissasi aqchaga to'lib, shahar o'rtasidan hovli-joy sotib oldi. Mirshab bo'lganida, «ishsho»siga eshak to'xtamaydigan yigitcha, kazo-kazolarning otini to'xtatadigan darajaga yetdi. Shunday bo'lsa-da, qozining hurmatini qilib, har kuni ziyoratiga borishni kanda qilmadi...

Bir kuni bozor korchalonlaridan — Ergash mo'ylov Bozor-ko'chaning boshidagi Shakar kampirning qizini o'g'rilikda ayblab, uni mirshabxonaga sudrab kelishni Vali mirshabga aytdi va yana dediki:

— O'zim Shakar kampirning o'shal barno qiziga oshiqdurman. Uni bir ko'rib devona bo'ldim. Mahbubamning visoliga yetolmay do'zax o'tining taftidan ming bora ziyod otashda jizg'anak bo'lib yonayotirman...

Vali mirshab devona oshiqning bir-biriga mutlaqo zid gaplaridan asil muddaoni ajrata olmay, holu hayronlikda undan so'radi:

— Unda nega mahbubangni o'g'rilikda ayblab, mirshabxonaga sudrashimni istayapsan? Gapingda tuturiq bormi o'zi?

Devona oshiq yana ancha oh-voh qilib:

— Siz uni mirshabxonaga olib keling, — dedi mug'ombirlik bilan, — men orqangizdan kirib boraman va qizni ozod etishingizni o'tinib so'rayman. Siz injiqlik qilasiz, o'g'rini zindonband qilishingizni boz-boz ta'kidlab qo'rqitasiz.

— Yo piray, keyin-chi?

— Keyin men sizga bir tillo pora beraman, tilloni olib qizni ozod etasiz, tamom-vassalom!

— Bundan murod ne? — yana hech narsaga tushunmadi Vali mirshab.

— Murod shuki, — korchalon og'zining so'lagini yutib, dedi: — qiz meni «mard kishi ekan, mirshabga pora berib meni qutqarib oldi», deb o'ylaydi va mening taklifimga rozi bo'ladi. O'rtada siz tillolik, men xotinlik bo'laman, aka.

Vali mirshab taklifni rad etmoqchi edi, tilloning daragini eshitib nafsibuziqlik qildi, bu ishning qaltisligini hisobga olib, yana bir tillo qo'shishini korchalonga aytdi, shu shartga ko'nsa, roziligini bildirdi. Korchalon yana bir tillo qo'shishini aytdi va Vali mirshabga Shakar kampirning hovlisini ko'rsatdi.

Ana endi ko'ring tomoshani. Shundan so'ng Vali mirshab jahl kamarini beliga mahkam bog'lab, zulfiqor qilichini changallab, amirkon uchli burama etigi birla Shakar kampirning eshigini tepdi. Xiyol o'tmay yong'oq daraxtidan yasalgan eski darvoza mungli ovoz chiqarib ochildi va ostonada yuzini yopguday qilib ro'mol yopinib olgan, qo'llari bujmaygan bir kampir paydo bo'ldi. Kampir baqirib yuborsang yiqilib ketadigan holatda edi. Shundayligini ko'ra-bila turib:

– Qizingni olib chiq! – deb baqirdi Vali mirshab salom berish o'miga do'q urib. Kampirning hushi boshidan uchib, gandraklab ketdi. Yiqilib ketmay deb, eshik kesakisiga yopishdi:

– Qizimga nima deysan?

– Men Vali mirshabman! Qizing o'g'ridur!

– Ostona hatlamagan qizim kimning molini o'g'irlabdi?

– Buni mirshabxonaga borganida aytaman, – tepadan kelib dedi Vali mirshab. – Tez bo'l, vaqtim ziq!

Kampir yurishga ham chog'i kelmay, noilojlikdan qarg'ana-qarg'ana ichkariga kirib, birpasdan keyin paranji yopingan qizini yetoviga olib, Vali mirshabga ergashdi. Bu manzarani chetdan kuzatib turgan devona oshiq ularni o'tkazib yuborib, orqalaridan ketma-ket mirshabxonagacha bordi.

– Ismingni ayt! – Vali mirshab qizdan ismini so'ragan edi, qizning o'miga kampir javob berdi.

– Anora.

– O'zi aytsin, sen jim tur! – kampirni jerkidi Vali mirshab. Qiz paranji ostidan ismini aytganda, qo'ng'iroqday ovozi mirshabni sehrlab qo'ydi. – Sen kecha bozorga tushib, kimning molini o'g'irlading?

Qiz yana o'sha qo'ng'iroqday ovozda javob berdi:

– Men bozorga chiqmaganman. Bozorni katta opamning eri, Bolta yaznam qilib beradi, bizga yaqin turadilar...

Mirshabxonaga korchalon oshiq kirib kelganida qizning gapi bo'lindi. Kampirga salom bergan korchalon Vali mirshabdan

«Nima gap?» deb soʻradi. Mirshab qizning oʻgʻrilik qilganini aytgach, oshiq oʻzini ishonmaganga soldi va «shunday yosh qiz oʻgʻrilik qilishga jurʼati yetmasa kerak», dedi-da, qizni ozod qilishini mirshabdan iltimos qildi. Vali mirshab oshiqning iltimosini rad etib, «oʻzing kimsan?» deb doʻq urdi.

— Bozorda savdo qilaman, ismim Sottiqul, — deb oʻzini tanishtirgan oshiq belbogʻining qatidan ikki tillo chiqarib Vali mirshabning kissasiga soldi. — Men bularni taniydurman, hovlilari Bozorkoʻchaning boshida. Haqiqatan ham xonanishin qizning qoʻlidan oʻgʻrilik kelmaydur. Mana shu ikki tilloning evaziga ona-bolani qoʻyib yuboring, baraka topgur.

Kelishganlariday Vali mirshab yana tarang qildi. To hanuz qizning qoʻngʻiroqday ovozi quloqlari ostida ediki, endi ovoz sohibining rangi roʻyini koʻrish ixtiyorini qildi.

— Yuzingni och! — dedi u qahr bilan.

— Nomahramga yuzimni ochmasmen, — dedi qiz.

— Men nomahram emasman, mirshabdurman! Oʻgʻrining roʻyini koʻrishim lozimdur!

Shundan keyin qiz onasining roziligi bilan yuzidagi chachvonini koʻtarib yuzini koʻrsatarkan, uning oydek jamolidan xona yorushib ketganday boʻldi. Qizning husnini koʻrib, Vali mirshab oh deb yubordi va ichida bir nimarsasi uzildi yo koʻngli buzildi. Oshiq esa yana elandi, vaʼda boʻyicha bu uning oxirgi elanishi edi.

— Mening rishvatga toqatim yoʻqdur! — dedi Vali mirshab kissasidan ikki tilloni chiqarib devona oshiqning kaftiga shap etkazib berarkan, oshiq angrayib qoldi. — Ikki tillongni onangni onasiga olib borib ber! — Kelishuvda bunaqa gaplar yoʻq edi, korchalon hayron. — Nega anqayasan? Yoʻqol bu yerdan, boʻlmasa, pora berganlikda ayblab, qozining ilgiga topshirib yuborurman!

Oshiqning ketgisi yoʻq edi. Vali mirshab oʻrmidan turib uni itara-itara qozixonadan chiqarib haydadi. Joyiga qaytib, ona-boladan uzr soʻradi:

— Sizda ayb yoʻqdur, singlim, uyingizga boring! — muloyimlik bilan aytdi bu gapni Vali mirshab. — Bu aslida hozir men haydagan nokasning ishi yo boshqa bir koʻzing chiqqurning tuhmatidur. Men gunohkorni topib jazoga mustahiq qilurman! — Keyin Shakar kampirdan ham uzr soʻradi.

Shakar kampir qizini yetaklab, «bu yerni yelkamning chuquri ko'rsin» degandek, orqasiga qaramay mirshabxonadan chiqib ketgach, korchalon qayta kirib keldi va mirshabni lafsizlikda aybladi. Vali mirshab undan baland keldi, agar shu bozordan qorasini o'chirmasa, kunini ko'rsatishini aytib, yana bir bor haydab chiqardi. Bu mahorabada qilichi singan devona oshiq yelkasini qisgancha Shakar kampirga o'xshab orqasiga qaramay ketdi.

Oradan bir hafta o'tib, Vali mirshab Bozorko'cha boshidagi Shakar kampirning hovlisiga o'z sovchilarini yubordi...

Dali mirshab xonga qarshi bir to'polonda qatnashgan erdi. To'polon bostirilgach, Avaz Muhammad inoqning g'azabidan qo'rqib, Xorazm yurtidan Buxoroga qochib kelgan bo'lsa-da, ismining «Dalli-Dalli» ashulasiga hech qanday dahli yo'q edi. U buyoqqa qochib kelganidan so'ng, Buxoroning jin ko'chalarida ko'p vaqtlar sarson-sargardon kezdi. Yigitning qornini mehnati to'ydirar, deganlaridek, u kimningdir mol-holiga qarab, kimningdir bog'ini parvarishlab, yana kimningdir boshqa bir yumushini bajarib, o'sha ish buyurganlarning uyida tunab, ustini but, qornini to'q tutib umrguzaronlik qildi.

Bozorda hammol bo'lib yurganida, taqdir uni Turdi maxsumga ro'baro' etib, xizmatini qilishga muyassar etdi. Maxsum bozorni katta qilib, Dalini hammollikka yolladi, bozordan olgan tugunlarini uyigacha olib borib berishga u bilan va'dalashdi. Dali tugunlarni qo'ltiqlagancha maxsum bilan yonma-yon borarkan, uning oyoq olishini, bo'yi-bastini, gap-so'zini zimdan kuzatib borayotgan maxsum yigitni gapga soldi:

— Kimsan, kimning o'g'lisan? — deb so'radi. Dali boshidan kechgan hangomalarni aytib berdi. Uning hikoyalari mahzun va tinglovchining rahmini keltirardi. — Ko'p burdi-balolarni ko'rib, boshingdan ko'p savdolarni o'tkazgan ekansan, bo'tam, — maxsumning unga rahmi kelib aytdi. — Ko'rinishingdan mehnatkashga o'xshaysan. Mening bog'-qo'rg'onim bor. Xo'p desang, hammollikni yig'ishtirib, mening shu bog'imga qara. Yigit moli yerda, deydilar. Halol-pokizza mehnat qilsang, baxting chopib, bu kunlarni ko'rmaganday bo'lib ketasan hali. Bu shahar Allohning nazari tushgan sharif joylar. Mehnatning etagini tutgan tirik jon borki, bu shahardan norizo ketmagan...

Turdi maxsum keyin ham Daliga yana nasihatlar qilib, uni o'z yo'liga soldi. Yigit ham sidqidildan mehnat qilib, maxsumning ishonchiga kirdi. Kelishgan, oyoq-qo'li butun, gapirsa uch-to'rt kishini og'ziga qarata oladigan Daliga maxsum uyidan joy berganining asosiy sababi bor edi. Maxsumning Oyjamol ismli, yuzlariga sepkil toshgan, ko'pchilik sovchilar xushlamay, o'tirib qolgan yigirma yetti yoshli do'mboqqina qizi bo'lib, uni shu yigitga berish niyatida edi. Dali esa qiz o'zidan to'rt yosh katta ekanligini bilgani uchun undan umidvor emasdi. Lekin yigit shu hovliga kelgan kundan boshlab qizning unga ishq tushib, har bir qadamini o'lchab yurardi. Bir kuni Dali bog'-qo'rg'onda ko'ylakchan bo'lib, peshanasiga qiyiqcha tang'igancha, oftobning tig'ida yer chopib turganida, qiz panalab bordi-da, chetda turib yigitning terlab, quyoshda yaltillayotgan yelkalarini tomosha qildi, keyin bir-bir yigitga yaqinlashdi, barmog'ining uchi bilan Dalining yelkasidagi terni sidirib, tegajog'lik qildi. Dali: «Geting, birov go'rsa uyat etir», deganida, qiz tushmagur:

— Bo'yi yetgan yigitning qiz boladan uyalişini birinchi bor ko'rishim, — deb yigitning hamiyatiga tegdi. Shu payt yigit o'zida allaqanday kuch topib, qizni big'illatib o'pdi. Ikkisi ham birinchi bo'saning ta'midan sarxush bo'ldiki, nazarlarida yeru ko'k charxpalakdek aylandi.

Shu kundan boshlab bir-biriga intiladigan, bir-birining yo'lini poylaydigan odat chiqarishdi. Yigit quchog'ini sevgi o'chog'iga aylantirgan qiz bu o'choqda har kuni isingisi kelardi-yu, o'choqdagi olov alangaga aylanib kuydirib qo'yishidan qo'rqardi.

Qiz dardini na otasiga, na onasiga aytolmaydi, aksiga olib ota-ona ham qizning dardini sezmaydi. Shunday kunlarining birida, Oyjamol tush ko'rdi. Tushida otasi ohori salla-choponini kiyib ko'chaga chiqayotgan ekan, undan erkanib so'rabdi:

— Dadajon, qayoqqa ketyapsiz?

Otasi «to'y oshiga ketyapman, qizim» desa, Oyjamol:

— Niyat qilib, to'y oshidan menga ham ola keling, — deganmish.

— E, ko'pchilikning o'rtasida qanday qilib «qizimga osh beringlar», deb so'rayman? — e'tiroz bildiribdi otasi.

– Unda oshning go'shtidan ola keling, – deb elanibdi Oyjamol.

– Iloji yo'q narsani so'rab nima qilasan, ona qizim, – deya ota yana Oyjamolning gapini rad etibdi.

– Hech bo'lmasa tishingizning kavagidagi go'shtni olib keling, dadajon! – dermish Oyjamol astoydil yalinib.

Otasi rozi bo'lib, otga minibdi...

Shundan keyin otasining to'ydan qaytishini kutib, yo'l poylab esi ketganmish. Yo'q, otasi uni ko'p kuttirmabdi. Otasi to'ydan qaytishi bilan unga peshvoz chiqibdi.

– Olib kelayotgan edim, qizim, yo'lda tishim qichishib, xayol bilan olib tashlabman, – debdi otasi, so'ng qo'shib qo'yibdi: – Xafa bo'lma, keyingi safar seni xafa qilmayman.

Oyjamol arazlaganday tumshug'ini burganmish.

– Ana shunaqa-da, – debdi u alam bilan, – to uyga kelguncha tishingizning qichig'iga chiday olmabsiz, men esa yigirma yetti yildan beri chidayman...

Otasi «bu qiz bolaning erkaligi-da», deb kulganmish va uyga kira solib, xotiniga aytibdi. Qizi eshik orqasidan eshitib turganmish. Onasi shunda qah-qah otib kulib-da, so'ng debti:

– Shunga ham aqlingiz yetmadimi, chol? Tezroq erga beringlar deyapti bu qiz. Yigitni ko'ndiring bundoq...

Qiz astoydil tilangan ekanmi, tushi o'ngidan keldi. Yigit shu xonadonning arzanda kuyoviga aylandi. Kuyovga xizmat buyurish endi aybligi uchun maxsum oshnasi Namoz-xonto'ra qozining oldiga borib, dardini aytgan edi, qozi paysalga solmay oshnasining kuyovini mirshablikka oldi...

Dali mirshab Vali mirshabga shogird o'rnida keldi. Ikkisi sherikchilikda ish boshlashganda Vali mirshab Anora bilan turmush qurib, katta qizi to'qqiz, kichigi yetti, o'g'li besh, kichigi uch yoshda edi.

Yana bir gap: ularning ismlari bir-biriga uyqashligini men, ya'ni muallif o'ylab topgan emasman, bu taqdiri azalning ishi. Shuning uchun bunga ajablanishning hojati yo'q...

HAMMA YOG'INGGA TO'LAGANMAN

Hoji Mirg'iyosning karvonsaroyiga tutashib ketgan katta bozor juma bo'lgani uchunmi haftaning boshqa kunlariga qaraganda gavjumroq edi. Sotuvchi-yu oluvchining ko'pligidan olma otsang yerga tushmaydi. Sotuvchi olsin deb molini maqtaydi, oluvchi arzon olay deb, molni yerga uradi. Qayoqqa qarama, ikki kishi bir-birini avrab turganligiga ko'zing tushadi. Bozor borgil — baxtingdan ko'r, g'ariblarning holini so'r, deganlaridek, jandaga o'ralgan bir musofir bozor rastalarini aylanib yuribdi. U alang-jalang qilib atrofga boqarkan, sadaqatalab darveshlarga ko'zi tushar, bozor maydonining o'rtasiga dor tikkan dorbozlarning dor o'yinlariga hayrat bilan boqar, hammollarning «po'sht-po'sht»idan o'zini chetga olar, boshqa birovga urilib dakki eshitar, xullas, ming turli ovozlardan hosil bo'lgan shog'olbazmdan qulog'i qomatga kelib, chetlab-chetlab yurardi. Musofir chopon, telpak, do'ppi rastasini chetlab, eroniy va mo'g'ul, xitoyi gilamlarni tomosha qilgancha, attorlik rastasiga o'tdi. Novvoylarning nonini ko'rib, kulollarning hunariga havasi keldi. Usti bo'yra bilan yopilgan chog'roqqina do'konchalarda kulollar yasagan sirlangan, sirlanmagan ko'zalarini ichiga chang inmasin deb, teskari ag'darib, terib qo'yishgan edi. Musofir ko'zalarining oldiga kelib, birpas ularga termulib turdi-da, keyin ko'zalardan birini qo'liga olib:

— Ibi, bu ko'zangizning og'zi yo'q-ku, — dedi. Kulol o'rnidan shart turib:

— Nimalar deyopsiz, amak? Yaxshiroq qarang! — dedi. Musofir to'ntarilgan ko'zani aylantirib, kulolni yana shoshirib qo'ydi.

— Og'zi yo'q desam, tagi ham teshik ekan-ku! — dedi. Kulol musofirning qo'lidan ko'zani tortib oldi-da:

— Bor yo'qol, devona! — deya uni haydab yubordi. Musofir indamay meva-cheva rastasiga o'tdi. Bu yerda ne'matlarning muattar bo'yini yengil esayotgan yelvizak odamning dimog'iga keltirib urar, tomoqni qitiqlab, ishtahani qo'zg'atardi. Temirchi-yu chilangarlar rastasini kesib o'tgan musofir baqqollik do'konlariga bir-bir kirib-chiqdi, yog'ning bahosini so'rab-surishtirdi, oxiri Jumash baqqolning do'konida to'xtadi. Bu paytda kun qiyomdan og'gan edi.

– Juvoz yog‘ini mazali deyдилar, shu rostmi? – Musofir xaridor kutib, xuddi arazlagan boladek boshini mushtumiga qo‘yib o‘tirgan Jumash baqqolga savol berdi. Baqqol pinagini buzmay:

– Nima, juvoz yog‘ida bo‘lgan oshni yemaganmisiz? – dedi. – Siz avval bu yog‘dan damlangan oshni yeb, keyin manim oldimga keling.

– Men bu shaharda mehmonman. Juvoz yog‘ining mazasini so‘rayotganimdan ajablanma, chunki bizning yurtida bunaqa yog‘ni ishlatmaydilar. – Baqqolning hayratini ko‘rib: – Bu jandaga e‘tibor berma, men yuzimni bekitib yuraman, – deb qo‘shimcha qildi.

– Buxoroning garmselidan yuzim qorayadi desangiz kerak-da? – dedi baqqol o‘zining oftobda qoraygan yuzini siypalab.

– Yo‘q! – Musofir ichki bir shikasta ovozda e‘tiroz bildirdi. – Men moxovman, yuzimni ko‘rgan odamlar jirkanmasin deb, bekitib yuraman.

Jumash baqqol «maxov yuqumli bo‘ladi» deb eshitgan edi, birdan ilon chaqib olgan kishidek baqirib berdi va o‘zini orqaga tortib, «chiq-chiq» deya musofirni haydadi.

– Shoshma, birodar! – Musofir baqqolni insofga chaqirishga harakat qildi. – Men aslida ana shu dardimga shifo izlab kelganman!

Jumash baqqol uning gapini tinglagisi ham kelmay, nuqul bir gapni takrorlar, arini haydagandek musofirni do‘kondan chiqishga undardi.

– Juvoz yog‘ining moxovga hech foydasi yo‘q! Qani, do‘kondan chiq! Sening kirganingni bilsa, boshqa xaridorlarim do‘konimga kirmay qo‘yadi! Yo‘qol tezroq, bozorimni kasod qilasan! Beting qursin, sen moxovni!

Musofir turgan joyidan qimirlamas, baqqol esa uni itarib chiqarishga jazm etolmas. Nimagaki, u moxovga qo‘l tekkizsam, kasali yuqadi deb qo‘rqardi. Shuning uchun do‘q qilishdan nariga o‘tolmasdi. Moxovning do‘konga kirganini bilib qoladi deb, boshqalarni-da yordamga chaqirolmasdi. Vaziyatdan foydalangan musofir esa, baqqolni tinchlantirishga harakat qildi:

– Musulmonsan-ku, birodar! Gapning berdisini eshit! Ko‘p tabiblarga uhradim, biri aytdiki: musofir yurtga borib,

o'sha yerdagi beva-bechora, yetim-yesirlarga xayr-ehson ulash, ana shundan keyin darddan forig' bo'lasan!

Jumash baqqol ikki oyog'ini bir etikka tiqib olgan edi.

— Sening xayr-sadaqangga zor emasman! Chiq do'kondan!

— Men senga sadaqa bermochi emasman! — Musofir baqqolning gap-so'zlariga e'tibor bermasdi. — Menga yordam ber demochiman.

— Qanaqa yordam?

— Menga ayt-chi, bu bozorda nima qimmat? Odamlarga ko'proq nima zarur-u, lekin sotib olishga qurblari yetmaydi?

— Albatta, juvoz yog'inida! — dedi baqqol jahl bilan. Jahli chiqqanda u battar qorayib ketarkan. — Hammaning osh yegisi keladi, yog' sotib olishga qurblari yetmaganidan ko'pchilik osh yemay qo'rgan. Osh yemagan odamning esa bora-bora iligi quriydi.

— Buni sendan bekorga so'rayotganim yo'q, — dedi musofir, — xuddi ana shu qimmat narsani odamlarga sadaqa qilishim kerak. Shuning uchun sendan yordam so'rayapman.

Jumash baqqol musofirning gapini tushunib-tushunmay, biroz hovridan tushdi, muloyim tortib, sizlashga o'tdi.

— Maqsadingizni tushunganday bo'lyapman, mehmon. Siz mendan yog' sotib olib, uni beva-bechoralarga ehson qilmoqchisiz, shundaymi?

— Hushyor ekansan, zehningga qoyil! Shuning uchun ham xudoyim meni sening do'koningga yo'llaganda. Sen ham, do'koning ham menga yoqdi. Yoqmasa kirarmidim? Kirsam, bozorda do'kondan ko'pi yo'q-ku!

Baqqol ko'tara savdo qiladigan xaridorga uchraganidan xursand, qo'llarini bir-biriga ishqab, har ishga tayyor kishidek tipirchiladi.

— O'zi do'konimning fayzi bo'lakcha-da, hamma shunaqa deydi.

— Yog'li joylarga pir ketgan, hamisha fayzi va barakasi bo'ladi.

— Musofir asosiy masalaga o'tdi. — Gap bunday: men hamma yog'ingni sotib olaman. Narxini biroz tushirib berasanmi?

Baqqol chakana odam emasdi: savdoda ko'zi pishgan, har qanday xaridorni gap bilan mot qila olardi.

— Taqsir, siz yog'ni sadaqa uchun olyapsiz, — dedi dangal qilib, — sadaqani savdolashmaydilar. Savdolashsangiz, sadaqaning savobi qayerda qoladi?

– Bu gapingda ham jon bor! – Xaridor boshqa tortishmadi. – Mayli, aytganingni beraman. Lekin mening ham bir shartimni bajarasan.

– Qanaqa shart ekan?

– Sen o'sha beva-bechoralarni bu yerga to'plab, yog'ni o'zing tarqatasan. Axir men bu shahardagi boy-kambag'alni yaxshi tanimayman-ku! Men hamma yog'ingga to'layman.

Jumash baqqolning bugun savdosi yurishadigan bo'ldi. U musofirning barcha shartini bajarishga tayyor. Hatto dastlabki muomalasi uchun undan kechirim ham so'radi.

– Hali gapni shundan boshlamaysizmi, mehmon, – dedi ikki bukilib. – Sizday bir mo'tabar insonga go'stohlik qilganimni aybga buyurmaysiz. Moxov nima degan gap, u ham xudoning bir dardi. Dardini bergan davosini ham beradi, deganlar. Inshoolloh, bu kunlarni ko'rmaganday bo'lib ketasiz. Mushkulingizni oson qilgan bizga ham savobning bir uchi tegadi-ku, shunday emasmi?

– Albatta, sadaqasiga qarab savobi, so'ziga qarab javobi, deganlar. Bu tadbirning savobi butunicha senga tegsa, ajabmas... Qani, avval, savdolashib olaylik. Hamma yog'ingga qancha so'raysan?

Baqqol omad keldi, etagidan tutib qol qabilida ish tutib, mo'ljaldan ikki hissa oshirib narx aytdi. Musofir ham mardlik qilib, roziligini bildirdi va qo'ynidan baxmal hamyondagi yuz tilloni shaqillatib, baqqolning oldiga tashladi.

– Endi men bir chekkada o'tirsam, sen yetim-yesirlarni chaqirib, ishni boshlasang!

Jumash baqqol azbaroyi omadi chopganidan ovozing boricha:

– Hoy, bozordagi oyog'i uzun, qo'li kalta, chala yetim-uchin yetim bechoralar! Eshitmadim demanglar, juvoz yog'i sadaqa bo'ldi! Ko'za-yu moy qovoqlaringni olib kelinglar! Bir duoga bir qadoq yog' beriladi, kelib qolinglar! – deya jar soldi.

Umri bino bo'lib bunaqa jarni eshitmagan xaloyiqning qulog'i ding, baqqolning qayta-qayta takrorlayotgan gaplariga avval ishonmadilar. Keyin bir-ikki kishi ko'zada yog' olib chiqqanini ko'rib, shiraga yopishgan qovoqariday do'konga yopirilishdi. Birpasda qiy-chuv ko'tarilib, qiyomat bo'ldi. Xiyol o'tmay, kim kimni so'kkan, kim kimni yoqasidan olgan –

ur-yiqit boshlandi. Olomon yog' talashib, do'konni buzishgacha bordi. Yog'ning yarmisini olishgan bo'lishsa, yarmi yerga to'kildi. Do'konning titi-piti chiqib, baqqolning ko'zi ko'kardi, ustidagi kiyimi juldurboqiga aylandi. Ishni boshlagan «moxov» esa o'tirgan joyida kulib o'tiraverdi.

Olomonning ichidan amallab chiqqan Jumash baqqol yerda cho'kkalab, boshiga odam to'pladi.

– Yaxshilar, yordam beringlar! Uyim kuydi! Do'konimdan ayrildim!

Hammadan avval nonu nasiba ilinjida bozor aylanib yurgan Vali mirshab bilan Dali mirshab baqqolning ohu nolasini eshitdi, voqea joyiga yetib kelib, jabrdiydaning qo'ltig'iga kirishdi, to'polon sababini surishtira boshlashdi.

– Hammasiga janda kiyib olgan musofir sababchi! – dedi baqqol chor atrofga olazarak boqib, aybdorni qidirarkan. Bir payt musofirga ko'zi tushdi-da, jon holatda Vali va Dali mirshabning etagidan tortdi: – Ana u, muttaha! Bir chekkada o'tirib olib, ustimdan kulyapti! Ushlanglar uni!

Mirshablar Jumash baqqol ko'rsatgan musofirning ikki qo'lini orqasiga qayirgancha dor o'yini bo'layotgan bozor maydoniga surgashdi. Atrofni tumonat odam bosdi. Tekin tomosha kimga yoqmaydi, deysiz.

– Bu neshatganing, heyvon? – deb bir tomondan Dali mirshab zug'umga olsa, – Maqsadingni ayt, badbax? – deya ikkinchi tomondan Vali mirshab do'q urardi. Musofir bamaylixotir, pinagini buzmay:

– Maqsadim – xayr-sadaqa, – deb turaverdi.

– Xayr-sadaqa deb, birovning do'konini buzasanmi, nokas?! – Musofirni bo'g'moqchi bo'ldi Vali mirshab.

Musofir bir siltanib, yoqasini uning qo'lidan bo'shatdi.

– Nega men birovning do'konini buzarkanman? Men pulini to'ladim. Buni do'kondorning o'zi inkor etmas. – Musofir baqqolga janda teshigidan ko'rinib turgan ko'zini qadadi. – Yo, yolg'on aytyapmanmi? Aqchasini to'lab, bir chekkada o'tiribman. Niyatim yomonlik bo'lganida, allaqachon juftakni rostlagan bo'lmasmidim? Gapir, gapim to'g'rimi?

Baqqol nima deyishini bilmay, noilojlikdan tishlarini g'ijirlatib:

– Beradigan aqchang boshingdan qolsin! – dedi alam bilan. – Meni do‘konimdan ayirding!

– Axir men hamma yog‘ing uchun aqcha to‘ladim-ku, shundaymi?

– Ha, hamma yog‘imga to‘lading!

– Shunday ekan, yana nimaga noliysan? Sen hech narsa yo‘qotganing yo‘q!

– Do‘konim-chi? Do‘konim buzilib ketdi!

– Do‘koningga ham to‘laganman-ku!

– Qachon?

– Hamma yog‘ing deganda, yog‘ga do‘kon ham kiradi, to‘g‘rimi?

Jumash baqqol pis bo‘lsa-da, Vali mirshab bilan Dali mirshab baqqolga yon bosdi, musofirni iskanjaga olishni bas qilishmadi. Ularning niyati baqqolning zararini qoplatib, o‘rtada bir nimali bo‘lish edi.

– Jabrdiyda davosidan kechsa-da, senga hukumatning davosi bor! – dedi Vali mirshab. – O‘sha hukumatning vakili biz bo‘lamiz!

– Sen, manglayi qaroning baqqolg‘a evvaldan qasding bo‘lgan! – dedi Dali mirshab basma-basiga. – Eyt, qasding bormidi?.. Neshatib betingni yopib olgansan? Och yuzingni, gimligingni hemma go‘rsun!

Musofir jallodning kundasidan bosh tortganday orqaga siltandi va mirshabdan baland kelib:

– Men kimligimni qozixonada aytaman! – dedi mag‘rur turib. – Yuzimdagi jandani qozining oldida ochaman!

Shu payt olomon ichidan kimdir:

– Yo‘q! – deb baqirdi. – Bunaqalarni qozixonaga olib borishning foydasi yo‘q! Qozi imi-jimida ishni bosti-bosti qiladi-da, bu yerda baqqol kuyib qolaveradi. Yuzini ochsin, hammamiz ko‘raylik!

– Yaxshisi, qozini shu yerga chaqirtirib, hukmni shu yerda o‘qitish kerak! – degan yana bir ovoz eshitildi olomon ichidan. – Bu badbaxtni yo sazoyi qilish yo sangbo‘ron qilish kerak!

Har tomondan «Sazoyi! Sazoyi!» degan baqiriqlar eshitildi. Vali mirshab ham olomonning fikriga qo‘shilib, Dali mirshabni qozixonaga jo‘natdi.

— Shuning supraqoqdisidur-da? — luqma tashladi Turdi maxsum.

— Bilmagan nimarsalaringiz haqinda tavakkal to'n bichmangiz, birodarlar! — Qozi gapning dangaliga ko'chdi va shiftga osib qo'yilgan to'rqovoqqa ishora qilib: — Shul bedanani yaqinda sotib olduk, — dedi.

Sherbek sinchi butun gavdasi bilan o'girilib, to'rqovoqqa qarab olib:

— To'ram, siz ko'p bedana xarid qilgansiz, lekin birortasiga ham bunchalik taraddud ko'rib, ziyofat bermagansiz, — dedi ko'kragi ustidagi qo'lining barmog'ini likillatib. — Bu bedananing hunari bormi, deyman?

— Be, pakana, oshirib yubordingiz! — Turdi maxsum bukchaygan qaddini xiyol tiklab, sinchining gapini kesdi. — Har qanday bedananing bitta hunari bor: qayga borsa — bitbildiq.

— Buning nomi bedana, o'zi tap-tayyor dastyor! — dedi qozi. — Aql esa g'ij-g'ij!

— Aqli bor ekan deb, shu bedanani qanchaga savdolashdingiz, xay? — deb so'radi maxsum.

— Yuz tilloga, — dedi qozi. Sinchining ko'zini paxtasi chiqib ketdi:

— Siz devona bo'libsiz! — dedi u duduqlanib. — Yuz tillo?! Shu chumchuqchani qaysi aql bilan yuz tilloga sotib oldingiz? Davlat topib, aql topmagan, esingizni yeb qo'yib-siz, jo'ra!

— Vahima qilmanglar, jo'ralar, — dedi qozi to'rqovoqni shiftdan olib, o'rta qo'yarkan. — Bir nimaga fahmim yetganki, buni sotib olganman. Aytyapman-ku, bu — zo'r dastyor! Shuning orqasidan ziyofat yeyishlaringni o'ylasalaring-chi. Buning uchun bedanaga rahmat aytishlaring kerak. Gapni kalta qilib, ziyofatdan gapiringlar. Xo'sh, ziyofatni qayerda qilib beray: Safar shohichining choyxonasidami yo uydami?

To hanuz bu xashaki bedananing qanday xislati borligini tasavvuriga sig'dira olmay o'tirgan jo'ralar baravariga:

— Uyda qilganingiz ma'qul, — deb yuborishdi. — Choyxonada bafurja oyoqni cho'zib o'tirolmaysiz. Ustiga-ustak ko'pchilikning suqi kiradi.

— Uyda bo'lsa, uyda-da! — tasdiqladi qozi va to'rqovoqdan bedanani chiqarib silab-siypadi. — Ana mavrudi keldi, bedananing dastyorligini bir ko'rib qo'yinglar. Men, ertalab xotinga bu ziyofat haqida og'iz ochmagan erdim. Niyat shu joyda tug'ildi. Hozir bedanaga tayinlaymiz: borib «qozi pochcham mehmon olib kelyaptilar», deb yangasiga aysun, yangasi biz borguncha ziyofatning hozirligini ko'rib, dasturxonni tuzab o'tirsun!

Turdi maxsum «hiq-hiq» etdi-yu, lekin kulolmadi. Kekirdagi likillab, tomog'iga kulgisi tiqildi. Sherbek sinchi ajablanib:

— Olib qoching-ey! — dedi qozi bizni gel qilyapti deb o'pkalanarkan. — Bo'ladigan gapni gapiring-e, qozi!

Ana shu paytda qoziga asil niyatini amalga oshirishga imkon keldi.

— Baribir ishonmayapsizlar, a? — dedi qozi. — Men bilan garov boylashasizlarmi?

— Boylashamiz! — deyishdi sinchi bilan maxsum baravariga. — Nimadan?

— Yutqazsangiz, *menga har biringiz ellik tillodan — yuz tillo berasizlar!* — Shartni e'lon qildi qozi. — Rozimisizlar?

— Men rozi, — dedi sinchi.

— Men ham, — dedi maxsus ikkilanibroq ovozd.

— Unda, Zamonali xolis guvoh... Zamonali buyoqqa kel!

Hamma gapni eshitgan Zamonali kela solib, guvohligiga cho'tal so'radi.

— Yutsak, uch tillosi seniki, — dedi qozi. — Qani, kes!..

Zamonali kafillikni bo'yniga olgach, qozi o'midan turdida, kerakli gapni tayinlab, Xo'ja Nasriddin uchirib yuborgan darichadan bedanani qo'yib yubordi. Shundan so'ng, mehmonlarni turishga chog'ladi, Zamonalini shu yerda qoldirib, o'zi ulfatlari bilan yetaklashib qozixonadan chiqdi...

Manzilga yetib borganlarida, qozining darvozasi ichkaridan tambalangan edi. Qozi darvoza zulfinini har qancha shaqirlatmasin, ichkaridan javob bo'lmadi. Qo'lidagi qamchini bilan taqillatishga o'tgach, qo'shnining eshigi ochilib, qozining xotini chiqdi va begona erkakdan yuzining yarmini yopib, boshini egdi. Xotinining xotirjamligini ko'rgan qozi do'q urib:

— Qo'shninikida nima qilib o'tiribsan? — deb so'radi. — Men senga mehmon olib boraman deb xabar yuborgan edim-ku! Sen bo'lsa, qo'shnining uyida gap sotib o'tiribsan!

— Qanaqa xabar? Qanaqa mehmon? — Ajablanib so'radi xotin. — Hech kim bunday xabar olib kelgani yo'q, to'ram.

— Bedanani yuborgan edim-ku! Qani u? — Qozining jahli chiqdi. Xotin erining gapiga piq etib kulmoqchi edi, mehmonlardan uyalib labini tishladi.

— Biror zamonda bedana xabarchi bo'lganmi, to'ram?

Qozi gapning fahmiga yetdi. Azbaroyi jo'ralari oldida izza bo'lganidan g'azabladi, alamini xotinidan olib, yer tepindi:

— Qo'shninikiga qachon chiqqan eding?

Xotin qo'rqib ketdi.

— Hech qancha bo'lgani yo'q, — deb javob berarkan, er uning gapiga ishonmadi:

— Sen qo'shninikiga chiqqaningga ancha bo'lgan, bu orada bedana seni topolmay, ichkarida kelishingni poylab o'tirgandir! Qani, aylanib o'tib, darvozani och-chi!

Xotin itoatkorona qo'shninikidan aylanib o'tib, darvozani tanbadan bo'shatdi. Qozi o'sha darg'azablik bilan hovliga kirdida, har bir uyga sinchiklab qarab chiqdi, bedanani topolmadi. Hovlida telbadek uyoqdan-buyoqqa yurdi. Cho'g'dek qizib ketgan xumday boshini sallasiga qo'shib shunday siqdiki, kalla suyagi shiqirlab ketdi.

— Bo'lishi mumkin emas! — dedi u o'ziga-o'zi. Uning ovozi dag'al va xunuk eshitildi. — Sen menga bunaqa qarama! Gapim rost, bedanani yuborgan edim! — Yana xotiniga zahrini sochdi. Xotin esa e'tiroz bildirishga jur'at etolmadi.

Hozir ustidan kulishsa, qozi jinni bo'lib qolishidan cho'chib, Sherbek sinchi bilan Turdi maxsum qoziga dalda berishdi:

— Ko'p kuyingmang, jo'ra, xotinda ayb yo'q, — dedi Turdi maxsum shikasta ovozda. — Ehtimol, yo'l-po'lda bedanangizni mushuk-pushuk yeb qo'ygandir?

— Ehtimol, bu bedana yolg'onchidir! — dedi Sherbek sinchi pisillagan ovozda. Qozi tayinli javob bermadi.

XO'JA NASRIDDIN FOSH BO'LDI

Turdi maxsum sinchini sekin chekkaga tortib, «ketdik» deganday gap qildi va ikkisi gap-so'zsiz darvoza tomon yurishgan edi, kaltaklangandan ham battar bo'lgan qozi ularni qaytarishga biror bahona topolmadi. Xotin ham indamaygina ichkariga kirib ketdi.

O'tirib-o'tirib qoziga alam qildi. U o'zini haqli ravishda Buxoroning baobro', e'tiborli, ko'zga ko'ringan mansabdorlaridan biri deb hisoblardi. Aslida ham shunday. Buxoroda aminga yaqin mahkama qozilik ma'muriyatidir, u mustaqil hisoblanganligi uchun qozi ahamiyati jihatidan hokim yoki bek bilan teng. Qozi shariat aqidalariga ko'ra ish olib borib, uning qarori qat'iy, shikoyatga o'rin yo'q. Shunday ekan, qozi o'zini shaharning eng donishmand kishilaridan biri hisoblashi turgan gap. Lekin bir kelgindining chuv tushirishi uning donishmandligini chippakka chiqarib, o'zini gangitib qo'ydi. Endi qo'lidan chiqargan kalavaning uchini topolmay sarosimaga tushgan. Atrofga qanchalar olazarak boqmasin, birorta najotkor ko'rinmaydi. Qo'yingki, uni nima balo urdi o'zi? Nima qilardi shu bedanani sotib olib? Bedana uzoqqa ucholmasa, qanday qilib u kaptarga o'xshab xabarchilik qilishi mumkin? O'zi parrandalar ichida eng tanbali shu – bedana! Ishi bitbildiq bo'lsa-da, shuniyam xohlagan paytida bajaradi, qolgan paytda ming yalining unini chiqarmaydi. Bu bilan qozi o'zini o'zi aldadimi yoki ana u kelgindimi? Agar bedananing shunaqa tanballigini bila-ko'ra turib sotib olgan bo'lsa, demak, qozi o'zini o'zi aldagan bo'lib chiqadi. Mabodo bilmasdan sotib olgan bo'lsa, kelgindi aldagan bo'ladi. Xo'sh, o'ylab ko'raylik, qozi «bilmay sotib olganman» desa, unda uning donishmandligi qayerda qoladi? Bu hangomani eshitgan borki, endi uni «beaql» deb, «bedana» deb mazax qiladi. O'zingiz o'ylang: dono odamni dono deyish uchun o'sha dono odam nodon odam bilmaydigan narsalarni bilishi kerak, bo'lmasa, uni hech kim dono odam demaydi. «Hah, nodon! — qozi o'ziga shunday baho berdi. — G'oyatda g'aroyib tomosha bo'ldi-da!» Haqiqatan ham g'aroyib tomosha bo'ldi!

Hozirgi turishida qozining basharasi go'rdan chiqqan murdanikiga o'xshab ketadi. Boshqa nimaga o'xshasin? U o'rnidan dast turib otiga mindi-da, qozixona tomon ketdi...

Qozining esankiraganini ko'rgan Zamonali turgan joyida dong qotdi. O'ziga o'xshamagan qozining burun kataklari kengayib, labi pir-pir uchar, do'ng peshanasida mayda-mayda ter tomchilari paydo bo'lgan, bu ham hali baharnav: o'sha terning bir-ikki tomchisi ko'ziga kirib shunday achishtirardiki, birovga qosh qoqayotgandek ko'zlari ochilib-yumilardi. Jahli chiqqanda qaltiraydigan odati bor emasmi, harchand qilsada o'zini bosolmay, tishlari takirlayverdi. Bunday paytda o'zini qanday tutishning hadisini olgan qozi pastki labini tishlab, tez-tez tasbeh o'girgancha eshik oldida qaqqayib turgan mulozimga ham e'tibor bermay qozixonaga kirib ketdi.

Xonaga kirib ham xayol surdi. Kuppa-kunduz kuni meni aldadilar, deb bedana sotgan kishini hibsga olgani Vali mirshab bilan Dali mirshabni Safar shohichining choyxonasiga yuborish taraddudiga tushdi-yu, tezda bu fikridan qaytdi. Xo'sh, mirshablarni u yoqqa nima deb yuboradi? «Menga bittasi bedana sotib, yuz tilloga chuv tushirdi, bedanasi yolg'onchi chiqdi, endi o'sha yuz tilloni qaytarib olib beringlar!» deydimi? Shunday desa, bu gap hamma yoqqa ovoza bo'lib ketmaydimi? Qozi hali o'ziga «nodon» deb baho bersa ham, u butunlay esini yeb qo'ymagan. Bunga Zamonalini yuboradi. Zamonali sinashta, o'ziniki, hammaga ovoza qilib yurmaydi.

— Zamonali! — deya chaqirdi qozi. Mulozim qoziga bir nima bo'ldi degan xavotirda, o'zini o'qdek ichkariga urdi.

— Men shu yerdaman, xo'jam! — dedi qozining o'z o'mida o'tirganini ko'rib ko'ngli taskin toparkan. — Chaqirdingizmi?

Tumshayib o'tirgan qozi boshini ko'tardi:

— Ana u jo'rangni yerning tagidan bo'lsa ham topib, oldimga keltir!

— Qaysi jo'ramni, xo'jam? — anqovlanib so'radi Zamonali.

— Menga bedana sotgan jo'rangni-da!

— Biror gap bo'ldimi? Unda nima ishingiz bor?

— Terisini shilib, ichiga somon tiqmoqchiman!

— Qaysi gunohi uchun?

— Sen meni so'roq qilyapsanmi?! Topib kel degandan keyin topib kel-da! Nima qilishimni keyin ko'rasan!

— Uzr! Bu yerga olib keladigan odamimning gunohini bilishim kerak-da, — dedi Zamonali cho'chibroq. — «Meni

nimaga qozixonaga olib borayapsan?» deb so'rasa, unga javob berishim kerak.

– U meni aldadi! – Qozi biroz hovridan tushib dedi: – Jo'rang nayrangboz ekan!

Zamonali xizmatga shaylangan edi, eshikdan Dali mirshab hovliqib kirdi, mulozim bilan chalakam-chatti so'rashdi-da, keyin qoziga yuzlandi:

– Qozi pochcha, bozor maydoniga tez borarmushsiz, – dedi nafasini rostdashga ham holi kelmay. – Muttaham bir musofirni hibsga oldik. Yuzini berkitib olgan, kimligini aytmaytir. «Kimsan?» desak, «qoziga eytaman», deyar. «Yuzingni och!» desaq, «qozixonada ochaman», deyar. Bu yera olib kelmoqchi ediq, olomon yo'l bermadi.

– Nima ish qilgan ekan u kasofat? – deb so'radi qozi.

– Jumash baqqolning do'konini buzdiribdi, – deb javob berdi Dali mirshab.

– Olomonning moneligining sababi nedur?

– Go'yo siz uning aqchasini olib, qo'yib yuborarmishsiz. Shuna «qozi go'zimizning oldida aybdorning jazasini bersin» deyishyatir.

Qozi hech kimdan qo'rqmasa-da, olomondan qo'rqishini yashira olmasdi. «Olomon yonib turgan olov! Bir tutashsa, ho'lu quruqni birdek yondirib, kulini ko'kka sovurib yuboradi», deb o'ylardi. Hozir ham shu gap esiga tushib, noiloj joyidan qo'zg'aldi va otga minib yo'lga tushdi, Dali mirshab bilan Zamonali unga ergashdi. Otni o'z ixtiyoriga qo'yib, lapanglab borarkan, ko'nglidan bir gap o'tdi. Bozordagi muttaham o'sha bedanafurush emasmikan? O'sha bo'lib chiqsa, ayni muddao, mendan ularini oladi! Og'zini ochirgani qo'ymay, aybini bo'yniga qo'yaman-da, sangbo'ron qildirib, asfalasofilinga ravona qilaman. Ana o'sha yoqda puli sirotidan oq qo'chqor minib o'tayotganida do'zax oloviga yiqilib tushadi-da, arbob bilan o'ynashgani uchun pushaymonlikdan yum-yum yig'lab, ko'zi oqib tushadi...

Keyin qozi o'zining shu kunlarda omadi chopmay, ishi orqaga tortayotganidan picha nolidi. Surmaxon voqeasi ham ko'nglining bir chetida tugun bo'lib turibdi. Visoliga ham to'yolmadi. Jang maydonidan qochgan qo'rqqoq navkardek, Maston kampirning eski kovushini kiyib qaytdi. Sara chopon

bilan, shoyi salla ham o'zidan-o'zi g'oyib bo'ldi. Nimagayam bordi o'sha yerga? Surmaxonni unutgan edi-ku! O'rgangan ko'ngil o'rtansa qo'ymas, deganlari shu ekan-da! Shuning kasri urdimi, bugun ham ish chappasiga ketmoqda, ertalabdan buyon dilsiyohlik. Hali hovlimdan indamay chiqib ketgan ikkita pismiq «bedana voqeasi»ni elga doston qilmasa, go'rgaydi! Agar, musofir deganlari bedanafurush bo'lib chiqsa, xonumonim kuyib ketishi aniq... E, nimalar deb chalg'iyapman? Nimadan bunchalar qo'rqib ketyapman?..

Ba'zan ko'ngildan o'tgan ish Yaratganning inoyati bilan darrov ijobat bo'larkan. O'y-xayol bilan uch rakaat namozga ketadigan vaqtda bosib o'tiladigan – qozixona bilan bozor orasidagi yo'l, qosh-ko'z o'rtasiday qisqa bo'lib qoldi.

Olomon bozor o'rtasida qozini o'rab oldi. Jumash baqqol yig'lagandan battar bo'lib arzini bayon etarkan, «men bu do'konni qurgunimcha molday ishlaganman», deb nutqini tugatdi. Xaloyiq esa qozidan oldin hukmni o'qib qo'ygan edi:

– Sazoyi! Sazoyi!

Qozi qo'l ko'tarib, olomonni tinchlantirdi:

– Gunohkorning so'zini eshitaylik, – dedi u va cho'k-kalatib qo'yilgan bandini so'roqqa tutdi: – Sen kimsan? Nega yuzingni yopib, nonko'rlik qilib yuribsan?

Ana shunda qozining ko'nglidan o'tgan ish sodir bo'ldi. Bandi yuzidagi va egnidagi jandani yechgan edi, qozining qo'lidan tasbehi yerga tushib ketdi, kallasidagi o'ylari birpasda tumanga aylandi. Bandi boshqalarga pinhon, qoziga ayon gapni aytdi:

– Men bir qoziga bedana sotgan edim...

Qozi uning gapini bosib yubordi:

– Ovozingni o'chir!.. Isming nadur?

– Bir paytlar Xo'ja Nasriddin erdi, – deya javob berdi bandi. – Hozir ham ismim shu, taqsir!

Olomon bir qalqib, uv tortib yubordi.

– Xo'ja Nasriddin! Xo'ja Nasriddin!..

O'rtadagi davra birdan toraydi. Xalq uni o'rab kela boshladi. Qozi yana qo'lini ko'tarib, g'ala-g'ovurni bosdi.

– Ehtimol, bu bizlarni aldab, yolg'on gapirayotgandir!

– Men o'sha qozining bobosini taniyman. U ham bedanaga o'ch edi, – dedi Xo'ja Nasriddin qoziga tik qarab. – Bu gapim ham yolg'onmi?

Qozi uning Xo'ja Nasriddin ekanligiga ich-ichidan ishonsada, tashqaridan inkor qilib, so'roqni davom ettirdi:

– Xo'ja bo'lsa o'zingga! – dedi u. – Nega baqqolning do'konini buzding?

Xo'ja Nasriddin bo'lib o'tgan voqeani aytib, oxirida:

– Ana shunaqa, – dedi, – echkining egasi molining aybini oldindan aytmaganlday, baqqol to'polonda do'konim buzilib ketadi, deb oldindan men bilan kelishmadi. Shunday ekan, bu ishda kim aybdor? Menmi yoki baqqolmi?

Qozi Xo'ja Nasriddinga sinchiklab qarab turdi-da, birdan uning ustidagi chopon, boshidagi sallani tanib qoldi.

– Sen o'g'risan! – dedi qat'iy ohangda. – Marhamat qilib ayt-chi, ustingdagi chopon bilan sallani qayerdan olgansan?

– Xudo haqqi, – deya gap boshladi Xo'ja Nasriddin, – men yaqinda katta bir mahorabada qatnashdim. Qora shahzodaning Qizil qal'aga mardonavor hujumiga shohid bo'ldim. Afsus, hujum paytida to's-to'polon bo'lib, jang maydoni huvullab qoldi. Men esa bu kiyimlarni o'sha jang maydonidan terib oldim.

Qozining ko'z o'ngiga Surmaxon voqeasi keldi-da, qizarib-bo'zardi: siring ochilishidan qo'rqdi.

– O'zlaringni bosinglar! – dedi qozi jon holatda qo'lini ko'tarib olomonni tinchlantirarkan. – Birovni ayblash uchun hecham shoshilmaslik va qizishmaslik kerak. – Keyin Xo'ja Nasriddinga qarab: – To'g'ri, jang maydonida qo'lga kiritilgan o'lja haloldur. Lekin bugun qilib qo'ygan ishingni qozixonada ko'rib chiqurmiz! Mirshablar, aybdor bilan da'vogarni qozixonaga olib boringlar!..

Bu voqeaga guvoh bo'lgan raiyat ularga ergashdi. Qozixonada esa ish silliq kechdi. Qozi ajrimni Xo'ja Nasriddinning foydasiga chiqarib, baqqolga do'konini tiklab olish uchun amirlik g'aznasidan aqcha undirib berishga ko'ndirdi va bu haqda vakolatnomaga muhr bosib berdi-da, uni chiqarib yubordi. Keyin Nasriddinni yolg'iz tutib:

– Sen, mabodo o'sha jang maydonida oq tuya ko'rmaganmiding? – deb so'radi yana Surmaxon voqeariga qaytib. Xo'ja Nasriddin qozining maqsadini tushundi.

— Ko'rganday bo'luvdim.

— Ko'rgan bo'lsang yaxshi. Lekin boshqa birov bu haqda so'rasa, sen tuyani ko'rmaganman, deb aytaver. Ehtimol, tuyani kimdir yeb ketgan-u, sen ko'rmay qolgandirsan.

— To'g'ri aytdingiz, — dedi Xo'ja Nasriddin, — tuyani kimdir yeb ketgan bo'lishi mumkin, o'sha tuyaning aqchasini menga to'lasangiz, men ko'r bo'laman-qolaman, nima dedingiz, gapim to'g'rimi, taqsir?

Qozining jahli chiqdi.

— Yana aqcha deydi-ya! O'tgan safar yolg'on gapirib, aldaganing yetmaydimi? O'sha yolg'onning kamomadini kim to'laydi?

— Men sizni qachon aldadim, taqsir? — Nasriddin o'zini anqovlikka soldi.

— Menga bedana sotganing rostmi, ishqilib?

— Rost!

— Sotgan bedanang yolg'onchi ekan-ku?

— Molimni yerga urmang, taqsir! Bedana haqiqatan aqlli va rostgo'y edi. Agar u sizga yoqmayotgan ekan, o'zinga qaytarib bering, aqchangizni qaytarurman.

— Nimani qaytaraman? Bedanangga ish buyurib, ulfatlarim oldida yuzim qaro bo'lgani yetmaganday, o'zi ham g'oyib bo'lgan.

— Chakki bo'libdi-ku! — Nasriddin afsus bilan bosh chayqadi. — Unga nima ish buyurgan edingiz?

— Uyga jo'natib, ziyofat buyurtirgandim.

— Bedanaga ish buyurishdan oldin, unga biror marta hovlingizni ko'rsatganmidingiz? Yoki u biror marta yangamul-loni ko'rganmidi?

— Yo'q, — dedi qozi ajablanib.

— Ana, hovlingizni ko'rmagan, xotiningizni tanimagan bedana nima qilsun? Bechora hanuzgacha hovlingizni qidirib, shahar ko'chalarida sarson-sargardon yurgandur? Bedanani toza xarob qilibsiz-ku!

Qozi o'zini oqlamoqchi bo'ldi.

— O, hay, hovlimni topolmagan bo'lsa, nega qozixonaga qaytib kelmadi? Bu yerni bilardi-ku!

— Qiziq ekansiz-ku, taqsir! «Qozi pochchaning yumush-larini ado etolmadim, orqaga qaytib borsam mening patimni

yuladurlar», deb g'azabingizdan qo'rqib, bu yerga ham qaytib kelmaganda... Bo'lar ish bo'libdi, bo'yog'i sinibdi. Xafa bo'lmang, taqsir. Baribir bedanaga qaraganda tuyaning gavdasi katta-da. Ko'zga tez tashlanadi. O'zgina aqcha atab yuborsangiz, ikkalamiz ham hech narsa ko'rmaganday bo'lib ketarmidik.

Qozining qo'llari qaltiradi. Qaltiraganini yashirish uchun qo'llarini bir-biriga qovushtirdi. Lekin ikki jag'ining bir-biriga urilishi qozining barcha harakatlarini chippakka chiqardi. Uning ko'zlaridan duv-duv nafrat yog'ilardi. Baqiray desa, ko'chadagi olomondan qo'rqdi. Oxiri taqdiriga tan berdi:

— Ha, teshib chiqsin! — dedi va ellik tillo sanab Xo'ja Nasriddinning oldiga jahl bilan tashladi. — Endi o'ylaymanki, bu gaplar ikkimizning o'rtamizda abadiy qoladi.

— Va'da berib aytamanki, bu gapni men hech kimga aytmayman, — dedi Xo'ja Nasriddin qozining ko'nglini xotirjam qilib. — Lekin sizning o'rningizda bo'lganimda, bitta oq tuyaga ellik tillodan tashqari, yana bitta saman otni ham qo'shib berardim.

— Ko'pam badnafslilik qilma, — dedi qozi tishlarini g'ijirlatib, — o'sha kuni Qora shahzoda jangda yengildi, Qizil qal'ani tashlab, sen so'rayotgan saman otga minib, orqasiga qaramay qochdi!..

TALOQ MOJAROSI

Zamonali Vardonzedan qaytishida Mustafo dehqonnikiga kirdi. Ichkarida o'tirganlarida, Mustafo dehqon dahlizga qarab, «choy olib kelinglar», deb ovoz bergan edi, qizi yugurib kirdi va bo'sh qumg'onni Zamonalining qo'lidan olmoqchi bo'lganida ko'zi uning ko'ziga tushib, o'z-o'zidan qaltiradi. Tezda o'zini o'nglab olib, chiqib ketdi. Zamonali ham bu qarashdan o'zini yo'qotayozdi. Axir, har o'tib-qaytganida bu qizaloqni ko'rardi-ku. Nega e'tibor bermagan ekan? Patila sochli qizaloq oydek to'lishibdi, yuzining qizili qizilga, oqi oqqa ajralib, bir huriliqoga aylanibdiki, Zamonali sehrlangandek, o'tirgan joyida qotdi-qoldi. O'zi shu borganida otasi:

— Ko'zim ochig'ida seni ro'zg'ordor qilib qo'yay, shartingni ayt, — deb tiqilinch qilganida, Zamonali yelka

qisgandi. Zulfizarga mahliyo bo'larkan, otasining gapi esiga tushdi.

Zulfizar ham Zamonalini bir necha bor ko'rgan. Unda yosh edi, aka deb murojaat etardi. Endi u ham g'alati bo'lib ketyapti. «Aka»siga qarasa, uyalyapti. Ehtimol, uning uyalib qarashi yigitning yuragiga sevgi olovini yoqqandir?

Zulfizar otasi chaqirganda, nimanidir bahona qilib, mehmonxonaga, otasining oldiga onasini kiritib yubordi. Qizning o'miga Ulbibi ayaning kirishi Zamonalining yuragidagi olovni yanada alangalatdi. Turadigan vaqi bo'lib qolsa-da, negadir turishni xayoliga keltirmasdi. Go'yo ko'pdan beri izlayotgani, ammo barcha urinishlari havoga uchib ketayotgan oromini topganday edi-da. U Zulfizarning jamolini yana bir bor ko'rishga ilhaq. Zulfizar ham yigitning ko'nglidagini his qildimi, atayin uning oldiga kirmadi. Nega bunday qildi o'zi bilmaydi. Shu vaqtgacha sevgi degan tuyg'uning nimaligini bilmagan bokira qiz kutilmaganda unga ro'baro' kelib qolishi uni shoshirib qo'ydi...

Zamonali yana o'n besh kun oralatib, «Vardonzedan qaytayotgan edim, yo'l-yo'lakay sizlarni ko'rib o'tay», degan bahona bilan bu xonadonga kirdi.

Yigitning oxirgi paytlarda bu xonadonga tez-tez qadam ranjida etishi, kelganda ko'zi olma terib, kimnidir izlashi, tikanning ustida o'tirgandek betoqatlanishi, qizining-da yigitni ko'rib o'zini olib qochishi Ulbibi ayaning nazaridan chetda qolmadi. Mavridini topib, ko'nglidan o'tganlarini eriga dasturxon qildi.

– Zulfizarning egasi topilganga o'xshab turibdi, dadasi, – dedi Ulbibi aya atayin jumboqli gap qilib.

– Kim ekan egasi? – deb so'radi Mustafo dehqon.

– Men ikki safardan beri bir narsani sezib qoldim.

– Nimani sezding? Gapir qani!

– Oxirgi paytlarda Zamonali biznikiga nega tez-tez keladigan bo'lganidan biror narsani sezdingizmi?

– Nimani sezishim kerak? U bizga qadrdon bo'lib qolgan, o'tgan-qaytganida diydorlashib o'tay, deydi-da. Uning do'sti bizga katta yaxshilik qildi, buni ham unutmashimiz kerak.

– Men ham uni yomonlayotganim yo'q. Aytmoqchimanki, Zulfizarga uning ko'ngli tushib qolganga o'xshaydi. O'sha kelgan kuni qizingiz ham boshqacha bo'lib qoladi...

Agar xotinining gapi rost bo'lsa, Mustafoning ko'nglidagiday ish bo'ladi-da: kuyov tanlash tashvishidan qutilibdi. Zamonali odobli, o'zini sarishta qilib olgan yigit.

— Bersang, qizingni shu yigitdan ortig'iga berasanmi? — dedi Mustafo shu mulohazalardan keyin. — Sinashta yigit, tishli-timoqli! Mayli, kutaylik-chi, o'zi gap ochib qolar. Biz elburundan og'iz solsak, uyat chiqar...

Kutilmaganda naq quloqni teshib yuborgudek qichqiriq va shovqin er-xotinning suhbatini buzib, hushlarini uchirib yubordi. Bu qo'shni hovlidan, ya'ni Tanaboynikida boshlangan janjalning debochasi edi. Janjal boyning hovlisidagi tovuqlardan chiqqan ekan.

Aziz o'quvchi, janjalni tovuqlar chiqardimi yoki boydan chiqdimi, buni na Mustafo biladi, na Ulbibi aya biladi. Shuning uchun bu janjal haqida sizlarga biz ma'lumot beramiz. Esingizdami, boy Zulfizarga og'iz solganda, qizni qochirib yuborishni Ulbibi ayaga Tanaboyning katta xotini Gulsum maslahat bergan edi. Bu gap boyning qulog'iga yetgach, «dushman o'z uyimda ekan-ku» deb jahl ustida Gulsumga uch taloq qo'yib yubordi. Uning bu ishi xudoga xush yoqmadimi, omad undan yuz o'girib, qo'l urgan ishi chappasiga keta boshladi. Xo'ja Nasriddin bilan o'rtalarida bo'lib o'tgan mojaro boyning yuzini shuvut qildi. Ko'pchilikning orasida misqollab yiqqan obro'si yer bilan bitta bo'ldi. Uyalganidan ko'chaga ham chiqolmaydi endi. Katta xotinning ketib qolgani ro'zg'orga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Kichik xotinlarning ro'zg'or tutishga uquvlari bo'lmagani uchun ular katta kundoshlariga suyanishardi. Shu bois har kuni uyda janjal. Bir ish chiqsa, aybni bir-biriga solib, to'polon ko'tarishadi.

Ikki kun oldin xotinlaridan qaysi biri uzum shinnisini tashqarida unutib qoldirgan ekanmi, o'tobning tig'ida shinni bijg'ib sirkaga aylanibdi, supada yer titib yurgan tovuqlar esa shinnini yeb, bari tirrayib qolibdi. Shu bahonai sabab, anchadan buyon ichiga yutib kelayotgan alamini kimdan olishini bilmay yurgan boy shu bugun to'polon ko'targan ekan.

— Senlar xotin emas, boshga bitgan balo bo'ldinglar! — dedi boy kuchanib. — Dastlaringdan ro'zg'ordan baraka ko'tarildi!

— To'rtta tovuqqa shunchami? — deya xotinlar ham chug'urlashib ketishdi. — Buncha ziqna bo'lmasangiz. Yuz tilloni bir darbadarga o'z qo'lingiz bilan berganda og'rinmagan joningiz to'rtta tovuqqa achishyaptimi? Eshitganlar nima deydi?

— Gulsumning qadri o'tdi! — dedi boy katta xotinini nom olib. — Aslida senlarni quritib, o'shani olib qolganim ma'qul ekan!

Bu gap xotinlarning hamiyatiga tegib ketdi. «Sen yomon, ana u ayol yaxshi» desa, har qanday ayolning ham g'ururi yerga urilganday bo'ladi-da. Ayollar o'zi shunaqa: olamda o'zidan boshqa go'zal va aqlli ayol yo'q, deb o'ylaydi va buni eriga tushuntirish uchun butun umrini sarflaydi.

— Haliyam kech emas, qaytaring o'sha ona xotinni! — piching qildi hozircha birinchi xotinlikka da'vogarlik qilib kelayotgan ikkinchi xotin To'tigul burnini jiyirib.

— O'chir! — dedi boy jahl bilan. Lekin o'zi ham o'chdi. Birpas patlari pirpirab yotgan tovuqlarga ichi achigandek termulib turdi-da: — Bularni axlatga chiqarib tashlanglar! — dedi. Xotinlar qimirlashganda boy fikridan qaytdi. — Tovuqlarning patini yulib olinglar, yostiq-postiq tikkanlaringda yarab qolar. Go'shtini esa kuchukning oldiga tashlanglar!

Bu yumush To'tigulning ko'rsatmasi bilan kenja xotin Mo'minaxonning zimmasiga yuklatildi. Mo'minaxon ming'irlagancha o'lgan tovuqlarni bittalab patini yuldi, harom go'shtni hovlidagi tandirning ustiga choshlab qo'ydi...

Tomoshaning keyingi qismi tun oqqanda boshlandi. Bu paytda tun yorishib, atrof-tevarakni juda yaxshi ko'rish, uzoqdagi tovushni ham eshitish mumkin edi. Tanaboy zarurat bilan hovliga chiqdi. U avvalida hech narsaga e'tibor bermay, choponini yelkasiga tashlagancha hovli etagidagi xalajoy tomon ketayotgan edi, birdan tandir ustidan bir narsa tap etib yerga tushdi. Boy yalt etib o'sha tomonga qaraganda, yana uch marta tap etgan tovush eshitildi. Tandır ustidan tushgan maxluqlar bir-bir qadam bosib, boyga yaqinlasha boshladi.

— Lo havlo valoquvvata! — degancha turgan joyida qotdi boy. Ayniqsa, oy shu'lasida maxluqlarning soyasi qarshi devorga tushib, bahaybat ko'rinish berganidan keyin boyning o'takasi yorilib, «vah» dediyu, o'zini yerga tashladi. «Vah» degan

tovush tun sukunatida shunday jarangladiki, xotinlarning uyqusini qochirib yubordi. Dastavval To'tigul, undan keyin Mo'minaxon otilib hovliga chiqishdi-da, boyning yo'lakchada gumbazday bo'lib yotganini ko'rib, dovdirab qolishdi. Ikki kishilashib yarim o'lik jussani suyab ichkariga olib kirishdi.

Tanaboy yuziga suv sepilgach, o'ziga kelib ko'zini ochdi: nimalarni ko'rdi o'zi biladi, keyin xona shiftiga termulib yotaverdi. Bir nimalar deb gapirmoqchi bo'lardi-yu, tili tanglayiga yopishganday ovozi chiqmas, labi qimirlardi, xolos.

— Sizga nima bo'ldi, to'ram? — deb so'radi To'tigul uni sochiq bilan yelpib, labini tishlagancha piq-piq yig'larkan. — Nega gapirmaysiz? Nimadan qo'rqdingiz? Ajina-pajina chaldimi, nima balo?

Boy jim, uni chiqmaydi. Uning kayfiyati xotinlariga ham urdi. Endi ular vahimaning qanotlari ostida pisib, jim o'tirishardi. Tong o'z jilvasi bilan vahimani nari surib, tashqari yorisha boshladi. Yorug'lik asta-sekin ichkariga ham kirdi. Shunda boyning lablariga uchuv toshganligi ko'rindi.

— Qattiq qo'rqibsiz, to'ram, — dedi To'tigul, — labingizga uchuv toshibdi. Uchuv toshgani yaxshi. Bo'lmasa, qo'rquv ichkariga urib, oyoq-qo'lingizni shol qilib qo'yardi.

Tanaboy o'ziga kela boshladi. Garchi yuzida unchalik o'zgarish bilinmasa-da, u endi oldingidek mum tishlab olmagan edi.

— Kechasi tashqariga chiqsam, tandir ustidan uch-to'rtta maxluq tap etib yerga sakradi-da, bir-bir qadam bosib, men tomon bostirib keldi, — dedi boy zo'riqib, — soyasi ajdarga o'xshaydi. Endi tamom dedim...

— Bo'ldi, ko'p gapirmang, o'zingizni urintirib qo'yasiz, to'ram, — dedi To'tigul boyning peshanasidagi reza-reza terni sochiq bilan artib olarkan, Mo'minaga qatiq va qozonkuya olib kelishni buyurdi. — Ozgina qatiq ichirib, yuzlaringizga qozonkuya surib qo'ysak, yuragingizga quvvat bo'ladi. Kun yorishsa tabib chaqiramiz, dam solib qo'ysa, otdek bo'lib ketasiz.

— Otdek deysanmi? — inqilladi Tanaboy. — Otga yem berish eslaringdan chiqmasin!

— Qanaqa odamsiz? — jerkib berdi To'tigul. — O'zingiz o'lay deyapsiz-u, yana otni o'ylaysiz... Tur, Mo'mina, aytganlarimni olib kir!

Mo'mina itoatkorlik bilan tashqariga chiqib ketdiyu, fursat o'tmay uning chinqirig'i eshitildi. Qo'zg'alishga majoli kelmay yotgan boy yarim xezlandi.

— Chiqib qara, To'ti, yana nima gap? — dedi boy qaltirab. — Mo'minaning ovozi mi?

To'tigul ostona hatlab tashqariga chiqdi-yu, u ham «voy» deb yubordi, so'ng «Yo, tavba!» dedi-da, orqasidan qah-qah otib kuldi. Qiziq, Mo'minaxonni cho'chitib, orqasidan To'tigulga kulgi uyg'otgan narsa nima edi? Bu kechasi boyni qo'rqitgan va kunduzi kulgiga aylangan tovuqlar edi. Haqiqatan ham supada shir yalang'och, qip-qizil go'sht — pati yulungan tovuqlar bermalol yuribdi. To'tigul kulgisini jilovlay olmay ichkariga kirdi-da:

— Qattiq kuyingan ekansizmi, tovuqlaringizga qayta jon kiribdi, — kulgidan o'zini zo'rg'a tiyib, ko'rganlarini gapirarkan, — oy yorug'ida jonlari tanalariga qaytibdi, — dedi.

— Esingni yeganmisan sen telba xotin! — Boy To'tigulni jerkib berdi. — Tanadan chiqqan jon qushi qayta qafasga kirarmikan? O'zlaringni telbaliklaring yetmaganday, meni ham jinni qilasanlar chog'i? Kulmasdan gapir!

— Tovular o'lmagan ekan, ana, bir hol bo'lib... — To'tigul gapini oxirigacha yetkazolmadi, yana qah-qah otib kuldi. Xonaga kirgan Mo'minaxon ham unga qo'shilib kuldi.

— O'lmagan bo'lsa, kecha nega ularning patini yuldilaring?

— Kecha o'lgan edi, bugun tirilibdi-da, — dedi To'tigul labi-dahanini yig'ishtirib.

— Kecha tovuqlarga nima bergandilaring?

— Nima beribmiz? — dedi xotinlar baravariga. — Oftobda biyg'ib yotgan shinnini yegan bo'lsa kerak-da!

— Qanaqa shinni?

— Mo'minaxon, boring, olib keling! — dedi To'tigul. — Hovlidagi chorpoyni ustida bitta piyola turibdi. Yuq-puqi qolgandir. To'ram ko'rsinlar.

Mo'minaxon olib kirgan piyoladagi shinni yuqini hidlab. boyni basharasi bujmayib ketdi.

— Puf, buning sirkaga aylanibdi-ku! Hidi odamni mast qiladi-yu, buni yegan tovuqlar nima bo'lardi?

— Mo'mina bir chetga olib qo'ymagan-da! — Aybni kichik kundoshga ag'dardi To'tigul. — Olib qo'ysa, qo'li sinadi buni!

– O'zing-chi? – dedi boy uni jerkib. – O'zing olib qo'ysang o'larmiding!

To'tigul javob berish o'rniga iddao qildi:

– Siz meni yomon ko'rasiz, nuqul uning yonini olasiz, yosh-da!

– Kampir bo'lib qolganman, deng! – kesatdi Mo'mina.

– Yonini olsangiz, tili chiqadi buni!..

– Gap talashishda bir-biringdan qolishmaysanlar, – dedi boy jahl bilan. – Ishni ham shunday talashganlaringda, shuncha janjal qayerda edi. Ikki yorti bir butun bo'lmas ekan. Gulsum baribir boshqacha edi. Ikir-chikingacha e'tibor berardi... Bo'lar ish bo'ldi, endi Xolmatni chaqiringlar-da, tirik go'shtlarni so'ydirib, tuzlab olinglar! Bu gaplar begonaning qulog'iga borib yetsa bormi, o'lgunlaringgacha kulgiga qolib ketasanlar. Shusiz ham bu hovli kulgiga nishon bo'lib turibdi.

Tanaboy inqillab o'rnidan turdi-da, choponini yelkasiga tashlab, haqiqiy manzarani o'z ko'zi bilan ko'rish uchun hovliga chiqarkan, beixtiyor kulib yubordi. Lekin uchuqdan tirishgan labining og'rig'iga chiday olmay, tezda labi-lunjini yig'ishtirib oldi.

Shu kunlarda uning katta gavdasi nazarida mushtdek bo'lib qolganday edi. Bu ketishda xonadonidan qut-baraka uchib ketadi. «Gulsumni qayta nikohlab olmasam bo'lmas, – deb xayolidan o'tkazdi. – Albatta, uni bu uyga qaytaraman!»

Tanaboy birorta mulla bilan maslahatlashmoqchi edi, fikridan qaytdi, gap-so'z ko'payishini istamadi. Shaharga borib, o'sha yerdan sinashta mulla topib, niyatini ma'lum qiladi.

Shu kunlarda Xo'ja Nasriddinning yangi-yangi hangomalari chiqib, Buxoroda ovoza bo'ldi. Boyu boyonlar hushyor tortib qoldi. Hech kim uning kulgi qilichiga ro'baro' kelishni xohlamasdi. Tanaboy uning sovuniga kir yuvib, qo'li qavardi. Shu bois shaharga borishdan oldin har bir qadamini taroziga solib ko'rdi va Xo'ja Nasriddinga yo'liqtirmagaysen, deb xudoga tavallo qilib, keyin yo'lga chiqdi.

Shaharga bordiyu boshi qotdi. Kimga uchrashish kerak? Albatta, qoziga-da. Qozidan boshqa tanishi yo'q bu yerda. Uf, yana o'sha ko'rnamak qozining oldiga boradimi? Boshqa iloj yo'q. hozir gina-guzorlik qilib o'tiradigan paytmi?

Boy yana qozini qora tortib bordi. Niyatini shartta-shartta aytdi.

– Iloji yo‘q narsaning o‘zi yo‘q bu dunyoda, – dedi qozi boyning niyatidan voqif bo‘lgach. – Qadrdonimiz Turdi maxsumga aytsek, hamma rasm-rusumni imi-jimida saranjom etadi. U bunaqa ishlarning piri-ku! Ha, aytgancha, xotiningni o‘zi rozimi?

– Rozi bo‘lmay qayerga borardi? – dedi Tanaboy bepisandlik bilan. – Qariganida kim ham olardi uni?

– Siz aytaverasiz-da, boy! – dedi qozi. – Xotinlar g‘ururli keladi. O‘zlari istashmasa, ularni majburlash shariatda man etilgan. Bu masalada ham o‘tgan galdagiday go‘stohlik qilib o‘tirmang yana.

Tanaboy yelka qisdi.

– Bir bo‘ldi-da.

– Ayb o‘zingizdan o‘tdi, – dedi qozi o‘zini oqlab. – o‘sha kimsaning kimligini bildingizmi?

– Men uning Xo‘ja Nasriddin ekanligini tush ko‘ribmanmi?

– Tush deysiz, uni tushga kirgulik qilmasin! Shuning uchun bundan buyon o‘zingizga ehtiyot bo‘ling. Boring-da, avval xotiningizni roziligini oling, keyin maslahatlashurmiz!..

Tanaboyni jo‘natib yuborgan qozi tezda Turdi maxsumni chaqirtirdi, u bilan nikoh-taloq masalasida kelishib qo‘ydi.

Boy ertasi kuni peshinga yaqin, og‘zi qulog‘ida qozixonaga kirib keldi.

– Men sizga aytmaganmidim, xotin rozi!

Qozi maxsumni chaqirtirdi. Maxsum kelgach, xuddi dahshatli narsaga qarshi borayotgandek yoki sirli voqea haqida gaplashayotgandek, uchalasi tiq etgan tovushdan cho‘chib. pichirlashni boshlashdi. Shu payt yerdan chiqdimi. osmondan tushdimi, ostonada Xo‘ja Nasriddin paydo bo‘ldi.

– O, jamoat jam-ku! – dedi u ichkariga kirib. – Shu yerdan o‘tib ketayotgan edim, taqsim bilan ko‘rishib. muborak qo‘llarini olib o‘tmasam uyat chiqar, deb kirib kelaverdim endi.

Qozi uni xushlamayroq qarshi oldi. Buni sezgan Xo‘ja:

– Bilasizmi, taqsim, – dedi davradan joy olib. – oq tuya haqidagi gurungimiz chala qolgan edi. Buni sizga aytmasam

ham bo'lardi-ku, lekin shu kecha o'sha oq tuya tushimga kiribdi, deng...

Qozi darrov gapning nishabini to'g'irlab qo'ydi.

– Gapingizga tushundim, Xo'ja. Hozir bitta masalani hal qilaylik, so'ng siz bilan bafurja gaplashib olamiz, xo'pmi?

Xo'ja hamma narsaga qiziquvchan emasmi:

– Qanaqa masala ekan? – deb so'radi. – Aytinlar, bizning ham yordamimiz tegib qolar.

Yutqazib qo'ygan qimorbozday ko'zlari baqrayib, nima deyarini bilmay, sarosimaga tushib qolgan qozi:

– Nikoh masalasi, – deb yubordi.

– Nikoh Payg'ambarimizning ko'p savob farzlaridandur! Qani, eshitaylik-chi.

Hali Xo'ja Nasriddin kirib kelganda maxsumning gapi chala qolgan edi. U qozining ishorasi bilan gapida davom etdi:

– Nikoh urning ixtiyorida, er xohlasa, xotin nikohga o'taveradi. Inshoolloh, ertaga o'zim sizlarni nikohlab qo'yurman.

To'g'ri, bu yerda maxsum gapni qisqa qildi. Tanaboy ham ichida shuni kutib turgan edi. Chunki maxsum gapni cho'zsa, Xo'ja Nasriddin aralashib, bir ishkal chiqarardi. Boyning o'zi Xo'janing yuziga qaramaslikka harakat qilib, boshini egib o'tirgandi. Maxsum unga qarab gapirgandan keyin, Xo'ja:

– E, boy ota, o'zlarimi? – dedi xuddi boyni endi taniganday, u bilan so'rasharkan. – Salomatmilar, bizning saman ot oriqlab qolmadimi? O'b-bo siz-ey, bu odamni qayerda ko'rgan ekanman, deb kelganimdan buyon tusmollab o'tirgan edim, bu kishi o'zimizning eski qadrdonimiz ekanlar-ku! Buni qarang, shu yerda tanishgan edik, yana shu yerda uchrashib turibmiz. Dunyo tor deganlari shu-da. Bahay, yanglish eshitmagan bo'lsam, yana xotin olyaptilarmi deyman?

– Yo'q, yo'q, – shoshib qoldi maxsum, – taloq qo'ygan xotinlarini qayta nikohlariga olmoqchilar. Shunga nikohlab qo'ying deb kelibdilar.

– Shundoq, shundoq, – uning gapini tasdiqladi Tanaboy.

– Taloq qilganingizga necha kun bo'ldi? – deb so'radi Xo'ja Tanaboydan.

– Uch oydan sal oshdi chamamda.

– E, uch oydan o'tgan bo'lsa, iddasi o'tgan ekan-ku!
– Iddasi o'tgan bo'lsa nima qilibdi? – dedi Turdi maxsum hayron bo'lib.

– Domla qaysi madrasani xatm qilganlar? – deb so'radi Xo'ja Turdi maxsumga qosh qoqib. – Iddasi o'tgan xotinni taloq qo'ygan eriga qayta nikohlab bo'lmasligini taqsim bilmaydilar, deymen.

Maxsum duv qizarib ketdi va uquvi noqisligini yashirishga harakat qildi:

– Er birlan xotun bir-birini istab tursa, iddaga qarab turadimi?

– Shariatda taloq qilingan ayolning idda muddati tugasa, eri ul ayolni qayta o'z nikohiga ololmaydur. Oladigan taqdirda taloq qilingan xotunni avval o'spiringamu, boliqqamu yo parrandagamu nikohlamoq, ana undan keyin xotunni nikohiga olgan o'spirinmu, jonzodmu taloq beradi. Shundan so'g'in xotunni birinchi eriga nikohlamoq lozim bo'lur, – dedi Xo'ja Nasriddin va qo'shib qo'ydi: – Ikkinchi taloqdan keyin boz idda lozimdur. Buni unutmasunlar, taqsim.

Tanaboy uf deb yubordi.

– Nega uf tortasiz? – Xo'janing gapiga laqqa tushgan qozi boyga dalda berarkan, – Kichkina xotinlaringiz bilan yashab yuribsiz-ku! – dedi, keyin Xo'jadan so'radi: – Taloq qilingan ayolni qanaqa jonzodga nikohlasa bo'lur?

– Masalan, xo'rozga, – deb yubordi Xo'ja tavakkaliga. – Xo'roz taloq bergach, to'qson kundan keyin ayolni yana boy otaga nikohlash mumkin.

– Xo'rozga? – dedi maxsum ukki ko'zlarini qisib. – Xo'roz qanday taloq beradi? Uning tili yo'q-ku?

– Xo'rozning o'lishini kutasizlar-da.

– Xo'roz qachon o'ladiyu, qachon nikoh o'qiladi?

– Sabr qilgan albatta murodiga yetadi. Nikoh degani – sabr deganida, birodarlar!

– Boybobo xo'rozni so'ysalar-chi? – Turdi maxsum masalaga yechim topganday xursand bo'lib ketdi. Bunga Xo'janing javobi tayyor edi:

– Bo'lmaydi! – dedi Xo'ja o'zini jiddiy tutib. – Mabodo boy ota xo'rozni so'ysalar, erning qotiliga aylanadilar!

– Xo'sh, – dedi maxsum masalani ko'ndalang qo'yib, – xo'roz o'z ajali bilan o'lmasa, til chiqarib taloq deyolmasa, uni so'yib bo'lmasa, unda nima qilmoq kerak?

– Buning yo'li oson, – dedi Xo'ja Nasriddin bu mushkulni oson qilib, – ayol nikohlangach, xo'roz mullaga berib yuboriladi, mulla xo'rozni uyiga olib borib so'yadi va xun haqi evaziga tovuq go'shtini qoziga olib kelib beradi, qozi esa mullaning, ya'ni «qotil»ning gunohidan o'tadi, qarabsizki, nikoh o'z-o'zidan bekor bo'ladi. Ana shundan keyin ayol boy otaga qayta nikohlanadi. Qarabsizlarki, mulla nikoh o'qigani uchun bir-ikki tangalik, qozi pochcha taomlik, boy ota xotinlik bo'ladilar. Lekin baribir nikoh xo'roz so'yilgandan keyin to'qson kun o'tgach o'qiladi.

– Axir xo'roz bilan xotin... – duduqlandi maxsum.

– Sizni tushundim, taqsir, – dedi Xo'ja Nasriddin. – Xotin xo'roz bilan bir kun ham bir yostiqqa bosh qo'yماغandan keyin iddaga balo bormi, demoqchisiz, shundaymi?

– Ha-da! Shunday ekan, iddaning nima keragi bor? – gapga qo'shildi qozi.

– To'g'ri aytasiz, iddaga balo bormi? Nikohlab yuboraveringlar!

– Hammasi to'g'ri ekan, gapni nega aylantirasiz bo'lmasa, Xo'ja?

– Bir kuni qo'shnimiz «eshagingizni berib turing, bo-zorga borib kelay», deb hovlimizga kirgan edi, men «Eshagim qora», deb uning rayini qaytardim. U «qora eshakni minib bo'lmaydimi?» deb so'ragan edi, «eshakni bergim kelماغandan keyin bir nimani bahona qilishim kerak-ku», dedim. Xuddi shunga o'xshab, suhbatlaringga qo'shilgandan keyin bir nima deyishim kerak-ku, to'g'rimi? – dedi Xo'ja Nasriddin kulib. – O'ylaymanki, suhbatimiz maroqli va foydali bo'ldi. Lekin bir masala yechilmay qoldi. Hammalaringiz bu nikohdan bir nimali bo'lib turibsizlar, faqat men quruq qolib ketyapman. Shunday ekan, qozi pochcha, mening ham ulushimni chiqarib bersalar.

– Qanaqa ulush? – deb so'radi qozi ko'zlarini yiriklashtirib.

– Hali, bu masaladan keyin sening masalangni gaplashamiz degandingiz, – dedi Xo'ja Nasriddin bu yerga

kelishidan muddaosi nima ekanligini qoziga tushuntirib. – Tushimga oq tuya kiribdi. U bir o'zi emas ekan, oldida bo'talog'i ham bor ekan.

– Hmm, shunga nima bo'libdi? Men senga oq tuyaning haqini to'laganman-ku!

– Tonmayman, lekin bo'taloqni nima qilamiz, qozi pochcha? Bir kun kelib u ham tuyaga aylanadi-ku. Agar bir nima atab yuborsangiz, bo'taloq tushimga kirib, meni bezovta qilmasmidi, deyman-da.

Qozining tishlari g'ijirlab ketdi. Haydab yuboray desa, Xo'ja Nasriddinning tilidan qo'rqdi. Noiloj o'rnidan turdida, Xo'ja Nasriddinning bilagidan ushlab tashqariga boshladi va yigirma tillani berib, kuzatdi.

PARPI CHAPANI

O'g'ri bazzozni tunda, butun shahar uyqudaligida bosdi. U ko'zini ochsa, xonada allaqanday sharpa, goh ko'rinib, goh g'oyib bo'ladi, xotirjam va ohista harakatlanadi. Qo'llarini oldinga cho'zib paypaslanadi. Uning nigohlari nimani izlayapti o'zi? Bu sharpa kim? Uxlayaptimi yoki tush ko'ryaptimi? Bazzoz bu savollarga javob topa olmas, ko'zi ochiq-u, o'likday qimirlamaydi. Ana, uyda yana bir sharpa, orqasidan yana bir sharpa, endi ular uchtaga aylandi va bazzozning ustiga bostirib kelardi. Kelishyapti-yu, ularning shivir-shiviri quloqqa aniq-tiniq eshitilyapti. Bazzozning ko'zlari yiriklashib, ko'rayotganlari tush yoki allaqanday sharpalar emas, balki haqiqiy o'g'rilar edi. Bazzoz qo'rqib ketdi, turishga xezlangan edi, majoli yetmadi, tanasida jon. baqiray desa – zabon yo'q.

O'g'rilardan biri boshi uzra egilib, bazzozning ko'zi va og'zi ochiqligini ko'rди-da, ochiq og'izga kaftini bosdi. Bazzoz indamadi, «indamasam, ziyon yetkazmay, zora qaytib ketishsa», degan xayolga bordi. Ammo havo yetmay nafasi siqilgach, tipirchilay boshladi. U bu o'g'rining basharasini qayerdadir ko'rganday yoki kimdandir bu haqda eshitganday bo'ldi-yu, eslay olmadi. Nimagadir qo'llariga jon kirdi. U ikki qo'li bilan og'ziga bosilgan qo'lga yopishdi.

– Baqirmaydi! – dedi o'g'rilardan biri birov eshitib qolishidan cho'chiyotgandek past ovozda bazzozni bosib turgan sherigining yengidan tortib, so'ng bazzozdan: – Baqirmaysan-a? – deb so'radi. – Baqirsang o'zingga javr! Bugungi daromadning yarmini bersang, oramiz ochiq. Senga qo'l tekkingan – eshak!

Bazzoz chuqur-chuqur nafas olib, biroz o'ziga keldi va tomog'ining ostini silab-silab, yalinchoq ovozda:

– Kimsizlar? Menda hech vaqo yo'q, – dedi xirillab. – Rahm qilinglar, musulmonlar.

– Shunday ham senga rahm qilib o'tiribmiz-ku, – dedi yana o'sha ovoz. – chavoqlamaganimiz rahm qilganimiz emasmi? Bo'g'izlaganimizda nima qilarding? – Belbog'iga ilingan qinni ushlab qo'ydi o'g'ri. – Shu yaxshiligimiz uchun bizlarga mukofot berishing kerak, gapim to'g'rimi? Qani, bo'l, boringni chiqar-chi, vaqtimiz ziq. Hali xo'rozlar qichqirguncha qiladigan ishlarimiz ko'p.

Qo'rquvdan qaltirayotgan bazzozning turishga ham chog'i kelmadi, o'g'rilarning o'zi yordamlashib yubordi. O'g'rilardan biri sham yoqdi. Xona judayam yorug' bo'lib ketmasligi uchun ikkinchi qo'li bilan shamni to'sdi. Xona g'ira-shira yorishdi. Shu g'ira-shirada zug'um qilib turgan o'g'rining labini turtib chiqqan so'yloq tishlari yanada qo'rqinchli ko'rinib ketdi.

Bazzozni itarib yuborishdimi yoki o'zi yugurib bordimi, o'zini xona burchagidagi sandiqning oldida ko'rdi. Qo'rquvning zo'ridan bo'lsa kerak, sandiqni qanday qilib ochganini, sandiqdan bir hamyonni olib, o'g'riboshi – so'yloq tishli kishining qo'lga tutqazganini bilmadi. O'g'riboshi hamyonni qo'lida o'ynatib, chamalab ko'rdi-da:

– Hammasi shumi? – deb so'radi bazzozdan. – Yerga ko'mib qo'yganlaring ham bormi?

– Bori shu, – dedi bazzoz qo'l qovushtirib. – Yolg'on aytsam, tepada xudo turibdi.

O'g'riboshi bamisoli tirik murda bilan gaplashayotgandek edi. Chunki allaqachon bazzozning tanasidan joni chiqib ketgan-u, vujudi sovib, muzga aylanganday edi.

– Mayli, gapingizga ishondik, – dedi o'g'riboshi bazzozga rahmi kelib va hamyonni saxiylik va bepisandlik bilan sherigining qo'lga berdi-da, so'ng bazzozning yelkasiga «do'stona» qo'l

tashladi. — Endi, taqdir, gap bunday: bitta qasam ichib yuboradilar-da.

— Nima deb qasam ichay?

— «Agar qoziga arz qilsam, xotinim uch taloq bo'lsin», deb qasam ich!

— Agar qoziga arz qilsam, xotinim uch taloq bo'lsin! — o'g'ring gapini takrorladi bazzoz.

— Ana, — dedi o'g'riboshi bazzozning yelkasiga qoqib, — ishimiz silliq bitdi. Tushunganning sadag'asi ketsang arziydi. Bundan buyon tilingga mahkam bo'l, xo'pmi, yana xotindan ham ajralib qolma!..

O'g'rilar ketib, joni omon qolganiga shukr qilsa-da, bazzozning tonggacha qayta ko'zi ilinmadi. Ey, xudo, qanday dahshat! Ko'zini yumsa, so'yloq tishli o'g'ring afti namoyon bo'laveradi, ko'zini ochsa — yo'qoladi. Bazzozning toza sillasi qurisa-da, biroz yengil nafas oldi. «O'tgan ishga salavot, — dedi o'ziga-o'zi taskin berib, — jonimni olishsa nima bo'lardi? Mol topiladi, jon topilmaydi». O'ziga har qanday taskin bermasin, turib-turib yana o'sha manzara ko'z oldiga kelar, o'g'rilarga nisbatan g'azabi oshaverardi. Mol achchig'i — jon achchig'i, deydilar.

Nimalar bo'lyapti o'zi? Bir kunda topgani bir kechada havoga sovrilib ketsa-ya?..

Buxoroga chetdan elchi keldi, karvon keldi, degan xabar tarqalsa, hamma savdogarlar, ayniqsa, bazzozlarga xudo beradi. Latta-puttaning, hatto o'tmas, chang bosib yotgan matolarning ham narxi oshib ketadi. Kimdir qimmat sotgisi, kimdir arzon sotib olgisi keladi. Bazzozlar esa bu xabarni oldinroq bilishadi va karvon kelishidan bir-ikki kun oldin arzon sotib olinadi, keyin qimmatiga sotiladi. Hunarmand-kosiblarning qo'li ham pul ko'rib qoladi shu kunlarda.

Kecha ertalab Kobuldan karvon kelibdi, degan xabar Abdullaxon timiga yetib kelishi bilan Saidali bazzoz tezda chaqqon gumashtalaridan birini karvonsaroyga yuborib. kobullik savdogarlar qanaqa matolarga qiziqishlarini bilib oldida, xabar quloqlab ketmasidan bozordagi shoyilarni arzon-garovga baylashib, nasiyaga do'koniga joyladi. Keyin o'zi karvonsaroyga borib, mollariga xaridor tanlab, har olchisini ikki tangadan baylashgan shoyisini to'rt tangadan pulladi.

Yo'q joydan kissasi qappaydi. Ish bilganga ming tanga, deganlari shu-da. Nima bo'lsa-da, bozor ko'rgan bazzoz.

Bu yog'ini so'rasangiz, Saidali Muslim bazzozning kenja o'g'li edi. Muslim bazzozning to'rtta o'g'li bo'lib, uchta otasining qo'lini olgan, ular Abdullaxon timining orqasidagi usti qamish bilan yopilgan rastalarda bo'z savdosi bilan shug'ullanishardi. Ota esa o'g'illariga maslahat berib, ishlarini boshqarib yurardi. Kenja o'g'li Saidalini esa o'qimishli qilish niyatida, bozorga yaqinlashtirmasdi. Niyatini amalga oshirish uchun bolani madrasaga berdi. Saidalining o'qishga tobi yo'q edi. Madrasaga bir kun borsa, bir kun bormasdi – asosiy vaqtini akalarining oldida – bozorda o'tkazardi. Darsxonada siqilib o'tirish unga yoqmasdi, yuragi tars yorilib ketay derdi. Otasi bir necha bor uni akalari yonida ko'rib, jahli chiqdi: nasihat qildi, so'kdi, urdi – foydasi bo'lmadi. Oxiri uni ham akalari qatoriga qo'shdi.

Saidali savdo ishini shu darajada egalladiki, akalari bu sohada uning oldida ip esholmay qolishdi. Xonador bo'lgandan keyin alohida do'kon ochdi. Shu paytgacha bo'z savdosi bilan shug'ulanib yurgan Saidali do'stlaridan qarz ko'tarib, bir-ikki Eronga borib-kelib, kattagina sarmoya to'pladi, timning ichkarisidan joy olib, qimmatbaho matolar savdosini yo'lga qo'ydi...

Shu bugungacha omadi yurishib, dimog'i chog' edi, birdan shunday bo'lib qoldi. Ertalab boloxonadan tushdi-da, tahorat olib, bomdodni o'qidi. Har kuni ochilib-sochilib o'tiradigan odam dasturxon atrofiga kelib motam tutdi. Uning bu kayfiyatini uydagilar charchoqqa yo'ydi. Shu-shu bazzoz o'z yog'iga o'zi qovurilib yuraverdi...

Parpi o'g'ri ishining bu qadar silliq kechganidan mamnun. Bazzozdan ungan o'ljani bo'lishib, sheriklari bilan tungi ko'rshapalaklardek kavak-kavaklariga kirib, ko'zdan g'oyib bo'lishdi. Endi kunduz kuni chiroq yoqib qidirsangiz ham topolmaysiz ularni. Shu o'rinda muhtaram o'quvchilarga Parpi chapanini tanishtirib o'tsak, ziyon qilmas? Agar u haqda eshitish zerikarli bo'lsa, bu lavhani tashlab o'tsalar ham bo'laveradi. Chunki hamma o'g'rilar bir-biriga o'xshaydi.

Parpining laqabi «chapani», u har qanday nayrang va qing'ir ishlarga ustasi faranglardan. O'g'riligini hamma bilsa-

da, birov uning mushugini pisht demaydi. Undan qozigami, mingboshigami, shahar hokimigami arz qilib baraka topish u yoqda tursin, aksincha, boshga balo orttirish hech gap emas.

Yoshlikdagi kasallik asoratimi – yuzlari mandarin po'stiday dag'al, so'yloq tishlarini yashirish uchun lablarini bir-biriga juftlashga harakat qiladi-yu, uddasidan chiqolmaydi, shuning uchun ahyon-ahyonda qo'li bilan og'zini to'sib-to'sib qo'yadi. Kasbiga yarasha basharasi ham qo'rqinchli. Nima balo, xudo odamlarning basharasini kasb-koriga qarab yaratadimi? O'g'ri-qaroqchilikni kasb qilgan chapanining ko'rinishi xunuk edi. Ana shu xunuk basharasi, olayib ketadigan o'tkir ko'zlari bilan har qanday raqibni bir qarashda jonini olib qo'yardi. U o'rta bo'yli, lekin chayir, chaqqon-chaqqon xatti-harakatlari uning serg'ayrat, uddaburon, o'z ishiga pishiq va chapaniligini ko'rsatib turadi...

Hech kim onadan o'g'ri-kazzob bo'lib tug'ilmaydi. Parpi ham shunday – qishloqda o'tgan dalatob bola edi. Bolaligida ko'p kasal bo'lgan, ayniqsa, yuziga tez-tez toshib turgan suvchechak izlari unga butun umr bolaligini, kasalmand kunlarini eslatib turadigan bir tamg'a bo'lib qoldi. Suvchechak izlari uni xunuk ko'rsatardi. Tengdoshlari uni masxara qilib kulishganida tap tortmay tikkasiga tashlanadigan odati bor edi. U dovyurak bola edi. Hatto o'zidan katta bolalarga ham zo'rvonlik qila olardi.

Parpi otasini eslay olmaydi, otasi Parpi tug'ilgandan bir yil o'tib tomdan yiqilib o'lgan, oradan besh yil o'tib onasi kasallikdan o'tib ketdi. Bola bechorahol opasining qo'lida qolib ketdi. Opasining eri cho'pon, kuni qo'ylarning orqasida o'tar, topgani zo'rg'a ro'zg'orga yetar, xullas, o'rtamiyonadan past hayot kechirishardi.

Parpining bo'yi cho'zilib, pochchasiga tap-tayyor dast-yorga aylandi. Pochchasi bilan birga qo'y boqdi, ro'zg'ordagi boshqa ishlarda opasiga yordam berdi. U ko'pincha pochchasi bilan dalada bo'lardi. Bir kuni dalada qo'y boqib yurganlarida pochchasi uni allaqanday bir yumush bilan qishloqqa yubordi. Qishloqqa kiraverishda odamlarning tomorqa yerlari ko'p edi. Shu tomorqalarning birida qovun-tarvuz ekilgan bo'lib, qovunlar endi-endi xamakka aylangan. Bolaning xamakka

havasi keldi, bittaginasini uzib yegisi keldi. Bo'ynini cho'zib chor atrofga nazar tashladi, hech kim ko'rinmadi. Sekin emaklab polizga kirdi, bir dona xamakni uzdi, yana orqasiga emaklab chiqdi. U xamakni opasinikiga olib bormoqchi bo'lib yo'lga tushdi, lekin qishloqqacha borishga sabri chidamadi, bir daraxt soyasida o'tirdi-da, xamakni tizzasiga urib yordi, bo'laklarga bo'lib yedi.

Polizning qorovuli Soli bobo bolaning hamma harakatlarini kuzatib, orqasidan tushdi. Parpi xamakni yeb, duoga kaft juftlaganda Soli bobo undan o'n qadamcha beriroqda edi, bolaning duoga qo'l ochganini ko'rib, taqqa to'xtadi. Parpi pochhasidan o'rgangan «shirinobod, manzilobod, ekkantikkan bobodehqonga rahmat» kalimasini aytib omin qilib, o'midan turgan edi, Soli boboga ko'zi tushdi: na qochishini, na qochmasligini bilmay, turgan joyida sehlranib qoldi.

Soli bobo indamadi, shart orqasiga burilib ketdi. Cholning indamagani bolani ajablantirsa, bir tomondan o'zi ham uyalib ketdi. Afsuski, Parpinining keyingi hayotiga ham shu Soli boboning bir og'iz gapi sababchi bo'ldi.

Bir kuni qishloqda qiy-chuv bo'lib ketdi. Parpi daladan qaytayotgan edi, xuddi shu to'polonning ustidan chiqdi. Uning qo'lida, daladan qaytayotib yo'ldan terib olgan bir dasta tovuq pati bor edi.

— Qumri xolaning to'rtta tovuq'ini o'g'irlab ketishibdi! — deya jar solardi qishloq oqsoqoli chakagi-chakagiga tegmay. — Shu ham insofdanmi! Bir mushtipar bechorahol kampirni qon qaqshatish uyat emasmi! — Oqsoqol gapira turib Parpinining qo'lidagi tovuq patiga ko'zi tushdi va unga yopishdi. — Mana, o'g'ri! O'z oyog'i bilan keldi. Shu yetimchadan boshqa kishi bu noma'qulchilikni qilmaydi! — Parpi gap nimadaligini bilmay, ilon avragan baqadek karaxt edi. — Tovuqni nima qilding? So'ydingmi? Bu patlar o'sha tovuqlarnikimi? — Oqsoqol bolaning qo'lidagi patlarni yulib oldi.

— Men bularni yo'ldan terib oldim, — dedi Parpi o'zini oqlab. — Men hech qanday tovuqni ko'rmadim.

— Yolg'on gapiryapsan! — zug'umga oldi oqsoqol. — Rostingni ayt, tovuqni sen o'g'irlagansan, shundaymi? — Oqsoqol to'g'rida turgan Soli bobodan so'radi: — Soli bobo, o'zingiz ayting, shu bolaning gapiga ishonsa bo'ladimi?

Soli bobo Parpining yuziga bir qaradi-da, o'sha qovun voqeasi esiga tushdi.

— Bu g'irt o'g'ri-ku, — deb yubordi Soli bobo va Parpiga o'qrayib: — Gapim noto'g'rimi? — dedi. Parpining ko'zlaridan duv etib ko'z yoshi oqib tushdi. «Men o'g'ri emasman!» deb bor ovozi bilan baqirmoqchi edi, lekin uddalay olmadi. Xuddi ana shu daqiqada unda odamlarga nisbatan ishonch yo'qoldi. U odamlarning yuziga, ko'ziga qaray olmadi. Bir yulqinib oqsoqolning qo'lidan chiqdi-da, kelgan tomoniga qarab yugurib ketdi. Shundan keyin Parpini bu qishloqda anchagacha hech kim ko'rmadi...

Endi Parpi chapani haqidagi gaplarni oz-ozdan keyingi boblarga bo'lib tashlasak-da, ushbu voqeaga Xo'ja Nasriddinni kiritdik, ayni muddao bo'lar.

Xo'ja Nasriddin bir chimdim rayhon bilan yelpinib o'tirgan edi, yuzi cho'zinchoq, moshguruch soqoli chiroyli kuzalgan, go'shtdor kallasida simobi salla, egnida keng yengli shoyi chopon kiyib olgan Saidali bazzoz kelib, katga chiqdi va so'rashgan kishi bo'lib, boshini qimirlatib qo'ydi. O'tirishi bilan Safar shohichi u bilan qo'shqo'llab ko'risharkan:

— Ziyoratlari qabul! — dedi ajab bir xushnudlik bilan. — Xush ko'rdik, Saidali aka, Safarga ketgan deb eshitgandik, qachon qaytdingiz?

— O'tgan panjshanbada, — dedi bazzoz xo'mrayib. Uning kayfiyati darrov shohichiga ko'chdi.

— Kayfiyatingiz yo'qroq, tinchlikmi ishqilib?

— Tinchlik, tinchlik, — dedi bazzoz, lekin tinchlik emasligi uning aft-angoridan ma'lum edi. O'tgan ikki kun ichida o'sha mudhish tun uning xayolidan nari ketmas, uni zo'r berib unutishga, bir soniya bo'lsa-da xayolidan quvishga urinmasin, u miyasini og'ritib, ichiga g'ulg'ula solar, nafratini oshirar edi. Dilidagini birovga aytib, bo'shatib olgisi kelardi-yu, ichgan qasami tufayli halqumiga tiqilib kelgan alami yana orqasiga qaytib ketardi. Ko'zlari ma'yus, ovozida shikastalik, nuqul uf tortar, ichida dardi bor-da, rangiro'yi ham siniq.

Xo'ja Nasriddin qo'lidagi bir chimdim rayhonni qulog'iga qistirdi-da, bazzozning basharasiga birrov razm solib turdi, keyin o'smoqchilab so'radi:

– Safar akaning gapiga qaraganda, kattaroq savdogar bo'lsangiz kerak?

– Ha, savdogarman, – istamaygina javob qildi u va savdogarligidan nafratlanganday, – savdogarchiligiga ham o't tushsin! – dedi, so'ng aftini burishtirib: – Savdogarchilikning orqasida savdoyi bo'lib yuribman. Siz ham savdogarmisiz? – deb qo'shib qo'ydi.

– Bu kishi – Xo'ja Nasriddin, – dedi Safar shohichi Xo'jani bazzozga tanishtirarkan.

– A! – deb seskanib ketdi bazzoz. Ko'zlariga ishonmay, o'z og'zidan eshitay dedimi, qayta so'radi: – Xo'ja Nasriddinmisiz?

– Ha, birodar, Xo'ja Nasriddinman!.. Hay, endi, gapiring qani, nima gap? Nega xomushsiz? Boshingizda ne savdolar?

Suv to'g'onni buzib o'tgandek, bazzozda to'satdan bir kuch paydo bo'ldi. Ich-ichidan to'fon qo'zg'alib tomog'igacha yetib keldi-yu, tashqariga otilib chiqmadi. Tomog'i kuyishib, ko'zlarida yosh aylandi. O'zini tutolmay yelkalarini bir ko'tarib-tushirib xo'rsindi.

– Hay, hay, yig'lamang, uyot! – deb yubordi Safar shohichi shoshganidan. – Sizga nima bo'ldi?

– Uyim kuydi! – Saidali bazzoz choponining yangi bilan ko'z namini artди. – Bor-budimdan ayirdilar!

– Qachon? – deb so'radi Safar shohichi hayrat bilan. – Yaxshi ish bo'lmapti-ku.

– Ikki kun burun. Yarim kechada bosishdi, nomardlar!

– O'h, nomardlar! – bazzozning gapini takrorladi shohichi. – Axir, hovlingizda kuchugingiz bor edi-ku? Vovullab sizni uyg'otmadimi?

– Muttahamlar, kuchukka oldindan bir nima ichirishganmi, ertalab qarasam, shashti past, kaltak yegandek abgor bo'lib yotibdi. Ko'rinishidan endi odam bo'lmaydiganga o'xshaydi.

– Bosh-ko'zingizdan sadaqa, o'zingizga hech nima qilmapti, shunga shukr qiling, taqdir. Aqcha qo'lining kiri, jon omon bo'lsin. Biror shikast yetkazishganida nima qilardingiz?

– Qo'lingiz judayam kir edimi? – luqma tashladi Xo'ja Nasriddin.

– Nima? – gapni anglamay qoldi bazzoz.

— Aqcha ko'p edimi, deb so'rayapman?
— A, picha bor edi, — bazzoz yig'lagudek bo'lib javob berdi. — O'sha kuni Kobuldan karvon kelgandi, karvondagilarga latta-putta sotgandim. Shu foydaning bari ketdi-da.

— Bazzozmisiz?

— Ha, bazzozman. Ota-bobolarimiz ham bazzoz o'tishgan.

— Sizni bir kishiga o'xshatayapman, mabodo Muslim bazzozning o'g'li emasmisiz?

— Padarimni qayerdan taniysiz, birodar? — Xizmi ko'rgan kishidek Xo'jaga chaqchayib qaradi bazzoz.

— Bir paytlar men ham bo'z to'qib, tirikchilik qilganman, — dedi Xo'ja Nasriddin o'sha kunlarni eslab. — Padaringiz mening bo'zlarimni sotib berguvchi edilar. Xo'p yaxshi qadrdon edik. O'tib ketgan bo'lsalar kerak? Men ko'rganda yetmishga bor-gandilar.

— Ancha bo'ldi o'tganlariga.

— Xudo rahmatiga olgan bo'lsin! — Xo'ja yuziga fotiha tortdi. — Lekin bu — o'g'ri deganingiz chatoq bo'libdi.

— Nimasini aytasiz, — dedi bazzoz kuyinib, — yer yuzida o'g'ri-kazzoblar ko'payib ketganda.

— O'zingiz ham xudoga yoqmaydigan biror ish qilgan-dirsiz-da? Sababdan sabab, balchiqdan imorat. Besabab oyoqqa tikan kirmaydi-ku! Ibratnazar podshoh Anushirvonni eshitganmisiz?

— Eshitganmen, birodar, eshitganmen!

— Ha, o'lmang! Ul zot bir kuni shikorga chiqib, har tarafga ot surib yursalar, bir piyoda tosh otib bir itning oyoqini sindirganin ko'ribdilar. Ne ajabki, bir necha qadam yo'l yurgandin so'ng Anushirvoni odilning otlari dakka urib hamul piyodaning ikki oyoqin sinduribdi va biroz yo'l yurgandin so'ng bir teshukka kirib otning ham ikki oyoqi sinibdi, — dedi Xo'ja Nasriddin va hikoyatga xulosa yasadi: — Qissadan hissa shuldirkim, taqsir, bu dunyoda har bir yaxshilik mukofotsiz, har bir yomonliq jazosiz qolmas!

Bazzoz o'zini o'ng'aysiz sezdi, yuragi bezovtalanib, besaranjom qimirlab qo'ydi. Barcha his-tuyg'ulari erib bitgan shamdek lip etib so'ndi, qalbida tushunuksiz qo'rquv uyg'otuvchi hadik paydo bo'ldi.

– Qilgan qaysi bir gunohim Allohga yoqmapti? Bosgan qaysi bir qadamim xato bo'libdi? Men birovning oyoqin sindirmaganman-ku!

– Birorta mijozning ko'nglini og'ritgan bo'lsangiz, xudo sizni chiqimdor qilganda!

– Bozor-da, birortasiga qattiq gapirgandurman, kim biladi, deysiz? Beayb parvardigor!

– Qoziga arz qilmadingizmi? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin.

To'satdan berilgan bu savol bazzozga qasamni eslatdi. Vujudini allaqanday g'alati esankirash chulg'ab oldi. Noxos gulxan lovullab ketib, alangadan yuzini olib qochgandek, o'zini orqaga tashladi.

– Qoziga arz qilolmayman! – dedi u.

– Nechun? – ajablandi Xo'ja Nasriddin. – Nechun qoziga arz qilolmaysiz? Sababi nadur? Oyo qozi adolat qilmasmu?

– Undoq ermas, undoq ermas, – dedi bazzoz. – Men qasam ichganmen.

– Kimga, nima deb qasam ichgansiz?

– O'g'rilarga, «qoziga arz qilsam, xotinim uch taloq bo'lsin», deganman.

– Qiziq, unda siz, o'g'rilarni tanirkansiz-da?

– Taniyman! – So'ng bazzozning ko'z oldini qalin tuman qoplab: – Yo'q, yo'q, tanimayman, – dedi.

– Saidali aka, qo'rqmang, ayting, kim edi u battol? – dalda berdi Safar shohichi.

– Ismini aytolmayman, dedim-ku! – Bazzoz noilojligini oshkor etib, tizzasiga mushtladi. – Qasam tilimni tugun qilib qo'ygan!

– Demak, siz o'g'rini taniysiz, lekin kimligini aytolmaysiz, aytnaslikka qasam ichgansiz? – dedi Xo'ja Nasriddin achchiq istehzo bilan. – Ayting, shundaymi? – Bazzoz ko'zini olib qochishga harakat qilmasin, go'yo uni Xo'ja Nasriddin sehrlab qo'ygandek, undan ko'zini sira uzolmay, baqrayib o'tiraverdi. – Tushunarli, – dedi Xo'ja Nasriddin pastki labini tishlab, xayolida bir nimalarni chamalab chiqdi. – Siz o'g'rini taniysiz, lekin qasamni buzib, qoziga arz qilolmaysiz? Agar shunday bo'lsa, o'g'rining ta'zirini o'zimiz berurmiz!

– Nima qilmoqchisiz, Xo'ja? O'g'ri kimligini bilmaysiz-ku? – deb so'radi Safar shohichi.

– O'g'ri kimligini Saidali akaning o'zi aytadi! – dedi Xo'ja Nasriddin tomdan tarasha tushgandek. – Ha, ha, o'g'ri kimligini aytadi!

– Qasam ichganman, qanday aytaman? – e'tiroz bildirdi bazzoz.

– Aytasiz, buning yo'li bor! – dedi Xo'ja Nasriddin bazzozni xotirjam qilib, o'midan turarkan. – Hech bo'lmasa, o'g'ri qaysi mahallada yashashini aytarsiz?

– Aytolmayman!

– Hech bo'lmasa, o'sha mahalladagilar juma namozini qaysi masjidida o'qishini bilarsiz?

– Bolohovuz masjidida.

– Tilingiz bor ekan-ku! – deya kesatdi Xo'ja Nasriddin va o'ziga-o'zi gapirgan bo'ldi: – O'g'ri juma namozini Bolohovuz masjidida o'qiydi. Hademay peshin. Men qozining mulozimini u yerga boshlab boraman. – Keyin bazzozga yuzlandi: – Siz ham namozni o'sha masjidida o'qiysiz. Faqat namozdan so'ng hammadan oldinroq chiqasiz, ungacha men mulozim bilan sizni tashqarida kutib turaman. Sizni mulozim bilan uchrashtirib, o'zim bu yoqqa qaytaman. Bu ishlarning bari padaringiz hurmati uchun bo'lyapti, shuni unutmang!

– Keyin men nima qilaman?

– Masjid eshigidan chiqayotganlarni diqqat bilan kuzatasiz. Mulozim har bir chiqqan kishini ko'rsatib: «Shumi?» deb sizdan so'raydi, siz «yo'q, yo'q» deb turasiz. Mabodo o'g'rini ko'rib qolsangiz, indamaysiz, «ha»yam, «yo'q» ham demaysiz. Indamagan kishingiz o'g'ri bo'lib chiqadi.

– Indamasam ham mulozim o'g'rini tanib oladimi?

– Sizning indamaganingiz o'g'rini ko'rsatganingiz bo'ladi. Shunda qasamingizda sobit qolasiz, mulozim esa o'g'ri kimligini bilib oladi va uni tutib, yasoqqa topshiradi. Xo'sh, o'sha o'g'ri bilan yuzma-yuz kelishga tayyormisiz?

– Tayyorman, – dedi bazzoz qaltirab...

Bolohovuzda faqat juma namozi o'qilishi uchun masjid namozxonlar bilan tirband edi. Imom namozdan oldin ma'ruza qilib, barchani dinu diyonatga, yaxshi amallarni ado etib. Yaratganning marhamatiga noil bo'lishlikka, mo'minlar bir-

biri bilan birodar, bir-birini doimo qo'llab-quvvatlashini aytdi. o'g'rilik mol, faqirning molini tortib olish, beva-bechora, yetim-yesirning haqini eyish harom ekanligini, «adl mazlumlarning dodin bermak, ehson esa muhtojlarning jarohatiga rohat malhamin qo'yomoqdur», deb qayta-qayta takrorlab, xutba o'qidi. Bad az xutba takbir aytilib, namoz o'qishga shuru' qilindi. Shu zayl to'rt rakaat sunnat, ikki rakaat farz va yana to'rt rakaat sunnat namozlari o'qilib, juma namozi ado etildi. Duoi-fotihadan keyin namozxonlar asta-sekin tashqariga chiqa boshlashdi.

Saidali bazzoz masjiddan chiqishga o'ng'ayroq bo'lishini o'ylab, poygakroqdan joy oldi va namoz tugashi bilan tezda tashqariga otildi-da, uni kutib turgan Zamonali bilan Xo'ja Nasriddinning oldiga yugurib keldi. Xo'ja ikkisini tanishtirib, o'zi tezda g'oyib bo'ldi.

O'g'ri deganining toifasi, turqi-tarovati turlicha: bir xillari panada pisib tursa, bir xillari yashirinmay ochiqdan-ochiq hamlaga o'tadi, yana birlari kunduzi, boshqalari kechasi — tunda izg'iydi. Ba'zilar ekinzorlarda biqinib, yo'l poylaydi. Shunday o'g'rilar borki, ularning aftu-basharasini bir ko'rishingizdayoq qo'rquvdan yuragingiz yorilayozib, molingiz ko'zingizga ko'ninmay, orqangizga qaramay qochasiz. Lekin shundaylari ham borki, tunda qilg'iliklarini qilib, kunduzi el qatori yoki o'zlari javr yetkazgan kishi bilan bir masjidda yonma-yon o'tirib namoz farzini ado etadi. Ularni ko'rib, dardingizni aytgingiz, yuragingizni bo'shatgingiz keladi. Ular esa ko'ngilchanligingizga xoinlik, ishonchingizga ko'mamaklik bilan javob qaytaradilar.

Parpi chapani tunda izg'ib, kunda namozini kanda qilmaydigan o'g'rilardan edi.

— U shu yerda, ko'zim tushdi, — dedi bazzoz Zamonali-ning qulog'iga shivirlab va uning orqasidan joy oldi.

Parpi chapani anoyilardan emas, u har bir qadamini o'ylab bosadi, chor atrofiga hushyor boqadi. U namoz payti Saidali bazzoz bilan bir qatorda, uning o'ng tomonida, sakkiz-o'n kishidan keyin o'tirgan edi, namoz adog'ida chap tomoniga «Assalomu alaykum va rahmatullohi va barakatuh» deb salom berganida bazzozga ko'zi tushdi.

Chapani masjiddan chiqmay turdi, bazzozning harakatlari kuzatdi. Bazzoz tashqariga chiqib, Zamonalining

qulog'iga shivirlaganini uzoqdan ko'rdi. Chunki chapani Zamonalini qozining mulozimi ekanligini bilardi. Shuning uchun bu yerda bir gap borligini darrov sezdi va ehtiyotini qilib, masjidning orqa eshigidan chiqib, juftakni rostladi.

Masjiddan imom bilan qozi yetaklashib chiqishgach, ichkarida deyarli hech kim qolmadi.

— Qani u? — deb so'radi Zamonali yelkasi osha bazzozga qararkan. — Chiqmadi-ku.

Bazzoz sarosimaga tushdi.

— Qochibdi! — dedi u na orqasiga, na o'ngu so'liga qaray olmay. Bu paytda qozi ham ularning oldiga ancha yaqinlashib qolgan edi, bazzozning «qochibdi» degan gapini eshitdi.

— Kim qochibdi? — Qozi bazzozdan emas, Zamonalidan so'radi.

Zamonali sir boy bergisi kelmasdi.

— Hech kim, — dedi u sal egilib. — Hech kim, taqsir!

FITNANING BOSHI

Parpi chapani kunni kech qilib, qozixonaga yaqin joyga keldi-da, ikki ko'zi eshikda, Zamonalining chiqib ketishini kutdi. Zamonali chiqib ketgach, tevarak-atrofga o'g'rincha nazar tashlab, mushukday pisib ichkariga kirdi. Bugungi voqea haqida qoziga gapirib berdi va gapining oxirida:

— Uzatga chekinmoqchiman, — dedi sekingina, — mening izimga tushganga o'xshaydilar. Bugun sezdim.

— Kim? — deb so'radi qozi betoqatlanib, o'tirgan joyida qimirlab qo'yarkan. — Kim sening izingga tushdi?

— Mulozimingiz, qavatida yana bir kishi ham bor. Uning kimligini bilishga harchand harakat qilsam-da, bilolmadim. Bu yerning odamiga o'xshamaydi. Badal kalladan so'rab bilmoqchi edim, nazarimda, kalla ham uning kimligini bilmaydi, shunda sabr qilishga qaror qildim. Lekin ko'p kutishimga to'g'ri kelmadi. Shodmon g'ilay uning kimligini darrov bilib berdi.

— Kim ekan u, kasofat?

— Xo'ja Nasriddin ekan. Bilasiz, u ushlagan joyini uzib olmasa, qo'ymaydi. Men uzlatga chekinmasam, sizga ham

gap tegib qolishi bor, shundan xavotirdaman, taqsir. Hozir Ark ham notinch. O'g'ri-yo'lto'sarlarning qiliqlari amirning qulog'iga borib yetgan chog'imda. Amir darg'azab, deydi. Kecha bozorda «o'g'ri-yo'lto'sarlarni tutib berganga mukofot bor», deb jar soldirdi. Shunga, bu yerlarda yurishim juda xavfli. Agar kerak bo'lib qolsam, sinchiga aytasangiz, meni topib beradi.

Qozi dovdirab qoldi, unga Parpi chapanining ko'p yordami tegib turardi. Agar chapani uzlatga chekinsa, ba'zi bir qing'ir ishlarini kim orqali amalga oshiradi? Hozir chapaniga qol, deb aytolmaydi. Qol, deganida, u qolsa-yu, lo'p etib ertaga qo'lga tushsa, chapani aytganday, o'ziga gap tegishi mumkin.

— Mayli, ma'lum vaqt biror joyda berkinib yur, — dedi qozi. — Shahar tinchib qolsa, yana qaytarsan. Lekin o'lik-tirigingni ma'lum qilib tur, yo'qolib ketma!

Chapani xayrlashib ketarkan, qozining mushtlari qattiq tugildi. Bo'lib o'tgan va bo'lajak voqealarni o'zicha taroziga solib ko'rdi. Ba'zisidan sovidi, ba'zisidan qizidi. «Nima bo'lsa bo'ldi, kim nima desa desin, men mulozim bilan Xo'ja Nasriddinning do'stlashishiga yo'l qo'ymayman, qat'iy qarorim shu!» degan xulosaga keldi qozi va ertaga Zamonalini yaxshilab tuzlashni ko'ngliga tugib, o'rnidan qo'zg'aldi...

Qozi uyida ham kechasi bilan ertaga Zamonalini qanday tuzlashni, gapni avval nimadan boshlashini xo'p o'yladi, bisotidagi barcha sho'r so'zlarni bir joyga to'pladi. Ertalab Zamonali kelguncha ham ancha gaplarni xayolidan o'tkazdi. Xo'ja Nasriddinni o'ylab-ku, fig'oni falakka ko'tarildi. «Bu ko'rnimakning qozilikka da'vosi borga o'xshaydi? Tezroq payini qirqmasam, raiyatni aynitib, o'ziga og'diradi. Men esa chetda qolib ketaveraman. Qozilikdan tushsam, men kimman? Hech kim emasman! Axir, odamlar meni emas, mansabimni hurmat qiladilar-ku. Shunday ekan, bu mansabni o'lsam-da hech kimga bermayman!»

Jahlini zo'rg'a jilovlab o'tirgan qozi Zamonalining salomiga alik oldi-da, birdan jahlining jilovini qo'yib yubordi:

— Sen Xo'ja Nasriddinni avvaldan bilgansan! — dedi qaltiroq ovoz bilan shang'illab. — Lekin yashirgansan! U Tanaboy bilan janjallashib bu yerga kelgan kundan boshlab

sening oyoq olishing boshqacha bo'lib qoldi. Nima desam, teskarisini qilasan. Go'yo o'zingcha, meni hech nimadan xabari yo'q, hech narsani bilmaydi, desang kerak-da? Men hammasini bilib yuribman! Yerning tagida ilon qimirlasa bilaman! Meni ahmoq deb o'ylasang, xato qilasan. Men sen o'ylagan ahmoqlarga dars beraman. Mingta ahmog'ing mening oldimdan o'taversin!

Zamonali xo'jasining hamma gaplarini eshitsa ham hech narsani anglamadi.

– Taqsir, nimalar deyapsiz? – jur'atsizgina so'radi qozidan.

– Xo'ja Nasriddinni so'rayapman, – dedi qozi pishqirib. – U bilan oldindan tanishliging bor ekan, deyapman!

Qozi tanomila talvasaga tushib qolgan, nimalar deya-yotganini bilmasdi. Oxirgi kunlarda qo'rqoq bo'lib qolgan. Bir kuni to'satdan chaqmoq chaqadi-da, bir tilim uchquni uni tilka-pora qilib, majaqlab tashlaydiganday. Har zamon-har zamonda ko'ziga ana shu chaqmoqning yalt etgan uchquni ko'rinadi. U hozir «hammasini bilib yuribman», desa-da, aslida hech narsadan xabari yo'q edi.

– Taqsir, men uni avval bilmasdim, tanimasdim ham, – dedi Zamonali o'zini bosib olib, – bilganimda sizga ayt-masdim? O'zingiz «ishga aloqasiz narsalar bilan boshimni qotirma!» degansiz. Men shunga amal qilib yuraman. Siz «meni ahmoq deb o'ylaysan», deb menga tuhmat qilyapsiz. Qachon sizni ahmoq deb o'ylabman?..

Qozi nafaqat Zamonalidan, balki o'ziga yaqin kishilardan ham gumonsirardi. Uningcha, hamma yolg'onchi, uni hamma aldaydi.

– Mahmadanalik qilma! Agar o'sha bilan osh-qatiqlik joying bo'lsa, aytib qo'yay: men bilan o'ynashmasin! Xurmacha qiliqlari mana bu yerimga keldi! – Qozi tomog'ini qo'li bilan «kesdi». – Kuchukka o'xshab mani ishimga tumshug'ini tiqib, qonimga tashna qilmasin! Bir qopaman, og'rig'iga chidayolmay angillab yuradi.

«O'zingiz-ku», deb gap boshlagan Zamonalini jerkib tashladi qozi:

– Nima man?

– O'zingiz u bilan apoq-chapoqsiz, menga esa «uni yoqtirmayman» deysiz? Qaysi gapingizga ishonay? Agar

bilsangiz, sizning hurmatingiz uchun Xo'ja bilan gaplashaman. Bo'lmasa, menga nima? O'shasiz kunim o'tmaydimi? — Zamonali bularni azbaroyi malomatdan qutilish uchun aytayotgan edi.

— Men ham o'lgan kunimdan u bilan gaplashaman, — dedi qozi ham, — ichimda bo'g'ib o'ldirgim keladi. Shunaqayam sovuq odam bo'ladimi? Andishani tupurib tashlab, qalampir chaynab yuradi bu! Hammaning ishiga burnini suqadi. Bunaqalar bor bo'lsang — ko'rolmaydi, yo'q bo'lsang — berolmaydi. Nimaga shunaqalarni yer tezroq yutib yubormaydi, a? Ming yil yashasa ham o'lmaydi.

Qozining gaplaridan kuygan lattaning hidi kelardi. U qanchalik salobat bilan gapirmasin, baribir munofiqligi bilinib turardi. Qozi aslida Xo'ja Nasriddindan emas, uning adolatpeshaligidan qo'rqadi. Qozi asl qiyofasi ochilishidan xavotirda. Xalq nomidan gapirib, xalqqa ziyon yetkazadigan, uni ezib, shundan zavq oladigan kimsalar uzoq yashamaydilar, tez qariydilar. Birovlarga yaxshilik qilib, qilgan yaxshiliklaridan zavq ola bilganlar esa hech qarimaydilar, umrlari uzoq bo'lib, doimo el ardog'ida bo'ladilar. Xo'ja Nasriddinning uzoq umr ko'rishining boisi shunda. U yaxshilikdan zavq oladi va xalq mehriga erishadi. Buni ahmoqlarning mingtasiga dars beradigan Namozxonto'ra qozi qayerdan bilsin? Ming chiranmasin, qozi Xo'jaga ziyon yetkazolmaydi. Chunki Xo'ja Nasriddinni xalq tuqqan, xalqning bolasini esa hech kim o'ldira olmaydi!

— Bilasanmi, Xo'jani nima qilish kerak? — Qozi shaxt bilan boshlagan gapini oxiriga yetkazolmadi, ko'nglidan bir nima o'tdimi, birdan to'xtab qoldi va: — Mayli, bu gapning senga aloqasi yo'q, ishingga bor! — dedi. Uning gapini oxirigacha aytmaganining sababi bor edi: Zamonalidan xavfsiradi, Xo'ja Nasriddinga borib aytadi, deb qo'rqdi. Lekin Zamonali gap ohangidan uning maqsadini ilg'ab olgandi.

Qozi Zamonalini chiqarib yuborib, o'zi unga aytmoqchi bo'lgan, lekin aytishga jur'at etolmagan fikri haqida bosh qotira boshladi: «Xo'ja Nasriddinni qanday bo'lmasin, bu shahardan badarg'a qilish kerak! Qanday qilib? Buning yo'li bormi? Xo'jadan kuyganlardan foydalansinmi? Xo'sh, ular kimlar? Bittasi Tanaboymi? Yo'q, Tanaboy yuragini oldirib

qo'ygan, undan tayinli ish chiqishi qiyin. U tuturiqsiz. Yaqinda uning nima deganini eshitdim: «Xo'ja Nasriddinni yengish uchun unga do'st bo'lish kerak!» deпти. Demak, u bir hamlaga taslim bo'lgan. Sherbek sinchi bilan Turdi maxsum – o'zimniki: gapimni ikki qilishmaydi, lekin ikki-uch kishi bilan ish bitmaydi-da. Jumash baqqol yon bosarmikan? Yo'q, o'sha kuni uni qo'llay olmadim. To'g'ri, u ham Xo'ja Nasriddindan aziyat chekkan, alami bor, ammo meni qo'llashiga shubham bor. Qo'shilishga qo'shilar-u, yarim yo'lda yuzini ters bursachi? To'xta, to'xta! – qozining esiga bir gap tushdimi, yuziga qon tepdi. – Bir borganimda qozikalon: «Xo'ja Nasriddin Buxoroga qaytdi-yu, ishimiz orqaga ketdi!» degandilar. Ko'makni ana o'sha kishidan so'rash kerak!»

O'ziga hamfikir topilganidan xursand bo'lgan qozi jussasiga yarashmagan chaqqonlik bilan o'rnidan dik etib turdi-da, salla-choponini almashtirib Zamonalining oldiga o'tdi. Zamonali xo'jasining qayergadir otlanganini bilib, uni otixonagacha kuzatib bordi.

– Sen shu yerda bo'lib tur! – Zar shokilali baxmal yopinchikli otiga minib: – So'rab kelganlarga, hozir keladilar deb ayt! – dedi, lekin qayerga ketayotganligini mulozimdan sir tutdi.

Qozi bozorga tushib, avval oshning xomini olib, bir tuguncha, keyin ikki tangaga o'nta bozori kulcha, bittangaga bir mlsqol pashmak, yana bittangaga kunjutli holva va ikki qadoq parvarda sotib olib, uni ham alohida tuguncha qildi. Qilgan bozorligidan ko'ngli to'ldimi, Gavkushon dahasidagi qozixona tomon ot boshini burdi. Yo'lda keta turib qozikalonga aytadigan gaplarini yana bir bor xayol chig'irig'idan o'tkazib. ko'nglini xotirjam etdi. «Qozikalon xursand bo'ladilar, – dedi o'zicha jilmayib. – To'n kiydirib yuborsalar, ajab emas!»

Namozxonto'ra sovg'otilarini mulozim orqali peshkash qilib, uning orqasidan paydar-pay o'zi kirdi. Ichkarida kishi bor ekan. Qozikalonga turib-o'tirish malol keldimi yoki mansab yuzasidan o'zini katta tutdimi yoki yonidagi kishiga o'zini ko'rsatib qo'yish uchunmi, Namozxonto'ra bilan o'tirgan joyida ko'rishdi.

– Ha, nega kelding? – deb so'radi qozikalon dimog' bilan. – Kelishingni bilardim!

– Qayerdan bildingiz? – dedi Namozxonto'ra ishonqiramay. – Tushingizga kirdimmi?

– Sening ishing bo'lsin. Tushimga kirsang-kirmasang, bilamanda. Undan ko'ra narigi xonaga kirib, damingni olatur, men hozir bo'laman. Qorning och bo'lsa, dasturxon bor, ochib bemalol eyaver, bilishimcha, qorning ochsa sabrni ham yeb tashlar ekansan.

– Unchalik emas.

– Senlarni bilaman-ku, hammangni tuprog'ing bir yerdan olingan, yeyishdan boshqa ishni bilmaysanlar! – Qozikalon Namozxonto'raning begona kishining oldida noqulay ahvolda qolganligini ko'rib: – Hazil, yana ko'nglingga olma, senga hazil qilmasam, kimga qilaman? – dedi. – Bor, men hozir...

Namozxonto'ra dam olish xonasiga o'tib ketdi. Xonaning did bilan bezatilganiga havasi keldi. Eroniy gilamlarga botib ketasan, shoyi ko'rpachalarga sirg'alsan. Xontaxta ustida o'rog'liq qalami tikdan tikilgan dasturxon va uning yonida o'zi olib kelgan tugunlar turibdi. Xona o'rtasida biroz qaqqayib turib qoldi. Orqasidan kirgan muiozim uni o'tirishga taklif qilarkan, «aybga buyurmaysiz», deb xontaxta ustidagi bozorliklarni bir chekkaga olib, dasturxonni ochdi.

– Bezarat, Sadirjon, turabersin edi, – dedi Namozxonto'ra olib kelgan narsalarimni qozikalon ko'rsin, degan ma'noda. – Sizni ham tashvishga qo'ydikmi, a?

– Xijolat bo'lmang, qozi pochcha, bizniki shu. Bemalol, yozilibroq o'tiring, taqsir hozir chiqib qoladilar.

– Ana u odam kim? – Qozikalonning oldidagi kishini nazarda tutib so'radi mulozimdan. – Tanimadim.

– Vobkanddan kelgan, men ham tanimadim, – dedi Sadir sir boy bermay. – Vaqf masalasida kelganga o'xshaydi...

Qozikalon ko'p kuttirmadi. Mulozim bilan hangomalari tugamasdan xonaga kirib kelgan qozikalon yana bir bor so'rashib, to'g'ri to'rga o'tdi.

– Qani, omin, – deb qo'l ko'targan qozikalonning gapini Namozxonto'ra davom ettirdi: – Taqsirimning martabalari bundan-da baland, molu davlatlari ziyoda bo'lsin! – deb yuziga qo'lini siypadi va: – Ziyoratlariga keldik, – dedi.

– Faqat ziyoratgami? – xoxolab kulib yubordi qozikalon. U pishqirib, entikib-entikib kuldi va birdan lab-lunjini

yig'ishtirib oldi. — Sen shunchaki keladigan odamga o'xshamaysan, ichingda bir darding bor. Qara, ko'zlaringni o'zi aytib turibdi. Ayt, nima darding bor?

Qozikalonning bunchalar o'ziga yaqin olib muomala qilayotgani Namozxonto'rani to'qlinlantirib yubordi, qadrini yanada oshirish uchun yig'loqi ovozd:

— Qoziligi qurib ketsin, — deb yubordi.

— Yana nima jin urdi sani? — deb so'radi qozikalon. — Kelgan zahoting sezuvidim-a, buni bir dardi bor deb. Qani, alay-balay qilmasdan hammasini bir boshdan gapir-chi. Rishvat bilan qo'lga tushdingmi? Yoki seni birov xafa qilgandir? Ehtimol, yolg'on gapirib, birovga qo'pollik qilgandirsan? Kimning jig'iga tegding?

— Qozilikni tashlayman, to'yib ketdim, taqsir!

— Mansabdan kim to'ygan, sen to'yarding?

— Yo'q, men to'ydim, taqsir!

— Ana bu devonaga qaranglar! Qanchadan-qancha sovg'alardan, obro'-e'tibordan o'zingni benasib etib-a? — aftini bujmaytirdi qozikalon. — Rost gapiryapsanmi?

Namozxonto'ra «rost» deyishdan qo'rqdi. Chunki bu noz-firoqlarning bari gapning daromadi edi, xolos.

— Shu Xo'ja Nasriddin odamning joniga tegyapti-da! — dedi muddaoga o'tib. — Shuni deb qozilikdan sovub boryapman.

— Xo'ja Nasriddin? — qozikalonning ko'zlari ola-kula bo'lib ketdi. — Yana nima hunar ko'rsatdi u nobakor?

— Hamma ishlarimga burnini suqayapti-da. — Qozi birpas o'tkazib: — Shuni bir yoqlik qilmasak, sizniyam, meniyan obro'yimizni bir pul qiladimi deb qo'rqaman-da. Go'yo biz qozilar raiyatning sho'rini quritayotgan ekanmiz!

— Shunaqa debdimi?.. Voy, muttaham-ey! — Qozikalon goh gardanini, goh burnini, goh soqolini qashib sarosimalandi. — Voy, padarla'nati! Hech tinchimasakanda bu. Nima qilsak, bundan qutulamiz-a? Sen nima deysan?

— Siz nima desangiz — shu, — qozi itoatkorona bosh egdi. — Sizga maslahatga keldim.

— Hmm, — dedi qozikalon sigirning nolishiday ovoz chiqarib, — bu haqda jiddiy o'ylash kerak ekan, Namozboy. Bul masalani mashvaratsiz hal qilib bo'lmaydi. Birovning

qulog'iga borib yetsa, sho'rimiz quriydi. Keyingi panjshanbada bizning uyda gashtak. Yoru do'stlar keladi. Sen ham kel, o'sha yerda muammoni hal etamiz.

– Albatta boraman! Taqsimning ma'rakalarida xizmat qilmasak uyot chiqar!

Qozikalon birdan boshqa qiyofaga kirdi. Uning basharasida bundan bir soniya oldingi tashvishdan asar ham yo'q edi.

– Gashtak yaxshi narsa-da, do'stlar davrasida chaq-chaqlashsang, ichingdagi g'uborlaring tutdek to'kilib, yayrayсан, – dedi orziqib. – Do'stlar ham qiziq: biz sanduq kutgan edik, ular gilam olib kelishadigan bo'lishibdi. Qozilarning ro'zg'origa gilamdan ko'ra sanduq ko'proq ish berishini nahotki bilishmasa? Nima deysiz endi, «gilamingni qo'y, sanduq olib kel», deb bo'lmasa.

Qozi gapning ma'nisini darrov tushundi:

– Bor-yo'g'i bitta sanduq ekan-ku, taqsimdan sanduq aylansin! O'sha sanduqni o'zim olib boraman-da.

– E, qo'y, uyot chiqar, – qozikalon qo'qon manziratga o'xshagan gap qildi, – sanduq nima degan gap, o'zimiz sotib olurmiz. Bekor shu gapni aytdim-da senga. O'zimni ham, seni ham xijolatga qo'ydim.

– Xijolatlik joyi yo'q, tamom! Bitta sanduq bizdan!

– Sen ham qo'ymaysan-da, Namozboy. Mayli, o'zingga qara. Lokigin bag'dodiy tutdan yasalgan sanduq ming yilga yaraydi, deyдилar. Sen shu gapni eshitganmisan?

– Xuddi shunaqasini toptiraman-da, taqsir!.. Demak, keyingi panjshanbada?

– Shundoq, shundoq! Kel, o'shanda hammasini kelishib olamiz...

Qozi bilan qozikalon yana anchagina gaplashib o'tirishdi: ochiqchasiga suhbatlashishdi, muammolarini bir-birlariga aytishdi, hech gapni yashirishmadi. Lekin ikkisi ham qarshisida o'tirgan odamning aft-angori ostida tamoman boshqa odam borligini bilishmasdi. Ular quyosh tikkaga kelganda ajrashishdi. Buni qarangki, Namozxonto'ra qozikalonning oldidan tamoman boshqacha kayfiyatda chiqdi. Ertalabdagi xafaqonligidan asar ham qolmagan, nigohlari xotirjam, ko'zlaridagi g'azab o'mini muloyimlik egallagan. U hamma

bilan birdek muomala qilishga harakat qilardi. Xo'ja Nasriddinning bu shahardan eshakka teskari o'tirib, chiqib ketishini ko'z oldiga keltirib, quvonchdan hapriqib ketardi.

U qozixonaga yetib kelguncha bir qop semirdi. Kela solib, Sherbek sinchiga odam yubordi. Borgan odam quruq qaytdi. Uyidagilari sinchi ertalab Qorako'lga ketgani, haligacha qaytmaganligini aytishdi. Shunga yarasha, Turdi maxsumning o'z oyog'i bilan kirib kelishi qozini suyuntirdi.

— Ishonchim komilki, bundan buyon ishimizga Xo'ja Nasriddin xalaqit bermaydi, — dedi qozi kaftlarini bir-biriga ishqalab. — Tez kunda uni Buxorodan uloqtirib tashlaymiz yoki asfalasofilinga jo'natamiz.

— E, jo'ra, o'ylab gapiryapsizmi? — dedi Turdi maxsum eshik tomon qarab olarkan. — Xo'jani Buxorodan haydab bo'larkanmi? Haydash u yoqda tursin, bu haqda o'ylashning o'zi qo'rqinchli-ku! Kimning qo'lidan kelarkan bu ish?

— Men hozir qozikalon bilan gaplashib kelyapman, — dedi qozi past ovozda. — Ikkalamizning fikrimiz bir joydan chiqdi. Men o'zim fотиha beraman, deyaptilar. Bizlar tayyor turishimiz kerak ekan.

— Qozikalon o'rtada turgan ekan, bu gapga ishonsa bo'ladi. Lekin yana bilmadim-da. Xo'sh, biz nima qilishimiz kerak ekan?

— Siz Parpini toping, shoturlari bilan shay tursin! Baribir ishni bajaradigan o'sha. Vaqti-soatini keyin ma'lum qilamiz. Keyingi panjshanbada qozikalonnikida majlis. O'sha yerda vaqti aniq bo'ladi.

— Siz gapiryapsiz-u, meni o'ylov bosayapti, — dedi maxsum xo'rsinib.

— Nega sizni o'ylov bosayapti? Nima, menga qarshimisiz? «Taloq mojarosi»da sizni kalaka qilgani esingizdan chiqdimi?

— Yo'q, jo'ra, meni boshqa o'ylov bosayapti. Parpini qayerdan topamiz? Uning qayerdaligini hech kim bilmaydi.

— Siz Sherbekni toping! Nima qilib bo'lsayam bugun toping! — dedi qozi. — U chapanining qayerdaligini biladi. Lekin bu gaplar zinhor-bazinhor begonaning qulog'iga chalinmasin. O'raga sichqon tushdi — guldur-gup!

— Yaxshi, — dedi maxsum gapga ko'nib, — men Parpini topdim ham deylik. Ammo men bu haqda u bilan gaplasha

olmayman-ku! Keyin u bilan gaplashdim ham deylik. U ko'narmikan? Unga maqsadimizni qanday tushuntiraman?

– Siz unga hech narsani tushuntirmaysiz. Faqat uni menga topib bersangizlar bo'ldi. Uni ko'ndirish-ko'ndirmaslik, bu – mening ishim.

– Bunga Parpini qo'shgandan keyin, yovuzlik ro'y bermaydimi?

– Shunday qilmasak – bo'lmaydi. Ko'ngilchanlik bilan maqsadga yetib bo'lmaydi. Raqib juda makkor, maqsadga yetmak uchun hech narsadan qaytmaslik kerak. Istak bo'lsa, hamma ishni amalga oshirish mumkin. Buning uchun chapaniga ozgina aqcha berilsa bas, u Xo'jani gum qilish yo'lini o'zi topadi. Chapaniga bu ish cho't ekanmi?

– Siz, jo'ra, juda yovuzsiz, – dedi maxsum bosh tebratib. – Maqsadingizga yetish uchun hech narsadan qaytmaysiz.

Qozi miyig'ida istehzoli kuldi.

– Men ko'ngilchanlik qilsam, ustimdan kuladilar. Bo'rining yesa-yemasa – og'zi qon. Tulki ayyor bo'lmasa, kulgiga qoladi. Endi gapni ko'paytirmay, aytganimni bajoring. Pichog'im moy ustida bo'lsin, desangiz, mendan ajralmaysiz, aytganimni qilasiz. Hozir sekin chiqib keting, mulozimim hech narsani sezmasin.

Turli xatti-harakatlar bilan roziligini bildirgan maxsum turishga chog'landi. Uning bilagidan tutib, eshikkacha kuzatib chiqarkan, qozi Zamonalini chalg'itish uchun maxsumga tamoman boshqa narsalar haqida gapira ketdi:

– Demak, gap shu, yakshanbada bozorni kattaroq qilasiz, u yerga boradiganlar anoyi kishilar emas, buni o'zingiz ham yaxshi bilasiz.

– Tushundim, – dedi maxsum qozining gapiga monand qilib, – aytganingizdan ham ziyoda qilurman. Tandir kabob ham qildiraymi?..

– Buyog'i endi o'zingizning himmatingizga bog'liq...

Maxsumni jo'natib, qaytishida, chin emas, hazillashib Zamonalidan:

– Sanduqsoz tanishlaring yo'qmi? – deb so'radi. Zamonalini ichkaridagi gaplardan xabardor, eshikka quloq tutib, hamma gapni eshitgan. Hozir o'ta band ko'rsatish uchun o'zini anqovlikka soldi.

– A? – dedi qozining gapini eshitmaganga olib. Qozi savolini qaytardi. Zamonali biroz xayolga berilib, Xo'ja Nasriddinning «jiyanim sandiqsoz usta», deganini eslab:

– Bor, – deb javob berdi.

– Bo'lsa, bitta sanduq darakla!.. Bag'dodiy tutdan yasalgan bo'lsin, qozikalonga tuhfa qilurmiz. Kelasi panjshanbada ma'rakalari bor.

– Bir sandiqsoz tanishim bor edi, – dedi Zamonali kallasiga kelgan fikrdan xursand bo'lib, – U mendan qarzdor. Qarzini aqcha bilan qaytarishiga ko'zim yetmaydi. Ikki yildan beri meni aldab keladi. Agar ra'yimni qaytarmasangiz, o'sha qarz evaziga sizga sandiq undirib bersam, nima deysiz?

Qozining tekinga suyagi yo'q edi. Shu daqiqada ko'z o'ngida sandiq namoyon bo'ldi-da, ich-ichidan quvonib ketdi.

– Juda soz! – dedi hazilning chinga aylanganidan mamnun bo'lib. – Shunday qilsang, kaminaga himmat ko'rsatgan bo'larding... Chiqimi kamroq bo'larkan-da... Yaxshi, yaxshi...

CHIQIMI KAM MOL

Zamonali qoziga «sandiqsoz do'stim bor», deganida bir tadbirmi nazarda tutgan edi. Lekin o'ylagani amalga oshadimi-yo'qmi, buni o'zi ham bilmasdi. O'shanda panjshanbagacha hali ancha vaqt bor edi. Ana shu vaqtni zoye ketkazmay tadbirning xomaki rejasini kallasida pishitib yurdi. Reja aniq va puxta bo'lishi kerak. Buning uchun Xo'ja Nasriddinning jiyani usta Mansur bilan uchrashishi, maslahatlashishi, mabodo u ko'nsa, ehtiyot choralari kelishib olishi lozim. Chunki reja juda qaltis, lekin tavakkal qilmasa ham bo'lmaydi.

Ertaga panjshanba degan kuni Zamonali usta Mansumi so'roqlab Sandiqsozon mahallasiga bordi, unga o'zini tanishtirib, bor gapni, o'ylab qo'ygan rejasini aytdi, uning roziligini oldi-da, darrov iziga qaytdi.

Ayni namozshomda hujrasida yonboshlab, yana bir nimalarni xomcho't qilib oldi. Voqeaning keyingi rivoji qanday tus olishi noma'lum edi. Ehtimol bu haqda Safar shohichi bilan kelishib qo'yish kerakdir. Yo shohichi

bilmagani ma'qulmi? Aytsa, Safar shohichi og'zi bo'shlik qilib Xo'ja Nasriddinga aytib qo'ysa-chi? Voqealar boshqacha tus olib, rejalari barbod bo'lsa-chi? Yo'q, Safar shohichi yosh bola emas, tushunadi, hali jo'yali maslahat ham berar. Ko'pni ko'rgan odam, issiq-sovuqni tatigan. Unga albatta aytish kerak.

Zamonali xayollarini jilovlab, o'rnidan turdi, kiyinib yo'lga tushdi. Ko'chalar tinch, kun bo'yi bozorchiyu yo'lovchilarning baqir-chaqiridan charchagan Buxoro ko'chalari tungi uyquga tayyorgarlik ko'rayapti. Hali-zamon xufton boshlanadi. Bitta-yarimta xufton namozini o'qish uchun masjidga shoshayotganlarni demasa, shahar osoyishta, shovqin-suron tingan. U ko'chadan-ko'chaga o'tib, Safar shohichining choyxonasiga yetib keldi. Kela solib shohichining bilagidan tutgancha chetga tortdi va qariyb bir haftadan beri ich-etini kemirib yurgan gapini aytganida, shohichining chakka tomirlari bo'rtib, qo'llari musht bo'lib tugildi.

— Siz bu gapni Xo'ja Nasriddinga aytmang, — deb tayinladi Zamonali gapining oxirida. — O'zingiz biling, bo'ldi. Men sizga bir nima demagunimcha, boshqa birovga ham og'zingizni ochmang, jimgina yuring...

Safar shohichi o'zini qo'yarga joy topolmay, parishonxayol bo'lib qoldi. Har zamon-har zamonda o'zidan-o'zi «Muttahamlar!» deb qo'yardi. U ertasi kuniyam bu gapini tez-tez qaytarib yurdi.

— Ha, Safar aka, tinchlikmi? Nuqul o'zingiz bilan o'zingiz gaplashib yuribsiz? — deb so'radi anchadan beri uning harakatlarini kuzatib o'tirgan, kunda shunda Yormat do'lob.

— O'zim shunday, — deb qo'yaqoldi shohichi lohaslikka solib, — lohasdayman, qarilik, ilik quriyapti.

— Bitta joningiz bor, aka, shuniyam huzurini bilmaysiz-da, — kulgiga oldi Yormat do'lob, — mana shu katlarning biriga joy qilib, bir-ikkita bedanani bu yerginaga sayratib, dastyorlarga uni qil-buni qil, deb dunyoning gashtini surib yotmaysizmi? Nima zaril besh kunlik dunyoda jonni jabborga berish? Kim bu dunyoning ishini bitirgan, siz bitirasiz? Agar birov menga «umringni yarmi o'tdi, yoshing bir joyga bordi, endi buyog'iga nima qilmoqchisan?» deb so'rasa, choyxonada

yonboshlab, ertadan-kechgacha ikkita jo'ra yonimda, gurning bilan dunyoni chappa-rosta qilardim, derdim. Siz bo'lsangiz, e, qo'ying-e!

Safar shohichi zo'rma-zo'raki kuldi, do'ppisini qoshiga surib, bo'ynini qashidi.

— Yormatvoy, siz bolalardan qutilgansiz, tashvishingiz yo'q, endi ketmon chopishga yaramaysiz. Nima qilasiz? Chilimni xo'rillatib yuraberasiz-da. Birov sizni choyxonadan haydarmidi?

Yormat do'lob zimdan uning yuziga qaradi, nazarida shohichi yanada g'amgin, ichi kuyib, tanasidan tutun chiqib ketayotgandek.

— Ichingizda bir dardingiz bor, aytmayopsiz, Safar aka. Sizga bir gap bo'lgan, bizaga aytolmayopsiz. Nima gap o'zi? Ayting, yengil tortasiz. — Shohichi indamagach: — Bildim, sizga bitta kampir kerak, topdimmi? — dedi.

— Topdingiz, topdingiz, — gapni kalta qildi Safar shohichi. — Topilsa, yaxshi bo'lardi, — deb qo'shib qo'ydi.

— Siz xo'p deng, ana, bizlar topaylik, — dedi Yormat do'lob Safar shohichining pichingini chin bilib, yonidagi sherigiga im qoqdi. — Topaveraylikmi?

— Topinglar desam, topasizlar-u, lekin u bilan bitta katga sig'ishmay, janjallashib yurarkanmizda keyin, — dedi shohichi.

— Nimaga sig'ishmasakansizlar? Sizga semizidan emas, o'zingizga o'xshagan, o'zingizbop ozg'inidan topamizda.

— Gap ozg'in-semizida emas, — shohichi miyig'ida kuldi.

— Nimasida bo'lmasa?

— Ikkalamiz bitta katga chiqqanimizdan keyin, yarim kechada u avvalgi erini, men o'lgan xotinimni eslaymiz. Qarabsizki to'rt kishi bo'lamiz. O'rta ikki kishi suqulgandan so'ng, o'z-o'zidan biz ikkimiz katdan yiqilib tushamiz.

— Olib qoching-a! — dedi Yormat do'lob. Sherigi bo'lsa:

— Safar aka bu qochirimi bilan nima demoqchiligini bildingizmi? Yoshrog'idan, erga chiqmaganidan toping-deyopti...

Safar shohichi bir gapirib, bir kulyapti-yu, aslida ichini it tirnayapti. Xayolida Zamonali, biror yangilik yetib kelarmikan, deb ikki ko'zi ko'chada. Sabr-toqati ham tugab boryapti, o'zi biror chora izlash uchun yeng shimarmoqchi, ammo

Zamonalining «men sizga bir nima demagunimcha, jim yuring», degan gapi yo'lini to'sib turibdi. Aksiga olib, Xo'ja Nasriddin «peshingacha qaytaman», deb ertalabdan qayergadir ketgan, boradigan manzilini ham aytmagan. To hanuz daragi yo'q...

Qozi anchadan beri o'qlangan multiqdek shay turgan edi, Zamonalini ko'rishi bilan «otilib» ketdi:

– Qayerga badar ketding buncha? Borar joyingni aytib ketmaysanmi? Odamni xit qilib yubording, san bachchayam!

– Qayerga ham borardim? Sandiqsozon dahasiga bordim-da, – dedi Zamonali, – sizning ishingiz bilan.

Qozi jahldan tushsa-da, turqi o'zgarmadi.

– Kun peshin bo'lay deyapti, sen yuribsan! Bugun panjshanba, qozikalonning ma'rakasi yodingdan ko'tarilmaganmi, ishqilib? Sanduq topdingmi?

– Topdim, taqsir.

– Men aytganimday, bag'dodiy tutdan yasalganidanmi? Boshqachasi bo'lsa, yana sharmanda bo'lmaylik. «Ol buningni» deb sanduqni boshimizga otib yubormasinlar. Qozikalonning jahllari tez. U kishi hadya qilingan otning ham tishini ko'rib oladilar!

– O'shanaqasidan topdim, lekin ustaning o'zini uchra-tolmadim. – Zamonali atayin gapni mujmal qildi. – Zavjasiga «ering uyda bo'lib tursin, peshindan keyin kelaman», deb gattiq tayinladim!

– Sanduqni o'z ko'zing bilan ko'rdingmi?

– Ko'rdim, menga ma'qul tushdi, sizning didingizga o'tiradimi-yo'qmi, o'zingiz borib ko'rasiz. – Zamonalining bunday deyishidan maqsad – qozini usta Mansurning uyiga olib borish va unda umuman shubha qoldirmaslik edi. – Shunga men bilan birga ustanikiga borarsiz? O'zim dov-dastgoh bilan sandiqni olib kelsam-da, u sizga yoqmasa, keyin nima qilaman?

– Ishni pishitib kelgan bo'lsang bo'ldi, birga boramiz! – dedi qozi tarang qilmay. Tekin molga tarang qilishga balo bormi? Kerak bo'lsa, tekininga Makkatilloga borishga ham tayyor.

Qozining ko'ngani yaxshi bo'ldi. Chunki sandiqni o'zi ko'rib olsa, o'sha yerdan to'g'ri qozikalonnikiga o'zi olib borsa yaxshi-da. Nomadikorga bir gap chiqsa, qozining o'zi

aybdor, javobini ham o'zi beradi. Zamonali rejani pishiq qildi. Ishning foyda-ziyonini hisobladi. Ezgu niyat va yaxshilik uchun boshlangan ishda uddaburon odam har bir narsaning ikir-chikirigacha hisobga oladi-da. Iloji boricha ishni dadil olg'a surishga tirishadi. Zamonali ham xuddi shunday yo'lni tanladi, qozida hech qanday shubha qoldirmaslik, uni daryo bo'yiga olib borib sug'ormay qaytarmoqchi.

Ot-arava yollab, oldinda Zamonali, yonboshida qozi Sandiqsozon mahallasiga tomon yo'lga tushdilar. Bu yo'l taassurotlari haqida mijg'ovlanib o'tirishni o'zimizga ep ko'rmadik va usta Mansurning eshigini taqillatib qo'yaqoldik.

Usta Mansurning tashqi eshikchasi taqillaganda, ichkaridan ayol kishining «huv, hozir» degan ovozi eshitilgach, Zamonali otining jilovini aravaning shotisiga ilib, eshikchaga yaqinlashdi.

— Yanga, bu men, Zamonaliman, Mansur akani buyoqqa chaqiring! — dedi eshikcha tirqishidan mo'ralab.

— To'ram uyda yo'q edilar-a, — dedi ayol eshikni ochmay.

— Bu men — Zamonaliman, ertalab kelib, sandiq masalasida sizga tayinlab ketgandim. Eringizga aytganmidingiz?

— Voy, o'lay, sizmisiz? To'ramga aytishni faromush qilibman. Aytaman deb turgandim, birpas bo'ldi. Chuqur-ko'priikka xatmi Qur'onga deb, chiqib ketib edilar. Kelishingizni bilganimda bog'lab qo'yardim. Axir, o'zingiz ham tez kelaman demadingiz-da.

— Nimaga, kelaman deb ketdim-ku! Yana qochdimi? — dedi Zamonali qoziga bir qarab olib. — Bu mening nechanchi bor kelishim, yanga?

— Sanaganim yo'q, ukajon.

— Sanog'i ham yo'q-da. Keragida qarz berib, orqasidan yugurib yurasan kishi. Qo'ling bilan berib, oyoq bilan olasan. deganlari shu bo'lsa kerak-da. — Zamonali mug'ombirlikka o'tdi. — Hozirgina u bilan ketma-ket keldik-ku! Erim uyda yo'q, deb aytishga uyolmaysizmi, yanga? Chaqiring. buyoqqa, ustoni!

— Yo'q odamni yo'q deyman-da, ukajon! — O'rgatib qo'yilgan to'tiqushday sayradi ayol. — U kishi bilan ketma-ket kelgan bo'lsangiz — kelgandirsiz, nima bizning hovlida bitta eshik bormi? Siz bu eshikdan kirganlarini ko'rgandirsiz. U kishi qo'shni tomondagi darchadan chiqib ketdilar.

qo'shni bilan birga ketdilar-da. To'g'risini aytsam, oxirgi kunlarda menga ham tutqich berayotganlari yo'q.

Zamonali rostakamiga zardasini sochdi:

– Qarz berib muttaham bo'ldimmi? – dedi ovozini balandlatib. – Bir yildan beri rangimni somon qildinglar. Tirikchiligimni oyoqqa qo'yib olay, deganlariga, savob ham kerak-ku, deb qarz bergandim. Menga foydasi kerak emas, o'zimmikini qaytarsalaring bo'ldi edi, yanga.

– Beradilar, ukajon, qochib ketayotganlari yo'q-ku, – ayol bu safar mayin ovozda javob berdi. – O'zlari ham har kuni «Zamonalidan uyot bo'ldi-da», deb istihola qiladilar. Shu qarzni uzaman deb, qo'llarida tesha, kallai sahardan to xuftongacha tiq-tiq, yog'och yo'nadilar. Qassob bitta molni so'yib, bir qop aqcha qilsa, bu kishi bitta yog'ochni yo'nib, ikki qop payraha chiqaradilar.

– Har kun uyda bo'lsa, nimaga uni uydan topib bo'lmaydi?

– Nega unaqa deysiz? Qarzingizni yeb ketmaydilar! – Pisanda qildi ayol. – Men sizga bir gapni aytaymi?

– Xo'sh-xo'sh, nima gap ekan u? – dedi Zamonali va qoziga «siz ham eshiting» degandek im qoqdi.

– Nasib etsa, yaqinda qarzingizni bersalar kerak! – Quvonch bilan dedi ayol. – Shashtlari baland.

– Yaqin deganingiz qachon, qiyomatdami? – dedi Zamonali va qoziga qarab jilmaydi. Qozi boshini sarak-sarak qilib qo'ydi.

– Nafasingizni issiq qiling, ukajon! – Ayol yengilgina yo'talib oldi. – Yaqinda deyapman-ku.

– Yaqin deganingiz qachon, hay?

– Kecha aytdilarki, keyingi haftada birovdan qarz ko'tarib bozordan echki sotib olmoqchilar.

Zamonali ayolning gapini oxirigacha eshitishga sabri chidamadi.

– Echki sotib olib, sutidan tushgan foydadan qarzini uzmoqchimi?

Ayolning ovozi battar mayinlashdi. U go'yo mazax qilayotganday edi.

– Buncha besabrsiz, ukajon? Gapimni oxirigacha eshiting-da bundoq!

– Gapiring qani, hay.
– Sut beradigan echki qimmat. Shuning uchun bundayrogʻidan oladilar. Biz echkning junini qirqib olib, keyin ip qilib yigiramiz...

– Ipdan paypoq toʻqiyisiz, shundaymi?

– Sabr, ukajon, sabr! Paypoq toʻqishga manga vaqt qani? Ipni oʻzini bozorga sotsak ham katta gap. Ana shuning foydasidan sizni va echki sotib olishga qarz bergan kishining qarzini uzamiz. Xotiringiz jam boʻlsin, erim haligacha birovning haqini yeb ketganlari yoʻq! Buni oʻzingiz ham yaxshi bilasiz.

Zamonali burun muskullari va yelkasi bilan, qozi esa tomoq qoqib kuldi. Bu ikki kulgiga otning kishnashi, arava gʻildiragining gʻijirlashi-yu, aravakashning «hah-hah-hah-hah» shaklidagi yoyiq kulgisi qoʻshildi.

– Juda yaqin ekan-ku qarzni undirishing, Zamonali. – deb yubordi qozi zoʻrgʻa kulgidan tiyilib.

Qahqahani va qozining gapini ichkaridan eshitib turgan ayol:

– Naqdini olaman deb kulasiz-da, ukajon? – dedi astoydil xafa boʻlib. – Echki junidan ip yigirishning azobini bilmaysiz-da. Kuni boʻyi bir siqim junni urchuqdan oʻtkazish osonmi?

Endi bundan ortigʻiga qozi chiday olmasligi aniq edi. Zamonali biroz jiddiy tortib, oʻtgan gaplarni kulgiga yoʻyib, eshikchani qattiqroq taqillatdi.

– Yangajon, siz ham eringizga oʻxshagan yolgʻonchi ekansiz! Endi gap bunday: siz eshikning u tomonida, men bu tomonida turib, bir ishni bajarolmaymiz chogʻi. Paranjini boshingizga tashlangda, eshikni oching!

– Voy, oʻlay, bu nima deganingiz? Man nomahramga eshik ochib, kaltakning tagiga qolib oʻlaymi? Sizda insof yoʻq ekan. Erkagi yoʻq uyga kiraverasizmi?

– Kiraveraman, men yomon niyatda kelganim yoʻq bu yerga. Undan keyin yonimda guvohim bor. Qani, endi eshikni oching!

– Qanaqa guvoh?.. Erkakmi, ayolmi?

– Xudo xohlasa, erkak. Namozxontoʻra qozini eshitganmisiz?

– Qarz deb erimni bandi qilmoqchimisiz? – dedi ayol shikasta ovozda. Zamonali gap ohangidan ayolning qoʻrqib ketganini payqab, muloyimlik bilan dedi:

– Hech kim eringizni bandi qilmoqchi emas. Bandi qilinsa, men qarzimni kimdan undiraman keyin? Eshikni oching, qoʻrqsangiz qoʻshnilardan bironini chaqiring.

Ayol gap-soʻz koʻpayadi deb, qoʻshnisini chaqirmadi. Tavakkal qilib, eshik tanbasini nari surdi. Qiyshiq eshikcha gʻiyqillab ochildi. Zamonali qoʻl qovushtirib turgan qoziga im qoqdi.

– Qozi pochcha, bahuzur ichkariga kirsinlar, – dedi oʻzi oldinga oʻtib.

Qozi istihola bilan Zamonalidan keyin ostonaga hatlab, yoʻlak devoriga qapishib olgan ayolning salomiga alik oldi-da, supa tomonga oʻtdi.

– Bemavrud qadam ranjida qildik, uzrimizni qabul qilasizda, yanga, – dedi qozi hovli sahnini koʻzdan kechirib chiqarkan. – Dilimizda yamon niyat yoʻq, bari yaxshilik, quvonchlik.

– Bu kishi qozi pochcha boʻladilar, – dedi Zamonali qozini koʻrsatib. – Shahrimizning eng baobroʻ qozisi. Bir qadrdonlariga sandiq kerak ekan, shuning vaji bilan bu yerga olib keldim.

Ayol chimmating bir uchini xiyol koʻtarib, qoziga qaragan edi, qozi shoshib qoldi.

– Shundoq, yanga, shundoq, – dedi qozi.

– Bizani havli bozormi? – dedi ayol oʻzidan katta odam uni «yanga» deganiga gʻashi kelib. – Sanduq kerak boʻlsa, bozorga olib boring, bozor toʻla sanduq!

– Bozorda qozi pochcha izlagan sandiq yoʻq ekan, – dedi Zamonali. – Men «usta Mansurnikiga oʻtaylik, u qoʻli gul sandiqsoz. Yaqinda koʻrishganimizda, yaxshi-yaxshi sandiqlarim bor, degan edi. Yuring, oʻshanikiga», deb taqsimni bu yerga boshlab keldim. Hali ertalab eringizni soʻroqlab kelganimning boisi shu edi. Uyda tayyor sandiqlar bormi?

– Bor, bitta sanduq bor. Sotib oladilarmi? Agar sotib olsalar, aqchasini sizning qarzingizga berardik.

– Ha, – dedi Zamonali qoʻl qovushtirib, – shu sandiqni janoblariga sotasiz. Siz qoʻrqmang, narxini oʻzim kesib

beraman. Usto arzon sotibsan, deb sizni urishmaydilar. Mabodo, xudo ko'rsatmasin, urib-netib yursalar, o'zim kelib, yotug'i bilan tushuntirib, ikkalalaringizni yarashtirib ketaman.

Vaziyat nozik edi. Ayol Zamonalining «xo'b deya-vering» degan ishorasi bilan rozilik bildirdi.

— Sandiq ichkari uyda, olaberinglar, — dedi ayol bir chekkaga o'tib. — Lekin kaliti yo'q-da.

— Kaliti kimda? — ajablanib so'radi Zamonali.

— Akangiz biladilar, — soxta zarda bilan javob berdi ayol.

— Bo'ldi, bo'ldi, yanga, — dedi Zamonali ayolni ko'p gapirtirishni xohlamay. — Unda, qozi pochcha sandiqni hozir olib ketaversinlar. Taraddud qilib o'shancha joydan arava olib kelganlar. Bitta kalit deb yana ovorai-sargardon bo'lmasunlar. Erta-mertan kalitni men o'zim kelib olib ketarman.

Allaqqanday tushunib bo'lmaydigan ichki his-tuyg'uga berilgan ayol kutilmaganda hayajonli tarzda yig'lab yubordi.

— Man bir nima deyopmanmi? Olib ketsalar, olib ketaversinlar! Sandiqni qozi pochchaga baxshida qildik.

Zamonali ayolni yupatmoqchi bo'ldi.

— Yig'lamang, yanga, — dedi xaridor aynishidan xavotirlanib. — Men bo'ladigan gapni gapirdim.

— Men ham to'g'risini gapirdim, — dedi ayol ko'zyoshlarini tiyib. — Ana, kirib ichkaridan sandiqni olib chiqinglar.

Zamonali, unga ergashib aravakash ichkariga kirib, zil-zanbil sandiqni supaga olib chiqdilar, keyin ayol bilan savdolashdilar.

— Yanga, shu bilan usto Mansur qarzlaridan qutuldilar, — dedi Zamonali. — Usto Mansurga o'zim tushuntiraman, siz hech xavotir qilmang.

Bahaybat sandiqni uch kishilashib aravaga ortishdi. Qozi bukchaygan gavdasini tiklab, belini siladi:

— Bag'dodiy tutdan yasalgan sandiq vazmin bo'larkan, — dedi Zamonaliga qarab. — Og'irligiga qara, naq yetti botmon keladi-ya.

— Men sizga yamon molni olib beramanmi, qozi pochcha, — dedi Zamonali qozining mamnunligidan o'zi ham xursand bo'lib. — Qozikalon buni ko'rsalar, siz bilan

mandan ham ko'p quvonadilar. Endi siz otga mining, men ichkari kirib, kalitni olib ketgani qachon kelishimni so'rab chiqay.

Zamonali ichkariga kirganda, ayol oyog'i kuygan tovuqdek hovli sahnida tipirchilab turardi. Zamonalini ko'rib bezovtaligi battar ortdi.

— Qo'rqib ketyapman, Zamonali! — Ayol ro'molining uchini tishladi. — Akangizdan o'zingiz boxabar bo'lasiz endi. Akangizni sizga, sizni xudoga topshirdim.

— Xavotir olmang, men rejani puxta qilganman, — dedi Zamonali va ayolning ko'nglini xotirjam qilib, hovlidan chiqib ketdi.

MAJLIS

Qozikalonning hovlisi, yong'oq daraxtidan o'ymakor qilib yasalgan qo'shtabaqali darvozasidan kirilgandan keyin ikkiga — ichki va tashqi bo'lmalarga bo'linadi. Tashqi hovlining sahni kichkina bog'cha, bog'chaning qibla tarafida qatorasiga ikkita xona bilan g'allaxona; hovlining shimolida g'isht bilan ko'tarilgan, olti ustunli, toqidor ayvonli katta mehmonxona tushgan. Mehmonxonaning ichki devorlari naqshinkor, sharqona shakl berib ishlangan arkali tokchalarda asl chinnilar, kandakorli oftoba va guldonlar terilgan. Shipti vassacho'pli, har bir vassa naqshinkor, oyoq ostida cho'g'dek eroniy gilam, xona girdiga sidir'ga duxoba ko'rpachalar to'shalgan. O'rtada uzun xontaxta sarxil ne'matlarga to'la. Xonaning kunchiqarga qaragan darichasi bor, darichadan kengina bog' ko'zga tashlanib turadi.

Tashqi hovlida bir to'p xizmatkorlar bo'lajak ziyofatni, unda qanday taomlar tortilishini, qaysi hofizu qaysi oshpazlar kelishini berilib muhokama qilishar, kim qaysi xizmatni bajarishi kerakligini o'zaro kelishishar edi. Mehmonlar-chi, eh-he, bugun shaharning oldi kishilari shu yerda bo'lishadi.

— Qushbegi poyon ham kelsalar kerak? — deb so'radi xizmatkorlardan biri sherigidan.

— Be, xo'jamiz qushbegi poyon bilan shovla yemaydilar! — dedi sherigi uning gapini rad etib. — Kelmasa kerak. Uni biror marta bu hovliga kelganini ko'rmaganman.

– Hokim to'ra bu safar chaqirilmagan.
– Unda kim keladi o'zi?
– Qozikalonning ulfatlari keladi. Eshitishimcha, – ovozini pasaytirdi xizmatkor, – majlisda allaqanday sirli gaplar bo'larmish. Shunga faqat qozikalonga yaqin kishilar kelishadi...

Xizmatkorlar bugungi gashtak haqida boru yo'qni qo'shib-chatib bir-birlariga gap uqtirishardi. Lekin har birlarining xayolida bir maqsad: o'z xizmati bilan xo'janing olqishiga sazavor bo'lish.

Mehmonlarning oldi ko'ringach, yugur-yugur boshlanib ketdi. Sohibi xonaning «falonchi, eshikka qara, pismadonchi qo'lga suv quy, sen ichkariga qara, sen oshpazlarning oldiga bor», degan amirona ovozi yangradi...

Mehmonlar bir-biri bilan kirishib ketishdi. Ora-orada mutrib tanburini chertib xirgoyi qilganda esa, hammasi nafasini chiqarmay mutribning nolasiyu tanburning nolasiga sel bo'lar, ba'zisi mavrigixonlikda o'tirganday yelka qoqib, jilva qilardi.

Qo'y go'shti va yog'i chalaroq qovurilib, ichiga nordon olma tashlangan qovurma sho'rva ichilib, kosalar yig'ishtirilgandan keyin qarshisida o'tirgan bozor oqsoqoli Ortiqboy raisdan:

– Buxoro bozorlarida nima gaplar? – deb so'rab qoldi Baxshillo xalfa taram-taram ajinli peshanasini silab. – To'kinchiliqmu?

– To'kinchiliq, Baxshillo aka, – deb gap boshlagan oqsoqol birpas tin olib, so'ng ovozigga norozilikmi yoki shikastalikmi ohangini berib nolidi: – Chetdan keladurg'on mollar kamayib ketdi. Borlari ham ikki xil narxda. Bizning tujjorlar olib kelayotgan mollar qimmat, chetdan kelaturg'on tujjorlariniki arzon.

– Nega bundoqchigin bo'lopti? Xarojoti ko'pmi?

– Buxoroga kelgan karvonlardan biznikilar dog'i boj talab etmaslar, sababi – shaharga mol ko'p kirsun, narxi arzon bo'lsun. Bizim savdogarlar-chi, boruvda ham, qaytuvda ham ko'p-ko'p boj-xiroj to'laydurlar. Keyin ular keltirgan mollarni nima qiladilar? Sarflarini mol ustiga yuklab, qimmat soturlar. Yaqinda picha oshlangan terini gumashta birla Hojitarxong'a jo'natsam, gumashta xafa bo'lib qaytdi. Rusiyo yerlarining

har qadaminda boj so'rarmushlar. Qanchadan-qancha yugur-ganimiz evazig'a foydamiz ziyonimizni qoplamaydur. Bundoq bo'lgach, qaysi savdogar chetdan mol olib kelur yoki olib chiqur? Hech qaysisi chiqmas. Bozorlarda shohi, kimxob, baxmal hozir kasodga uchrab turibdi. Nega? Negaki, bularni chetga sotib bo'lmayopti. Yo'llar xatarnokdur. Bir tomondin xitoy-qipchoqlari, ikkinchi tarafdin turkman-qozoq ko'chmanchilari karvonlarga tinchlik bermaydu. Qaroqchilarning dastidan ne-ne tujjorlarimiz sindi.

— Amirimiz siyosat qilib, yo'lto'sarlarning adabini berub, boj-xiroj balosini daf etsalar bo'lmasmu?

Ortiqboy rais bilan Baxshillo xalfa orasidagi hangoma ushbu savoldan keyin butun davrani o'ziga qamrab oldi.

— Amirimiz bu masalalarda biroz oqsaydurlar, — dedi muloyimlik bilan Xalil munshiy zo'raki jilmayib. — Xabarlaringiz bor, amir muttasil Erong'a tahdid solib turibdurlar. Bu siyosat uchun darkordur. Bir yildan ortdi Marv hokimi Bayram Alixon birlan jiqqamusht edilar, oxiri qo'llari baland kelib, uni daf ettilar, Buxoroyu Samarqandga uch tuman bandini olib kirdilar. Marvi deb nom chiqargan bu bandilar har ikki shahar obodonchilig'i ishlariga safarbar etilg'on. Bu janjollar albatta bozorlarimizdag'i ahvolg'a ziyon ko'rsatmay qo'ymas. Karvonlar to'xtab qolsa, har ikki tomondag'i mollar kasodg'a uchraydi-da.

— Yangitdan qo'lg'a kiritilgan yerlarga amirimiz o'z ukalari Umarbiyni hokim ko'tardilar, — dedi Yengishbek miroxo'r zo'r yangilikning xabarini yetkazayotgandek, hovliqib-hovliqib gapirarkan. — Emdi Erong'a o'tish yo'llarida xatar kamayar, tujjorlarimizg'a osonchiliq bo'lar. Yana bir yangilik, amirimiz Murg'ob etaklarinda Islomobod deb atalmish qal'a tiklash niyatindalar.

— Shundoq, — miroxo'rning gapini tasdiqladi xalfa, — me'morlar ishni jadallashtirmush. Ul qal'aga kuyovlarini kutvol tayinlash ehtimoli bordur. Buxoroda shunday mishmishlar o'rimalab yuribdur. Ishonchliq odamlardin eshitishimcha, Umarbiyning akasidan ajralib chiqish niyati bormish.

— Bu haqinda eshitganman, — gapga qo'shildi qozikalon so'lak yutib, — Umarbiydin ko'pchilik ilgini tortmoqda. Uning ajralib chiqishdin maqsadi aniq: u Islomobod qal'asiga ko'z

tikib turibdi. U juda ayyor, mabodo aka-uka o'rtasida janjol chiqsa, ukaning qo'li baland kelmasa deb qo'rqadurman. Shunday hol ro'y berib qoladigan bo'lsa, bizlarga yana qiyin bo'lg'ay. Yer-suvimiz, mol-mulkimiz qo'ldan ketg'ay...

Hangoma avjiga chiqqanda tashqarida qorong'i tushib, osmonda yulduzlar paydo bo'lgan, ichkarida yonib turgan shamning yorug'i tokchalardagi chinni idishlar va kumush ko'zachalarda aks etib, ko'zni qamashtirardi. Mo'ylab-soqolini silab, gurung raftini kuzatib o'tirgan Namozxonto'ra qozi bidir-bidir gap berayotgan, chag'ir ko'z, miqti gavdali Baxshillo xalfaga go'yo birinchi bor ko'rayotgandek, tikilib qaradi.

— So'raganning aybi yo'q, xalfa. Mana, siz, shahardagi ko'p gaplardan xabaringiz bor, qayerda nima gap, bu shaharga kim kelib-ketayopti — barini bilasiz. Biz qozixonaning ishi bilan mashg'ul, hech qayerga chiqolmaymiz...

— Yana savdo-sotiq borasida so'ramoqdamisiz, qozi pochcha? — deb so'radi xalfa qozining mijg'ovlanayotganiga sabri chidamay.

— Yo'q-yo'q, — dedi qozi shosha-pisha, — Xo'ja Nasriddinning Buxoroga qaytganidan Arkdagilarning xabari bormi-yo'qmi, shuni so'ramoqchi erdim.

Qozining bu savolni berishi va savolga javob olishi unchalik muhim emas edi. Maqsad — gurung ahlini, ayniqsa, qozikalonning fikrini Xo'ja Nasriddinga qaratish.

— Nega xabarlari bo'lmasin, bor! — dedi xalfa kulib. — Xufiyalar barcha gapni yetkazib turadi. Bir gap qulog'ingizda bo'lsinki, tashqarida nima ishlar bo'layotganini arkdagilar sizni mendan oldinroq eshitadurlar. Sizda ikkita quloq bo'lsa, ularda to'rttadur.

— Oriy, rost aytdingiz, xalfa. Men buni ehtiyot shart, shunchaki bir gap degan ma'noda so'radim, — dedi qozi gapni aylantirib. — Toki arkdagilar Xo'janing kulgisiga nishon bo'lmasinlar, demoqchiman. O'tgan haftada Baqo amlokdoming ma'rakasida Muhammad To'ra amri ma'ruf qilbdilar. O'sha yerga Xo'ja kelib qoldi va hazratning hamiyatlariga tegib: «Hazrat, siz bilmagan ilmu-hunar, siz yecholmagan masala yo'q, deb eshitganman, shu rost gapmi?» deb so'radi. Hazrat ham «albatta» deyishlarini biladilar, Xo'ja cho'zib hushtak

chaldi-da: «Shu hushtakka to'rtta tugma qadab bering», dedi. Bo'ldi kulgi. bo'ldi kulgi. Hazrat bir izza bo'ldilar, odamning rahmi kelib ketdi.

— Shunday bo'lsa ham, faqiru fuqarolar undan xursand emish, deb eshitadurman, — dedi Xalil munshiy...

— Men sizga aytsam, Xalilbek, o'sha Xo'ja Nasriddin degani, rosti gap — jodugar! — dedi tutaqib ketgan Abdurafi a'lam. U shunday tutaqib ketdiki, yuzi dokadek oqarib, chakka tomirlari bo'rtib chiqdi, puchuq burnining chap yonida moshdek qora g'urra dikirlab o'ynadi. Zahardoni qaynaydimi, ko'p kekirardi. — Ha, ha, jodugar, — deya gapini takrorladi u. — Jodugarlik, bu — shaytonning ishi. Demak, Xo'ja Nasriddin shayton! Isboti ham bor. — U qarshisida o'tirgan bozor oqsoqoliga qo'lini bigiz qildi. — Ortiq isboti. Gapim rostmi, Ortiqboy?

To'ladan kelgan, yapaloq yuzli, egnidagi sariq yaxtak ostidan uchta belbog' bog'lab olgan, gavdasiga nisbatan qo'llari uzun, asabdan bo'lsa kerak, gapirganida o'ng ko'zi pipirab turadigan, labining chetida tirtig'i bor Ortiqboy rais qaddini tiklab Abdurafi a'lamga norozi qarab oldi-da, yana boshini egdi. O'tirganlar «nima derkin» degandek, unga termulib turgach, Ortiqboy rais:

— Bilmadim endi, rostmi-yolg'onmi, — o'zining gapiga o'zi ishonqiramay gap boshladi, — buni menga ham bittasi aytgan. Bir kuni bozor oralagan Xo'ja Nasriddin xarid paytida belbog'ining qatidan katta hamyon chiqarib, sotib olgan zotining haqini to'layotganda, o'sha yerda izg'ib yurgan ikkita o'g'rining ko'zi tushganda, niyati buzilgan. O'ljaning ketiga tushib, Xo'ja Nasriddinni ovloqroq joyda tutamiz, deb uning orqasidan ketaverishgan. Yo'lning to'qayzorga o'xshagan ovloq joyini mo'ljallab, hamlaga shaylanganlarida, yerdan chiqibdimi, osmondan tushibdimi, Xo'ja Nasriddinning qavatida ikkita otliq paydo bo'libdi. — Hikoyani hayrat bilan tinglab o'tirganlar ichidan kimdir «Yo qudratingdan!» deb yubordi. Lekin bu gap boshqalarni chalgitmadi. Hamma hikoyaning davomiga intiq edi. — O'g'rilar baribir ta'qibni davom ettirib, to Safar shohichining choyxonasigacha borishibdi. Xo'ja Nasriddinga ergashgan otliqlar xuddi shu yerga kelib ko'zdan g'oyib bo'lishibdi. — Ortiqboy oqsoqol

aytayotgan gapini o'zi ham hozir eshitayotgandek, cho'chib-cho'chib gapirardi. — «Bu ikki otliq Xo'ja Nasriddinning chuhralari bo'lsa kerak», degan xayolga borgan o'g'rilar ham ketma-ket choyxonaga kirib, bir chekkada o'tirishgan. Mavridi bilan «Birodar, sizga ergashib kelgan otliqlar kim edi?» deb so'rashsa, Xo'ja Nasriddin: «Qanaqa otliq, men otliq-potliqni ko'rmadim-ku», deb aytibdi.

Ortiqboy oqsoqolning hangomasiga ishonganlar hayratga tushsa, ishonmaganlar bepisandlik bilan kulishdi. Shulardan biri Yengishbek miroxo'r istehzoli kulib:

— Oxi, siz Xo'ja Nasriddinni avliyoga chiqordingiz-ku, — dedi bit ko'zlarini battar qisib.

— Ana, — dedi Ortiqboy qaltiroq ovoz bilan, — ga... gapimga ishonmaysizlar desam, gapir deb qo'ymadinglar. Man buni o'zim to'qiyotibmanmi, eshitganimni aytdim. Manga qolsa, o'sha Xo'ja Nasriddinning nomini tilga olmay deyman.

— Ortiqboyning gaplarida jon bor, — raisni quvvatladi Shamsiddin ponsad, — Xo'ja Nasriddin jodugar bo'lmasa, uni bir vagtlar hovuzga cho'ktirganlaridan keyin ham tirilarmidi? Yoki Bag'dodning xalifasi uning boshini kesgandan keyin, yangi bosh o'sib chiqarmidi? Xo'ja Nasriddin haqiqatan ham jodugar! Bunoqa ishlar faqat jodugarlarning qo'lidan keladi. Jodugarlar shaytonning malayidur!

— U ablah, yaqinimizdagi Ko'zacha qishlog'ilik Tanaboyni yuz tilloga tushirganiga nima deysizlar? — deb gapga qo'shildi Namozxonto'ra qozi. — Eshitib yig'lashimni ham, kulishimni ham bilmay qoldim.

«Shu ham gap bo'ldimi» degandek, bilibmi yoki tek-kizibmi:

— U, birovga bedana sotganini eshitmagan ekansiz-da, Namozboy? — dedi qozikalon katta qornini silab-siypalab kularkan. Namozxonto'ra yalt etib gap egasiga qaradi va do'ng peshanasi tirishib ketdi. U, «qozikalon hozir gapni ochadi-yu, men bir xona odamga kulgi bo'laman», deb xavotirga tushdi. Yo'q, qozikalon uning nomini mavhum tutdi. — «Bedanam tap-tayyor dastyor», deb o'sha ovsarga sotgan ekan, u ovsar ham sinashta bo'lmagan molni yuz tilloga sotib olgani yetmaganday, oshnalari bilan garov o'ynabdi.

– Yutibdimi? – qiziqsinib so‘radi Ortiqboy rais.
– Yutganida kulgiga qolarmidi? Yutqazgan-da! Bedananing dastyorlik qilganini kimdan eshitgansiz? – dedi qozikalon masxara qilib.

– Ajab bo‘pti, xo‘p bo‘pti! – dedi Shamsiddin ponsad. – Oxe, o‘sha Nasriddin kap-katta firibgar ekanini bilasan-ku, nega unga yana hajm qilasan, san nodon? O‘zi aytayopgan so‘tagingiz kim ekan? Yuz tilloga bedona olibdimi, u bir boy-badavlat odam. Uni biz tonishimiz darkor.

– Kimligini aytishmadi-ku, lekin shu shahardagi kalonpolardan deyishdi. Agar Namozboy tanimasa, biz tanimadik.

Namoxonto‘ra «xayriyat-ey» degandek yengil nafas oldi. Uning baxtiga Ortiqboy oqsoqol boshqa bir hangomani boshlab, joniga oro kirdi.

– Bir kuni bizning bozorga to‘rt qop sabzini ko‘tarasiga Usmon jallobga o‘tkazib qaytayotgan qishloqlik dehqon: «Shaharda odam ko‘p ekan-u, ekin ekiladigan yeri kam ekan. Buncha odam nima bilan tirikchilik qiladi?» deb menga gapirib turgandi, qayerdandir Xo‘ja Nasriddin oraga suqildi: «Shahardagilar peshingacha sizga o‘xshagan dehqonlarni, peshindan keyin esa bir-birlarini aldab tirikchilik qilishadi», deydi-da, ahmoq. Dehqonning oldida bir uyotga qoldim, yer yorilmadi tikka kirib ketmadim.

– Uning Safar shohichi degan hamtovog‘i bor, – olovga yog‘ septi Namoxonto‘ra, – o‘zi Qo‘qon tomonlardan kelib qolgan. Hozir choyxonada. O‘zicha Xo‘jaga yon bosib yuradi. Bunday aft-basharasiga qarasang, ishshosiga eshak to‘xtamaydigan kishi. Lekin gapni katta-katta gapiradi. Endi uning safsatasini eshiting: go‘yo Xo‘ja Nasriddin Buxoroning vijdoni emish. Unga qo‘l ko‘targan kishi haqiqatga qo‘l ko‘targan sanalarmish. Ana bu gapga pul bering!

– Qanaqa vijdon, qanaqa haqiqat? Xo‘ja Nasriddin turgan-bitgani iblisning o‘zi, bilsangizlar! – Oxirgi bahoni berayotganday mamnun tomoq qirdi Abdurafi a‘lam. – Yaqinda Poyi kalonga kirib bir gapni aytdiki, eshitib, tahoratim buzilay dedi.

– Nima dedi? – qiziqish bilan so‘radi qozikalon.

— U badbaxtning to'rt tuya yuki bormish, — deya davom etdi a'lam, — bir tuyasi zulm ekan — amaldorlarga emish; bir tuyasi xiyonat — boylarga emish, bir tuyasi kibru havo va ta'na — ulamolarga, yana bir tuyasi hiylayi shar'iy va ta'ma ekanki, bunisini qozilarga emish... Bu nima bedodlik?! Uni bir yoqlik qilmasa, bema'ni hangomalari bilan obro'yimizni yer qiladi, bu muttaham.

Mehmonlar yalt etib uy sohibiga qaradi. Qozikalon «voy, ablah!» deya boshini asabiy chayqadi, so'ng a'lamning taklifini ma'qullab:

— To'g'ri aytasiz, uni ta'zirini berish kerak! — dedi taklif Abdurafi a'lamdan chiqqanidan mamnun qiyofada Namoz-xonto'ra bilan ko'z urishtirib oldi va g'azab otiga minib, ko'zlaridan o't chaqnatdi: — Bema'nilik! Kim ta'magir ekan? U betavfiq kim bilan o'ynashayotganini biladimi o'zi? Bizlarni ahmoq deb o'ylayaptimi? Ahmoqlikni ko'rsatib qo'yaman unga! Bu shaharning egasi yo'q deyapti chog'i! Raiyat oldida bizday obro'li kishilarni nopisand qilishning oqibatini u kuchukbachchaga ko'rsatib, tavbasiga tayantiraman hali!

— Hamma gapi safsata! Tavbasiga tayantiring, to'ram, bir ta'zirini yesin! — Abdurafi a'lam qozikalonni gijgilatdi. — Ta'zirini bermasangiz, u haromzoda avvalo sizni, qolaversa bizni a'molimizga yana nimalarni to'qib aytmaydi? Uning jonchiqari — tilida! O'sha burro tilini sug'urib olish kerak!

— Albatta! — ishonch bilan dedi qozikalon. — Tilini sug'urib olurmiz! — Qozikalon yana bir nimalar deb dag'dag'a qildi-da, keyin ostonada qo'l qovushtirib turgan xizmatkorga ko'zi tushib: — Tortinglar! — dedi.

Hamma narsani shaylab, so'ng ko'rinish bergan ekanmi. qozikalonning imosi bilan paydar-pay dudlangan barra go'shti chinni laganlarda dasturxonga tortildi. Kabobning ishtahani qitiqlovchi xushbo'y hidi birpasda xonani qoplab, mehmonlarning xayolini bo'lib yubordi. Suhbat o'z-o'zidan uzildi. O'zi shunaqa: tomoq hakalak otib turganda, kallaga gap kiradimi?

Kabobxo'rlik boshlanganda ko'kda suzib yurgan oy ochiq daricha ro'parasiga kelib bulutlar orasiga kirib ketdi. Qorayib ko'rinayotgan bog'dagi daraxtlarning uchlari tungi shabadada shuvillab turardi. Shu payt birdan chaqmoq chaqilib, bog' sahnini yoritib yubordi.

– Chaqmoqmi? – Darichaga teskari o'tirgan kimdir og'zi to'la go'sht bilan manqalanib so'radi.

– Kuzakda chaqmoq chaqadi, yomg'ir yog'adi-da, – so'rovchining gap ohangiga mos javob berdi boshqa birovi.

Shundan keyin daraxt barglari suv sepganday shitirlay boshladi. Ortiqboy oqsoqol «yomg'irda qoladigan bo'ldik-da», deyishi bilan shitirlay boshlagan yomg'ir to'xtadi.

– Xayriyat-e, – dedi u qaytalab, – yog'adi deb turuvdim, yo'q, shivalab o'tdi.

Abdurafi a'lam og'zidagi kabobni lo'q etib yutarkan:

– Tiramohga bir narsa deb bo'lmaydi. Yog'aman desa, yog'adi. Yog'masidan oldin hovlimizga yetib olsak yanada yaxshi bo'lardi, – dedi.

– Qovunni keltirsin xay, keyin turasizlar, – dedi qozikalon yog'li barmoqlarini bir-bir so'rib, sochiqqa artarkan. – Ho'v, Nasrullo, qovunni olib kiringlar, – deb ovoz berdi eshik oldida mahtal turgan xizmatkorga. Xizmatkor so'yib, taxt qilib qo'yilgan qovunni dasturxonga tortdi. Qorinlariga boshqa narsa sig'masa ham, hurmati taom, bir-ikki tilikdan qovun yegan mehmonlar birin-ketin qo'llarini tortishdi.

Shu yerga kelganidan buyon miyasida Xo'ja Nasriddinni yo'q qilish fikri xira pashshadek yopishib olgan Namoz-xonto'ra «haligi gap chala qoladimi» degandek qozikalonga eslatma berdi. Qozikalon «ha» degancha mehmonlarni birpasga to'xtatib:

– Gap-gap bilan Xo'ja Nasriddinni nima qiladigan bo'ldik? – deb jamoaga og'iz soldi.

– Davosi Parpi chapani-da! – dedi o'ylamay-netmay Abdurafi a'lam. – Qo'liga bir nima bersak, nima qilishini o'zi biladi.

Shundan keyin voqealar tez rivojlandiki, bir pasda hammani o'z girdobiga tortib ketdi, raqiblar dunyodagi bor narsani unutib, sustkashlikdan jo'shqinlikka o'tdilar. Hammaning xayoli, o'y-fikri Xo'ja Nasriddinni yo'q qilish bilan band bo'lib qoldi. Ular bu masalaga shunchalar berilib ketdilariki, taxmondagi sandiqdan chiqqan ovozni payqamay qolishdi. Payqagani Ortiqboy oqsoqol bo'lsa, u ham gapini hazilga yo'ydi:

— Sanduqda sichqon bormu? — dedi hammani bir muddat og'ziga qaratib. — Xitir-xitir etadu.

— Be, — dedi Abdurafi a'lam, — taqsimning muborak xonadonlarida sichqon nima qiladi? Bu xonadonda sichqonga ish qolmagan.

— Ehtiyot shart, siyosat borasinda gap ketganda sichqonlarning ham quloqlari dikkayib qoladur, — dedi Yengishbek miroxo'r. — Forsida «Devor mush dorad, mush go'sh dorad» degan gap bor. Ya'nikim, devorning sichqoni bor, sichqonning esa qulog'i bor.

— O, sichqonlar siyosatni tushunarkan-da?

— Siyosatni sichqonlar tushunsin-da!

— Ko'pam qush yurak bo'lmanglar. Chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmaydi, deganlar. Sichqondan qo'rqsalaring och qolasanlar! — deb raisning gapini kulgiga oldi qozikalon va uzilib qolgan mavzuni dayom ettirdi. — Parpi chapaniga kelib to'xtaganmi, xay. Bu yumush qachon amalga oshiriladi?

— Yakshanbani mo'ljalayveraylik, — dedi Namozxonto'ra.

— Men Parpini toptirib, bor gapni tayinlayman. Hozir u pana-pastqamda bekinib yuribdi.

— Nega bekinadi?

— Bolohovuz masjidida ketiga tushishgan ekan, shunga.

— Kim ketiga tushgan?

— Xo'ja Nasriddin.

— Bo'magan gapni qo'ying, qozi, — dedi Yengishbek miroxo'r qo'l siltab. — Parpini bilamiz-ku, tegirmonga tushsa butun chiqadi. Balodan qo'rqmaydigan odam Xo'ja Nasriddindan qo'rqadimi? Bo'lmagan gap! Bari safsata!

— Nega ishonmaysiz, oxi? — dedi qozi g'ingshib. — O'zining og'zidan eshitdim. O'zi kelib aytdi menga.

— Gapni ko'paytirmanglar, — dedi Ortiqboy oqsoqol. — Parpi chindan ham qo'rqadigan odam emas. Kunduzi bekinsada, kechasi ko'rshapalakka o'xshab ko'cha kezadi. Xo'ja Nasriddinning yotib-turadigan joyi qayerda o'zi?

— Tayini yo'q kishining joyi qayerda, choyxonada-da, — dedi Namozxonto'ra. — Safar shohichining choyxonasida! Parpinning ko'zini bog'lab qo'ysangiz-da u yerni topib boradi.

— Masala hal, yakshanbani chamalayveringlar! — Fotiha bergandek qo'lini yuziga tortdi qozikalon. — Xo'ja Nasriddinni

biryog'lik qilib, choyxonaning o'zida yerga tiqsin. Ertasiga Namozboy mirshablari bilan choyxonaga borib, mayyitni kovlab oladi-da, choyxonachini gunohkor qiladi. Qarabsizki, sopi o'zidan chiqadi. Xo'sh, Xo'ja Nasriddinning boshiga qancha tikmoqchisizlar?

«O'zingiz ayting», degandek Nomozxonto'ra qozikalonga qaradi.

— O'zi u nobakorning boshi qimmat turadi-yu, lekin biz uchun unaqa boshga bir tillo bersak ham hayf! Mayli, qaranglar, Parpini rozi qilsanglar bo'ldi-da...

Hayot Xo'ja Nasriddinning taqdiri bilan ko'p o'ynashgan: bir baxtsizlik ketidan boshqasini ro'baro' qilgan, goh oshkora, goh niqoblangan maxluqlarning o'ljasiga aylantirgan, iztirob chekishgan, ba'zan o'limgacha yetaklab borgan. Xo'ja esa hech qachon xavf-xatarni xayoliga keltirmay, charchash, qo'rquv nimaligini bilmay haq yo'lidagi kurashini davom ettiravergan. Xuddi ertak qahramonlaridek, orqa-o'ngiga qaramay, o'z maqsadi sari ildam ketavergan. Xalqning ishonchi, yaxshilarning ko'magi, qolaversa, o'zining topqirligi, uddaburonligi kuchiga kuch qo'shgan. Agar inson haq bo'lsa, haqiqat tomonida bo'lsa, u kurashda hamisha yengib chiqadi. Bundaylardan kezi kelsa ajal ham qo'rqadi. Xo'ja bamisoli qaqnus singaridir, u doim o'zini olovga uradi, olovda yonsa ham yana qayta tirilib hayotga intilaveradi, odamlarga yaxshilik qilaveradi. Mana, u yana o'limga mahkum etildi.

Majlis tugadi. Abdurafi a'lam qo'l ko'tarib, «qani, o'qing» degandi, qozikalon «o'zingizdan bo'lsin», dedi.

— Qani, omin, — ko'tarib turgan qo'lini bir silkitib duoni boshladi a'lam, — Xo'ja Nasriddin to'ppa-to'g'ri do'xaxning to'riga borib tushsin! Boyto'ramning martabalari bundan-da ulug' bo'lib, xonadonlariga xudoyim barokot ato etsun! Allohu akbar!

Mehmonlar qo'zg'alishdi. Xizmatkorlar ham mehmonlarni kuzatgani tashqariga chiqdi. Xonada hech kim qolmagach, sandiq ichidagi «sichqon» ham sekin orqa darichadan chiqib, qorong'ilik qo'yniga g'oyib bo'ldi.

SAVOL OSMONDAN, JAVOB TEGIRMONDAN

O'limga qirq birinchi, vallohi a'lam, qirq ikkinchi martami fatvo berilayotgan kuni Xo'ja Nasriddin qushbegi Miryusufbiyning ziyoratiga borib, Arkka tashrif buyurgan Eron elchilari qarshisida turib edi.

Alqissa, elchilar savollariga tayinli javob ololmay toqatlari toq, sarlarining mo'yi nishtardek sallalarini teshib chiqqan, qushbegi ersa jig'ibiyron, qizarib-bo'zarib turganida Xo'ja Nasriddin eshikog'odan ichkaridagi vaziyatni bilib, yechilmag'on tugunlarni yechishga, Miryusufbiyning mushkulini oson qilishga jazmi-jahdi borligini ma'lum qildi. Qushbegi unga ichkariga kirishga izn berdi.

Aft-angori qo'rqunchli ko'rinsa-da, qirraburun, takasoqol qushbegi unchalik qo'pol odam emas edi. Ovozi mayin, gapirganida ojizalarnikidek chuchuklashib ketar, sal jahлга minsa, xirilloq chiqar va tinglaguvchini vasvasaga solardi. Bolaligida qulog'iga biror kor-hol bo'lganmi, to hanuz chap qulog'iga jimjilog'ini tiqib, har zamon-har zamonda silkitib qo'yardi. U qarshisida o'tirgan Xo'ja Nasriddinni tanimas (tanisa, bu yerga yo'latmas edi), uni saroyga jalb etilgan olimlardan bo'lsa kerak, degan gumonda edi. Xo'ja Nasriddin ham qushbегining ko'nglidan kechayotgan shubhani fahmlab, o'zini yaqinda Buxoroga kelgan bag'dodlik ulamo — Muslim Abu Suryon, deb tanishtirdi.

«Bu menga Yaratganning inoyatidir», deb o'ylagan Miryusufbiy bu tashrifdan boshi ko'kka yetib:

— E, Abu Suryon, tashrifingdan dillarimiz quvonchga to'ldi, — dedi va unga elchilarni bir-bir shinos etdi. Ustlaridagi qimmatbaho kiyimlar ko'zni qamashtirib, kishida havas uyg'otib turgan elchilarning biri qari — soqoli oppoq, ikkinchisi, undan bir-ikki yosh kichik — xushro'ygina, uchinchisi, qirq yoshlardagi dumaloq yuzli qora soqol mardak. — Bul mehmonlar eroniydur. Arkoni davlat masalalarini ado etub, emdi ilmu irfondan savol-javob qilib erdik. Aziz mehmonlarimizning ba'zi savollari toshyong'oqqa o'xshab tishga botur. Bundin biz biroz xijolatdadurmiz. Ehtimol. toshyong'oqlarga sening tishing o'tar?

Odmigina kiyingan Xo'ja Nasriddinning mavqeini nazarlariga ilmadilarmi, elchilar «Abu Suryon»ning salomiga zo'rg'a

alik oldilar. Xo'ja Nasriddin ham oldindan to'n bichishni o'ziga lozim ko'rmay, avval savollarni eshitishni ixtiyor etdi va qushbegiga ta'zim bajo aylib:

— Savollariga mushtoqmen! — dedi. Qushbegi elchilarga ishora berarkan, elchilarning yoshi ulug'i havoda doira shaklini chizdi-da, mo'lmayib turaberdi. Xo'ja Nasriddin «bu nimasi» degandek, qushbegiga qaragan edi:

— Bu savol, — dedi qushbegi jilmayib.

Xo'ja Nasriddin barmog'ini tishlab, xonaning shiftiga termulib turdi-da, so'ng tezda u ham havoda doira shaklini chizib, uni teng ikkiga bo'lib chiziq tortdi va doiraning yarmi o'ziga, yarmi elchiga tegishli ekanligiga ishora berdi.

Javobdan mamnunligi shundoqqina ko'z qarashlaridan ko'rinib turgan elchi iqrorlik ila bir qadam orqaga, sheriklari qatoridan joy oldi. Shundan keyin ikkinchi elchi oldinga chiqib, qomini siladi va ikki qo'lini ikki yoniga qanot qoqqandek silkitib, u ham jim turaberdi.

— Bu ikkinchi savol! — dedi Miryusufbiy Xo'jaga ishora qilib. — Javob ber!

Bu o'yinning oxiri va oqibati nima bilan tugashini hech kim bilmas, javoblarning to'g'ri yoki noto'g'riligiga ham kafolat berolmasdi.

Xo'ja Nasriddin yon tomoniga qaragan edi, olti qirralli naqshinkor kursicha ustidagi xitoyi kosaning ichidagi bir dona tuxumga ko'zi tushdi va tezda borib, o'sha tuxumni qo'lga oldi, uni elchiga ko'rsatib, o'z qornini siladi, yuzini burishtirib, uchishga chog'langan xo'roz kabi qanot qoqdi.

Xo'janing harakatlarini ko'rib, savol egasi boshini ma'noli qimirlatib, o'z joyini egalladi. Elchilarning javoblardan qoniqish hosil qilganlaridan saroyning boshqa ulamolari birbirlariga taajjubla qarab, hayratdan og'izlari sakkizinchi kalishdek lang ochilib qoldi.

Uchinchi elchi ko'rsatgich barmog'ini ko'rsatib turaberdi. Xo'ja Nasriddin unga «savolini qachon berarkan», deb qarab turganida, qushbegi:

— Abu Suryon, javob ber! — dedi jimjiloq barmog'ini chap qulog'iga tiqib silkitarkan. — Bu uchinchi savol. Javobing to'g'ri bo'lsa, mukofotga loyiqsan, yo'qsa, mirg'azabning qo'lga topshirurman!

Xo'ja Nasriddin savolni tezda ilg'ab, elchiga ikkita barmog'i bilan tahdid qilgan edi, elchi beixtiyor chapak chalib yubordi. Uning bu chapagi savolning davomi emas, balki tan berganligining belgisi edi.

— Bale, bul olim ilmu irfonda tengi yo'q erkan! — Yoshi ulug' elchi sheriklarining ham difidagini jamlab Xo'jaga baho berdi. — Uchalamizning savolimizga to'g'ri javob berib, bizlarni lol etdi. Ofarin!

Qushbегining xushnudligidan foydalanib, Xo'ja Nasriddin elchilarga uzrini bayon etdi:

— Aziz mehmonlar! — dedi u boshlarini egib turgan saroy ulamolarini ko'rsatib. — Bul ulamolar har qancha sukut saqlasalar arziydi, chunki bu savollarga ajdodlari javob berib qo'yishgan, takrorlashning nima keragi bor? Bular hozircha o'sha otabobolarining javobi bilan faxrlanib, o'zlari javob topishga ozgina erinchoqlik qiladilar. — Keyin qushbegidan: — Shahriyor, mehmonlarga shaharning qadimiy obidalarini ko'rsatdingizmu? — deb so'radi va uning javobini kutmay, gapida davom etdi: — Buxoroning qadimiy obidalari yer yuzinda yagonadur. Bul kabi nodir san'at namunalarini ko'rmoq — o'tmish birlan yuzlashmoq kabidur. O'tmish bilan yuzlashsangiz, bularning avlodlari kim bo'lganliklarini bilib olasizlar.

Miryusufbiyning ko'ngil osmoni yorishib, Abu Suryon va boshqa saroy ulamolarini salomxonaga chiqarib yubordi-da, yasovulga elchilar uchun zarbof to'nlar keltirishni buyurdi va elchilardan savol-javobda hanuzgacha pinhon jumboqlarni sharhlab berishlarini so'radi:

— Aytinglar-chi, qanday savollar berib, qanday javoblar oldingiz?

Yoshi ulug' elchi avval ta'zim qilib, so'ng javob berdi.

— Ulamoi sharifmgiz chindan-da donishmand erkan. Men unga «yerning dumaloqligiga ishonasanmi?» deb doira chizsam, u favqulotda mani hayratga soldi va doirani ikkiga bo'lib, yer dumaloq, lekin yarmi quruqlik, yarmi suvdan iborat ekanligimi aytdi. *Javobi manga bag'oyat ma'quldur!*

Ikkinchi elchi ham birinchisiga o'xshab yer o'pib ta'zim qildi, so'ng sherigi bilan ko'z urishtirib, joy almashdi.

— Kutilmagan javobdan taajjubdaman, shahriyor, — dedi u ham. — Undan «yer yuzidagi jamiki mavjudodlar nimadan

paydo bo'ladi?» deb so'ragan erdim, tuxumni ko'rsatib, meni shoshirib qo'ydi. Tasanno!

Javobidan hamdu sanosi ko'payib ketgan ikkinchi elchi bukilib-bukilib xo'p ta'zim qilib, o'z joyiga borib o'tirarkan:

— Men bitta barmog'imni ko'rsatib, Allohning yagonaligini aytsam. — dedi uchinchi elchi hayratini yashirolmay, — u ikki barmog'ini ko'rsatib, «Alloh yagona, lekin uning yerdagi soyasi ham bor, u podshohdur», dedi. Men kutganimdan ham ziyoda javob oldim, shahriyor!

Qushbegi murodi hosil bo'lgan elchilar oldida obro'si yanada oshdi. O'z navbatida ularga katta iltifotlar ko'rsatdi, ustilariga yasovul olib kirgan zarbof to'n'larni yopib, o'zlariga ajratilgan bog'-hovliga kuzatdi. Xo'ja Nasriddinni huzuriga qayta chorlab:

— Abu Suryonga zar to'n yopilsin! — dedi eshikdan kira-yotgan Xo'ja Nasriddinga iltifot ko'rsatib. — Yana xazinadan yuz tillo mukofot ham in'om etilsun!

Farmoni oliy zumda ado etildi. Xo'ja Nasriddinni qushbегining o'zi qutladi.

— To'nlar muborak, Abu Suryon! — So'ng uning bilimiga, aqlu zakovatiga tasannolar aytdi. — Sen bu ilmingni xor etmay, Buxoro madrasalaridagi toliblarga o'rgat! Seningdek ulamoga har qanday tolib ergashgay.

Xo'ja Nasriddinning biroz havolanib ketadigan odati bor edi. U qushbегining maqtovlaridan iyib:

— Bu mehmonlar Buxoroga qachon kelishgan? — deb so'radi.

— Uch kun bo'ldi, Abu Suryon, — dedi qushbegi. — Nimaga so'rayapsan?

— Uch kundan buyon ularga oshu ovqat bermabsiz-da.

— Nega bunday deysan, Abu Suryon?

— Mehmonlarning qorni och ekan-ku!

— Nega och bo'larkan? — ajablendi qushbegi. — Ularning hurmatini joyiga qo'yib, har kuni qo'y go'shti va qo'y yog'idan palov damlab berdik. Dasturxonga Buxoro bozorlaridagi bor noz-ne'matlarni to'kib tashladik. Yana nima qilishimiz kerak edi?

— Nega unda ularning savoli ovqatdan bo'ldi? Uning ustiga ochlikdan sillalari qurib, gapirishga ham hollari kelmay,

Xo'ja Nasriddin savolni tezda ilg'ab, elchiga ikkita barmog'i bilan tahdid qilgan edi, elchi beixtiyor chapak chalib yubordi. Uning bu chapagi savolning davomi emas, balki tan berganligining belgisi edi.

— Bale, bul olim ilmu irfonda tengi yo'q erkan! — Yoshi ulug' elchi sheriklarining ham difidagini jamlab Xo'jaga baho berdi. — Uchalamizning savolimizga to'g'ri javob berib, bizlarni lol etdi. Ofarin!

Qushbегining xushnudligidan foydalanib, Xo'ja Nasriddin elchilarga uzrini bayon etdi:

— Aziz mehmonlar! — dedi u boshlarini egib turgan saroy ulamolarini ko'rsatib. — Bul ulamolar har qancha sukut saqlasalar arziydi, chunki bu savollarga ajdodlari javob berib qo'yishgan, takrorlashning nima keragi bor? Bular hozircha o'sha otabobolarining javobi bilan faxrianib, o'zlari javob topishga ozgina erinchoqlik qiladilar. — Keyin qushbegidan: — Shahriyor, mehmonlarga shaharning qadimiy obidalarini ko'rsatdingizmu? — deb so'radi va uning javobini kutmay, gapida davom etdi: — Buxoroning qadimiy obidalari yer yuzinda yagonadur. Bul kabi nodir san'at namunalarini ko'rmoq — o'tmish birlan yuzlashmoq kabidur. O'tmish bilan yuzlashsangiz, bularning avlodlari kim bo'lganliklarini bilib olasizlar.

Miryusufbiyning ko'ngil osmoni yorishib, Abu Suryon va boshqa saroy ulamolarini salomxonaga chiqarib yubordi-da, yasovulga elchilar uchun zarbof to'nlar keltirishni buyurdi va elchilardan savol-javobda hanuzgacha pinhon jumboqlarni sharhlab berishlarini so'radi:

— Aytinglar-chi, qanday savollar berib, qanday javoblar oldingiz?

Yoshi ulug' elchi avval ta'zim qilib, so'ng javob berdi.

— Ulamoi sharifmgiz chindan-da donishmand erkan. Men unga «yerning dumaloqligiga ishonasanmi?» deb doira chizsam, u favqulotda mani hayratga soldi va doirani ikkiga bo'lib, yer dumaloq, lekin yarmi quruqlik, yarmi suvdan iborat ekanligimi aytdi. *Javobi manga bag'oyat ma'quldur!*

Ikkinchi elchi ham birinчисiga o'xshab yer o'pib ta'zim qildi, so'ng sherigi bilan ko'z urishtirib, joy almashdi.

— Kutilmagan javobdan taajjubdaman, shahriyor, — dedi u ham. — Undan «yer yuzidagi jamiki mavjudodlar nimadan

paydo bo'ladi?» deb so'ragan erdim, tuxumni ko'rsatib, meni shoshirib qo'ydi. Tasanno!

Javobidan hamdu sanosi ko'payib ketgan ikkinchi elchi bukilib-bukilib xo'p ta'zim qilib, o'z joyiga borib o'tirarkan:

— Men bitta barmog'imni ko'rsatib, Allohning yagonaligini aytsam. — dedi uchinchi elchi hayratini yashirolmay, — u ikki barmog'ini ko'rsatib, «Alloh yagona, lekin uning yerdagi soyasi ham bor, u podshohdur», dedi. Men kutganimdan ham ziyoda javob oldim, shahriyor!

Qushbegi murodi hosil bo'lgan elchilar oldida obro'si yanada oshdi. O'z navbatida ularga katta iltifotlar ko'rsatdi, ustilariga yasovul olib kirgan zarbof to'narlarni yopib, o'zlariga ajratilgan bog'-hovliga kuzatdi. Xo'ja Nasriddinni huzuriga qayta chorlab:

— Abu Suryonga zar to'n yopilsin! — dedi eshikdan kira-yotgan Xo'ja Nasriddinga iltifot ko'rsatib. — Yana xazinadan yuz tillo mukofot ham in'om etilsun!

Farmoni oliy zumda ado etildi. Xo'ja Nasriddinni qushbегining o'zi qutladi.

— To'nlar muborak, Abu Suryon! — So'ng uning bilimiga, aqlu zakovatiga tasannolar aytdi. — Sen bu ilmingni xor etmay, Buxoro madrasalaridagi toliblarga o'rgat! Seningdek ulamoga har qanday tolib ergashgay.

Xo'ja Nasriddinning biroz havolanib ketadigan odati bor edi. U qushbегining maqtovaridan iyib:

— Bu mehmonlar Buxoroga qachon kelishgan? — deb so'radi.

— Uch kun bo'ldi, Abu Suryon, — dedi qushbegi. — Nimaga so'rayapsan?

— Uch kundan buyon ularga oshu ovqat bermabsiz-da.

— Nega bunday deysan, Abu Suryon?

— Mehmonlarning qorni och ekan-ku!

— Nega och bo'larkan? — ajablendi qushbegi. — Ularning hurmatini joyiga qo'yib, har kuni qo'y go'shti va qo'y yog'idan palov damlab berdik. Dasturxonga Buxoro bozorlaridagi bor noz-ne'matlarni to'kib tashladik. Yana nima qilishimiz kerak edi?

— Nega unda ularning savoli ovqatdan bo'ldi? Uning ustiga ochlikdan sillalari qurib, gapirishga ham hollari kelmay,

yuribdi?» degan fikr bilan otiga qamchi urdi va bu xabarni Namozxonto'ra qoziga yetkazishga shoshildi.

Bizningcha, Xo'ja Nasriddin Arkka elchilarning savollariga javob berish uchun kelmagan. Maqsadi — qushbegi bilan tanishish edi. Elchilar bazmi esa ayni muddao bo'ldi. Agar to'g'ridan-to'g'ri qushbegiga ro'para kelganida, birinchi uchrashuv albatta shiddatli kurash ostida o'tardi. Bu kurashda Xo'ja Nasriddin yo yengilardi yoki qo'li baland kelardi. Har ikki holatda ham qushbegi uni oldiga solib quvardi. El orasida «Xo'ja Arkka borgan ekan, itdek quvib solishibdi», degan gap tarqalardi. Harqalay ikki tomon bir-biriga ma'qul tushdi. Eng qizig'i, Xo'ja Nasriddinning Arkdan kayfi chog' chiqib ketayotganini Sherbek sinchining ko'rib qolishi keyingi voqealarga yaxshigina debocha bo'ldi.

O'TMISHDAN ERTAK YOXUD XO'JA NASRIDDIN MAHSINI YECHGANDA

Sakkizta obinonu qand-qursni tugunga tugib, xurjunning ko'ziga solib, Chitgaron mahallasiga eshak boshini burarkan, Xo'ja Nasriddin qadrdoni Abdurahmon bo'zachi haqida o'yga botdi.

Abdurahmon bo'zachi bir paytlar ancha tetik, qirchillama yoshda bo'lib, yursa oyog'idan o't chaqnardi. Kasbi bo'zafurushlik edi. Shaharda nechta bo'zaga ko'ngil berganlar bor, bari uning etagini hidlab yurardi. Amaldorlar bazmi-jamshid qiladigan bo'lsa, bo'zani albatta undan olishardi. U tayyorlagan bo'zaning ta'rifi Buxoro tugul, uning atroflariga ham ketgan. Hozir yoshi bir joyga borib qolgandir, qarib-qartaygan cholga do'nib, bola-chaqasining bag'rida erkalaniy yurgan bo'lsa, ajabmas. «Meni ko'rsa, tanimasa ham kerak. Axir oradan qancha suvlar oqib o'tdi, necha xon, necha amirlar kelib-ketdi. Kim biladi, Abdurahmon bo'zaching o'zi ham o'tib ketgandir, — dedi Xo'ja Nasriddin o'ziga-o'zi. — O'tib ketgan bo'lsa, bolalari boboyning chirog'ini yoqib o'tirishgandir. Baxtash tavakkal, do'stning bola-chaqasini ziyorat qilish ham savob, deydilar-ku. O'tib ketgan bo'lsa, arvohiga tilovat, tirik bo'lsa, suhbatlari jonon-da. O'tmishni eslash xayrli deydilar axir...»

Bo'zachinging hovlisi o'sha-o'sha, deyarli o'zgarmagan: tepasi kichkina boloxona, ostidan hovliga kiriladigan uzun bostirma dolon. Dolon eshigi ham o'sha — kichkina qo'sh tabaqali daricha, ochilib-yopilaverganidan qiyshayib qolgan. O'ymakor naqshlari yemirilib, qorayib ketgan. Boloxona sal qiyshaygan. Bu boloxonada necha-necha bazmlar, shirin-shakar suhbatlar bo'lgan. Esilasang, yuraging orziqib ketadi.

Xo'ja Nasriddin boloxonaga bir qarab oldi-da, eshakdan tushmay, xalacho'pi bilan darichani bir-ikki taqillatdi. Ichkaridan yo'tal ovozi va shap-shap etgan oyoq tovushi eshitildi. Xiyol o'tmay yelkalari keng, kallasi katta, qalin labi ustida sabza urgan mo'ylovi o'ziga yarashgan bo'zbola chiqib, salom berdi.

— Vaalaykum salom, mullo bo'ling, yigit! — Xo'ja Nasriddin uning salomiga alik olarkan, eshakdan sirg'alib yerga tushdi va: — Abdurahmon bo'zachinging hovlilari shumi? — deb so'radi.

— Xuddi shu, amak, qani, ichkariga kiring! — Yigit iltifot ko'rsatdi, keyin eshakning jilovidan tutib. — Menga bering, siz bafurja, — dedi. G'ordek qop-qorong'i dolondan o'tib borarkanlar, yigit yana qo'shib qo'ydi: — Ertalab, dadam, ko'zim uchib turibdi, shu bugun uyimizga mehmon keladi chog'i, deb o'tiruvdilar. Dadam avliyo ekanlar.

— Siz, Abdurahmon akaning kimlari bo'lasiz? — deb so'radi Xo'ja Nasriddin yigitga ergasharkan.

— Kichik o'g'illari, amak. Bemalol kiravering. — Ular dolonning boshiga, supaga chiqarkanlar, yigit: — Dada, memon omad, — deya ovoz berdi peshayvonli uyga qarab. O'sha uydan bir to'da bola-baqra, xotin-xalaj chug'ur-lashib hovliga chiqdi. Hammalari mehmonga salom berib, bir tomonga tizilishgach, uzun tayoqda, imillagancha oppoq soqoli ko'ksini to'ldirib turgan, boshida oq salla, egnida yengil yaxtak kiygan bir chol tashqariga chiqdi va «kim ekan bu» degandek mehmonga sinchiklab tikildi.

— Mani tanidingizmi, Abdurahmon aka? — dedi mehmon qaltiragan cholga peshvoz yurib, uning qo'lidan oldi. — Oyo tanidingiz oyo yo'q, to'g'risini ayting.

Chol qo'lini peshayvon qilib tumshug'ining tagiga kclib turgan mehmonning yuziga uzoq tikildi, lekin tanimadi.

– Piyronsolalikda egangni yegur bu ko'z hech baloga o'tmay qolgan.

– Yaqinni ko'rasizmi, xay? – hazillashdi mehmon.

– Odamni suratini ko'raman, o'zini tanimayman, – dedi chol bir-ikki gandaraklab. – Ovozingiz tanish, o'zingizni tanimayroq turibman. Razzoq ko'saning balalariga ham o'xshab ketobsiz desam, sizning soqolingiz bor. Hay, o'zingizni shinos qiling qani, esimga tushar.

– Ovozimniki tanibsiz, o'zimni ham taniysiz. – Mehmon bag'irlashib ko'rishdi va boloxonaga ishora qilib: – Ana u boloxonada bo'zano'shlik qilganlarimiz kechagidek yodimda, – dedi. – Nahotki o'sha kunlarni faromush qilgan bo'lsangiz?

– E, birodar, bu boloxonada kimlar memon bo'magan, qaysi biri esimda qolgan, deysiz. Bo'zano'shlik qilaberib, boloxonaning devorlari nam tortib ketti. Man tayyorlagan bo'zalarni soyga oqizsa, odamni oqizib ketadi. Nechtasi oqib ham ketgan. Hozir boloxonaga hech kim chiqmaydu, o'tinxona bo'lgan. Oxe, otizni ayting, man pirsakni qiynamang.

– Xo'ja Nasriddinman. Endi tanidingizmi yoki hali ham...

Cholning tanasiga qayta qon yugurganday bo'ldi. Dol qaddini ko'tardi, shilpiq ko'zlari chaqnab ketdi.

– E-e-e, – dedi yakkam-dukkam tishlarini ko'rsatarkan, quchoq ochib mehmonga intildi. – Hah o'lmang siz bir, holiyam tirikmisiz? – Chol mehmonning yelkalarini mehr bilan siladi.

– Tirik bo'lmasam, sizni qidirib kelarmidim.

– Tog' toqqa qovushmas, odam odamga qovushar. Ko'rsatganingga shukr, xudojon. Holi yigitsiz-ku. E, barakallo. barakallo! Bu havlini qandoq topib keldiz? O'ziz topdingizmu yo birorta bo'zaxo'r topib berdimu?

– Ko'ngil topib keldi, Abdurahmon aka, ko'ngil. – dedi Xo'ja Nasriddin.

– Ko'nglingizga o'zim sadqa bo'lay. Qadamlaringizga hazor bor hasanot! – Cholning atrofida bir to'da odam-u, yana alang-jalang ularning ichidan kimnidir qidirardi. – Hoy. Beshim, qanisan?

– Beshim akam bozorga ketganlar, – dedi haligi bo'zbola cholning qulog'i ostida baqirib. Chol yigitning gapiga e'tibor ham bermay:

– Memonxonaga joy qilinglar! – dedi. – Xo‘jajon, qani, kiring. Ko‘rdingizmi balalani, mani kar deydi, qulog‘imga baqiradi. Qarisang, balalaga shunoqa o‘yinchoq bo‘lib qolaykansan.

Bir to‘da odam birpasda to‘rt tomonga kirib ketdi. Kimdir hovlini tartibga keltirgan, kimdir mehmonxonaga joy hozirlagan, kimdir oshxonaga yugurgan, xullas, hammaning oyog‘i olti, qo‘li yetti bo‘ldi. Bor yuzasidan birpasda mehmonga dasturxon yozildi. Chol duo qilib, qo‘lini yuziga surib olgach, Xo‘ja Nasriddin bilan qayta hol-ahvol so‘radi.

– Durust, durust, – dedi chol ko‘kragini to‘ldirib turgan soqolini silab, – kelib xo‘p yaxshi qilibsiz. Sizni Vobkandda deb yuraytik, u yerlardan ham ketibsiz. Necha vaxdan bozi Buxoroda yo‘qsiz, qayerlarga yo‘q bo‘lib ketdiz? Bo‘zachi akam bor deb yo‘qlamay qo‘ydiz? Hozir qayerdasiz?

– Man aytmay, siz eshitmang, – dedi Xo‘ja Nasriddin.

– Aytmasangiz, eshitmayman-da, – dedi chol og‘zidagi so‘lagini shimib.

– Vobkanddan ketganimga ancha bo‘lgan. Dushmanlarni chaqivu bilan u yerlarni ham tark etdik. Bola-chaqa birlan uzoqlarga ketgandik.

– Uzoq‘ingiz qayer?

– Bu yerdan ko‘rinmaydi.

– Ko‘rinmaydig‘on joylarda yurabering qani, nima bo‘ladi.

– Oxirgi borgan joyim Turkiyo bo‘ldi.

– O‘h-hu, Buxoroning bir chekkasiga borubsiz-da, – chol boshini sarak-sarak qildi. – Buxoro ham keng joy ekan-da. U yoqlar obodmi?

– Turkiyo Buxoroda emas, u ancha uzoqda.

– Qayerda bo‘lsangiz sog‘ bo‘ling. Balalarga ham shu gapni aytaman.

– E, Abdurahmon aka, odamzod hamma yerda ham yashab ketaberarkan, lekin Vatan baribir Vatan bo‘lib qolaverarkan. Ozarda bo‘ldim, Qashg‘arda bo‘ldim, Damashq-da bo‘ldim, xullas, bo‘lmagan joyim qolmadi. Lekin Buxoroday joyni topolmadim. Oyoq shu tomonga tortaberadi-da. Mana, yana sog‘inib keldim.

– Bala-chaqalardan qutulganmisiz?

– Ha, bari o‘ziga tinch, xonador bo‘lib ketgan.

- Kampir qalay, sog'-amonmi?
- Xo'ja Nasriddin biroz tin oldi.
- Kampirni berib qo'ydik. Yana bittasini nikohimga olgandim, u ham vafo qilmadi.
- O'llimi?
- Bir yil bo'ldi... Menga ham, bolalarga ham mehribon edi rahmatli.
- Xapa bo'mang, xotin zoti mo'rt kelarkan. Mani ham kampirim, joyi jannatda bo'sin, tashlab ketganiga vallohu a'lam, mana bu qavsob kirsas, o'n yil bo'ladi. Bechora, xis-xis qilib yuraydi, biravga zarari tegmasdi, ustimga o'laydi. Bilmadim nima bo'lli, bir kunda o'lli. – Chol ko'ziga yosh oldi va tezda ko'z yoshini yengiga artib olib, kulib yubordi. – Bir gapi hech esimdan chiqmaydi. «Lo'lani boshingizga qo'yaymi yo ayog'ingizgamu?» derdi.
- Nega unaqa derdilar? – qiziqsinib so'radi Xo'ja Nasriddin.
- Chol gapi kulgili ekanligini bildirib, oldindan miriqib kulib oldi.
- Bir kuni bo'zani sotib, bozordan qaytayotsam, uch-to'rtta ulpat jo'ralar lo'p etib oldimdan chiqdi-da, – deya hikoyasini boshladi chol. – Taqqa to'xtadim. «O'zingni bo'zangdan o'lsang ham bermaysan. Hech bo'lmasa, bo'zaning puliga bo'za olib ber», deyishdi. Yo'q, deyolmadim. Do'stimning bo'zaxonasiga kirib, o'sha kuni eshakday ichibmiz. Bir balo qilib havliga yetib kelibman-u, tappa yiqilib, toshday qotibman. Ertalab xumday boshni ko'tarsam, ayog'im lo'labolishda, boshim kim-qayoqda. Rahmatli kampir koyimoqqa tushdi. «Ahvolingizga qarang, shunchayam ichasizmi? Lo'labolishni ayoqqa emas, boshga qo'yadilar-ku», deb shang'illadi. O'shanda kallamni ishlaganiga qarang, «E, xotin, bu ishni atayin qildim. Kecha kallaning gapiga kirib, shu ahvolga tushdim. Ayog'imga rahmat, mani adashtirmay havliga olib keldi. Shunday bo'lgach, lo'labolishga ayoq loyiqmi yo kallami?» dedim. Shu-shu, rahmatli, joy solsa, «lo'labolishni ayog'ingizga qo'yaymi yo boshingizgami?» deb so'ragich edi.
- Siz ham shum bo'lgansiz-da, – deb kuldi Xo'ja Nasriddin. – Lekin xola jannati edilar. Biz kelsak, qayerga o'tirtirishni bilmasdilar. Darrov dasturxon, darrov ovqat. Joylari jannatda bo'lsin! O'zingiz nechaga kirdingiz?

- Javzoga o'rik pishsa yak kam hashtodga kiraman.
- Hali yosh ekansiz-ku. Bitta apa-singilni topsam, boja bo'lasizmi?
- Yamon bo'lmasdiyu, sovib qolgan chol kimga kerak? – chol o'radek og'zini ochib ishshaydi. – Endi bizga tekkan kampir kechalari sovqotib chiqadi.
- Gapim moydek yoqdi, ichingizda jon deb turibsiz. Xotin desa, go'rning og'zidan qaytasiz-ku.
- E, qo'ying, balalarni oldiga uyot bo'ladi. Kelinlar nima deydi?
- Nima derdi, jon deydi.
- Jon deb bo'пти. Bitta nonxo'r ikkita bo'ldi, deydi. Keyin...
Qo'y go'shti va yog'i chalaroq qovurilib, ichiga nordon olma solingan qovurma sho'rva olib kirgan bo'zbola «xush kelibsiz» deb kirganida cholning gapi uzildi va hammaning e'tibori dasturxonda bo'lib qoldi. Bo'zbola ham mehmonning yonidan joy oldi.
- Oting nima, yigit? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin yigitning qaddi-qomatiga bir nazar tashlab.
- Eshim, – dedi yigit sho'rvaga non to'g'rarkan.
- Boboy bolalarning ismini uyqash qilib qo'ygan ekanlar-da: kattasi Beshim, bunisi Eshim. Xeshimi ham bormi?
- Ikki o'g'ilmiz, amak, qolganlari qiz, – deb javob berdi Eshim.
- Umrlaringni bersin, – deya alqadi Xo'ja Nasriddin, – bir-birlaringga esh bo'lib yursalaring kamlik ko'rmaysizlar. Boboy ham shuni niyat qilib, sizlarga shunaqa uyqash ism qo'yganlar. Meni ham Zamonali degan tutingan ukam bor, u ham senga o'xshab juda odobli yigit.
- Yigit yalt etib Xo'ja Nasriddinga qaradi.
- Qaysi Zamonali? Namozxonto'ra qozining mulozimimi?
- Uni taniysanmi?
- U mani jo'ram, xo'p yaxshi yigit. Bir marta qozining g'azabidan qutqarib, bir yaxshilik qilgan-da. O'shandan beri jo'ramiz. Bu hovliga bir-ikki marta kelgan.
- Qaysi jo'rangni aytobsan, Eshim? – deb so'radi chol.
- Vardonzelik jo'ram-chi, bozor oqsoqoli ikki xum bo'zaning ustidan janjal chiqarib o'chakishganda, meni qutqarib qolgan jo'ram-da.

– Ha, bo'ldi-bo'ldi, – chol kosani ko'tarib sho'rvadan xo'rillab ichib, so'ng dasturxonga qo'yarkan, – yaxshi bola. Oxirgi paytlarda kemay qo'ydimi? – deb so'radi.

– Yaqinda keldi-ku, – dedi Eshim bo'shagan kosalarni olib o'rmidan qo'zg'alarkan. – Dada, men Beshim akamning oldilariga o'tishim kerak, biror gapingiz yo'qmi?

– Nima gapim bor unga? Vaxliroq qaytinglar, memon xafa bo'ladi.

– Men hozir ketaman, bolalarni ishdan qoldirmang, – dedi Xo'ja Nasriddin uzrini aytib.

– Qayoqqa ketasiz? – dedi chol iddao bilan. – Kemay-kemay, bir keganda, ketaman deganingiz nimasi? Kelish mehmondan, ketish mezbondan, deganlar. Qachon javob bersak, o'shanda ketasiz. – Eshim anqayib turgandi, chol uni jerkib berdi. – San aytganni qil, memon hech qayoqqa ketmaydila. – Keyin Xo'ja Nasriddinga qarab: – Shunday, ha, Xo'jajon. Bir hangoma qilaylik, – dedi.

– Mayli, mayli, – dedi Xo'ja Nasriddin.

– Unda xayrlashmaymiz, – deb Eshim chiqib ketdi. Ikkalalari yana yolg'iz qolishgach, Abdurahmon bo'zachi «qani, gapiring» deb qoldi.

– Nimani gapiray, Abdurahmon aka? – degan Xo'ja Nasriddinning gapxonasi ochilib ketdi. U biroz sukut saqlab turdi-da, o'tmishidan bir ertakni boshladi...

Darvoqe, bu ertakmonand hikoya turklar diyoringning kichkinagina qishloqchasida bo'lib o'tgan edi. Agar kitobxonlarga voqealar unchalik qiziq tuyulmasa, bu sahifalarni tashlab, keyingi «Hiylai shar'iy» bobga o'tib ketaversalar hech narsa yo'qotmaydilar, asar voqealari rivojiga ham putur yetmaydi.

Shunday qilib, Xo'ja Nasriddin hikoyasini boshladi:

– Vobkandan chiqib Shoshga bordim, amiming ayg'oqchilari ketimdan qolmadi. Shoshdan to'g'ri Qashg'arga ketdim. u yerda ham kun berishmadi, keyin Eronga, u yerdan turklar diyoriga o'tib, Chig'ir atalmish qishloqchadan qo'nim topdik. Qishloq beyi qattiqqo'l bo'lsa-da, yaxshi odam ekan. Tog' etagidan bir kulba, tirikchilik uchun ish topib berdi, baraka topsin. Hamma joyda bo'lgani kabi, bu qishloqda ham yomonlar bisyor edi. Chetdan kelganlarni unchalik pisand

qilishmas, har ikki gaplarining birida kalaka qilishni xush ko'rishardi. Doimo qing'ir ishlar bilan mashg'ul bo'lib, boyliklari ham qing'ir ishlarining orqasidan kelardi. Bir-ikki shunaqa ishlaridan voqif bo'lib, beyga aytib berdim. Bey ko'pchilikning oldida ularni sazoyi qilganday rosa ta'zirini berdi. Bu mening ishim ekanligini bilganlaridan keyin ular menga teskari ish ko'ra boshladilar. Qishloqda beydan boshqa suyanchig'im bo'lmasa-da, ularga yon bermadim, arslon kabi olishib yurdim. Bir kuni ikki qop bug'doyni yelkalab qishloq tegirmoniga bordim. Bug'doyni do'lga ag'dardim. Tegirmonchi bug'doyni tortishga tortdi-yu, tegirmondan chiqqan unni qoplarga qayta solayotganda, qarasam, unning cho'g'i mo'ljalimdan kam. Tegirmonchi men bilan qasdlashib yurganlarning biriga qarindoshlik joyi borligini bilsam-da, misron bilan tegirmon toshining tagidagi taxtani ko'tardim, u yerda xufya teshik bo'lib, bug'doyni yarmi teshikdan pastga tusharkan. Tushgan bug'doyni qarindoshi orqali boshqa qishloqdagilarga sottirarkan.

Xullas, tegirmonchining yalinib-yolvorishiga qaramay, to'g'ri beyning oldiga bordim, qishloqning oldi kishilaridan uch-to'rttasini guvoh qilib raiyatning nonini yarimtalab yurgan tegirmonchining oldiga boshlab keldim. Bey qattiqqo'l emasmi, tegirmonchining sharmandasini chiqarib, tegirmondan haydadi. Shu bahona bo'ldiyu, uning qarindoshi hamtovoqlari bilan «bu kelgindining ta'zirini bermasak, bizga kun bermaydi», deyishdimi, har kuni yo'limni poylaydigan bo'lishdi.

Tutqich bermasligimni bilib, bir kuni tunda kulbamizga kelishibdi. Yarim kechada tom gumbur-gumbur etadi. «Bu nima balosi bo'ldi?» deb hovliga chiqdim. Xavotir olib xotinim ham menga ergashdi. Keyin bilsam, xotinni ajal uydin haydab chiqargan ekan. Kazzoblar tomda poylab yotishgan ekan, bir katta toshni otib yuborishdi. Tosh menga emas, xotinimga tegib, bechora til tortmay o'ldi. G'animlar qochib ketdi, men bola-chaqa bilan chinqirib qolaverdik.

— Voy, padarla'natilar! Voy, it emganlar! — Abdurahmon bo'zachi ta'sirlanib ko'ziga yosh oldi. Yonboshlagan edi, qaddini rostladi. — Xudodan qo'rqmas ekanlar-da! Bunaqalarning bo'ynini uzish kerak edi.

— Xudodan qoʻrqqanlarida bu ishni qilisharmidi? — dedi Xoʻja Nasriddin shikasta ovozda hikoyasini davom ettirar ekan, bir yutini b. — Ertalabgacha jasadning ustida xudoning zorini qilib chiqdik. Xoʻrozlar tun bilan xayrlashib, tongni qarshilayotgan paytda bey keldi, koʻnglimni koʻtardi, gunohkorlarni topishga vaʼda berdi. Bunaqa paytda dalda kor qilarmidi? Qonim qaynab, oʻzimni qoʻyarga joy topolmay boshimni devorlarga urdim. Vujudim qizib, ichimni qasos oʻti yondirardi.

— Yigʻlashdan foyda yoʻq, jasadni yerga qoʻyaylik, — dedi bey yelkamga qoqib. — Xotiningni oʻlimligi tayyormi?

Yosh xotin, oʻlimlikni qayerdan bilsin. Uning ustiga umrimiz darbadarlikda oʻtib, qora kunga bir-ikki tanga yashirib qoʻygan joyimiz yoʻq edi. Lekin beyga «hech narsam yoʻq» deyishga oriyatim chidamadi.

— Men xotinimning oʻligini bu qishloqning mozoriga qoʻymayman, — dedim jahl bilan. — Togʻguli qishlogʻining mozoriga qoʻyaman.

Beyning zorlariga qaramay, bolalarni beyning uyida qoldirdim-da, yomonlarga namoyishkorona jasadni yelkamga olib, Togʻguli qishlogʻiga qarab ketdim. Oʻsha qishloqdagi oʻziga toʻq mullani tanirdim, yukunib hovlisiga bordim-da, jasadni tashqarida, devorga suyab, oʻzim ichkariga kirdim. Mulla juda sodda-yu, qoʻli ochiq edi. Ahvolimni koʻrdi-da, nima boʻlganini soʻramay, oldimga dasturxon yozdi, choʻrak sindirdi.

— Choʻragi nimasi, Xoʻjajon? — deb soʻradi Abdurahmon boʻzachi.

— Oʻzimizni non-da, — dedi Xoʻja Nasriddin dasturxondan bir boʻlak nonni qoʻliga olib, dasturxonga qayta qoʻyarkan. — Non sindirdi, men bir par nonni bir tishlab, qolganini qoʻynimga soldim. Mulla sezib qoldimi, sababini soʻradi.

— Nonni nega qoʻyningga solyapsan? Toʻymasang, yana beraman, qoʻmaqay boʻlma. Yoʻlga chiqqan boʻlsang, bir-ikkitasini tugub ham beraman, — dedi mulla.

— Tashqarida xotinim bor, sillasi quriganidan devorga suyanib qolgan, bu non oʻshanga, — dedim. Mulla gapimga laqqa tushib, xotinimni chaqirib kirgani qizini joʻnatdi. Qiz chiqdi-yu, tezda qaytib kirdi.

– Chaqirsam gapirmayaptilar, o‘zingiz olib kiring, – dedi menga qarab.

– Qattiqroq gapir-da, xotinimning qulog‘i kar, yaxshi eshitmaydi, – dedim boshimni xam qilib. O‘zi uyga kirganimdan buyon qizning yuziga qaraganim yo‘q edi. – Yengidan tortsang, keladi.

Qizgina qayta chiqdi. Oradan xiyol vaqt o‘tmay, tashqaridan uning chinqirgani eshitildi. Mulla, xotini va men otilib chiqsak, jasad yerda dumalab yotibdi, qizning esa ko‘zlari qinidan chiqib, haykaldek qotgan. Men darrov o‘zimni jasadning ustiga tashlab, xotinimning o‘limiga sababchi bo‘lgan bu xonadonga la‘natlar yog‘dira boshladim. Mulla malomatdan qo‘rqdi chog‘i, yugurib kelib yelkandan ko‘tardi, bag‘riga bosdi. Shovqin ko‘tarmasligimni so‘rab, yalinib-yolvordi. Men uning quchog‘idan yulqinib chiqishga harakat qilar, u bo‘lsa qo‘yib yuborgisi kelmasdi. Oxiri:

– Bo‘lar ish bo‘ldi, hech odam bu dunyodan toq o‘tma-gan, xotining o‘lgan bo‘lsa, senga qizimni beraman, – dedi, – kerak bo‘lsa, aqcha ham beraman, ro‘zg‘oringni butlab olasan.

– Rozi bo‘lavermabsiz-da, Xo‘jajon, – ichi kuyib ketdi Abdurahmon bo‘zachining. – O‘lgan qaytib kelarmidi? Balalani o‘ylash kerak edi.

– Rozi bo‘lmay qayoqqa borardim? – dedi Xo‘ja Nasriddin hikoyasini davom ettirib. – O‘zim bitta o‘likni ko‘molmay yurgan bo‘lsam, ustiga begona joylar, aka-ukam, yaqin qarindoshim bo‘lmasa. G‘irt yetimchaga kim ham xotinlikka qizini berardi? O‘sha kuni rasm-rusum bilan mayyitni qabrga qo‘ydik. Xotinning «qirqi» o‘tib, mulla qizini menga nikohlab berdi.

O‘sha kuni qattiq qayg‘uda emasmanmi, qizga e‘tibor berib qaramagan ekanman, keyin bundoq qarab, o‘zimni yo‘qotib qo‘ydim. Bo‘yi bo‘yimday, beli xipcha, qorachaga moyil ikki yuzi naq yangi pishgan qirmizi olmaday, chehrasi bir uyni charog‘on qiladi, kechasi shamning ham keragi yo‘q.

– Shag‘amni puli kissayizga qolibdi-da, a, Xo‘jajon? – dedi Abdurahmon bo‘zachining so‘lagi oqib. – Parishtaga yo‘liqibsiz-da?

– Farishtayam gapmi? – Xo'ja Nasriddin yana qizni ta'riflay ketdi. – Buxoroning olchasidek qip-qizil lablari orasidan sal-pal ko'rinib turgan tishlarini dur deysiz. Uzun-uzun kipriklarini qoqsa, yurak haroratini qaytarur. Egnida bir sidra ko'ylak, boshida ro'mol, bir juft o'rilgan bilakday sochi belida to'lg'onadur. Manim chekinga tushgan bu qiz oldin turmush qurib, eri ovga borib, qaytib kelmagan va to hanuz erkak hidini hidlamagan tul ekan.

– Eri ahmoq ekanda o'sha juvonni, – dedi Abdurahmon bo'zachi «e, attang» degandek boshini tebratib. – Shunday xotining bor ekan, ovga chiqib nima qilasan? Man uni joyida bo'sam, uydan chiqmasdim.

– Nega unaqa deysiz, Abdurahmon aka? – dedi Xo'ja Nasriddin kulib. – O'sha badbaxt er ovga chiqmaganda, bu huriliqo menga qayerdan nasib qilardi? Xullas, juvon ham ancha o'tirib qolgan ekan, ko'p injiqlik qilmadi. Yangi kelinni ot-aravada Chig'irga olib keldim. Mulla bergan aqchalar evaziga ro'zg'orni butladim. Hech narsa ko'rmaganday yashab yurgandik, jaholatdan qaynab toshgan yomonlar yangi fitna o'ylab topishdi.

– Bachchag'arlar, yana nima baloni boshlashdi? – eshitib o'tirgan qo'shig'i avjida uzilganigami, achchig'i chiqqan Abdurahmon bo'zachi so'kindi. Nazarida joni chiqib ketganday edi. – Yamon yamonligini qo'ymaskan-da, a?

– Uyimizga o't qo'yishdi, – dedi Xo'ja Nasriddin kutilmaganda. – Xayriyat o'sha kuni uyda hech kim bo'lmagan. Xotin bolalarni olib Tog'guliga, onasinikiga ketgan, o'zim dalada edim. Qishloq tomondan ko'kka o'r'layotgan qora tutunni ko'rdim-u, yuragimga havl tushdi. O'pkam tomog'imga tiqilib, chopib kelsam, kulbadan nishon yo'q, bir hovuch kultepaga aylangan. Qishloq odamlari harakat qilishibdi, afsus. uddasidan chiqisholmagan. Xo'rligim kelib, bir uyum kulga tikilib ho'ng-ho'ng yig'ladim. Xotinimga ham bunchalik yig'lamagan edim.

– Xotin topiladigan narsa, degansiz-da?

– Gapirmang, ichimni toza bo'shatib olgandan keyin ikkita qop topib, har birining tagiga bir-ikki tildodan tashlab. ustidan chala-yarim yongan ko'mirdan kul aralash solib, eshakka ortdim-da, yo'lga tushdim. Bu safar Hinoli qishlog'i

tomon yurdim. Bu qishloqning odamlari sodda, ko'ngli toza, bamisoli o'zimizning shakarqishloqliklarga o'xshaydi. Qishloq yaqinida katta suv oqib o'tardi. Hamma joyim qop-qora ko'mir emasmi, qoplarni eshakdan tushirdim, o'zim suvda yuvina-yotgandim, ariqda cho'milayotgan bolalar sho'xlik qilib, qoplarni suvga ag'darishibdi-da. Qarasam, ariq suvi qop-qora. Jon holatda qoplarga yopishdim. Qayerda, ko'mir suvda erib, qoplar puchayib qolgan. Qoplarni suvdan olib chiqdim-da, dod soldim. Dodimni eshitib, qishloq odamlari yetib kelishdi.

– Nima gap, nega yig'laysan? – deb so'radi bittasi.

– Yig'lamay, kulaymi? – dedim dabdurustdan. – Xudo bexabar bolalaringiz ikki qop tillomni suvga ag'darishibdi. Uyim kuydi! Bu ishlaringni qoziga aytib, bari tillolarimni undirib olmasam, otimni boshqa qo'yaman. Sharmandalaringni chiqaraman!

Shumtaka bolalar, qopda tillo emas, kul aralash ko'mir bor edi, deb otalariga zorlanishdi.

– Tekshirib ko'ramiz, – dedi birovi qoplarga yopishib, – qopning tagida bir nima qolgandir.

Ular qoplarni qoqishgandi, hali tagiga tashlab qo'ygan tillolar shildirab yerga tushdi-yu, gapimga chippa-chin ishonishdi va sharmanda bo'lishlaridan qo'rqib, har bir xonadondan bir tillodan yig'ib berishdi.

– E, baraka topishsin, bu dunyoda yaxshi kishilar ham bor-da, – dedi Abdurahmon bo'zachi hushyor tortib. – Keyin nima bo'ldi?

– Keyin qishloqqa qaytdim, – Xo'ja Nasriddinning yuziga tabassum yoyildi, – tillalarga yangi uy qura boshladim. Uy bitay-bitay deganda, g'alamislardan biri kelib, gap olmoqchi bo'ldi.

– Afandim, topar-tutaringiz haminqadar, kechagina borbudingiz kuyib-kulga aylangan bo'lsa, yangi uyni qaysi davlatingizga quryapsiz? Yoki ko'mib qo'ygan xazinangiz bormidi?

Gapiga avval kuldim, so'ng hazilmonand qilib:

– Uying kuyindi ko'mirini Hinoli qishlog'iga olib borgandim, u yerda o'tin taqchil ekan, qopini ellik tillodan olishdi, – dedim.

– E, shunaqami, – dedi u iyagini silab turib. Qarasam, xayoli parishon, boshini tag qilib ketdi. Men Tog'gulidan xotin-bolalarni olib kelgani ketdim-u, bir kun o'tkazib

qaytsam, ochko'zlar o'z uylarini yoqib, ko'mirini ot-aravaga ortib, Hinoli qishlog'iga borib, oltinga ayirboshlaymiz deyishsa, hinoliklar «bizlarni ahmoq deb o'yladinglarmi?», deya oldilariga solib quvishibdi.

— Boplabsiz, Xo'jajon, boplabsiz! — quvonchdan ko'zlari yashnab ketdi Abdurahmon bo'zachinging. — Bunaqalarning jazosi shu. Ular bo yana sizga ziyon yetkazishmadimi?

— Rosa kulgiga qolishdi-ku, — dedi Xo'ja Nasriddinning o'zi ham miriqib kularkan. — Tishlari eshakning tishidek bo'lib ketdi, afsus, ilojini topisholmadi. Ko'ch-ko'ronlarini ko'tarib qishloqdan ko'chishdi. Bizlar ham bir muddat qishloqda yashab turdik-da, yana bolalarga ziyon qilishmasin, deb Bursaga ko'chib ketdik. Bolalar katta bo'ldi, ikkalasini ham xonador qildim. Ularning ishq savdogarchilikka tushib, Ovropa yurtlariga chiqib ketdi, xotin bilan ikkalamiz Bursada qoldik. Bir-birimizga suyanib yurgandik, bir yil oldin, xotin kasalga chalindi-yu, yarim kun ham yotmay bandalikni bajo keltirdi. U o'lganda bu dunyo ko'zimga qorong'u bo'lib ketdi.

— Dunyo shu ekan-da, — dedi Abdurahmon bo'zachi uzun soqolini silab, — mana, men ham qorong'uda yashab yuribman. Qo'limizdan nima kelardi, xudoning aytganiga ko'namiz-da. Ko'z ochiq bo'lsa, ko'raverar ekansiz-da.

— Ha, Abdurahmon aka, ko'raverarkansiz, — dedi Xo'ja Nasriddin jilmayib. — Lekin bu dunyodan kuygan bittasi: «agar bu dunyoning tashvishidan qutulay, g'am-g'ussalarini unutay desang, o'zingga tor mahsi sotib ol», degan ekan. Mana, men ham tor mahsini yechgan edim, ko'rdingiz, qancha gapi chiqdi...

HIYLAI SHAR'IY

Zamonali shahar o'rtasidagi Gavkushonga qayriladigan shoxko'channing enli qismida qad rostlab turgan Xo'ja masjidi oldida usta Mansur bilan uchrashdi. Azbaroyi sandiqda dimiqib, usti-boshi jiqqa ho'l bo'lgan ustaning ustiga choponini yopgan Zamonali uni otiga mindirdi-da, ot jilovidan ushlagancha shohichining choyxonasi tomon yayov yo'lga tushdi. Usta ot ustida rangi o'chib, xuddi bezgak tutgandek qalt-qalt titrardi.

Zamonali uning qaltirayotganini bilib tursa-da, dalda berishga so'z topolmay, boshini solintirgancha jimgina borardi.

Shohichi ustaning aft-angorini ko'rdi-yu, gap nimada ekanligini tushundi, apil-tapil joy tayyorlab, uni o'tqazdi, ustiga ko'rpacha tashladi. O'choqqa o't qalab, qumg'on ildi. Issiq-issiq qaynagan suv ichib, usta Mansurning qaltirog'i biroz bosilgach, eshitganlarini oqizmay-tomizmay aytib berdi. Usta gapiryaptiyu, Zamonalining xayoli boshqa yoqda, ustaning gaplarini chaqib, keyin reja haqida o'ylayotgan bo'lsa, ajab emas.

— Voy, padarla'natlar! — deb yubordi Safar shohichi beixtiyor. Endi ustaning qaltirog'i unga ko'chgan edi. — Bularga hech kim hech narsa demasa-da, bular bilganlarini yeyishsa! Voy, muttahamlar-ey! Voy, ilonning yog'ini yalaganlar-ey!

Tun juda imillab, og'ir yuk ortilgan karvondek siljir, borgan sari bu uch kishini bezovtalik girdobiga tortib borardi. Zamonali xayollari *parishon*, *atrofga alang-jalang boqdi*.

— Xo'jamning o'zlari ko'rinmaydilar?

— Ertalab chiqib ketganlari. — G'azabdan cho'g'dek qizib ketgan yuzini siladi Safar shohichi. — Menimcha, ko'chada bitta-yarimta tanishlarini uchratib, o'shanga qo'shilib ketganlar-ov, shu paytgacha daraklari bo'lmadi-ku. Hali bir-ikki tomchi yomg'ir tashlagan edi, «yomg'irda qolasiz» deb oshnalari olib qoldimi yo. Qayerda bo'lsalar ham sog' bo'lsalar bo'ldi...

Bu paytda ustani qayta varaja tutayotgan edi. Chunki badanidagi ter hali qotib ulgurmagan, ustiga-ustak kuzning salqin havosi etni junjuktirardi.

— Tog'amga bu gapni aytsakmikan, a? — deb so'radi usta Zamonaliga maslahat solib.

— Yo'q, Mansur aka, — dedi Zamonali keskinlik bilan, — tog'oyingiz bilmaganlari durust. Buni o'zimiz bir yoqlik qilsakmi, deyman.

Tun qora pardasini shahar ustiga yoygan, sukunatni turli hasharotlarning chirillashiyo ahyon-ahyonda uzoqdagi itlarning bo'g'iq vovullashlari buzib-buzib turardi. Zamonali esa nimalarnidir o'zicha mulohaza qilar, Safar shohichi qorong'ilik qo'yniga tikilgancha xayol surardi. Usta Mansur pinakka ketgan.

— Biror rejangiz bormi, ko'p o'ylab qoldingiz? — dedi shohichi bir necha muddatdan keyin Zamonalining xayolini buzib.

– Hozircha bir nima aytish qiyin, Safar aka. Xo'jamga vaqtincha boshqa joy qilib bersakmi, deyman. Iloji topilsa, uzoqroqqa jo'natish kerak...

Usta Mansur rostakamiga uxlab qoldi. Safar shohichining uyqusi qush uyqu – ko'z yumiq-u ko'ngil uyg'oq. Zamonali esa bu kecha mijja qoqmadi.

Bomdodga turganlarida Poyi kalon tomondan kelayotgan azon tovushiga qo'shilib xo'rozlarning qichqirig'i ham quloqqa chalinar edi. Namozni ado etishgach, uchalalari yuzma-yuz o'tirishdi.

– Men kechasi bilan o'ylab chiqdim, – dedi Zamonali qizargan ko'zlarini ishqalab, – erta o'tib indin yakshanba. Mansur aka, siz borib, tirikchiligingizni ko'ring, yakshanba kechasi esa shu yerda bo'ling. Men tog'oyingizni amallab biror bexavotir yerga jo'nataman.

– Nima deb jo'natasiz, Zamonali?

– Yo'lini toparman, Mansur aka.

– Mayli, tog'ani yashirdik ham deylik, uyog'iga nima qilamiz?

– Shaharda bir-ikki bo'zbola jo'ralarim bor, diyonatli yigitlar, qavatimizga kiradi. Mana, Safar aka, siz va man bitta, boringki, ikki-uchta kishiga nahotki bas kelolmasak?

– To'g'ri o'yilabsiz, Zamonali! – dedi Safar shohichi. – Bir boshga bir o'lim. Bitta odamni himoya qila olmasak, bu savlatni nima deb ko'tarib yuribmiz?

Usta Mansur mushtlarini do'llaytirdi:

– Haq gap, erkak mard kelmasa, boshiga ro'mol o'rashi darkor. Kurashganimiz bo'lsin!..

Bugun quyosh ko'rinmayroq turibdi. Kechqurungi havo ertalab ham ochilmadi, quyosh yuzini quyuq bulut qoplagan. Zamonalining avzoyi kunning avzoyidek tund. U Xo'ja Nasriddinni Ko'zachaga jo'natishni mo'ljallab yuribdi-yu. lekin uyoqqa jo'natish uchun sabab topolmayapti. O'ylab-o'ylab, esiga tushgani, Vardonzega borganida uydagilariga Mustafo dehqonning qizidan gap ochgani bo'ldi. O'shanda otasi: «O'zi kelin ariqning shu betidan topilsa, narigi betiga o'tma, degan. Nachora, qoshingni orasi uzoq ekan, kelin ham uzoqdan topilibdi. Nima ham derdik, taqdiri peshana ekan», deb rozilik bergandi. Qaytishda Zulfizarning ko'nglini

bilmoq niyatida Mustafo dehqonnikiga kiraman dedi, kirolmadi — uyaldi. Qishloq choyxonasiga kirib, dardini Farmon akasiga aytdi.

Bu yigitning Mustafo dehqonnikiga serqatnov bo'lib qolganligini qishloqdagilar «bir balosi bo'lmasa, shudgorda quyruq na qilur»ga yo'yib, o'zlaricha ishq dostonini to'qib yurishgandi. «Ishq dostoni»ning bir parchasi Farmon akaning qulog'iga ham yetib kelgan edi-yu, Zamonalining o'z og'zidan eshitarmikanman, deb jim yurardi. Mana, yigit qizarib-bo'zarib qarshisida turibdi.

— Siz, inim, bizning bog'-qo'rg'onimizga o'ting, — dedi Farmon aka past ovozda. — Bog' Mustafoning bog'i bilan baqamti. Hali oftob qaytishiga picha bor, Zulfizarni onasi bilan bog'da ko'rgan edim. Boring, ilojini topib suhbatlashasiz. Lekin bu aqlni men berganligimni birov bilmasin.

Zamonali otini shu yerda qoldirib, Farmon aka aytgan yo'l yoqalab boqqa bordi. Ikki bog'ni shox-shabbali to'siq ajratib turar edi. U to'siq osha qo'shni boqqa mo'raladi, Zulfizarga ko'zi tushdi. Ko'zi tushdi-yu, yuragi gupullay boshladi. Mustafo dehqonning xotini — Ulbibi xola qizidan ancha uzoqroqda, Zulfizar beriroqda. Zamonali bo'g'i q ovozda qizni chaqirdi, qiz uning ovozi eshitib bezovtalandi, ovoz qaysi tomondan kelayotganini chamaladi va atrofga olazarak ko'z tashladi. Oxiri ovoz egasining qayerda turganligini ko'rdi va uning Zamonali ekanligini ham bildi. O'midan turib, labini tishlagancha u yoq-bu yoqqa, keyin astagina bo'ynini cho'zib onasi tomonga qaradi. Onasi ancha uzoqda, o'zi bilan o'zi ovora. U daraxtlarni panalab yigit tomonga o'tdi. Yigitga yaqinlashgani sari yurak urishi tezlashdi, ichidagi hadik kattalashdi. Manzilga yetmay, qizlik g'ururi yo'l bermadimi, to'xtadi.

— Qo'rqma, bu men, — dedi Zamonali yanada past ovozda. — Nega to'xtab qolding? Yaqinroq kelaver.

Zulfizar bir-ikki qadam oldinga qadam bosdi-da, yana to'xtadi. U yigitga talpinar, hayosi esa uni orqaga tortardi. Oxiri turgan joyida uzun kipriklarini bir ko'tarib-tushirdi:

— Nega keldingiz? — dedi noz bilan. — Dadam ko'rsalar ikkimizni ham so'yadilar.

– Seni ko'rgim keldi, Zulfizar! Ko'rishish uchun so'y-maslar? – Zamonalining ovozi titrab chiqdi.

– Ko'ringiz kelsa, avval dadamga qalin to'lang, keyin, – u «keyin qancha uchrashgizingiz kelsa, uchrashaverasiz» demoqchi bo'ldi-yu, uyaldi. Boshini xiyol egib ko'z suzdi va birdan qoshini chimirib: – Endi keting, hamsoyalar ko'rib qoladi, – dedi.

Yigit shoshib qoldi.

– Ko'rsa nima qiladi?

– Gap qiladi. Keting!

– Ketmasam-chi?

– Ketasiz...

Qiz «keting, keting» derdi-yu, lekin o'zi joyidan jilmasdi.

– Haydayapsizmi meni, Zulfizar?

– Haydamay nima qilay? Begona qizga gap otgani uyalmaysizmi?

– Siz begona emassiz, Zulfizar!

– Begona bo'lmay, kim?

– Jonim!

– Ho, – dedi Zulfizar suzilib, – o'zingizning joningiz yo'qmi?

– Men jonimni sizga berganman, Zulfizar.

– Nimaga?

– Jonim bo'lishingiz uchun.

– Uyatsiz! – deya jilmaygan qiz kelgan tomoniga keta boshladi.

– Yana biroz to'xtang, Zulfizar, sizga aytadigan gapim bor.

– Gapingiz bo'lsa, sovchi yuboraqoling, – degan qiz yugurib ketdi. U yugurib ketarkan, orqasida ilondck to'lg'angan bilakday ikki o'rim sochi goh o'ng biqiniga, goh chap biqiniga o'tib, Zamonalining ichini battar kuydirib yubordi...

Zamonali shu uchrashuvni esladi-yu, yo'qotgan narsasini topib olgandek xursand bo'lib ketdi.

– Topdim, Xo'ja Nasriddinni sovcilikka borishga ko'n-diraman. Axir, bunga jon-jon deb ko'nadi-ku! – Zamonali tezda jiddiy tortdi. – U yoqqa Xo'jamni quruq qo'l bilan yuboramanmi?..

Zamonalining qozida olasi, to'g'risi, omonati bor edi. Hozir qozining oldiga boradi, omonatini so'rab oladi.

o'shaning o'n tillosini to'y xarajatlariga deb Mustafo dehqonga berib yuboradi.

Zamonali shu niyat bilan qozining oldiga boradigan, bir yo'la uning avzoyini ham kuzatadigan bo'ldi...

– Qozi pochcha! – Zamonali poygakda turib qo'l qovushtirdi. – Xushxabar.

Qozi bir uchib tushdi.

– Qanaqa xushxabar? – deb so'radi qoshlarini chimirib.

– Xonador bo'lay deyaqman.

– Muborak bo'lsin!

– Qulluq, qozi pochcha.

– Bizdan nima xizmat?

– Rahmat, qozi pochcha, – dedi Zamonali kalovlanib. – To'y chiqimsiz bo'lmas, qozi pochcha, shunga omonatni...

Zamonalining omonatni so'rashi noo'rin bo'ldimi yoki qozining xayoli boshqa yoqda ekanmi:

– Qanaqa omonat? – dedi.

– Omonatda, – dedi Zamonali jiddiylashib. – Men shaharda yolg'izman, xesh-aqrabom yo'q. Hujram kecha-kunduz ochiq, halol-nohalol odam bor, deb sizga o'ttiz tillo berib edim, shuni so'rayapman-da, qozi pochcha.

– Eslay olmayapman, qanaqa omonatni so'rayapsan? – masxaraomuz kuldi qozi.

Qozining ikkinchi bor munkir kelishi, masxaraomuz kulishi Zamonaliga nasha qildi.

– Yo'g'-e, qozi pochcha, hazillashyapsizmi? Berganman sizga!

– Bergan bo'lsang, oldim deyman-da! Nima, o'ttiz tilloni deb gunohga botaymi? Tilxating yoki guvohing bormi?

Zamonali gangidi, tili aylanmay chuldiradi.

– Qozi pochcha! – tomog'i qaqradimi, bir yutunib olib: – Odamda lavz bor, odamgarchilik bor, – dedi zo'rg'a.

Bu gaplar qozining g'azabini yanada oshirdi.

– Sen menga odamgarchilikni o'rgatmoqchimisani? Yo lavzing yo'q, demoqchimisani? Tilxating bo'lsa ko'rsat, gapingga ishonay. Qozilik ishida bilasan-ku, bir parcha qog'oz lavzdan, odamgarchilikdan baland turadi!

Zamonali taajjubdan dong qotdi. Bir paytlar Tanaboy ham guvohsiz tili tiyilgan edi, bugun uning holiga o'zi

tushdi. Endi nima qiladi? «To'ying xarajati but, Xo'ja Nasriddinni sovchilikka yuboraman», deb quvonganida, u shu omonatni nazarda tutgan edi-ku. Nima degan odam bo'ldi endi?

Qoziga nisbatan Zamonalining nafrati shunday zo'raydiki, Parpi chapani qolib, uni bo'g'izlagisi keldi. Mol achchig'i – jon achchig'i, deganlar axir. Boyligi bijg'ib-sasib yotsa-da, har qanday boyvachchaning ham bir tangasi yo'qolsa, joni achiydi. Iymoni bo'shlar bunaqa paytda bir baloni qo'zg'ashi hech gap emas.

Zamonalining iymoni but edi, shaytonga hay berdi. U qoziga elanmadi, g'ururini yerga urgisi kelmadi. «Nimaga odamlarda insof-diyonat qolmagan? – yalt etib xayoliga shu fikr keldi, keyin ichidagi odam bu fikrni inkor etdi: – Yo'q, bitta qozini deb boshqalarni diyonatsizga chiqarish adolatdan emas. To'g'ri, raiyat nomidan va'zxonlik qiluvchi Namozxonto'raga o'xshaganlar shunday qilib turgandan keyin, ularning kasri boshqalarga ham uradi-da. Boshchisi nobob raiyat boshmoqsiz qolar. Bunaqa boshlarga bo'yin bo'lish hayf!..»

Zamonali parishon holda tashqariga chiqdi. «Kimdan qarz ko'tarsa ekan? O'zining tashvishlari bilan yor-do'stlarini xijolatga qo'yish niyati yo'q, chunki ularning holi haminqadar, topganlari ro'zg'orlariga arang yetadi». U shu kabi andishalarga berilib, otning boshini bo'sh qo'ygan ekan, ot uni choyxonaga olib keldi. Xo'ja Nasriddin shu yerda, kechagi ishlarini aytib, uch-to'rtta kishini og'ziga qaratib o'tirgan edi. U Zamonalini ko'rib, bahri dili ochildi. Lekin Zamonalining kayfiyati yo'q, zo'rma-zo'raki tirjayardi, xolos. Unga peshvoz chiqqan Safar shohichi buni sezdi va:

– Nima gap, Zamonali? – deb so'radi. – Kayfiyatingiz noxushroq, biror kor-hol bo'ldimi? Padarim deb yurgandingiz, u kishining ahvollari durustmi?

– Durust!

Zamonali Xo'ja Nasriddin bilan ko'rishib, beholgina uning qaptalidan joy oldi.

– Osmon uzulib yerga yopishibdimi? – dedi Xo'janing toqati toq bo'lib. – Nega gapirmaysiz, Zamonali? Dunyoning bari kori sizning yelkangizga tushdimi?

– E, so'ramang, – dedi Zamonali uf tortib.

– Bunchalik qayg'urishga arziydigan nima ish sodir bo'ldiki, uf tortayapsiz?

– Qozida ozgina omonatim bor edi, bugun so'rasam, munkir kelyapti. Shunga boshim qotib...

– Shunga shunchami? – Zamonalining yelkasiga qoqdi Xo'ja. – Qayg'urishga arzimaydi, bundoq qovog'ingizni oching. Qozining bunaqa ishlarini endi ko'rib turibsizmi? – Keyin soqolini tutamlab, bir nuqtaga tikilib turdi va birdan tizzasiga shap etkazib urdi-da: – O'ylamang, uka, bir yo'lini topamiz! – dedi va qo'shib qo'ydi: – Omonat ish ovora qiladi, deganlari shu-da! Ko'nglingiz jam bo'lsin, omonatni qiyomatga qoldirmaymiz. Qozi bilan o'zim gaplashaman. Endi qovog'ingizni ochib, ko'nglingizni keng qiling!

Jahl ustida turganda taskin ham kor qilmaydi. Kishi ichidan o'tayotganini o'zi biladi. Xo'ja Nasriddinning daldasi taskin berdimi. Zamonali asta-sekin tinchlana bordi, garchi chehrasida xushnudlik aks etib turmasa-da, endi oldingidek o'ta g'amgin emas, ko'zlarida umid uchqunlari bilinar-bilinmas yiltirardi. Shohichining nigohi esa Zamonalining hozirgi his-tuyg'ularini so'ndirib, boshqasini uyg'otib yuborgan edi, u shohichiga «indamang» degandek ishora berdi.

– Eshim degan oshnangiz bor ekan, Zamonali, – deb qoldi Xo'ja Nasriddin.

– Ha, bor, – dedi Zamonali. U ertalab Safar shohichiga «bir-ikki bo'zbola jo'ralarim bor, aytsam, qavatimizga kiradi», deganida xuddi shu Eshimni nazarda tutgan edi. – Qayerda ko'rdingiz uni?

– Otasi eski qadrdonlarimdan edi, kecha o'shanikida qoldim. Gapdan gap chiqib, sizni aytgan edim, Eshimboy «taniyman, u mening jo'ram bo'ladi», dedi. Juda odobli yigit ekan. Unga bir yaxshilik qilgan ekansiz, og'zidan bol tomib sizni maqtadi.

– Nima yaxshilik qilgan ekanman?

– E, hali nima yaxshilik qilganingizni ham bilmaysizmi? – dedi Xo'ja Nasriddin va yana fikrini davom ettirdi: – Bilmaganingiz ma'qul. Yaxshilik qil va qilgan yaxshiligingni suvga tashla, uni odamlar bilmasa, baliq bilar, deganlar. Bu odatingiz yaxshi.

– Abdurahmon ota durustmi? – deb so'radi Zamonali.

- O'zi, tanimaydigan odamingiz yo'q-da, amak?
- A, men shu odamlar bilan tirikman-da, Zamonali. Odamlarni tanimasang, seni ham hech kim tanimaydi.
- Xo'jam lutf qildilarmi? – deya Safar shohichi barkashda ikkita non, bir siqim mayiz bilan turshak olib kelib, o'rta qo'ydi. – Sizlar qorinning ham arzini eshitasizmi yo onalaringiz gap deb tuqqanmi?
- Tekin bo'lsa ovqatni ham gapga qo'shib eyaveramiz, – hazillashdi Xo'ja Nasriddin.
- Unda, qani, mana bulardan olinglar-chi, osh bo'lsin! – dedi Safar shohichi...

* * *

Qozi Xo'ja Nasriddinni ayricha bir takalluf bilan kutib olsa-da, ichida «bu kasofat yana bir baloni boshlab keldiyov», deb o'yladi.

– O'zi tushimda ayon bo'lgan edi, – dedi Xo'ja Nasriddin tomdan tarasha tushgandek, – tushimda qozikalonning eshaklari dumsiz tug'ibdi.

– Tush ekan-ku, – deb kuldi qozi, – tushga nimalar kirmaydi deysiz. Xo'ja? Eshak dumsiz tug'sa tug'ibdi-da, shunga ham ota go'ri – qozixonami?

– To'g'ri, eshak o'ngingizda dumsiz tug'sa, dumsiz eshak yuk bilan loyga botsa, qayeridan tortib chiqarishni bilolmay xunob bo'lasiz. Agar bu holni tushingizda ko'rsangiz, xosiyati yomon. Uch kun burun shu tushni ko'rganimda, qozikalon loyga botibdilar-da, degan fikr ko'nglimdan o'tdi. Qarang, ko'nglimdan o'tgani bo'libdi-da.

Qozining xayoli dumsiz eshakka qochdi. Bitta o'limtik pashshaga kayfini o'g'irlatgan ko'knoriday suzilib borayotgan ko'zini arang ochdi.

– Kechagina uylariga borganman, bu haqda gapirmadilar-ku?

– Eshaklari dumsiz tuqqaninimi yoki loyga botganlarinimi?

– Unisiniyam, bunisiniyam. – Bangini bezovta qilgan pashshalar endi qozining ichiga kirib, tinimsiz g'ing'illardi.

– E, taqdir, – Xo‘ja Nasriddin biroz yumshadi. – Buni sizga atayin aytmaganlar. Hamma o‘z dardini o‘zi biladi.

– Siz buni qayerdan bildingiz?

– Avvali tush, badazi, kecha qushbegi, ulamoi kabir Miryusufiy janoblari, otalari Go‘jaboy jallob birlan jo‘ra eduk, «padarimning jo‘ralarini ko‘rsam, o‘zlarini ko‘rganday bo‘laman», degan niyatda kaminani yo‘qlatibdurlar, deng, – deb Xo‘ja Nasriddin gap boshlashi bilan qozi halizamon kelibketgan Sherbek sinchining: «Xo‘ja Nasriddinni Arkdan chiqayotganini ko‘rdim», deganini esladi va shosha-pisha:

– Chaqirishdan murodlari ne ekan, shahriyorning? – deb so‘radi. Xo‘ja Nasriddin javob berishdan oldin Zamonalini ham chaqirtirdi.

– Zamonali, manim aytganlarim sizga ham ibrat bo‘lsin, eshiting-da... Qushbegi janoblari meni shul sabab yo‘qlatibdirlarkim, boisi ushbudur: manga zar chopon yoptirub, biqinlaridan joy berdilar-da, sekin qulog‘imga «Bo‘taboy qozikalon qaridi, ani javobini berurmiz», dedilar, keyin bir muddat sukut saqladilar. Sukutlari ichimni qizdirib yubordi. Ustimdan suv quyilgandek ter oqdi.

– Siz jahongashta, ko‘pni ko‘rgan, ayting-chi, shahrimizda qozikalonlik mansabiga loyiq odam bormu? – deb so‘radilar va o‘sha sukut bilan mendan javob kutdilar.

Qozi sarosimaga tushdi. O‘tirgan joyidan bir qo‘zg‘alib, cho‘kkalab oldi va bo‘ynini cho‘zib umidvorlik bilan so‘radi:

– Xo‘sh-xo‘sh, siz nima dedingiz?

Xo‘ja Nasriddin qozining harakatlaridan u nimalar xohlashini bilib oldi va uning sabr-toqatini sinamoq niyatida gapni imkon qadar cho‘zdi.

– Men shoshib qoldim, – dedi u, qoziga emas, aksincha, Zamonaliga qarab. – Bul mansabga kim munosib ekan, deya xayol daryosida javlon urdim. Fiqh olamining allomalari borki, barini xayol ko‘zgusidan bir-bir o‘tkardim, lekin birortasining turqi-tarovati, odob-axloqi manim nozik ta‘bimga o‘tirishmadi. – Va‘zxonning Zamonaliga qarab gapirayotgani qozining ichiga g‘ulg‘ula soldi: «Bu nodon, qozikalonlikka mulozimimni loyiq ko‘ribdi-da», degan o‘yga borib, biroz bo‘shashib turganida, Xo‘ja Nasriddin zud qoziga o‘girilib: – Birdan ko‘zguda sizning suvratingiz namoyon bo‘ldi, – dedi.

Oyoq uchidan sovub kelayotgan qozining vujudiga bu gapdan keyin jon qayta boshladi va qaddini g'oz tutib:

– Yo, qudratingdan, xudovandi karim! – dedi.

– Ko'zguda ko'rindingiz-u, – gapni yana ortga tashladi Xo'ja Nasriddin, – qani endi ismi sharifingizni ayta olsam. Shu damda faromush qilganimni ayting.

– Namozxonto'ra ibn Kozimxonto'ra, – o'z ismi sharifini aytdi qozi hovliqib.

– Yo'q, – dedi Xo'ja Nasriddin uning gapiga e'tibor bermay, – Miryusufbiy manim xayol daryosiga g'arq bo'lganimni ko'rib, «mayli, o'zingizni ko'p qiynamang, asr namozidan keyin aytsangiz ham rozimiz», deganlaridan so'ng ko'zim moshdek ochilib ketdi. «Namoz»ga «xon» bilan «to'ra»ni omixta aylab, Namozxonto'ra qozi, deb yubordim.

– Xayriyat-ey! – dedi qozi Xo'ja Nasriddinning tumshug'igacha kelib qolgan boshimi dast ko'tarib, peshanasidagi terni yengi bilan sidirib oldi.

– Namozxonto'ra, deganimdan keyin shahriyor sukutga cho'mdilar, – Xo'ja Nasriddin jo'rtaga bu gapga urg'u berdi. – Men «o'b-bo, gapim yoqmadi-da», deb ichimdan qirindi o'tdi. Siz bilan ul zot o'rtasida biror ixtilof bormikan, degan gumonga bordim.

– Shahriyor birla o'rtamizda hech qanday ixtilof yo'qdur! – Qizib ketgan qozi qayta sovudi. – Ehtimol, ikkimizni ayirmoq niyatinda birorta kasofat dushmanchilik qilgan-u, men g'aflatda qolgandurman? Manim haqimda ul zotga fisqu-fasod qilgan nobakor kim bo'ldi ekan?

– Men ham shu xayolga bordim, lekin bu xayollarning bari xom ekan.

– Menikimi?

– Siznikiyam, menikiyam. Qushbegi janoblari sukut og'ushidan bosh ko'tarib, boz so'radilar: «Aytg'on odam-ing'iz qozikalonliqqa munosibmu?»

– Fiqh ilmini suv kibi ichib yuborgan, demadingizmi? – Xo'ja Nasriddinga gap o'rgatayotgandek hovliqdi qozi.

– Dedim va yana dedimki, Anushirvoni odil ikki kishining og'ziga tupurgan bo'lsa, bittasi shu, bittasi bo'lsa, aynan Namozxonto'ra qozi bo'ladilar!

– Anushirvoni odil qayerda-yu, biz qayerda? – kamtarlik qildi qozi.

– Qo'yavering, gap-da! Anushirvoni odil sizning og'zingizga tupurdilarmu yo betingizgamu – buni qushbegi janoblari qayerdan bilib o'tiribdilar? – Xo'ja Nasriddin qo'l siltadi. – Hotami Toy tirik bo'lganida, hotamlklarini ko'rib qozi pochchaga zar to'n yopgan bo'lardilar, dedim.

– Shu gapga shahriyor ishondilarmu?

– Qo'yabering, taqsir, bu ham bir gap-da. Hotami Toy ustingizga to'n yopardilarmu yo kafanmu – buni siz ham, men ham, qushbegi janoblari ham bilmaydilar-ku. Insofu diyonatda «obi hayot» bulog'idan suv ichgan Xo'jai Xizr bobomiz o'z qo'llari bilan taqsirimga suv berganlar, dedim.

– Suv, dedingizmu?

– Najas berganlarida ham siz qaytarmasdingiz, to'g'rimi, taqsir?.. Gapning buyog'ini eshitsangiz-chi! Boz, ul kishining to hanuz Buxoroda biror kimsaning moliga yoki omonatiga xiyonat qilganlarini eshitmaganmiz; tamani rishvat deb bilgaylar va otini eshitsalar tahoratlarini yangilaydilar, dedim va ul ulug' amalga munosib ko'rib, sizni nishon berdim, boz ko'p-ko'p ta'riflar aytdimki, Miryusufbiy munkirga vaj topolmay hayrat barmoqlarini tishlab: «Ma'qul, inobatga olurmiz! Men bu haqda amirga belgi berurman», dedilar. Endi, taqsir, bu yog'iga tayyor turing, harchand yo'qlatsalar shoshib qolmang, demoqchiman. Bir-ikki kun ichida yo'qlatmasalar, shahriyorga boz eslaturmiz...

Qozi tanobi bo'shab qolgan arqondek eshilib ketdi.

– Ko'p savob ishlarni boshlab yurasiz-da, Xo'jam. Borakallo! Borakallo! – dedi qozi ko'ngli xotirjam tortib.

– Yana bir gap, – dedi Xo'ja Nasriddin ehtiyot shartini aytib, – o'rtamizdagi bul hangomani boz begonag'a aytib yurmang. Siz, men va mana bu mulozimingiz bilsa yetadi. Charoki, sizni ko'rolmaydirg'on dushmanlaring'iz, qolabersa, qozikalonning o'zlari elburutdan g'azab otig'a qamchi urib, mag'zava suvini siyoh, hasad kufrini qog'oz aylab, ustingizdan noma yozmasinlarki, muborak nomingizga dog' tushur. Tilingizga mahkam bo'ling. Hamma balo tildandur. Tilda shakar ham bordur, zahar ham bordur. Agar kishi pokdur – tilidan bol, nopok bo'lsa, zahar-zaqqum tomgay. Yuzingizga qorakuya sursangiz yanada yaxshi, ko'zikmaysiz...

Mansabga tama dandonini tez qilgan qozi qo'ynidan bir shoyi hamyon chiqarib:

– Suyunchisi, – dedi va Xo'ja Nasriddinning ilgiga zo'rlab tiqishtirdi.

Xo'ja Nasriddinning bu ishi Zamonalining hamiyatiga tegdi, gina-guzorliqqa, boz bu odam jonining tashvishini qilib yurganligiga pushaymonliqqacha bordi.

Xo'ja Nasriddin tarang qilib, so'ng:

– Sizniki tabarruk, lekin bu bilan qutulmaysiz, – dedi hamyonni qo'ltiqqa urayotib, – ziyofatiga qarzdorsiz.

– Nasib deng, o'sha kunlarga yetaylik.

– Nasib desangiz, demasangiz ham yetasiz, taqsir, – Xo'ja Nasriddin duoga qo'l ochdi. – Omin, boz kelganimizda taqsirimga qozikalon deya iltifot ko'rsatishni ro'zi nasib aylasin. Allohu akbar!..

Xo'ja Nasriddin ketganidan keyin Zamonalining ko'ngli buzildi. Axir Xo'ja omonatdan gap ochmadi. Endi uning yonida hech vaqosi yo'q, hech narsadan umidi ham yo'q, u yolg'iz, kim najod qo'lini cho'zadi? Qalbidagi qayg'u borgan sari tosh bosib, og'irligidan butun tanani yerga qapishtirib yubormoqda.

– E, shunga shunchami? – dedi u o'ziga-o'zi dalda berib. – Hayotimda bitta nomardga duch kelib, darrov sinib qol-yapmanmi? Arzimagan uch-to'rt tilloga g'ururimni yerga uryapmanmi? Bel bog'lagan ezgu ishimdan voz kechyapmanmi?

Zamonali omonatning bahridan o'tdi va o'zining azmu qarori bilan mashg'ul bo'lib, zulmga qarshi kurash ishtiyoqi yuragida yana alanga oldi, to'g'rilik, adolat yana g'olib kelishiga, tanlagan yo'li haq ekanligiga ishonadi. Ertaga, ehtimol, indinga, qachon bo'lsa-da, duch kelishi muqarrar xavf-xatarga parvo qilmay qo'ysa-da, ko'nglining bir chekkasida Xo'ja Nasriddinga nisbatan ozgina gina-guzorlik bor edi. Bu tuyg'u bod-bod o'z hukmini o'tkazib turardi. «Xo'ja Nasriddin ham qiziq, kelib-kelib o'zining kushandasini qozikalonlikka loyiq ko'rdimi? Bugungi ilon ertaga ajdarhoga aylanishini bilmaydimi?»

Kechqurun Xo'ja Nasriddin bilan xushlamaygina ko'rishgan Zamonali kamgap bo'lib qoldi. Xo'ja buning sababini darrov

bildi. Avvaliga bir-ikki hazil qilib, birodarining qulfi-dilini ochmoqchi edi, Zamonali ro'yxushlik bermadi.

– Mening bugungi ishimdan xafamisiz, Zamonali? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin oxiri.

– Ha, xafaman! – Zamonali tili uchida turgan gapini shartta aytdi. – Xiyonatkorligini ko'ra-bila turib, shu kazzobni qozikalonlikka loyiq ko'ribsiz-a?

– Kim? Menmi?

– Siz bo'lmay, kim? Mening oldimda aytdingiz-ku!

– Qovoq-tumshug'ingiz shungami?

– Nima, xursand bo'lishim kerakmi?

Xo'ja Nasriddin miyig'ida kuldi.

– Inim, bugun xafa, ertaga xursand bo'lg'aysiz! Men hali-veri esimni yeb qo'yganim yo'q. Bugungi gaplarimning bari tomosha, xolos. Bu tomoshaning boisi faqat bir maqsadga, u ham bo'lsa, omonatni qaytarib olishga qaratilgan edi. Endi ertaga yana bir bor omonatingizni undan talab eting. Shoyatkim omonatingizni tavaqquf qilmay bersa.

Xo'ja Nasriddin bugungi tomoshaning asil mohiyatini ochib bergach, Zamonali o'ylaganlarining xato ekanligini, Xo'jadan bekorga xafa bo'lganini tushunib yetdi va bu go'stohligi uchun o'zini-o'zi koyidi.

SHU HAM O'G'IRLIK BO'LDIMI?

Eshakning bir maromda yo'rg'alashi bamisoli qo'shiqqa o'xshardiki, «qo'shiq» qulog'iga xush yoqib, Xo'ja Nasriddin xayolga berildi: «Hayot tasodiflarga to'la. Bir ko'ngilsizlikdan qochsang, boshqasiga ro'para kelasan. Tun qancha quyuqlashsa sukunat shuncha qo'rqinchli tus oladi. Ana shu qo'rqinchni yengish uchun esa uyquning quchog'iga yashirinasan. Kechagi kun haqidagi xotiralar xayolingni o'g'irlaydi. O'ylab-o'ylab charchaysan va ertangi kundan umidvor bo'lib, o'zingga taskin berasan: ertaga yana quyosh chiqadi, yana hech nima bo'lmaganday kunning qo'yniga singib ketasan...»

Oldidan besh-o'n nafar mullabachcha muddaris yetovida chug'urlashib chiqdi-yu, Xo'ja Nasriddinning xayollari sochilib ketdi. Bolalarning salomiga alik olib, mudarrisdan so'radi:

– Domla, bolalarni sayru sayohatga olib chiqdingizmi?
Mudarris o'zining xayollariga g'arq ekanmi, shoshgancha:

– E, yo'q, bularni Jintepaga olib boryapman, – dedi.

– Jintepada nima bor ekan?

– Havoga qarang, dam beropti, bir chakra yomg'ur yo'q. Xudodan yomg'ur so'rab kelaylik, deb borobmiz. Bolaning qalbi toza, ularning duosi tez ijobat bo'ladi. – Xo'ja Nasriddin qahqaha otib kulib yubordiki, eshakdan yiqilib tushay dedi. Bundan muddarrisning achchig'i chiqib: – Nimaga kulasiz? – deb so'radi.

– Bolalarning duosi tez ijobat bo'lganida, madrasalarda birorta ham domla qolmagan bo'lardi, taqsir!

– Nafasingizni yel ko'tarsin! – dedi mudarris tishi og'riyotgandek yuzini burishtirib, qo'lini havoda silkitdi. Xo'ja Nasriddin esa kulib-kulib o'tib ketdi...

Kambag'alning moli ko'zining oldida bo'lmasa, ko'ngli taskin topmaydi. Karvonsaroyga bog'lab chiqishga erindimi yo vaqtini qizg'andimi, Xo'ja Nasriddin qadrdon eshagini yetaklagancha bozorga bordi.

Ertalab gapdan gap chiqib, Safar shohichi osh dam-lamoqchi, bozorni esa Xo'janing o'zi qilmoqchi bo'ldi. Shunga kelishib olishgan edi. Bozorga kirgan Xo'ja avval holvapazdan yarim qadoq holva, uch qadoq suv ko'taradigan guruch, sabzi-piyoz, soyaki oq mayiz, bir chimdimdan ziravor xarid qilgan narsalarini xurjunning ko'ziga solib, meva-cheva rastasiga burilganda, orqadan bir kishi kelib yelkasiga qo'l tashladi. Xo'ja qayrilib qaragan edi, qora kishining rangi oqarib ketdi. Bu kechagina qozikalonning uyidagi majlisda Xo'ja Nasriddinning qazosiga fatvo berganlarning biri — Ortiqboy oqsoqol edi. U tezda o'zini yig'ishtirib oldi-da:

– E, birodar, – dedi zo'raki tabassum bilan, – bozorga eshakda kirish man etilgan!

– Shundoqmu? – Xo'ja Nasriddin ham muloyim jilmaydi. – Bozorga kiraberishda birov bir nima demadi. Endi bozorning o'rtasida bu gap? Eshakda bozorga kirish man etilgan ekan. darvozaga odam qo'ying, eshaklarni bozorga kiritmasin edi.

– Men bozor oqsoqoli Ortiqboy rais bo'laman. Tezda bozordan chiqing, bo'lmasa mirshab chaqiraman!

– To'xtang, oqsoqol! Do'qingiz olamni buzay deydi. Siz avval bu eshakka yaxshilab qarang! Bu eshak qozikalonning

eshaklariga qarindoshdur. Demak, qozikalonga ham xesh-tabordur! O'zi zotli yo'rg'a, otdan kuchli, qo'ydan yuvvosh, yuvvoshligidan ustiga o'tirib, og'iz kuydirmay sho'rva ichsa bo'ladi. Birovga ziyoni tegmaydi.

Ortiqboy oqsoqolning biror tuki ham qimirlamadi. U qozikalon bilan oshnachiligini pesh qilmoqchi edi, lekin tilini tiydi.

– Meni qo'rqitmang, birodar! – dedi aftini tund qilib. – Qozikalon bilan soyada qatiq yalamagan bo'lsam-da, bu bozor tartib-qoidasiga men javobgarman. Tezda bozordan chiqib keting!

Odamning ra'yini qirqadigan oqsoqoldan Xo'janing ta'bi buzilib, rostakamiga jahli chiqdi.

– Siz qozikalonni hurmat qilmaskansiz, hech bo'lmasa, eshaklarining qarindoshini hurmat qiling!

– Men qozikalonning eshaklarini taniyman, aqlli eshak, lekin sizni eshagingizning aqliligiga shubham bor.

– Eshaklarning farqiga borar ekansiz, eshak bilan oshnachiligingiz bormi, deyman. Qani ayting-chi, qozikalonning eshaklarini qanday xislatlarini bilasiz?

– Tepadi, tishlaydi, yoniga yaqinlashtirmaydi...

– Bo'ldi, bo'ldi, – uni to'xtatdi Xo'ja Nasriddin, – demak, u eshak aynibdi. Bu eshak esa boshqacha. Qarang, takallufni bilmaydi, bog'lab qo'ysangiz bir yerda turaberadi. Bunda mehnatga toqat bor, sizda-chi? Yem yeydi-yu, yuk ko'taradi, sizga o'xshagan baqiroq emas. – Shu payt Abdu-rahmon bo'zachinging o'g'li Eshimning aytgani esiga tushdi va qo'shib qo'ydi: – Sizga bozorchilarning puli taxta-joy deb beradigan to'rt-besh chaqasi bo'lsa bo'ldi. Qani, endi insof bilan ayting-chi, buni eshak deb bo'ladimi? Siz, Ortiqboy, mendan xafa bo'lmang, hozir bozoringizdan chiqib ketaman.

– Chiqing tezroq! – Oqsoqol ortiq bu odamning oldida turishni ep ko'rmay, chappar urib ketarkan, «yaqinda eshaging yetim qoladi», dedi ming'irlab.

Xo'ja Nasriddin ham uning orqasidan bir nimalar deb g'o'ldiragan edi, bu suhbatni chetdan kuzatib turgan kishi:

– Raisni bopladigiz, amak, – dedi bepisand kulib. Bu «mehribon» kishining ko'zlari olma terar, harakatlari bejo

edi. — Bu odamning o'zi shunaqa olg'ir, baqiroq, ochko'z, begonaga kun bermaydi. — Keyin hamrohining yuziga sinchiklab qaradi. — Hoynahoy, bu shaharda mehmon bo'lsangiz kerak, a? Sizni oldin ko'rmaganman.

Bu — bo'yi uzun, qotmadan kelgan, kallasi katta, shopmo'ylov olatasir, chophonining barini belbog'iga qistirib olgan, chapanilarga xos turqi-tarovatli kishining takallufini jini yoqtirmadi yoki oqsoqolning gapini hali ham hazm qilolmayotganidanmi, Xo'ja Nasriddin qoshlarini chimir-gancha:

— Boshqa shahardan kelgan o'g'riman! — dedi. — Bozor-laringda yurib bo'lmaydi. Har qadamda bir so'roq, holi-joningga qo'ymaydilar. Raisniki yetmaganday senga ham javob beraymi? Kimsan o'zi?

— Meni Badal kalla, deydi! — U atrofga alang-jalang qarab, Xo'ja Nasriddinni sekin chekkaga tortdi, o'pkasini to'ldirib havo oldi-da, xushomadgo'yga o'xshab yaltoqlandi: — Men shu bozorning o'g'risiman. Uchrashganimiz yaxshi bo'ldi, ikkalamiz bahamjihat ish qilmaymizmi? O'zimga yaxshiroq sherik izlab yurgandim. Shu yerning odamiman, pastu balandni besh panjamday bilaman.

Xo'ja Nasriddinning quvligi tutdi. Badal kallaning turqi g'alatiroq tuyulsa-da, «odamiga uchradi-kun, — dedi ichida, — qani ko'ngliga qo'l solib ko'ray-chi, nima dardi bor ekan? Axir hamma o'g'rilar duch kelganga dillini ochavermaydi-kun. Bu ovsarroq o'g'ri bo'lsa kerakki, hazilimga laqqa tushib, kimligini ma'lum qildi». Shubha uyg'otmaslik uchun tezda maqsadga ko'chgan Xo'ja Nasriddin:

— Yaxshi, men ham shu hunarning nonini yeyman, o'g'rilikning sir-asrorlaridan boxabarman, — dedi unga taqlidan past ovozda. — Ikkalamizni xudoning o'zi ro'baro' qildi. Ikkita ko'rni qorong'ida uchrashtiribdi, deganlari shu-da. Qani aytsa, ishni qachon va qayerdan boshlaymiz?

Shu payt juldur kiyingan kishi, qishloqilardan bo'lsa kerak. bularga bir o'qrayib qaradi-da, o'n qadamcha nari borib to'xtadi.

— Kattakon boyning hovlisini ko'z ostimga olib qo'ygan-man, — dedi Badal kalla pisillagan ovozda, — judayam katta savdogar. Yiqqan mol-dunyosining hisobi yo'q.

– Mol-dunyo­si­ning be­hisob­li­gini qayer­dan bi­la­san?
– Belidagi toʻrtta belbogʻidan, – dedi Badal kalla bilagʻonlik qilib. Keyin bilibmi, bilmaymi, Xoʻja Nasriddinni sansirashga oʻtdi. – Sen qulf buzishga qalaysan?

– Qulf buzishning yetti xil yoʻlini bilaman, – dedi Xoʻja Nasriddin past kelmay.

– Unda ishimiz besh ekan! Oʻgʻrining sanʼati qulf buzishda bilinadi. Shu ishni uddalasak, umrimizning oxirigacha yallo qilib yuramiz.

– Boʻlmasa, tezroq ishga kirishaylik! – Uni shoshirdi Xoʻja Nasriddin. – Boshqalar oldinroq harakat qilib, biz umrimiz oxirigacha xor-zorlikda qolmaylik.

– Sen shoshqaloq ekansan, – dedi Badal kalla. – Bunaqa nozik ishlarda shoshqaloqlik yaramaydi. Pishiq-puxta reja tuzish kerak! Ana undan keyin bafurja ishga kirishish darkor.

– Yoʻl-yoʻlakay reja tuzib boraveramiz-da. Tavakkalchining ishini xudoning oʻzi toʻgʻrilabdi, deydilar.

– Sen hozir, demoqchimisan?

– Hozir boʻlmasa, qachon?

– Kechqurun, galvars! – Badal kalla endi bemalol mazax qilishga oʻtdi. – Oʻgʻrilik kechasi qilinadigan kasb. Shunday ekan, kechgacha sabr qilishga toʻgʻri keladi.

Oʻn qadamcha narida turgan juldurvoqi kishi oʻz-oʻzidan gʻoyib boʻldi. Uning kelganini bilmaganlaridek, ketganini ham sezishmadi.

– Hech boʻlmasa, hozir oʻsha boyvachchaning hovlisini koʻrib, kiradigan joyimizni aniqlab kelaylik, – dedi Xoʻja Nasriddin.

– Boʻlmaydi, xumpar! – Eʼtiroz bildirdi Badal kalla. – Bitta-yarimtasi koʻrib qolsa, ertaga sharmandamiz chiqadi. Hammasi qorongʻida boʻlgani maʼqul. Kechqurunni nimaga chiqarib qoʻyibdi?

– Nimaga?

– Barcha qingʻirliklarni yashirish uchun!

– Kunduzni nimaga chiqarib qoʻygan boʻlmasa?

– Kechqurundagi qingʻirliklarni hazm qilish uchun!

– Oʻ, sen mendan oʻtib ketgan ekansan-ku?

– Ovsar, bu katta kallani nimaga berib qoʻygan?

– Ishlatish uchun.

– Unda ishlat-da! Oting nima seni o'zi?
– Muslim Abu Suryon.
– Chiroyli isming bor ekan, arabmisan?
– Yo'q, o'g'rida millat nima qilsin? – dedi Xo'ja Nasriddin...

Xo'ja Nasriddinning gapi og'zida qoldi. Bozorda talato'p boshlanib, mirshabning hushtagi yangradi. Birinchi hushtakka yana bir hushtak qo'shildi. Mirshablar bekorga hushtak chalmasligini Badal kalla yaxshi bilardi. Ikkita mirshab olomonning shovqin-suronini bosib-yanchib shu tomonga jadal kelar, nima voqea sodir etilganini bilmaganlar shoshapisha ularga yo'l bo'shatardi. Xo'ja Nasriddinning qiziqishi ortib, joyidan qimirlagan edi, Badal kalla uning yengidan mahkam ushladi.

– Qochma! Qochsang kimligingni sezdirib qo'lasan. Ular boshqa o'g'rini tutishmoqchi. Biz hali hech ish qilganimiz yo'q, shuning uchun tek tur!

Badal kallaning o'ylaganlari puch edi. Vali mirshab bilan Dali mirshab to'g'ri Badal kalla bilan Xo'ja Nasriddinning ustiga bostirib kelardi. Mirshablarga esa juldurvoqi yo'l ko'rsatib, izma-iz yugurardi. Yetib kelishgach, Vali mirshab juldurvoqidan «shularmi?» deb so'radi, u «ha» deb tasdiqladi. Badal kalla sotqinning kimligini bildi va mirshabning qo'lidano yulqindi.

– Sen xufiyani bir yoqlik qilmasammi, yaramas!.. Sezmay qolganimni qara-ya!..

Badal kalla qo'lga tushdi-yu, vujudini qo'rquv egallab, biroz oldindagi botirligi yo'qoldi. Yosh bolaga o'xshab yalinishga tushdi, yalinish barobarinda oyoqlari qaltirab, mayishib-mayishib ketardi. Lekin yalinishlariga quloq solishmadi. Kasalga o'xshab yo'talib ko'rdi, e'tibor bo'lmadi. Oxiri bo'g'ziga pichiq tortilayotgan qo'ydek ko'zlari suzilib, taqdarga tan berdi.

Xo'ja Nasriddinga balo ham tekkan emas, tek turibdi. Haligacha e'tibor berib qaramagan ekan, Dali mirshab uni tanib:

– I-ya! – deb yubordi ko'zlari chatnab. – Qarang, Vali aka, bu kishi Xo'ja Nasriddin-ku!

Vali mirshab yarq etib unga qaradi va kesatib:

– O'zlari ekan-da? Moshxo'rdaga qatiq bo'lib yuribsizmi? – dedi. – Sizni tuppa-tuzuk odam desak, o'g'riboshi ekansiz-ku!

Badal kalla o'zini yo'qotdi. Xo'ja Nasriddinni Buxoroda ekanligini eshitgan, o'zini ko'rmagan edi. O'zicha bu mashmashani tuzoq deb o'yladi. Bo'ralab so'kmoqchi edi, Xo'ja Nasriddinning gapi uning nafasini bosib ketdi.

– Endi maslahat qilayotgan edik, – dedi Xo'ja Nasriddin tap tortmay. – Oshimiz pishay deganda, sizlar pashsha bo'lib tushdinglar-da.

Xo'ja Nasriddin hozir jiddiy gapiryaptimi yoki quvlik qilyaptimi, tushunib bo'lmasdi. U o'zini e'tiqodiga qarshi o'laroq, Badal kallaga sherikchilik qilyaptimi yoki uni bu chirkin yo'ldan qaytarish uchun hiyla-nayrang ko'rsatyaptimi? Bizningcha, uning maqsadi bir adashgan bandani to'g'ri yo'lga solish, qilgan gunohlari uchun pushaymon chektirish, ko'zgu tutib o'z basharasini o'ziga ko'rsatish bo'lsa kerak. Badal kalla buni tushunarmikan? Butun umr niqobda yashagan kishi o'z qiyofasini unutmaganmikan? Asl basharasini ko'zguda ko'rsa, tanirmikan?

Hozir bu savollarga javob izlash Badal kallani bezovta qilayotgani yo'q. Uning birdan-bir o'y-xayoli vaziyatdan silliqqina chiqib ketish.

– Nimaning maslahatini qilayotuvdinglar? – deb so'radi Vali mirshab.

– Avval oqsoqolning eshagini o'g'irlaymiz, keyin bozordan qop bilan arqon sotib olamiz, ana undan keyin isiriqfurushning isirig'ini o'g'irlamoqchi edik, – dedi Xo'ja Nasriddin.

Vali mirshab kuldi.

– Qiziq ekansizlar-ku? Ha, endi eshakni o'g'irlasa arziydi, lekin...

– Gapning berdisini eshitmay to'n bichmang-da. Gapga quloq soling bundoq. Biz eshakni omonatgina o'g'irlab, isiriqni manzilga yetkazib olgach, eshakni yana joyiga bog'lab qo'ymoqchi edik.

– O'sha ishni o'zingizni eshagingizda bajarsangiz bo'lmas-midi?

– Bo'lardi-yu, ammo eshagim judayam haqiqatchi, hangrab sizlarni chaqirib qolsa, sharmandamiz chiqmas-mikan, deb qo'rqdik.

G'azabga to'lgan ko'zlari kichrayib borayotgan Dali mirshab shu yerga kelganda «ihi»lab qoldi.

– Ihi, o'g'rilikning omonati ham bo'larkanmi?

– Ish bitguncha-da, – dedi Xo'ja Nasriddin uni ishon-tirish uchun vaj ko'rsatib. – Eshakni boshimizga dahmaza qilmoqchi emasdik-da. Uning yem-xashagi uchun yana kimnidir qon qaqshatish yaxshimi? O'g'ri bo'l, insofli bo'l, deganlar.

Mirshablar: «bu Xo'ja Nasriddinning galdagi nayrangi bo'lsa kerak?» degan fikrga borishdi. Ehtiyot bo'lib gaplashishmasa, Jumash baqqolga o'xshab sharmandalari chiqishi hech gap emasdi.

– O, isiriqning ellik bog'ini bir tangaga olmaydi-ku! – dedi Vali mirshab o'zicha chamalab. – Shu ham o'g'irlik bo'ldimi?

– Xo'sh, sizningcha nimani o'g'irlashimiz kerak edi? – deb so'radi Xo'ja Nasriddin.

– Kiroyi o'g'rilik, amirlikning xazinasini ursang ekan, – degan Vali mirshab tilidan ilindi.

– Hamma ishning avvali shunaqa bo'larkan-da, – dedi Xo'ja Nasriddin jilmayib. – Sizga o'xshagan tajribali bir odam tushuntirib bersa edi, biz ham bo'lar-bo'lmas mayda o'g'rilikning maslahatini qilib o'tirmasdik. Agar amirlik xazinasiga kirish yo'lini bilsangiz, bizlarni ham sherik qiling, bajonidil xizmatangizda bo'lamiz.

Bu hangomaning guvohiga aylangan tomoshatalab olomonning qahqahasidan Vali mirshabning yuzi olovday qizib, qoshlari chimirildi. Halidan buyon so'zamolligi bilan hammani og'ziga qaratgan mirshab jahlning zo'ridan chuqur-chuqur nafas oldi, havoda so'fining azon aytayotgan qaltiroq ovozigga o'xshatib Xo'ja Nasriddinga baqirdi:

– Yo'qoling bu yerdan! Sizdan qachon bir tayinli gap chiqqanki, endi chiqadi? – Keyin duduqlangancha Dali mirshabga buyurdi: – Uni qo'y, bunisini mirshabxonaga sudra! O'sha yerda bir ta'zirini yesin!..

Dali mirshab Xo'ja Nasriddinni qo'yib, Vali mirshabga yordamga shoshildi. Ikkalasi baravariga Badal kallani sudrashga tushdi.

Badal kalla har qancha yulqinmasin, mirshablardan qutulishning ilojini topolmadi. Lekin uning ko'ngli to'q edi.

U mirshablarning qo'liga ko'p tushgan, har gal ham silliqqina chiqib ketgan. Chunki uning Parpi chapanidek suyangan tog'i bor.

TO'G'RI HISOB

Keladigan quvonchning «bo'ldi-bo'ldi»si kishini hapriqtirib yuboradi. Xo'ja Nasriddin ketgandan buyon qozining halovati yo'qoldi. Yuragi hapriqib, qinidan chiqib ketay deydi. Qanday xudo yarlaqagan odam ekanki, uning boshiga baxt qushi qo'naman deb tursa. Qozikalon amaliga minsa bormi, oshig'i olchi, qo'li uzun, uzatgan joyiga yetadi. Qushbegiga yaqin bo'ladi, amirning nazariga tushadi, bekliklardagi qozilar eshigining ostonasini o'pib, xizmatiga shay turishadi. Do'stu dushmanlari alamdan, hasaddan yorilib o'ladi. «Hovlini sotaman, Arkka yaqin joydan kungurador, boloxonasini peshayvonlik qilib yangi hovli soldiraman. Yana bitta ot olaman, ikkita otga dam berib-dam berib minaman. Xotinni ham ikkita qilsammikan yoki joriya olsammikan? Joriya durust. xotin tez ko'ngilga uradi, xarxashasi ko'p. Ertaga Poyostona guzaridagi qulbozorga tushaman. Bozorda suvdek moviy ko'z, qo'ng'ir soch, xipchabel, oqbilak Gilon qizlari bor, ta'bimga o'tirganidan birini sotib olaman. Nomi cho'ri, o'zi joriya bo'ladi. Berdiniyoz quljallobga aysam, zo'rlaridan topib beradi. Aysh qilamiz, aysh. Eh, niyatlarimga o'zing kushoyish bergin, xudojon».

Qozining orzulari qornidan ham katta ediki, yo'lda borayotganida bu orzularni ko'tarolmay otning beli mayishib ketgandek bo'ldi. U otning sag'risiga shapatilab: «Ozgina chida, — dedi dalda berganday, — senga sherik olib beraman, sayisxonada jin-ajinalar bilan emas, sheriging bilan gaplashib, zerikmay yotasan endi! — Keyin xayoli Zamonaliga qochdi. — Ana u yalang oyoqning omonatini qaytarish kerak. Qaytarmasam, Xo'ja Nasriddinni yo'ldan urib, ishni buzib yurmasin. Ertaga chaqirtiramanda, ma deb, qo'liga tutqazaman. Gap kovlasa, bir nima bilan og'ziga uraman. Yo'q-yo'q, chaqirib bermayman, yaxshisi, o'zi so'rasa beraman. O'z ixtiyorim bilan bersam, gapni ko'paytiradi».

Tepadan qaragan kishiga pastdagi narsalar juda kichkina bo'lib ko'rinadi. Darvozasi oldiga yetib kelganda, qozining ko'ziga katta darvoza kichkina ko'rindi. Go'yo katta orzulari bu darvozadan sig'maydigandek. «To'g'ri o'ylagan ekanman, — dedi darvozaga qarab, — Bunaqa jo'n darvozali hovlida turish qozikalondek kishiga hayf. Albatta, Arkka yaqin mahalladan kattaroq hovli soldiraman!» U mis zulfinli, o'ymakor katta darvozani taqillatganda, eroniy, bichilgan xizmatkori yugurib kelib darvozani ochdi, otdan tushishida uzangini ushlab turib, qoziga yordam berdi. Otni sayisxona tomon yetaklab ketganda, qozi dolonda yurib ichkari hovliga kirdi, kirishi bilan xotini peshvoz chiqib:

— Yaxshi keldingizmi, to'ram? — dedi ta'zim qilib. Qozining ko'ziga xotini bugun boshqacharoq, xayolida ancha qariroq ko'rindi.

— Ko'p gapirma! — dedi bepisandlik bilan, keyin ichida o'yladi: — Baribir joriya olgan ma'qul ekan. Joriya boshqachada...

Qozi kechasi ham uxlay olmadi, to'lg'anib chiqdi. Yana nasiya xayollarga berilib ketdi: «Bir-ikki kun ichida Buxoroda ikkita katta voqea sodir bo'lishi aniq. Birisi Xo'ja Nasriddinning o'limi, ikkinchisi kaminaning qozikalon amaliga minishi. Yo'q-yo'q, birinchisi kaminaning qozikalon amaliga minishim, ikkinchisi Xo'ja Nasriddinning o'limi. Ha-ha, xuddi shunday! — U shirin jilmayib qo'ydi. — Bu hangomalarni Sherbek sinchi bilan Turdi maxsum eshitsa nima ko'yga tushisharkan-a? Boshlari osmonga yetarmikan yo og'izlari yerga qapisharmikan? Yana Xo'ja Nasriddin o'limi oldidan menga shunday himmat ko'rsatib ketganini bilishsa, qayerlari bilan kulisharkin? Xo'ja Nasriddinga shafqat qilsammikan? Shafqat qilsam, hamma ish barbod bo'ladi. Yaxshisi, bu ishni taqdiming hukmiga topshirsak. Parpiga ayturmiz: o'ldirma, o'lasi qilib kaltakla! Yo jigarini to'kib qo'y, qirq kun o'tib, o'z ajali bilan o'ladi. Shunday qilurmiz. Xo'ja tirik ekan, qozikalon bo'lganimdan keyin ham oq tuyasini eslatib, holi-jonimga qo'ymasligi aniq...»

Qozi tonggacha o'zi bilan o'zi gaplashib chiqdi. Ertalab xotini:

— To'ram, kechasi bilan alahsirab chiqdingiz, kinna kirganga o'xshaydi. Bugun azayimxonga borib, latta-putta tutatib kelaymi? — deb so'radi.

– Azayimxoningni qo'y, xotin, – dedi qozi istehzoli jilmayib. – Senga «qozikalonning xotini bo'layotibsan», desam nima qilgan bo'larding hozir?

– Qozikalon meni boshiga uradimi? Yo meni unga bermoqchimisiz? – dedi xotin hayrati oshib. – Undan ko'ra tiriklayin go'rga tiqing! Bu ne sharmandalik!

Qozi xotinining ustidan miriqib kuldi.

– Qozikalonga xotin bo'lish sharmandalikmi?

– Sharmandalik bo'lmay, nima? Men qozikalonning xotini bo'lsam, siz nima qilasiz?

– Men qozikalon bo'laman, galvars! – Qozi shunday dedi-yu, birdan labini tishlab qoldi. Axir Xo'ja Nasriddin bu gapni hech kimga aytma degan edi-ku! Xatosini tuzatish uchun qo'shib qo'ydi: – Yana birovlariga aytib yurma!

Xotin quvonchini ichiga sig'dirolmay hovliqib ketdi.

– Hech kimga aytmayman, lekin mendan eshitganlar aytsa-chi?

– Boshqalar bilan ishing bo'lmasin, ularning og'zini o'zim yopaman!..

Qozi ketgach, xotin Iskandarning shoxini ko'rib, qorni shishgan sartaroshdek o'zini qo'yarga joy topolmay, qo'sh-ninikiga chiqib ketdi...

Namozxonto'raning qozixonaga kelib birinchi qilgan ishi shu bo'ldiki, qadrdonlari Sherbek sinchi bilan Turdi maxsumni chaqirtirib oldi.

– Dushmanning gapiga ishondingizmi? – dedi Turdi maxsum taassuf bilan. U qozining gapiga ishonmagan edi. – Bu navbatdagi nayrang emasmikin? U kim bo'libdiki, qush-begiga maslahat beradi? Unaqalar Arkka yaqinlashsa, oyog'ini urib sindirurlar!

Muk tushib o'tirgan Sherbek sinchi qaddini rosladi. U Xo'ja Nasriddinni Ark darvozasidan chiqayotganini ko'rgan, yolg'oni yo'q, ammo qozining aytganlariga ishonmay turibdi. Hech zamonda dushman do'stning ishini qilganmi? Bu aqlga sig'maydigan gap! Sinchi arosatda qolib, nima deyishini bilmay, bir muddat qozining quvnoq chehrasiga termulib turdi-da, so'ng ikkilangandek yelka qisdi:

– Maxsum, mulohazalaringizga qo'shilardim-u, lokigin u qizitaloqning Arkdan chiqib kelayotganini o'z ko'zim bilan

edim chog'i?

— Menga aytmagansiz, — dedi maxsum ovozini bir parda ko'tarib. Uning jahli chiqayotgan edi. — Siz bilan kecha ko'rishmadik chog'i? Kecha bazzoznikida edim, kuchugi o'lgan ekan, o'shaning janozasini o'qidim.

— Maxsum, esingizni yeganmisiz?! Kuchukka ham janoza o'qiladimi? — taajjub bilan so'radi sinchi.

— Aqchasini bersa, eshakka ham janoza o'qilaveradi!

— Aqcha topib, aql topmagan qaysi bazzozni gapirayotibsiz o'zi?

— Saidali bazzozni-da.

— E, ana u, o'g'ri urgan Saidali bazzozmi? Kuchugi bor ekan, o'g'ri qanday kiribdi uning hovlisiga?

— Kuchuk emas, qo'y. Kuchuk bo'lsa, o'g'rini yo'lataremidi? Lekin-chi, o'g'irlagan mollarini darvozaxonasiga tashlab ketishibdi...

— Qo'yinglar shuni! — dedi qozi oshnalarini jerkib. — Bo'ladigan gapdan gaplashaylik. Shunday qilib, maxsum, Xo'ja Nasriddinning gaplariga ishonmay bo'ladimi? Men unga ellik tillo suyunchi ham berdim.

Maxsumning shubhalari bahor bulutlaridek hech tarqamadi.

— Buni hech hazm qilolmayopman-da, — dedi u tixirlik qilib. — Mayli, u sizga yaxshilik qilibdi. Lekin ana u aytgan gapingiz nima bo'ladi?

— Qaysi gapim? — deb so'radi qozi.

— O'zingiz aytdingiz-ku, majlisda Xo'ja Nasriddinni yolg'onchiga chiqarib, yana u muttahamning yolg'onlariga ishonib o'tiribsiz? Bu yoqda Parpini ham tezlab qo'ygansiz. Bu yog'i nima bo'ladi?

— Buyog'i yaxshi bo'ladi, ko'nglingizni keng qiling. Turdivoy, — beparvolik bilan dedi qozi. — Ba'zida dushman ham o'zi bilmay do'stning ishini qiladi, misoli chayonga toshbaqaning xizmati-da. U bizga qanchalik yaxshilik qilmasin, majlisning hukmi o'z kuchida qoladi. Magar Parpi Xo'ja Nasriddinni bir yoqlik qilganini biron-birov bilib qolsa, fatvo bergan qozikalonning o'zi, deymiz. Bu bizga qo'l kelur. Qozikalonning fatvo berganini eshitgan qushbegi: «Qozikalon

o'z o'rniga Namozxonto'rani ko'rsatgani uchun Xo'ja Nasriddinni o'ldirtirgan», degan xulosaga kelishi aniq. Agar qozikalon meni chaqib, «uni Namozxonto'ra o'ldirtirgan» desa, qushbegi uning gapiga ishonmaydi va «o'ziga yon bosgan odamni Namozxonto'ra nega o'ldirarkan, aksincha, qo'llab-quvvatlaydi. Sen tuhmat qiiyapsan», deb battar zug'umga oladi va mirg'azabning ilgiga topshirib yubortiradi. Qarabsizki, bu o'yinda biz yutib chiqurmiz.

— Axir o'sha majlisda siz ham bo'lganingizni, Xo'ja Nasriddinni yo'q qilish taklifi sizdan chiqqanligini qushbegiga aytishsa-chi? — e'tiroz bildirdi maxsum. — Unda nima qilasiz?

— Siz shundoq deb o'ylaysiz, — dedi qozi, — boshqalar esa boshqacha o'ylaydi. Chunki, baxtga qarshi bu taklif kaminadan emas, Abdurafi a'lamdan chiqdi. Bu tomondan ham biz oppoq.

Sherbek sinchining kekirdagi o'ynab ketdi.

— Bul qaltis o'yinda qozijon, childirmachiga ishonib ersiz qolgan yallachining holiga tushib qolmasmikansiz? Xo'ja Nasriddin juda ayyor.

— Xavotiring noo'rin, jo'ra, — dedi qozi mug'ombirona jilmayib. — Xo'ja Nasriddin ayyor ekan, biz undan-da ayyorroqmiz! U baliq bo'lsa, biz nahangmiz! U ot bo'lsa, biz tuyamiz! U tulki bo'lsa, biz bo'rimiz! Omadi chopgan kuyovning oldidan yangasi chiqibdi, deganlar.

— Juvoldizni qopga yashirib bo'lmaydi-da, jo'ra, baribir teshib chiqadi. Buni ham unutmang-da, — dedi shubhalari tarqamayotgan maxsum. — O'zingizdan qolar gap yo'q, qozijon, xudo ko'rsatmasin, ishning misi chiqsa, bizlarni bu ishga aralashtirmaysiz-da.

— Xo'p, mayli, aralashtirmayman, — dedi qozi achchig'lanib. — Iokigin ertaga qozikalon bo'lib qolsam, oldimga kelishlaringni o'yla! Jo'rachilik qaysi kunda kerak? — Keyin biroz hovridan tushib: — Mayli, korning raftiga qaraymiz. Suvni ko'rmay ishton yechmaylik, — dedi...

Zamonali o'z o'rnida edi. Qozi ulfatlarini eshikkacha kuzatib, qaytishda uning oldidan bir-ikki qadam o'tib ketdi-da, esiga bir gap tushgandek, yurgan yo'lida to'xtab, Zamonaliga o'girilib qaradi:

– Zamonali, kecha mendan nimadir so‘radingmi? – Kecha Zamonali yo‘l-yo‘lakay bir nima so‘ragan-u, qozi «hozir» deb, keyin foromush qilgan, shu gap endi esiga tushgan ma’noda so‘radi qozi.

– Ha, – dedi Zamonali xijolat tortib. – Sizga berib qo‘ygan omonatimni so‘ragandim.

– Shunaqami? Omonat nimaga kerak bo‘lib qoldi?

– To‘yga. Kecha sizga aytgan edim-ku, – dedi Zamonali qozining orqasidan ergasharkan.

– To‘y? – Qozi bu gapni sandiqning oldiga borganda aytdi va Zamonalining «kecha aytuvdim» degan gapiga urg‘u berdi: – Ha-ya, kecha aytganday eding. Qanaqa to‘y?

– Xonador bo‘lmoqchiman.

– Shunaqami? – Qozi o‘zini ajablanganga soldi. – Juda soz, juda soz! Yaxshi o‘ylabsan. Men senga aytсам, bo‘ydoqning aqli ikki ko‘zida. Endi bo‘ldi-da, yoshing ham...

– Yigirma beshda, – deb yubordi Zamonali.

– Ana, yoshing ham yigirma beshga boribdi, aqlingni yig‘ishtirib oldinga qaraydigan payting keldi. Aqlingni endi ro‘zg‘orga sarfla. Uyim de, joyim de. Yigirma besh yosh. Senga mustaqil ish bersa ham bo‘larkan. Madrasani xatm qilgansan, ikki yildan beri qozixonaning nonini yeb, ancha sir-asrorlardan xabardorsan. Qo‘yib bersa, qozilikni ham eplaysan. Aqling butun, – qozining aytganlari nasihatga o‘xshab ketardi. U biror marta bunaqa dono so‘zlarni ochilib-sochilib aytmagan. Zamonali undan faqat dakki yoki do‘q eshitardi, xolos. Qozi nasihat asnosida sandiqni ochib, omonatni Zamonaliga berarkan: – Kelin qayerdan? – deb so‘radi.

– Qishloqdan, qozi pochcha.

– Qishloqning qizlari bo‘zbola keladi, – birovdan eshitgan ta’rifni keltirdi qozi, – sigirni ham sog‘adi, o‘tinni ham yoradi, yer chopadi, mol boqadi... Kelin o‘zingni qishlog‘ingdanmi?

– Yo‘q, Ko‘zachadan. Vardonzega o‘tib-qaytganimda... – u yog‘ini aytolmadi Zamonali.

Qozi u yog‘ini o‘zi to‘qib oldi.

– O‘tib-qaytib de... Ko‘ngil ishi ekan-da, durust. Qo‘sha qaringlar! Lekin to‘yga aytish esingdan chiqmasin.

– Sizsiz to‘y o‘tadimi, qozi pochcha.

— Shundoq bo'lsin, shundoq bo'lsin! — Sandiqni yopgan qozi o'rniga borib o'tirdi...

* * *

Zamonali kundalik ishlarini saranjomlab, bozorga tushdi, Zulfizarga sovg'a xarid qilib, uni tugunlab, shohichining choyxonasiga bordi. Xo'ja Nasriddin shu yerda ekan, kayfiyati chog', allamahalgacha suhbatlashib o'tirdi. Bir payt shohichi bilan ko'z urishtirib oldi-da, cnsasini qashib, qimtinibgina maqsadga o'tdi:

— Xo'jam, sizga bir iltimosim bor edi, — dedi-yu, yuzi olovday qizib, gapining davomiga tili aylanmadi. Zamonalining nima demoqchi ekanligini ko'z urishtirgan zahoti bilgan Safar shohichi uning til uchida turgan gapini oshkor qildi:

— Ertaga qulchilikka borasiz, Xo'jam, — dedi u. — Bir-r savobning tagida qoling.

— Kim uchun? — deb so'radi Xo'ja Nasriddin.

— Zamonali uchun-da.

Xo'ja Nasriddin Zamonalining yelkasiga qoqib:

— Sadag'angiz ketay sizni! — dedi. — Shunday kunga yetkazganiga shukr! Xo'sh, qayerga boray?

— Ko'zacha qishlog'iga, — dedi Zamonali boshini egib.

— Ko'zachaga? Juda yaxshi! Kimning eshigiga?

— O'zingiz bilgan Mustafo dehqonnikiga.

— Yo, qudratingdan! Bu Ko'zachaga buncha serqatnov bo'lib qoldi desam, gap bor ekan-da! Ishni zimdan pishirib yurgan ekansiz-da, ha, shayton! Yaxshi, yaxshi, baxtingizni chopgani shu bo'lsin! Mustafo dehqonnikiga bo'lsa, tong sahardayoq qushday uchurmiz!..

TUNGI SHARPALAR

Ichkari-tashqari, oldi ayvonli choyxona bir yarim tanobcha joyni egallagan bo'lib, bir tanobi supa-hovli, hovlining chorak tanobchasi supaga o'tiladigan, yapaloq g'isht yotqizilgan yo'lakcha bilan ajratilgan gulzordan iborat. Gulzorning yo'lakchadan chap tomonida jambilu rayhon, hidi dimog'ni qitiqlaydigan yana allaqanday gullar ekilganki, o'sha tomonga

qo'yilgan chorpoyaga o'tirib qolsangiz, bahri dilingiz ochiladi; o'ng tomonida ekilgan gultojxo'roz bilan baxmalgullar odam bo'yi, gulining chiroyli va to'q siyohrangligi uchun ko'zga tez tashlanadi. Bu bo'lmaga soya narigisidan ko'ra kam tushadi, gullar gurkirab ketgan. Bu yerda yovvoyi zanjabil ham ekilgan. Zanjabilning urug'ini Safar shohichi Qo'qondagi qarindoshlaridan oldirgan. Butasi o'tga o'xshasa-da, asosan ildizi foydali: ildizi o'g'irchada tuyilib, damlamasi ichilsa, og'izdagi sharob, sarimsoq va piyozning hidiga o'xshagan badbo'ylarni oladi. Buni bilgan bo'zaxo'rlar shohichidan shunaqa damlama qilib berishlarini so'rashadi. Safar shohichi yana rayhonning oftobda quritilgan barglarini olma qoqiga aralashtirib sharbat tayyorlaydiki, ichsangiz, charchog'ingiz chiqib, tanangizga quvvat kiradi, yo'talni to'xtadi va yana ichdagi boshqa xiltlarni yuvadi. Bu haqda so'rasangiz, Safar shohichi gapni cho'zmay, «ibn Sino bobom aytib ketganlar», deb qo'yaqoladi. Ikkinchi bo'lmaning bostirma tomonida eni bir, bo'yi ikki gaz joyda oshlik ko'katlar ekilgan edi, hozir o'sha yerga suqilgan sarimsoqpiyozlar endi-endi quloq chiqardi. Bu gulzordagi gullarni parvarish qilish Safar shohichi uchun odamlarga xizmat qilishdan ham maroqli.

Zamonali so'fi bomdodga azon aytishni boshlaganida Xo'ja Nasriddinni shahar darvozasidan chiqarib, orqasiga qaytgan edi. Safar shohichi bomdodni o'qib, joynamozdan turganda, Zamonali shu yerda, uni hovlida kutib turardi. Ikkalalari naridan-beri nonushta qilgan bo'lishdi-da, Zamonali ketar chog'ida, shohichidan bugun bozorga borib, qassobdan nimtalanmagan echkini olib kelib qo'yishini tayinlarkan, Safar shohichi:

— Echki go'shtini nima qilasiz? — deb so'radi. — Echki go'shti issiqlik-ku!

— Ha, badanni bir qizdiraylik, — dedi Zamonali va boshqa hech narsa demay ketdi. Safar shohichi ham gapni kovlashtirib o'tirmadi.

Shohichi shu kunlarda tez charchaydigan bo'lib qolgan. Zahm yegan oyog'i ham salqin tushdi deguncha, sim-sim og'rishni boshlaydi. Ayniqsa, kechalari og'riq zo'rayib, boshiga chiqib ketadi. U hovlidagi katga yarim chordana qurgancha og'rigan oyog'ini picha silab o'tirdi. Choyxonaga darmiyona Sotim chilangarning o'g'li, dastyori Mirzarayim chiqib

kelganda, undan otasini so'radi. Bola otasi uyda ekanligini aytdi.

— Otangni boradigan joyi bo'lmasa, birpasdan keyin eshaginglarni olib chiqasan-da, — dedi shohichi. — Hozir o'choqqa o't yoqib, qumg'onlarni ilib qo'y, keyin ichkaridagi ko'rpachalarni chiqarib katlarga sol. Men hali bozorga tushib chiqaman. Buyog'iga o'zing qarab turasan.

Mirzarayim chaqqon-chaqqon harakat qilib, ustasining aytganlarini bajarib bo'lgach, eshakka to'qim urib olib chiqdi...

Eshakni karvonsaroyga bog'lab, bozorga kirgan Safar shohichining boshi aylanib ketdi. Odamning ko'pligidan olma otsang yerga tushmaydi. Baqir-chaqir ovozlardan quloq qomatga kelay deydi. Sinchiklab qarasangiz, qo'li-qo'lga tegmayotgan hunarmand-dehqonlarning bozori kushoyish topganday. Oldi-sottining avji baland. Oyoq ostidan ko'tarilayotgan chang bamisoli bulutdek bozor tepasida suzib yuribdi.

Safar shohichining bozor aylangisi, narx-navoni bilgisi keldi.

— Shoyining narxi qancha bo'ldi? — deb so'radi u oldilaridagi surpachada burdalangan non bilan uzum yeb o'tirgan ikki bazzoza salom berib. — Shoyining bozori chaqqonmi?

— Bozori chaqqon, amak, — dedi semizroq sotuvchi og'zida chaynab turgan luqmasini lo'q etib yutarkan, labini yengi bilan artib oldi. — Bugun karvonsaroyga chetdan bir karvon tushgan. Nasib qilsa, ancha-muncha mollarni o'tkazib olamiz. Hozircha sakkiz olchin shoyini o'n to'rt tanga deb turibmiz.

— Buncha qimmat?

— Unday demang, amak! Shoyi yaraq-yuruq qilgani bilan mehnati og'ir. Pilla tortib, charx aylantirib ipak yigirasiz, ana undan so'g'in uni bo'yaysiz, oftobda quritib, shoyi qilib to'qiysiz. Bular do'xaxni azobi-ku.

Bu ikir-chikirlarning bari Safar shohichiga tanish emasmi, molining qadrini ko'tarib javrayotgan bazzozlarning gapiga kuldi.

— Bu mollaringni narxi o'n tanga, undan ortig'i ortiq, — dedi Safar shohichi. — Odamga insof ham kerak-da.

— E, amak, narxni yerga urmang-da, akun, — dedi ozg'in bazzoza o'rmidan turib, — Bugun narx shu, crtaga yana ko'rabiz.

Osayiz o'n uch tangadan beray, omasayiz bizaga javr qimang. Siz qimmat deyopsiz-a? Shu yerda qarab o'tiring, hozir xaridori kelib, indamay olib ketadu. Chetga chiqorub yigirma tangadan pullaydi. Ana ularni noinsof desayiz bo'ladu.

— Xafa bo'lmang, mullo, — dedi Safar shohichi jilmayib. — Men bir hazillashdim-da, o'zim ham bir paytlar shoyining nonini yeganman.

— Ana, ibi, o'ziz bilaykaniz-ku, yana hazil qilasiz. Hazil qilmangda, oxe. Man bir nimkola odam, xonanishin bo'lib yotaydim, mana bu ho'kiz, — semizni ko'rsatdi, — ama-kibachcham, yuring deb holi-jonimga qo'ymay bu yerga olib chiqdi-da...

Shu payt bozorda baqir-chaqir boshlanib, bazzozning gapi chala qoldi. Sal narida ikki kishi bir-birining yoqasiga chang solib, tortishardi. Hech kim ularni ajratib qo'yishga betlamasdi: sen menga, men senga tegma qabilida hamma tomoshabin edi.

Janjal ancha davom etdi, oxiri biri ikkinchisini tagiga bosib olganda, qayerdandir Vali mirshab bilan Dali mirshab kelib, har ikkalasining qo'ltig'idan olib ikki tomonga ajratdi. Ikkisidan biri qattiq kuygan ekanmi, sherigining ustidan shikoyat qildi. U keng kelbatli, dehqonsifat, bir vaqtlar sherigiga, ya'ni ko'zi g'ilay, baqaloq kishiga qarz berib, ololmay yurgan, shu bugun uni bozorda ko'rib, qarzini talab qilib turgan ekan.

Ularning qaysi biri haq, qaysinisi nohaqligining ajrimini chiqarolmay boshi qotgan mirshablar qoziga odam yubordi. Qozi kelguncha yana ancha gaplar bo'lib o'tdi. Safar shohichi endi ketaman deb turgan edi, qoziga deb yuborilgan elchi Zamonalini boshlab kelayotganini ko'rib to'xtadi.

Ko'zi bir tomonga ketib qoladigan — g'ilay Zamonaliga dudmallanib, ko'p gaplarni to'kib tashladi. U hayotida hech kimdan qarz olmaganligini, da'vogarni birinchi bor ko'rib turganligini va yana qanaqadir qo'y-echkilar, sigir-buzoqlar haqida shosha-pisha gapirdi. Uning gapiga qaraganda, dehqonsifat kishi tuhmatchi emish.

U javrayotganda da'vogar bir-ikki tomoq qirdi, lekin lom-mim demay, o'ziga savol berilishini kutib turaverdi. Zamonalni g'ilayning gap-so'zlaridan pichoqqa ilinadigan biror narsa topolmagach, tartib saqlab o'tirgan kishiga savol berdi:

– Siz bu odamni taniysizmi?

– Taniyman, do'stim bo'ladi, ismi Shodmon, – dedi da'vogar va noxos ko'zi yoshlandi. Ko'zyoshini chiy alakdan tikilgan yaktagining yengi bilan artarkan, lunjining bir tomonini havoga to'ldirib, keyin labini cho'chchaytib pufladi-da, bo'shashibgina boshini egdi. Uning bu holati do'st xiyonatidan qattiq aziyat chekayotganini ko'rsatib turardi.

– Do'stingizga qarz berganmisiz? Bergan bo'lsangiz, qachon va qayerda?

Da'vogar bu safar ikki lunjini to'ldirib havo simirib-pufladi.

– O'zi jo'jabirday jonman, bolalarim ko'p, kosibchilik qilaman. Bu tasqara qo'shnim, ustiga-ustak do'stim, bolaligimizdan birga katta bo'lganmiz.

– Siz maqsadga o'ting! – Zamonali uni tezlatdi.

– Bir yil oldin molbozorga tushgandim, – dedi u yutib, – birorta bundayroq sut beradigan go'salacha olish niyatim bor edi, vujudatim yetmadi. Mayli, dedim-da, sut beradigan echki sotib oldim. Echkinining suti foydali, balg'amni birpasda surib tashlaydi... Xo'p, qisqa gapiraman... Kissamda yana yigirma ikki tanga ortib qoldi. Echkini yetaklab bujmaygan tutning oldiga kelsam, Shodmon jo'ram jig'ibiyron bo'lib o'tiribdi. Undan «nega buncha jig'ibiyronsan, aqchangni o'g'irlatdingmi? – deb so'rasam, uyam sigir olaman deb bozorga kelgan ekan, aqchasi yetmabdi. – Qancha yetmadi? – desam, «yigirma tanga», dedi. Shartta kissamdan yigirma tanga chiqarib qo'liga berdim. U bozorga kirib ketganda men tutning tagida uni poylab o'tirdim. Bir vaqt binoyiday ona-bola go'salani yetaklab chiqdi. Qarasam, men sotib ololmagan sigir. Qayerdan bilding, deng, shoxidan, shoxining bittasi singan edi. Mayli, buyursin, dedim. Yana nima deyman?.. Xo'p, tez-tez gapiryapman-ku... Shodmon o'shanda sigir sutdan qolgach, buzog'ini sotib, qarzini uzishini aytib edi. Sigiri sutdan qolganiga yarim yildan oshdiki, na buzog'ini sotadi, na mening qarzimni qaytaradi? Eshigiga xudoning bergan kuni boraman, meni ko'rib qochadi. Avvaliga uyolopti deb o'yladim. Yo'q, buni kasbi shu, men bilmagan ekanman... Bugun ro'zg'orga mayda-chuyda olay deb bozorga kelsam, bu akam sallona yuribdilar-da, shartta oldidan chiqib, «Qarzni qachon berasan?» dedim. Men

shuncha insof qillim, u ko'zini bo'lqaytirib, «qanaqa qarz?» deydi-da. Bunaqa vaqtda nima qilishim kerak edi? Shartta yoqasidan oldim-da...

– Ko'p gapirarkansiz? – dedi Zamonali.

– O'rtada gap ko'p edi, haliyam siz odamni shoshirdiz.

– Uni-buni qo'yingki, yigirma tangani berayotganingizda guvoh bormidi?

– Guvoh? – hayron bo'lib so'radi u.

– Sizlardan tashqari yana birorta odam bormidi, deb so'rayapman?

– Boshqa odamning nima keragi bor bizaga? Ikkalamiz jo'ra edik...

– Bu yerda jo'rabozlik ketmaydi. Yaxshilab o'ylang, guvoh bormidi?

– Yo'q edi, – u birpas labini tishlab turib, keyin hirqiroq ovozda, – guvoh o'sha yerdagi bujmaygan tut-da, – degan edi, g'ilay kulib yubordi:

– Tut ham guvohlikka o'tarkanmi, tili yo'q-ku uni, – dedi ishshayib.

– Boshqa iloji bo'lmagandan keyin, tut ham guvohlikka o'tadi! – dedi Zamonali uning o'ynoqi ko'zlariga tik boqib. U ko'zini olib qochdiki, aybdorligi ma'lum bo'ldi. Zamonali jabrdiydaga qarab: – Siz, aka, mana bu mirshab bilan o'sha tutni ko'rib kelasiz, qani, u joyida turibdimi, yo'qmi?

Vali mirshabga qo'shilib ketgan jabrdiyda ko'zdan pana bo'lgach, Shodmon g'ilay:

– Baribir quruq qaytadi, – dedi masxaraomiz kulib.

– Nega quruq qaytarkan? – deb so'radi Zamonali undan.

– U tut allaqachon o'tinga aylanib ketgan!

– Shunaqa ekan, nega oldinroq aytmadingiz?

– Bu tuhmatchi bir ta'zirini yesin, dedim-da!

– Demak, do'stingizning sizga qarz bergani rost ekan-da?

– Yolg'on!

– Agar yolg'on bo'lsa, tutning kesilib ketganini qayerdan bilasiz?

G'ilay bu so'roqdan qopqonga tushgan quyondek tipirchiladi. Olomonning kulgisi esa uning sirini fosh qildi. Endi shafqatdan boshqa madad yo'q edi unga. G'ilay bo'shashibgina cho'kka tushdi.

– Meni kechiring! Aybimga iqorman! U menga yigirma tanga berganini tan olaman! – shunday deb Zamonalining oyog'iga bosh qo'ymoqchi edi. Undan jirkangandek, Zamonalini oyog'ini tortdi, g'ilay esa lattachaynarlik qildi. – Bir qoshiq qonimdan o'ting, qozi janoblari!

G'ilayning «qozi» deb yolverishidan hayajonga tushgan Zamonalining yuragi guppilab ura boshladi. Qanday yoqimli iltifot. U tomoshabinlarga o'g'rince ko'z qirini tashlarkan, ikki yuzi qizarib ketdi. Safar shohichi: «Bu yigit, inshoolloh, qozilik mansabiga erishgay!» dedi ichida.

Olomonni yorib chiqqan buqoqli kishi tanidi chog'i, hammaning e'tiborini g'ilayga qaratdi:

– E, Shodmon-ku bu! – dedi u hirlinglab. – Yolg'onni ko'p gapirganidan g'ilay bo'lib qolgan!

– Odam yolg'onni ko'p gapirsa g'ilay bo'lib qolarkanmi? – deb so'radi kimdir baland ovozda.

– Albatta, yolg'on gapirayotganda bir ko'z suhbatdoshga, bir ko'z tepaga qaraydi-da.

– Nimaga bir ko'zi tepaga qaraydi?

– Tepaga qaragan ko'zi bilan xudoga zurna uradi: «E, xudo, yolg'onimga shu odamni ishontir», deb.

– Unda da'vogarini ham tanirsiz? Bular do'st bo'lishganmi?

Buqoq g'ilaydan so'radi:

– Bu safar kimdan qarz olgan eding?

– Teshadan, – dedi g'ilay uyatdan boshini ko'tarolmay.

– Teshadan? O'zimizning kosibdanmi? O'zi qarz olmagan odaming qolmadi-yov? E, odam bo'lmay ket san bir! Suf-e!

Bu orada Vali mirshab va Tesha qaytib keldi.

– Bu odam g'irt yolg'onchi ekan, – dedi Vali mirshab o'ng oyog'ini egardan oshirib, yerga tushishga chog'lanarkan, Teshani ko'rsatib koyidi. – U yerda tut-put yo'q! Shuncha ovora bo'lib borib-kelganim qoldi.

– Sizlar ketdingizlar-u, bu yoqdan tutning o'zi keldi, bor gapni aytdi-da, hozirgina qaytib ketdi, – Zamonalini uning gapini bo'ldi, Vali mirshab esa:

– E, qo'ying-e! – dedi ishonqiramay.

– Sizdan qarz olgani rost ekan, – dedi Zamonalini Teshaga qarab, – do'stingiz aybiga iqror bo'ldi. Endi o'zingiz ayting, xiyonatkor do'stga qanaqa jazo berish kerak?

– Omonlik bering, qozi aka, omonlik! – dedi Tesha do'stining ahvoliga rahmi kelib. – Sharmandalikning o'zi unga katta jazo bo'ldi.

– Ana, do'stingiz sizga omonlik so'rayapti. Qarzni qaytarib berasizmi endi? – G'ilay bosh tebratib ma'qullagach, Zamonali ijing'angandek siltab gapirdi. – Unda boring va minbad bu ishga qayta qo'l ura ko'rmang!..

Olomon Zamonalining tadbirkorligiga tasannolar aytib, nomardni haqoratlab tarqalisharkan, Safar shohichi ham ularning orasiga singib ketdi.

* * *

Usta Mansur bilan kctma-ket polvonsifat ikki yigit – Zamonalining oshnalari Eshim va Navro'zlar ham shomga yaqin choyxonaga kirib kelishdi. Tiramohning yengil shamoli goh sekin, goh kuch bilan esib, yo'l chetidagi teraklarga beshikni tebratganday alla aytar edi. Oy xira tortib bir maromda o'z yo'lida davom etar, kuchsiz yog'du tashqarini nimtatir yoritar, bu yorug'likdan ko'chadagi sharpani tanib olsa bo'lardi.

Kechga borib shamol ham tinib, tun ixtiyorini sukunatga tophshirdi. Endi qilt etgan tovush quloqqa o'qdek eshitalardi.

Aziz kitobxon, Siz ko'p vahimaga berilmasligingiz, uning ustiga hamma uyquda ekanligi uchun vahimali «ta-ta-ta-ram» ritmidagi musiqani e'tiboringizga havola etishni lozim topmadik. Agar Siz qorong'ilikdan, tasodifiy baqir-chaqirlardan cho'chisangiz, xuddi shu o'rinlarni ko'z yumib o'qishingiz mumkin. Oldindan aytib qo'yaylik, bu sahnada hech qanday qon to'kilmaydi. Bemalol, bizning orqamizdan ergashib kelavering. Ana, ko'cha devoriga surkalib, allaqanday sharpalar choyxona tomon kelishyapti. Ichkaridagilarga aytaylik, hushyorliklarini oshirishsin, bo'lmasa, g'aflatda qolishlari hech gap emas.

Sharpalarning oyoq tovushlari quloqqa chalinganda, ichkaridagilar hushyor tortishdi. Bunaqa vaziyatda har ikki tomonni vahima va hayajon o'ziga o'rtoq qilib olishi tayin. Zamonali oyoq uchida yurib, hujra eshigini qiyalatib hovliga mo'raladi, supada uchta uzun soyani ko'rди, soyalar yaqinlashgan sari kichrayib-kichrayib, oxirida odamga aylandi.

Oy nuri ularning yuzini xira yoritdi. Kallasi katta, lekin ozg'in sharpani tanish qiyin edi, qorong'ida ham so'yloq tishlari biinib turadigani Parpi chapani ekanligi aniq. Baqalog'i kim bo'ldi ekan? E, bu — bugun bozorda so'roq qilgani — Shodmon g'ilay-ku!

Parpi joyida to'xtadi, Shodmon bilan Badal pisibgina ayvonga yaqinlasha boshladi. Ayvonga yaqinlashgach, har ikkalasi qulog'iga qo'lini kamay qilib atrofga alangladi, so'ng chapaniga boshlari bilan ishora berib, biri oldin, biri orqa ayvon zinasiga ko'tarildi. Parpi ham asta-sekin ayvonga tomon qadam bosdi. Oldindagilar hujra eshigiga yaqinlashgach, eshikning narigi tomonida turgan Zamonali o'zini yon tomonga olib, sheriklarini xavfdan ogoh etdi. Birinchi bo'lib Badal kalla, uning orqasidan Shodmon g'ilay ichkariga kirishi bilan Eshim bilan Navro'z baravariga tashlanishgan edi, qaroqchilar shoshib qoldi. Zamonali va usta Mansur qo'llaridagi qopni ularning boshiga yopdi. Ichkaridagi tapir-tupurni eshitgan Parpi avval bir qadam oldinga bosdi, yuragi dov bermay joyida to'xtadi va «qoch» degan bo'g'i q ovoznini eshitib, o'zini qorong'ilik qo'yniga urdi.

Ikki qaroqchini saranjomlab, hovliga chiqqan xaloskorlar Parpini topisholmadi. Uning orqasidan borish behuda edi.

Safar shohichi sham ko'tarib yigitlarning oldiga chiqdi. Sham torgina hujrani yoritdi. Qo'lga tushgan qaroqchilarning ko'zlari qamashib, qalt-qalt titrashardi. Zamonali, Safar shohichi Shodmonni tanishdi.

— Bugun bozorda do'stini tuhmatchiga chiqargan kazzob-ku! — dedi Safar shohichi. — Bunaqa kasbing ham bor ekan-da? — So'ng kallasi kattaga qaradi. — Sen Badal, insofli o'g'ri eding, nima balo urib, bunaqa ishlarga qo'shilib yuribsan?

Badal kalla to'ng'illadi, Shodmon g'ilay oyog'iga o'zini tashlamoqchi edi, Zamonali uning yelkasiga chang soldi.

— Do'stingni gapiga kirib omonlik bergan edim, — dedi Zamonali ijirg'anib. — Ko'r hassasini bir marta yo'qotadi! Sen insof-diyonatni, do'stu dushmanni farqiga bormasa-kansan! Senlarni buyoqqa kim yubordi o'zi?

— Men bilmayman, — dedi g'ilay titrab.

— Men ham bilmayman, — dedi Badal kalla.

— Unda kim biladi? — do'q urdi usta Mansur.

– Mushuk bekorga oftobga chiqmaydi, – dedi qozi yosh bolani avraganday, talay narsalarni va'da qilib. – Buyog'ini ham xamirdan qil sug'irganday do'ndirib bersalaring, senlarni quruq qoldirmayman. Amirlik vakillariga Xo'ja Nasriddinning loshi ko'milgan joyni ko'rsatasanlar-u, ketaverasanlar – to'rt tomon qibla.

– Qon chaqiradi, deydilar, qozi pochcha. Xudo ko'rsatmasin, tilimiz chuldirab, shuncha qilgan toat-ibodatlarimiz uch pulga aylanmasin. – Badal kallaning boshi ko'kragiga tushib ketdi. O'pkasini to'ldirib nafas olarkan, xonaning badbo'y zax hidi dimog'ini qitiqladi. Tashqari eshikning g'ijirlashidan cho'chib, yuragi hapriqib ketdi. Uning vujudini ikki tomonlama qurquv iskanjaga olgan: biri Zamonaliga bergan va'dasi, ikkinchisi qozining qutqusi. O'rtada murod ne, aqli yetmasdi.

– Mening panohimdasanlar! – ishonch bilan dedi qozi. U bu ishonchga ko'proq o'zini ishontirishga harakat qilardi. Ertaga qozikalon bo'lib qolsa, bu ishlar unga chikora. Ana undan keyin hamma uning soyai davlatidan panoh izlaydi...

Eshikdan kimdir kirdimi, do'qqilagan oyoq tovushi-yu, soxta yo'tal eshitildi. Qozi eshik tomonga quloq solib turdida, so'ngroq «Zamonali» deb ovoz berdi. «Ha, men» degan ovoz, paydar-pay Zamonalining qorasi ko'rindi. U hozir qozining «qayoqlarda yuribsan, nega buncha kechikib yuribsan?» degan so'rog'ini kutardi, lekin qozi bu savolni bermadi, aksincha:

– Kir buyoqqa! – dedi ro'parasidan joy ko'rsatib. – O'tir bu yerga! – Zamonali cho'kkalab o'tirdi. – Zamonali, tunda noxushlik ro'y beribdi, xabaring bo'ldimi?

– Qanaqa noxushlik, taqsir? – Uyqusi chala kishidek, garangtoblik bilan so'radi Zamonali.

– Xo'ja Nasriddinning joniga qasd qilibdilar! – Qozi bu xabarni og'zini to'ldirib aytdi va bu xabar qanday ta'sir etarkin, deb mulozimga sinchiklab qaradi.

Zamonali beparvogina yuziga fotiha tortib:

– Xudo rahmat qilsin! Yaxshi odam edi, – dedi.

– Yaxshiligi qursin, – dedi qozi, – yaxshi bo'lsa, o'z boshini o'zi yeydimi? Menga nima karomat ko'rsatdi? Tinchimni buzdi. To'g'ri, shu qozikalon bo'lsin, deb qush-

begiga aytib, menga yaxshilik qildi. Lekin qozikalonlikning mas'uliyati-chi? Bay-bay, kechalari halovatingni o'g'irlaydur. Men undan shuni so'raganmidim?

Bu soxtakorlikni Zamonali darrov sezdi. Qozini ham, Xo'ja Nasriddinni ham oqlamadi. Xo'ja bilan oralaridagi munosabatdan qozi xabardor, beparvo bo'lsa qozi shubhaga borishi mumkin.

– O'z joniga qasd qilibdimi? – deb so'radi turib-turib.

– O'zining do'stidan topibdi, – dedi qozi hangomaning buyog'ini o'zi to'qib. U mulozimning qarashlaridan nimanidir izlar, biroq, shubhali biror harakatni sezmadi. Shuning uchun qo'rqmasdan ochiq-oydin gapirdi. – Safar shohichi chavaqlab, yerga tiqibdi. Bu bevafo dunyoi gardunda do'stning xiyonati shu-da!

Qozining «do'st xiyonati» degan gapi Shodmonga bozordagi voqeani eslatdi va Zamonalidan uyaldi. Qishning chillasida sovuq temir ham etni kuydirgani kabi qozining gapi yuragini kuydirib yuborgan edi.

– Safar tog'a? – hayrat bilan qoziga qaradi Zamonali. – Aqlga sig'maydi. Buni kim aytdi sizga, taqsir?

– Mana, – xabarkashlarni ko'rsatdi qozi, – mana bular guvoh!

– Qaysi aql bilan bunday noma'qulchilikka qo'l urdi ekan Safar tog'a? Hech aql bovar qilmaydi. – Zamonali guvohlarga yuzlandi. – Qachon shunday bo'ldi?

Najotkor nigoh bilan qarashgan edi, qozi ularning nima demoqchi ekanliklarini darrov ilg'adi.

– Nima qilamiz endi, bo'lar ish bo'lgan, – dedi qozi yelka qisib. – Taqdirning ishi. Menga aytinglaringni bunga ham aytinglar! Boshqa chorasi yo'qdur.

Badal kalla noiloj hozirgina qoziga aytib bergan hikoyasini qaytalashga majbur edi.

– Hech bir ish yoshurun qolmaskan bu dunyoda, – deb hikoyasini boshladi Badal kalla qichimagan ensasini qashib. – Choyxonachi ham bu ishimni birov ko'radi deb o'ylamagan. Xudojonim ham uni bir sharmanda qilay degan-da...

– Bizlar gashtakdan kech qaytayotgan edik, – dedi Shodmon g'ilay. Uning ko'zlari ikki tomonga irg'ayib turardi: kimga qarayotgani mahol.

— Yo sen gapir, yo men gapiray, Shodmon! — deb gapini bo'lgani uchun uni jerkib berdi. — Men boshladimmi, sen jim o'tir endi! — G'ilay tilini tishlab, to'rt barmog'ini labiga bosdi. Badal kalla unga o'qrayib, davom etdi: — ...bir sharmanda qilay degan-da. Inoy ko'nchi bizga ulfat, o'shanikiga borgan edik. Majlisimiz tugab, hamma turdi. Tashqariga chiqqanimizda, «sizlar birpas o'tiringlar, borasizlar-da», deb Inoy ikkalamizni qo'yarda-qo'ymay uyida olib qoldi. Xay, deb yana birpas o'tirdik. Bir payt Shodmon «turaylik, Inoy jo'ram ham dam olsun», deganidan keyin, turdik. Choyxonaning ko'chasi bilan gangur-gungur gaplashib kelotgan edik, choyxonaning hovlisida bir kishi «hah» deb ketmon urobti.

— Yarim kechasi, hamma uxlagan, odam har xil xayolga boradi-da, — degan g'ilay sherigidan dakki eshitdi.

— Mani gapim senga yoqmayotgan bo'lsa, turib ket!.. Bo'lmasa, moshxo'rdaga qatiq bo'lmay, gapni eshit!.. — Badal kalla so'lak qaytarib oldi. — Ikkalamizning ham nafasimiz ichimizga tushdi. Bunday qarasak, choyxonachining o'zi. «O'zining yeri, xohlasa kunduzi chopadi, xohlasa kechasi», dedim men. Mana bu Shodmon, «aka, shoshmang, bu yerda bir gap bor. Choyxonachi yiqqanlarini yerga ko'mobtimi nima», deb odamning ichini qizitdi. «Buni nimasi bor, yerga ko'madigon? Buyam o'zimizday bir yo'qchi banda-da. Yur, ketdik! — dedim men Shodmonni yo'lga solib. Shu gapni bunga aytdim-u, so'g'in kallamga urdi. — To'g'ri aytasan, Shodmon, kel, poylaymiz», dedim...

Bu hangomani qozi miyig'ida kulib, Zamonali esa «aytganimdan ham ziyoda qilib, qozini ishontiradigan darajada qoyillatishibdi-ku», deb Badal kallaning gaplariga mahliyo bo'lib tinglashardi. O'tirgan joyida har zamon-har zamonda chayqalib olgan Badal kalla voqeani yanada qiziqarli tarzda hikoya qilardi.

— Keyin ikkalamiz engashib...

— Choyxonaning oldidagi ariqchaga kirib olib poylashni boshladik, — G'ilayning gapi og'zida qolib, jilovni yana Badal kalla o'z qo'liga oldi. — Bunday qarasak, — xuddi poylab o'tirganday sal engashib davom etdi, — choyxonachi yer chopayotgan emas ekan.

– Nima qilayotgan ekan? – dedi qozi tuyqus peshanasini silab, masxaraomuz tirjayarkan, Zamonali bilib qolmasin, deb birdan jiddiy tortdi.

– O‘ra qaziyotgan ekan, – Badal kalla bilan Shodmon g‘ilay baravar javob berdi. So‘ng yana Badal kallaning o‘zi gapirdi: – O‘rani kavlab bo‘lguncha poylab o‘tirdik. Keyin qiziq bo‘ldi: u o‘rani kavlab bo‘lib, o‘zi o‘raga tushib, yotib ko‘rdi. O‘zi kavlagan lahatga go‘rkovlar yotib ko‘rardi, nimaga bu shunaqa qilobti deb o‘yladik. «To‘xta qani, buyog‘iga nima qiladi bu?» dedim men. Bir payt o‘radan chiqdi, yana bir u yoq-bu yoqqa qarab, so‘ng ichkariga kirib ketdi-da, xiyol o‘tmay katta narsani yelkasida ko‘tarib chiqdi. Nima ekan deb qarab o‘tirsak...

– Odam ekan! – deb yubordi g‘ilayning sabri chidamay.

– Qilig‘ing qursin seni, g‘ilay, – dedi xit bo‘lgan «kalla». – Boshida o‘zing gapir edi... Bo‘lmasa, gapni... eshitib o‘tir... Odamni ko‘tarib keldi-da, yerga sekin qo‘ymadiyam, «gup» etkazib kavlagan o‘rasiga bo‘yi barobar tashlab yubordi. Men u odamni o‘ldi dedim, – achingandek boshini tebratdi Badal kalla, – yo‘q, uni o‘zi murda ekan.

– Uni murda ekanligini qayerdan bildingiz? – deb so‘radi Zamonali, boqishida achinishmi, hayratmi ifodasini berib.

– Choyxonachi uning ustiga tuproq tashlashni boshlagani-dan keyin-da!

– Yugurib borib qo‘lidan shappa ushlamadinglarmi?

– Bunaqa paytda ko‘zi qonga to‘lgan odamning oldiga yaqinlashib bo‘ladimi? – dedi g‘ilay. Bu safar Badal kalla uni jerkimadi.

– Ketmon bilan boshingizga urishdan ham qaytmaydi-da bunaqa odam, – dedi «kalla». – Ko‘mib bo‘lsin, sog‘in bosamiz, dedik. Ishini bitirib supaga o‘tganida, bunday aylanib oldiga bordik. Shunda uni aftini bir ko‘rsayiz endi: qop-qora kechada oqarib ketdi. Bizlar hech nima ko‘rmaganga soldik o‘zimizni. Uyam shunaqa deb o‘yladimi, bizlarga «kelinglar, kelinglar» deb manzirat ko‘rsatdi, deng. Men kiraylik desam, Shodmon kirmaymiz, dedi.

– Qo‘rqdim-da, Badal aka, – dedi g‘ilay go‘yo bu gapni o‘shanda aytmaganday, – kirsak, bizlarni ham bir yoqlik qilardi-da...

— Xo'p, shuncha tomoshani ko'ribsizlar, ammo o'sha murda Xo'ja Nasriddin ekanligini qayerdan bildingizlar? — deb so'radi Zamonali. — Yo qo'rqqanidan Safar akaning o'zi aytdimi?

— Shoshmang, bungacha hali gap ko'p, — dedi Badal kalla. — Biz choyxonachidan hazil-hazil so'radik.

— Nimani? — qiziqsindi qozi.

— «O'raga tillo ko'mdingizmi?» deb so'radim choyxonachidan, — dedi Badal kalla. — O'zi dag'illab turibdi-ku, battar bo'ldi. «Bular hamma gapni biladi chog'i-ku», deb o'yladimi — o'zini oyog'imizni tagiga tappa tashladi.

— Darrov iqrar bo'ldimi? — dedi Zamonali.

— Yo'q, tillo beraman, deb yalindi bizlarga, — gapga qo'shildi g'ilay. — «Men sizlarga tillo beraman, og'izlaringni yuminglar», dedi.

— Ha, shunday dedi, — g'ilayning gapini tasdiqladi Badal kalla. — «Og'izlaringni yumsalaring tillo beraman», dedi. «Nimaga og'zimizni yumishimiz kerak?» deb so'radim. Men dedi, Xo'ja Nasriddinni o'ldirib dedi, yuz tillosini oldim dedi...

— Buni qarang, kallasi yo'q, Afandi, tillosini shohichiga ko'rsatgan ekan. Birovning qo'lida tillo ko'rgan kishi tinch o'tira oladimi? Niyati buziladi-da! Oxi, tilloni ustiga aka bilan uka qirpichoq bo'lib ketobti, holi bir-biriga begona choyxonachi bilan Xo'ja Nasriddin chikora?

Badal kalla «gapiray, gapiray» degandek og'zini quruq ochib-yopdi, oxiri sabri chidamay, gapirib yubordi:

— Bilsak, haqiqatan ham Xo'ja Nasriddinni o'ldirib, tillosini olgan ekan, ko'rsatdi: bir kissa tillo. O'shandan bizlarga bermoqchi bo'ldi. «Hech kimga aytmasalaring beraman», dedi.

— Berdimi, hay? — deb so'radi Zamonali. — Qanchadan berdi?

— Bersayam olmadik, — hazar qilgandek yuzini burishtirib dedi Badal kalla. — Birovning xuniga belangan tillo kimga kerak! Sizga bersa, olarmidiz? — U Zamonalidan, keyin qozidan so'radi: — Siz-chi, qozi pochcha?.. Ana, bizlar ham yo'q, dedik. He, yalindi-ku, olinglar deb. Tilloni olmasak, qo'yib yuboradigan emas. Bizayam shartta shaytonlik

qildik. «Mayli, bizlar ko'rganlarimizni hech kimga aytmaymiz. Tilloyiz ham kerak emas. Choyxonayizga kelsak, tekinga choy berib tursangiz bo'ldi», dedik. Darrov rozi bo'ldi. Ikki qadam bosishimni bilaman, lop etib kallamga bir fikr keldi. «Tog'a, dedim unga, Xo'ja Nasriddinning loshini mozorga oldiring, yaxshi emas, choyxonaning supasida bunaqa xor-zor bo'lib yotishi. Bu yerga tahoratliyam, tahoratsiz ham keladi, musulmonchilikkayam to'g'ri kelmaydi», dedim men.

– Keyin-chi, keyin ketdingizlarmi? – gapni tezlashtirdi Zamonali.

– Ketmay yotib qolarmidik, ketdik-da uyga, – dedi Badal kalla, aytmqochi bo'lgan gapini aytib ulgurmasdan rangi o'zgarib. – Uyga borib, to'g'risini aytsam, uxlay olmadim. Ko'zimni yumdim deguncha, xonaga Xo'ja Nasriddin kirib kelaveradi, men bo'lsam «vah» deb turib ketaveraman. «Tur, – deydi Xo'ja Nasriddin menga, – sen borib, deydi, mening qotilimni deydi, qoziga borib ayt!» deydi-da. Ertalabgacha Xo'ja Nasriddin bilan gaplashib chiqdim, bilsayiz.

– Men ham shunaqa bo'ldim, – qo'shib qo'ydi g'ilay, – ertalabgacha supada yurib chiqdim. Uyga kirsam, meni joyimda Xo'ja Nasriddin yotgan bo'ladi-da. Bizanikiga kim keldi, deb xotin hayron, bolalar hayron... Yo'q, azonda Badal akam hovlimizga keldilar-da: «Yur Shodmon, qoziga aytmak, Xo'ja Nasriddinning ruhi bizlarni tinch qo'ymaydi», dedilar... Keyin mana shu yerga keldik-da oxiri. – G'ilay birpas jim o'tirdi-da, so'ng asosiy gap esidan chiqib qolganday hovliqib qo'shib qo'ydi: – Agar hozir borib, choyxonachini hibsga olmasangizlar, u mayyitni bir balo qilib qo'yadi!

Zamonali bu davrada o'zini o'ng'aysiz his qilib, boshini xam qilgancha xayolga cho'mib o'tirganday holatga soldi. Uning bu holatini zimdan kuzatib o'tirgan qozi:

– Bilaman, Xo'ja Nasriddin oshnang edi, bandalik ekan-da, – dedi uning yelkasiga qoqib. – Endi buyog'iga ortiq qo'l qovushtirib bo'lmaydi, g'am-anduhning achchiq sharobini ichishdan ne naf? Tezda Safarni hibsga olib, aybini bo'yniga qo'y-da, yasoqqa tort! Ikkinchi zarurat: Xo'ja Nasriddinning jasadini oyoq ostidan olib, ko'pchilik ichida janazasini o'qib, hurmat va ehtirom ila mazoristonga dafn etaylik... Sen,

Zamonali, bunaqa qilib o'tirmasdan, qozikalonga chop, qozikalon amirlikdan tahlilchi chaqirsunlar. Men ularni, — guvohlarni ko'rsatdi, — yo'l-yo'lakay bozordagi mirshabxonadan Vali mirshab bilan Dali mirshabni qavatimga olayda, choyxonaga boray. Vaqt o'tmasin, tur, otga min! Bunaqa motam tutishdan naf yo'q.

Zamonali ham o'zicha, qozi ham o'zicha bu hangomaning yolg'on ekanligini biladi. Qozi ayyorlik qilayotgan bo'lsa, Zamonali makkorlikni qo'llayapti. Ikki guvoh esa o'rtadagi bamisoli dallol. Xullas, aql bovar qilmaydigan hangomalar-da.

Go'yo qozining gapirganini payqamay, javrashlarini eshitmay, o'zini anqovlikka solib, bir nuqtaga tikilib qolgan Zamonali boshini dast ko'tarib, xuddi Safar shohichidan nafratlanganday mushtlarini shunday siqdiki, barmoqlari qisirlab ketdi.

— Taqsir, — dedi u g'azabdan bo'zday oqarib, — hozir qozikalon-pozikalon qilib yurmaylik-da, vaqtini o'tkazmay to'g'ri choyxonaga bostirib boraylik. Men, u mal'un choyxonachini o'zim qo'l-oyog'ini bog'lab, Arkka, amirning ixtiyoriga yetkazay. Shunday qilmasam, ko'nglim taskin topmaydi. Taftishu tahlil bo'lsa, keyin bo'laveradi. Biz tadbir qilguncha, ul nobakor qochib ketmasin yana! Mana bu ikki guvohni choyxonaga olib borsak, ul qotil ularni taniydi va malomat qiladi. Shuning uchun bularga javob bersak. Mabodo shohichi aybiga iqror bo'lmasa, ana undan keyin ularni yuzlashtirib, aybini bo'yniga qo'yurmiz.

«Toza esini og'dirib yubordim, shekilli», deb o'ylagan qozi Zamonalining taklifiga tezgina ko'na qoldi. Qoziga baribir, Safar shohichini unday gunohkor qildi nima-yu, bunday gunohkor qildi nima? Badal kalla bilan Shodmon g'ilay ham Zamonalining gapini ma'qullab o'tiribdi.

— Ma'qul gap! — dedi qozi tizzasiga suyanib o'rmidan turarkan, Zamonalining maslahatini ma'qulladi. — Unda sen ikki mirshabni olib, choyxonaga bor, buyoqdan men boray. Bu ikkisi, mayli uyida qamalib o'tursin, zarurati bilan chaqirurmiz...

O'NGDA KO'RILGAN TUSH

Sherbek sinchi Turdi maxsum bilan darmiyona qo'shni, bog'-qo'rg'oni hovlisining etagida, to'rt tanobning nari-berisi. Bog'ning yarmi ravzamonand mevazor, yarmi maydaobchalar — turp, sabzi, piyoz, sholg'om kabi sabzavotlar ekilgan. Turpni va piyozni saranjomlagan. Sabzi bilan sholg'omning kuzgisi allaqachon yetilgan, birorta dastyor yo'qki, kavlab bozorga olib borsa yoki o'raga joylasa. Bozorga tushib, bir-ikki mardikor yollab kelsinmi? Mardikorga ham ikki mahal obi-osh, xizmat haqi kerak. Sinchi chiqimni yomon ko'radi. Uch qizini turmushga berib, er-xotin katta hovlida bo'zlagan bo'zto'rg'aydek yolg'iz qolishgan. Molu davlat bisyor esada, chegirib ishlatadi. Shu bugun mo'ljalidan sal ko'proq xarajat qilsa, joyi to'lmaguncha qozonni suvga tashlaydi. Mabodo qozon osilsa, xotinini xunob qiladi, dasturxonga ovqat tortilganda esa ovqat yegani qo'ymaydi, bidir-bidir gap: shu go'shtning yarmini solmasang, ertaga ham bitta qozonni obod qilardi, sho'rvagayam yog'mi, go'shtning yog'i yetadi-ku, bir dona sholg'omni ikkiga bo'lib sol, bir bo'lagi senga, bir bo'lagi menga, tuzni ayamay solasan-da, kiyimni tog'orada chiritasan, supurgini kamroq ishlat, kigizni teshasan, supani kamroq supur, yer yupqalashadi qabilidagi mayda gaplar. Xotin erining yozilibroq o'tirganini yoki quvnoqroq kulganini bilmaydi: doim qovog'i soliq, kulsa ham istehzoli kuladi, yozilib o'tirsa-da, foydani ko'zlab esi ketadi.

Xotin ham sal-pal erga tortgan. O'ttiz ikki yildan beri bir uyda yashaganidan keyin tortmasinmi? Palak palakdan rang oladi-da. Ammo, to'g'risini aytish kerak, xotinda ozgina insof, diyonat bor. Shuniyam ba'zida er o'lgur kemtik qilib qo'yadi.

Sinchi ertalabki nonushtaga shirchoy yoki qaynatma sho'rvani xush ko'radi — hazmi yengil taom. Bugun ertalab sho'ra qaynatib, sho'riga sho'ra to'kib oldi xotin.

— Ziqnaligingiz qolmadi-da. Bitta mayizni qirq kishi yegan deb, bitta turshak bilan yuz kishining ko'nglini olasiz-da o'zi! — dedi eriga jahl qilib oldidagi kosani ko'tarib tarq etib qo'yarkan, sho'ra «palch» etib dasturxonga sachradi. — Shu hovliga kelganimdan beri bitta gap: tejab ishlat, tejab ishlat! Tejog'liq-

ning ishi bejog'liq ekanligiga o'zimning ham aql-farosatim yetadi, sizniki endi ortiqcha. Tejalgan narsani yana qanday tejay? Ko'rib turibsiz-ku, bitta sholg'omni ikkiga bo'lib solganman.

Xotinning zardasiga sinchi kulgi bilan javob qaytardi:

— Ko'rib turibman, sen sholg'omning kichigini emas, kattarog'ini solgansan. Qozonga bir nima solsang, mazasi chiqsa bo'ldi-da. Mana qara, — dedi boshidagi shabpo'shini xiyol orqaga surib, dasturxondagi dog'ni ko'rsatdi, — shu sho'r-
vaning suvimi? Bir qoshiq yog'-ku! Dasturxonni yarmini dog' qilding. Bu suv bo'lganda allaqachon qurib, dog'i bilinmay ketardi. Bunaqada ro'zg'orda sovun chidaydimi? Yuvadigan bo'lsang, kulda yuv, ishqori binoyi. O'zi oilada kimdir erkak, kimdir xotin bo'lishi kerak, bo'lmasa, hamma narsa chalkashib ketadi...

— Kallai saharlab odamning yuragini qaro qilasiz, — dedi xotin ishtahasi bo'g'ilib, oldidagi kosani sal surib qo'yarkan, yuzi tundlashdi. — Xasisligingizdan cho'pdaysiz. Qo'shnimiz Turdi maxsumga qarang, xirsdayligidan kindigini ko'rolmaydi.

— Gapirma o'shani, uni kasali bor...

— Hamma gapga javobingiz tayyor!

Sherbek sinchi xotinining xarxashalariga e'tibor bermay, sho'rvani xo'rriyatib ichdi-da, bo'sh kosaga suv quyib chaydi va bir ko'tarishda simirdi.

— Bilmaganlar shuniyam xasislik deydi, bilmaydiki, bu koni savob...

— Qilig'ingiz qursin, savob deb dastmoldagi yog'ni ham mijiyisiz! — piching qildi xotin. — Turing o'rningizdan, katta savobning payiga tushing. Bozordan mardikor olib chiqib, sabzi bilan sholg'omni shu bugun kavlatib, saranjomlang.

Sinchi qaltiragancha dcvorga suyanib o'rnidan turdi:

— Mardikorga ham obi-oshmi?

— Obi-osh bir gap bo'lar, siz olib kelavering-chi. Zo'r kelsa, piyova qaynatib berarman, shungayam bordi-keldisi bormi? — dedi xotin.

Ust-boshini yangilab, bir qadam joyga ham otmi, taqasi yeyiladi, deb qo'lini orqasiga matashtirib darvozaxonadan chiqib, muyulishga yetmagan ham edi, shu tomonga kelayotgan ikki kishini ko'rdi. Kallasiga bir o'y keldimi yo biror

narsani unutib qoldirdimi, sinchi qaytib hovliga kirdi. Dasturxonni yig'ishtirayotgan xotin erini ko'rib:

– Nosqovog'ingiz qolib ketibdimi? – deya kesatdi. Sinchi xotinini oldiga imlab, qulog'iga bir nimalar deb pichirlagan edi, «O'lib keting siz bir», dedi xotin boshidagi ro'molini yelkasiga tushirib, darvozadan tashqariga otilib chiqdi-yu, bir-ikki marta «Yordam! Yordam beringlar, musulmonlar!» deya qayta hovliga kirdi. Yo'l boshidagi kishilar bu paytda ancha yaqinlashib, «tinchlikmikin» deya ayolning orqasidan hovliga mo'ralashdi. Hovlida esa er xotiniga zug'um qilar, xotin esa nuqul «Yordam beringlar, musulmonlar, erim meni o'ldirib qo'yadi!» deb jazavaga tushardi. Ikki kishi dolondan o'tib, supagacha borishgandi, ularga ko'zi tushib:

– Kimlarni boshlab kelding meni boshimga? – dedi er xotiningning sochini changallab. – Kim ahmoq?

– E, tog'oyi, ro'zi muborakda ham dilsiyohlikmi? – Kishilardan biri unga yaqinlashdi. Er xotiningning sochini qo'yib kishiga yopishdi.

– Sen bu xotinni nima deganini bilasanmi?

– Yo'q, bilmaydurman, – javob berdi kishi.

– Bilmasang, eru xotinning ishiga nimaga aralashasan?

– Tog'oyijon, men... biz... bu xolamizning ovozini eshitib... Er yana xotiniga yopisha ketdi.

– Bularni sen chaqirdingmu?

– Yo'q! – Xotin boshini changalladi. – Men bularni tanimayman!

– Tanimasang, nega bular senga ergashib yuribdi? Yuzingni ochib ko'chaga chiqqaningda ergashdimu?

– Tanimayman, bilmayman, deyopman-ku!

– Sen tanimasang, bular seni tanir? – Er kishiga yuzlandi. – Nimaga xotinimning orqasidan ergashib yuribsanlar? Bu xotinni qayerdan taniysanlar?

– Opam-ning yor-dam so'-ragani-ga... – duduqlandi kishi.

«Ha, ha» deb sherigi unga qo'shildi.

– Nega duduqlanasan? Senlarning niyating buzuq!

– Bizlar...

– Nima sizlar? Nima bizlar? – Sinchi kishining qo'lidagi tugunni yulib olib, xotiniga baqirdi. – Turdi maxsumnikiga

chiqib, kuyovi Dali mirshabni chaqir! Begona xotinga ko'z olaytirganni ko'zini o'yib olsin!

— Hay, hay, tog'oyi, tugunni bering bu yoqqa! — dedi kishi. — Shaytonga hay bering, xudodan qo'rqing! Malomatga qo'ymang odamni? Tuhmatning gunohi yomon! Hammamiz bir ota-onadan: Odam Ato bilan Momo Havodan tarqagan-miz; bir-birimizga begonalik joyimiz yo'q, tog'oyi?

Sinchi darvozani tamladi.

— Endi gapir, maqsading nima edi? Bu hovli bedarvozami? Meni «yordam-pordam» deb aldayolmaysanlar. Hozir tanimagan odamiga kim yordam beradi? Senlar bu xotinni oldindan taniysanlar, shuning uchun orqasidan ergashgansanlar, — shunday deb xotinga yana o'shqirdi. — Hali turibsanmu? Dali mirshabni aytib kel! Yo bular o'ynoshingmu, ko'zingni suzasan?

— Voy, ana u kishini? — ajablendi xotin. — Men bu erkaklarni tanimayman! Ehtimol, o'g'rilaridir? Ko'zlariga qarang, bejo. Mana men ketobman...

— E, opa, to'xtang! — dedi ikki kishi baravariga duduqlanib. — Ro'zi muborakda odamni sharmanda qilmang.

— Senlarni sharmanda qilmay, nima qilay? — Sinchi qo'lidagi tugunni xotining qo'lga berib, kishilarga xezlandi. — Bir pokiza xotinni badnom qilmoq niyatida uyiga bostirib kirgan kishini qo'yib yuboraymu? Qo'yib yuborib, o'zim sharmanda bo'laymu?

— Nega sharmanda bo'lasiz, tog'oyi? Bizlar yordam bermoqchi edik...

— Yana «yordam» deb boshimni aylantiradi-ya! Boshqa gaping yo'qmu? — Yana xotinga baqirdi sinchi. — Holi turibsanmu, chaqir mirshabni!

Endi har ikkala kishi yalinishga o'tdi.

— Baqirmang, tog'oyi, eshitgan nima deydi?

— Nima deydu?.. Adabini ber, deydu. — Sinchi xotining qo'lidagi tugunni ko'rsatdi: — Bu tugunda nima bor?

— Sigirning puli, — dedi tugunning egasi, — o'tgan bozorda sigir olib edik, shuning pulini egasiga bermoqqa qo'shnim bilan kelayotgan edik.

— Bu ko'chadan senlarga sigirini sotgan kim ekan?

— Luqmon kosib.

– Aldama, Luqmon kosibda sigir nima qilsin?.. Senlar bu tugunni biror joydan o‘marib kelobsanlar! Gunohlaring bir botmon ekan. Xotin, mirshabni chaqir!

Erining bir necha bor «chaqir, chaqir» degani bilan xotin joyidan bir qadam ham jilmasdi. Uning rahmdilligi tutdi.

– Qo‘ying, Oyshajon, – katta qizining ismi bilan eriga murojaat qildi xotin, – bechoralarga azob bermang!

«Oyshajon»ning esa battar jahli chiqdi:

– Tillaring birmi deyman, yonini olobsan?

– Men undoqchigin demoqchi emasdim, Oyshajon, – xotin boshidagi ro‘moli bilan yuzini to‘sdi, – aytmqchi edimki, bular tomorqadagi sabzi bilan sholg‘omni kavlab bersa-da, siz gunohlaridan kechsangiz. Shuni aytmqchi edim, xolos.

«Xaloskorlar»ning joni kirganday bo‘ldi.

– Mayli, mayli, bizlar rozi, mehnatdan qochmaymiz, – dedi ikkalasi qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib. – Shunday bo‘laqolsin. Sharmandalikdan ko‘ra...

– Bo‘ldi, – dedi sinchi o‘zini jahldan tushganday qilib ko‘rsatarkan, – men rozi, lekin tugunlaring o‘g‘rilik mol, – xotiniga buyurdi, – mirshabga chiqarib ber! So‘rasa, ko‘chadan topib oldik, de.

– U sigirning puli...

– E, bo‘lmadi, o‘jar ekan bo‘lar, tugun-puguni bilan Dali mirshabga topshiramiz, jon xalos.

– Bo‘ldi, tog‘oyi, bo‘ldi!..

– Ana, o‘g‘rilik mol ekanligiga iqror bo‘lishdi, – dedi sinchi. – Endi bularga ketmonni ko‘rsat! Bir-r yerning kindigini chiqarishsin...

Sabzi bilan sholg‘omni kovlab, qoplagan «xaloskorlar» oldilariga qo‘yilgan piyovani ichishga hollari kelmay, «eru xotinning orasiga tushganning padariga» la‘natlar aytib, bu xonadondan chiqib ketishdi.

Sherbek sinchi o‘z nayrangidan o‘zi miriqib kuldi.

– Xo‘ja Nasriddinning nayranglari menikini oldida bir pul, – maqtandi u xotiniga. – Aqchamiz yonimizda qoldi, bitta sigirning puliyam. Agar bu hangoma Xo‘ja Nasriddinning qulog‘iga borib yetsa bormi, shahar beradi.

Xotin kulmadi, uning ichida hadik bor edi. Eriga sherikchilik qildi-yu, pushaymon bo‘ldi.

— Shu ishni chakki qildingiz-da, Oyshajon, — dedi ko'zlarini bir nuqtaga tikib. — Ishlatishga ishlatdingiz-u, aqchalarni olib qolganingiz yomon bo'ldi. Birovning risqi teshib chiqadi.

— Agar birovning risqi teshib chiqaturgon bo'lsa, qozining qorni allaqachon ilma-teshik bo'lib ketardi, xotin! Mana, binoyiday yuribdi-ku. Qo'rqma, teshib chiqmaydu. Sen bilmaysan-ku, ehtimol, bu aqchalarni o'g'irlashgandur? O'zlariniki bo'lganda, jonlarini o'rtaga qo'yib tortib olishardi. Lapashang mardaklar ekan.

— Baribir ko'nglim xijil.

— O'zi, xotinlarning ichi tor, — dedi sinchi o'midan turib, — senlar bilan ishni qilib, qochish kerak o'zi. Ko'nglingni keng qil. Men borib, Hoji tambal bilan gaplashay, sabzi bilan sholg'omni ko'tarasiga olsin-da, baqqollik do'konida sotsin...

Xotin xijolatdan o'zini qo'yarga joy topolmay, ro'molining uchini chaynab bezovtalandi. Sherbek sinchi gavdasiga yarashmagan harakatlar bilan dikonglab, zavq-shavqqa to'lib ko'chaga chiqdi.

Xotin bu yerda o'zining yog'iga o'zi qovurilib, dardini kimga aytishini bilmay, mum tishlab qolaverdi. Taxmondagi ko'rpatchalar ustida turgan tugun ko'ziga olovday ko'rindi. Agar uni ushlasa, qo'lini kuydirib oladiganday. Ko'zdan nari deb, uni ko'rpaning qatiga tiqib tashladi. Shayton bir yo'ldan urdi-da. Ha, gumroh er! Shunday xotinini do'zax eshigiga ro'baro' qildi-ya!

Arava gupchagining g'ijirlashi, erning do'lobini eshitib, xotin turgan joyida haykaldek qotdi-qoldi. Hoji tambalning yigitlari qoplangan sabzi va sholg'omni aravada olib ketishdi. Sinchi belbog'idan hamyon olib, xotinning qulog'i ostida jiringlatdi.

— Pulning jiringi odamni allalaydi, a? — dedi o'zining ham qulog'iga bu tovush xush yoqib. — Hoji tambal barini ko'tarasiga oldi. Baraka topsin, qo'limni ancha yengillatdi. — Keyin hamyonni xotiniga berdi. — Ko'rpaning qat-qatiga tiq buni!

Xotin hamyonni ko'rpaning qatiga tiqib qo'ydi...

Kumushrang barkashdek oftob pastga sho'ng'idi, tun qora pardasini kun ustiga yopdi. Yengil esgan shabada bog' tomondan nam tuproqning hidini «gup» etkazib xonaga olib

kirdi. Xuddi shu mahal qayerdandir surma yutganmi, xo'rozning bo'g'i qichqirgani eshitildi. Bu jonivorning ertalab qichqirgani yaxshi-yu, bemahaldagisining xosiyati yomon. Xotinning yuzlari burishib, «he, bemahalda qichqirmay o'li!» degan hirqiroq ovozda qarg'angani eshitildi. Sherbek sinchi esa bir nimalar deb so'kinib qo'ydi.

Kechki shavlani yeb bo'lgandan keyin xotinning boshi og'ridi, moychiroqning piligini pasaytirib, boshini yostiqa qo'ydi. Sherbek sinchi darvozaning tambasini boz ko'zdan kechirib keldi-da, u ham ko'rpaning ostiga kirdi. O'zicha bir kulib oldi. Ertaga choyxonaga chiqib, bugungi hangomani hammaga aytishini, buni eshitib Xo'ja Nasriddin qanday ahvolga tushishini ko'z oldiga keltirib, tamshanib-tamshanib xayolga berildi. Hatto xotinning inqillashi ham bu xayollarni buzolmadi. Uning qulog'iga gap kirmay qolganining sababi: u allaqachon uyquga ketgan edi.

Sinchi bir-ikki marta to'lg'onib, tamshandi, xotiniga o'xshab ingradi, keyin pishillab nafas oldi, oxirida xurrak tortib yubordi. Xurrak to'xtab, poyintar-soyintar gaplar chiqdi og'zidan. Ma'lum bo'lishicha, chalqancha yotsa, alahsirarkan odam, g'alati tushlar ko'rarkan. Albatta, sinchining tushiga sabzi yoki sholg'om emas, ot kirgan edi. Yelkalarini silkitib-silkitib qo'yishidan u xuddi otda ketayotgandek edi. Tush quyidagicha boshlandi: Katta va ravon yo'l, ehtimol, bu yo'l Buxoro bilan Qorako'l oralig'idagi yo'l bo'lsa kerak. Yo'lning ikki chetida tuyaning o'rkachidek past-baland teraklar shamol bilan o'ynashib, raqsga tushmoqda. Sinchi poyu-piyoda ketayotgan emish shu yo'ldan. Birdan oldidan oppoq, ustida shokilali baxmal yopinchiq tashlangan, egarjabduqlari tillodan, chiroyli ot chiqib qoldi. «Yo qudratingdan! – dedi u hayrati oshib. – Ming tilloli ot! Bu nimasi, taqdiming inoyatimi? Ishqilib, ajina-pajina bo'lmasin-da!» U otni chetlab o'tmoqchi edi, ot uning yo'lini to'sdi va tilga kirib: «Minib ol!» dedi. «Odam tushida otga minsa, omadi chopadi», deb eshitgan edi sinchi. U tillo uzangiga chap oyog'ini qo'yib, o'ng oyog'ini egardan oshirib otga mingan edi, ot qanot chiqarib osmonu falakka qarab yeldek uchdi. Xayriyat tizginni changallab, otning bo'ynidan quchoqlagan ekan, bo'lmasa, oldindan esayotgan shamolning kuchiga bardosh berolmay, uchib ketishi mumkin edi.

U pastga qarashga qo'rqdi, chunki pastda yer yo'q, oppoq parqu bulutlar ustida suzib yuribdi. Tepada qo'l uzatsa yetadigan sonsiz katta-kichik yulduzlar sariq, oq, qizil uchqunlar taratib chaqnarmish. Uni hayron qoldirgani – bulutlar ustida yo'l bor emish, yo'lning ikki chetida daraxtlar havoda muallaq turar, hil-hil pishgan olma marjondek osilib turganmish. (Ha, bu tush-da, tushda daraxt teskari o'sishi ham mumkin.) Bu olmalarni terib, bozorda sotsang, boylikning tagida qolasan. Sinchining yuragi hapriqib, otni to'xtatdi va chor atrofga sinchiklab qaradi: o'zidan boshqa hech kim ko'rinmadi. Olmadan bir dona uzgan edi, shoxdagi olmalarning bari daraxt tagiga do'pirlab to'kildi. Qo'lidagi olmani tishlayman deganda, qarshisida oppoq rido kiygan, boshida katta oq o'rama salla, qo'lida uzun qayqi tayoq bilan chol paydo bo'ldi.

– Keldingmi, bo'tam? – deb so'radi chol g'ayritabiiy ovoz bilan. Cholning og'zi qimirlamasa-da, ovozi aniq-taniq eshitilardi. – Olmalaring pishib yetildi, qachon terib olasan-u, qachon bozorda sotasan?

– Siz kim bo'lasiz, otaxon? – deb so'radi Sherbek sinchi ko'zlari chaqnab.

– Xo'ja Nasriddinman, shu bog'ning qorovuli, ya'ni sening xizmatkoring. Necha kundan beri yo'lingga ko'z tikaman, daraging yo'q? Qayerlarda uloqib yuribsan?

– Bir maydon ko'rinmadingiz, tirikmisiz?

– Tirikman, kim senga meni o'lgan, dedi? O'zing buncha hayallab qolding?

– Tirikchilik, deb uloqib yuribmiz-da. Mana keldim-ku, otaxon, – dedi sinchi otning ustida turib. – Siz shu yerda ekansiz, nima g'amim bor? Bu olmalarni sotishga ulgurmasam, qoqi qilaman... A, bu, qadrdon do'stingiz qani?

– Qaysi do'stimni so'rayapsan?

– Eshagingiz yo'q, qayoqda qoldi?

– O'ldi, – dedi Xo'ja Nasriddin boshini sollantirib. – Haqiqiy do'st edi.

– Mehribon do'stingiz edi, usiz qiynalib qolmasmikansiz?

– Sen borsan-ku, nega qiynalarkanman?

– To'g'ri aytasiz, biz bor-ku, – dedi sinchi va otdan tusharkan, oyog'i osmondan, pastga sho'ng'idi. Ketaverdi-

ketaverdi va oxiri ko'rpachaning ustiga «gurs» etib yiqildi. U pastga sho'ng'iyotganda, ko'zini yumib: «Hozir yerga tushamanda, suyaklarim chilparchin, o'zim tariqday sochilib ketaman», deb o'ylagan edi, yo'q, ko'zini ochsa, hamma joyi bus-butun, yuragi gavdasini titratgandek duk-duk urar, tanasi jiqqa terga botgan holda o'zining uyida yotgan emish. Tirsaklab jussasini ko'tarib qarasa, moychiroqning piligi bir maromda miltillar, xotini haliyam inqillar, tashqari esa qorong'i emish. «Shuncha balanddan yiqildim-ku, belim singan bo'lsa kerak», deb belini uqaladi, lekin hech qanday og'riqni sezmedi. «Xayriyat, belim sinmabdi», dedi pichirlab. Yana boshini yostiqqa tashlamoqchi edi, tashqaridan uzuq-yuluq uyquli tovushlar eshitildi.

Birpas uyquli tovushlar qayoqdan eshitilayotganini chalamalab, hech narsani anglay olmadi. Keyin tushida (o'ngidami) ko'rganlarini, mingan otining rangini, hil-hil pishgan olmalarni, qorovul cholning angorini esladi-yu, ko'z oldiga keltirolmay qiynaldi. Otdan tushganini, tushmaganida qancha davlatga ega bo'lishi mumkinligini o'ylab afsuslandi, dardli xo'rsindi. «Shoshma-shoshma, — o'zini jilovladi u, — qorovul chol o'zini Xo'ja Nasriddin deb tanishtirdimi? Xizmatkoringiz dedimi? Qiziq, osmonu falakda u nima qilib yuribdi? O'zimi yoki ruhim? Ha, ha, u tomonlarda faqat ruhlar uchib yuradi. Demak, Parpi chapani uni biryozlik qilibdi-da!»

Sinchi xayol bilan ayvonga chiqdi. Ko'kdagi oy og'ib, tong bo'zarib kelyapti, haligi uzuq-yuluq tovushlar yig'iga aylanib, qo'shni — Turdi maxsumning hovlisidan eshitiylapti emish.

— Mening erim nayrangboz emas! Erim hech qachon pora olmagan! — deb maxsumning qizi Oyjamol ayuhannos solayotgan emish.

— Sizlar yanglishgan bo'lsalaring kerak? — dermish maxsum xirillagan ovozda. — Kuyovim tillo yigit, u nayrangni bilmaydi. Nayrangboz deb...

Sherbek sinchi shoshib qoldi. Lo'killab uyga kirdi-da, xotinining ustidagi ko'rpani tortib yubordi-da:

— Tur, hozir uyimizni taftishchi bosadi! — dedi hovliqib. Xotin garangsib ko'zini ochdi.

— Nimaga uyg'otdingiz, hali erta-ku!

— Tur deyapman, hozir uyimizni tintuv qilishadi.

– Nima qiladi?
– Tintuv qiladi, deyaipman!
– Nimaga tintuv qiladi?
– Hali oldimdan ot chiqdi...
– Otning egasini so‘rab kelishibdimi?
– Qanaqa egasi? Buncha dovdiraaysan, ko‘zingni och! –
Sinchini qaltiroq tutdi. – Ot meni yiqitib qochdi.

– Ot qochgan bo‘lsa, siz nega qo‘rqasiz?
– Men undan emas, ana u – mardikorlar shikoyat qilishgan bo‘lsa, amirlik odamlari meni qidirib keldimi, deb qo‘rqayapman. Hozir ular Turdinikida, navbat biznikiga keladi hozir. Haligilarni tugunini olib chiq!

– Tugunni boshingizga urasizmi? Yo ko‘mmoqchimisiz?
– Ko‘mishga ulgurmaymiz! – qo‘llari qaltirarmish sinchining. – Turdining hovlisiga oshirib yubor, ertalab chiqib olamiz.

Xotin inqillab o‘rnidan turdi, bamaylixotir taxmondagi ko‘rpalar qatidan tugun bilan qo‘shib erining hamyonini ham olib, devordan qo‘shni tomonga uloqtirib qaytgach, eru xotin tizzalarini quchoqlaganicha darvozaxonaga termulib o‘tirishganmish. Tong otib, xo‘rozlar qichqirsa hamki, hech kimdan darak bo‘lmadi, darvozani birov taqillatmadi ham.

– Bizning hovliga kirish eslaridan chiqdi chog‘i, – dermish sinchi xotiniga. – Shunisi durust. Sen tashqariga chiq, ko‘chaga quloq sol, keyin sekingina maxsumnikiga kir-da, tugunni olib chiq. Turgan bo‘lsa kerak zax tortib.

Xotin itoatkorona tashqariga chiqdi. Hammayoq tinch. Keyin o‘rtadagi darichadan qo‘shninikiga kirdi-yu, hang-mang qotdi. Supada maxsumning xotini, qizi Oyjamol miz-miz ko‘zyoshi to‘kib o‘tirishibdi.

– Hay-hay, Soraxon, nima gap? – Sinchining xotini Soraxonni, so‘ng Oyjamolni yupatgan bo‘ldi. – Ona-bola yig‘layapsizlar, tinchlikmi, ishqilib?

O‘pkalari to‘lib turgan ekanmi, ona bilan qiz baravariga uvvos solishdi.

– Kecha kuyovginamning ustidan chaquv bo‘lib, kechasi amirlik navkarlari olib ketishdi, – dedi Soraxon o‘z ko‘kragiga mushtlab. – Ko‘rolmaganlarning ko‘zginalari oqib tushsin! Berolmaganlarning qo‘li sinsin!

– Nima aybi bor ekanki, uni chaqib beribdilar, dugon?

– Nayrangboz deptilar, odamlarga kun bermaydi, deptilar, – dedi Oyjamol onasidan battar kuyinib. – Topganlaringni chiqarib ber, deb uyimizni tintuv qildilar.

– Birov nima topdilar?

Oyjamol kuyib ketdi:

– Birovi ana u yerdan, – dedi u hovli oʻrtasidagi gulzorga ishora qilib, – tugunchayu hamyon topib oldi. Toʻraginam «meniki emas» deb xudoning zorini aytdi, qani endi bovar qilsalar! Qoʻlginasini bogʻlab, qoʻyday yetaklab ketdilar. Voy, pahlavonimdan ayirildim-ku-u!

– Bu yetmaganday, «sheriksan» deb dadasini ham olib ketishdi, dugon, – dedi Soraxon boshini tebratib-tebratib kuyinarkan. – Soyabonimdan ayrildim-ku-u!.. Qaysi uying kuygur, hovlimizga tugun bilan hamyon tashlab ketibdi. Tashlab ketganning oʻligini koʻrmasam, rozi emasman! Qoʻlginalari sinsin!..

Sinchining xotini maxsumnikidan muzdekkina boʻlib chiqqida, savdoyiga oʻxshab ayvonda chir aylanib oʻyinga tushdi.

– Oʻzi keldi, yor-yor, oʻzi ketdi, yor-yor!

U raqsga tushish barobarinda chapak chalar, ogʻzi qiyshayib kulardi. Xotinning ashula-yu oʻyiniga mahliyo boʻlgan sinchi, haliyam tush koʻryapman, deb oʻylagan ekanmi, birdan seskanib ketdi.

– E, xotin, tush koʻrdingmi? – dedi u xotining yengidan tortib.

– Tush? Qanaqa tush? – dedi xotin gandraklab. – Koʻzi ochiq kishi tush koʻradimi?

– Tush koʻrmagan boʻlsang, tuguncha qani?

– Ketdi-i!

– Qayoqqa ketadi? Esing joyidami? Oʻylab gapiryap-sanmi?

– Joyida, lekin tuguncha joyida emas! Kechasidagi taftishchilar olib ketishibdi!

– Olib ketishibdi?! – dedi sinchi va turgan joyida tarashaday qotdi. Qulogʻiga boshqa gap kirmadi. Ishning bu qadar chappasiga ketishini kutmagan, hatto oʻylamagan sinchining ozgʻin vujudi qaltirab, tagi kesilgan terakdek yonboshiga quladi.

TUZOQ

Ko'k chopon-sallali suvoriy ot yo'rttirib Poyi kalon tomonga burilib ketguncha uning orqasidan kuzatib qolgan Zamonali Vali mirshabga:

– Kimdir qazo qilgan, – dedi yelkasidan nafas olganday xo'rsinib qo'yarkan. – Janozaga xabar.

– Joyi jannati bo'lsin!

– Shavqingiz past, Vali aka, uyda tinchlikmi?

– Dalining kechagi ishi ko'ngilga xijil solib turibdi-da, – dedi Vali mirshab qalbidagi tashvishni sezdirmaslikka harakat qilib. – G'appor otaliqning jiyani bilan g'ijillashib, o'ziga g'alva orttirib oldi-da.

– Otaliqning jiyani kim ekan?

– Uch-to'rt gumashtasi orqali bu yog'i Hojitarxonga, u yog'i Hindustonga mol yuborub, mol oldirib sotadigan korchalon, Dali bilmasdan uning gumashtalaridan biriga o'chakishibdi-da. Otaliqning jiyani davangirday yigit, «hap senimi» deb ketgan. Ertalab hovlisiga kirib o'tay degandim, qo'rqdim. Qozi pochchaga aytsam, bosti-bosti qilarmikanlar? O'n-yigirma tillo ketsa – go'rga. Siz nima deysiz, Zamonali?

– Bilmadim endi, aytib ko'ring, karnaychidan bir pufda.

– Qayoqqa boryapmiz o'zi?

– Safar shohichining choyxonasiga.

– Hali peshin bo'lmay, choyxonada nima borakan?

– Bilmasam, qozi domla «o'tinglar» dedi. Hozir o'zlari ham o'sha yerdadirlar.

Ko'k choponli suvoriy kirib ketgan ko'chaning o'ng tomoniga, choyxonaga yaqinlashgan sari Zamonalining yuragi temirchining damiga o'xshab gupillay boshladi. Vali mirshab hech gapdan bexabar, Dalining ishiga aloqasi bormi, o'shaning xayoli bilan andarmon.

Otdan tushib, ko'cha bo'yidagi balxi tutga otlarini qantarib, choyxonaga kirganlarida qozi Safar shohichini gapga solib o'tirgan edi. Zamonali bilan Valini ko'rdiyu, muloyimgina o'tirgan qozining turqi o'zgarib, to'nlashdi.

Safar shohichi kelayotganlarga peshvoz yurmoqchi edi, qozi «o'tiraver» degandek, uning tizzasidan bosdi. Vali mirshab

shohichining chap, Zamonali katni aylanib o'ng yonboshiga o'tirdi. Shundan keyin qozi xotirjam:

— Safarboy, — deya qoshini xiyol ko'tarib gap boshladi, — bemavrid kelishimiz sizga biror gapdan ayonlik bermayaptimi? — U shohichining ko'zlaridan nimanidir izlardiki, odamning tili yashirgan dardni ko'zlari oshkor qilishini tajribadan bilardi. Nazarida shohichining ko'zlari pirpiradi, hozir bir nima deydi.

— Oshxo'rlikdir-da! — dedi shohichi. U qozini hayratga solarlik darajada beparvo va erkin edi. — Xizimatingizdaman, taqsir, nima buyuradilar?

Qozi «ayyorlik qilayotganiga qara» degandek, Zamonaliga qosh uchirib istehzoli kuldi.

— O'zingizni ovsarlikka solmang, akam! — kinoya qildi qozi. — Oshxo'rlikka, emish-a!

Qozining birdan tuslanishi, pichingi Safar shohichini zarracha xavotirga solmadi. U dilsiyohlikni ham, quvonchni ham bosqlik bilan qarshi oladigan, o'zini huda-behudaga birovlariga xafa qildirib qo'yadigan emas edi.

— Oshxo'rlik bo'lmasa, nima? — deb kuldi. Shohichining kulgisi qoziga atayin jig'iga tekkandek tuyuldi.

— Yig'lash o'rniga kuladi-ya! Xo'ja Nasriddinni nima qilding? — deb so'radi «sen»sirab. Safar shohichining rangi o'zgarmadi.

— Xo'ja Nasriddinga nima qilibman? Kecha shu yerda edilar.

— Kecha u kecha, bugun esa bugun, shundaymi? Kecha hamyonimda yuz tillo bor edi, bugun esa yo'q.

— Bugun ham keladilar, kelmay qayoqqa borardilar?

— U yoqqa borish oson, bu yoqqa kelish qiyin, — dedi qozi Xo'ja Nasriddinning qazosiga shama qilib.

— Tushunmadim, taqsir, — dedi Safar shohichi bo'g'ma yoqali oq ko'ylagining ustidan kiygan beqasam yaktak etagida ko'z burchaklarini artar ekan, o'zining beparvoligi bilan qozining hayratini yanada oshirdi. — Siz qaysi tomonni aytayotibsiz?

— Xo'ja Nasriddin ketgan tomonni aytayotibman, galvars! — Qozi qo'lidagi qamchi dastasi bilan qansharini qashib, so'ng qamchini shohichiga o'qtadi. — Yuz tillosini olaman deb uni chavaqlagansan-ku!

– O'limdan xabarim bor, bundan xabarim yo'q, taqsir!
– Kimning o'limidan xabaring bor: o'zingnikidanmi yo
Xo'ja Nasriddinnikidanmi?

– O'zimmikidan, taqsir. Uni men o'ldiribmanmi?

– Sen bo'lmay, menmi? Ko'rganlar bor!

Choyxonachining yuragi biroz o'ynoqlab ketdi. Ko'zlari ola-kula, ikki yonboshida o'tirganlarga yelka osha qaradi, keyin qoziga qo'l qovushtirib, ta'zim qildi.

– Taqsir, sizga noo'rin gapni aytibdirilar. Tuhmatchining aytganiga ko'ndingizmu?

– Guvohlarning shundoq deganini, mana, Zamonali ham eshitdi. Shundoqmu? Ayt bunga!

– Shundoq, tog'a, – qozining gapini tasdiqladi Zamonali choyxonachi bilan ma'noli ko'z urishtirib olarkan, uni ishora bilan tinchlantirishga urindi. Vali mirshab o'zining istagiga qarshi borolmay, bu hangomadan bexabar, goh qozining, goh shohichining og'ziga anqayardi.

– Endi nima deysan, yana tonasanmu? – Qozi butun gavgasi bilan qo'zg'alib qo'ydi. – Gapir, tilingni yutib yuborganmisan?

– Gapimga bovar qilmayotibsiz-ku, taqsir, yana nimani gapiray? – dedi shohichi noshukur ohangda. – Bekorga mendan gumon qilayotirsiz. Gumon iymondan ayirar, deganlar.

– Sen o'ldirmagan bo'lsang, ayt, gumoning kimdan?

– Hech kimdan gumonim yo'qdur.

– Hech kimdan gumoning yo'qdur, demak, uni o'zing o'ldirgansan, shundoqmu? – Safar shohichi gapirmadi. Qozi halitidan beri gap nimada ekanligiga aqli yetmay o'tirgan Vali mirshabga buyurdi: – Qo'lini bog'la buni!

Vali mirshab shart o'rnidan turdi-da, qo'ynidan chilvir olib, shohichining qo'lini orqa qilib bog'ladi.

– Ana endi sen bilan bafurja gaplashamiz, – dedi qozi asosiy xatarni bartaraf etganday, choyxonachining ustiga yopirilib. – Aybingga iqormisan yo gapirtiradigan usullarimni ishga solaymu? Ayt, Xo'ja Nasriddinni o'ldirganing rostmu?

– Rostingizni ayting, tog'a, – qoziga namoyishkorona gapga qo'shildi Zamonali. – Guvohlar bor, qochib qutulol-maysiz.

– E, inim, hali siz ham ishonmayotibsizmi menga? – Shohichining ko'zi qinidan chiqayozdi. – Men endi boylikni go'rimga olib ketamanmi? Yo birorta orqamda qolayotgan merosxo'rimga qoldiramanmi?

– Odamning ichida shayton bor, ehtimol, uning yo'liga yurgandirsan? – dedi qozi do'q urib. – Tilloni ko'rganda odam devona bo'ladi. Sen ham devona bo'lgansan!

– Unda siz nega devona bo'lmagansiz?

– Men bilan ishing bo'lmasin, devonalikdan o'tganman.

– Men esa iymonimni yeb qo'ymaganman.

– Sen aqlingni yeb qo'ygansan!

Qozi, tumshug'ini tumshug'iga tirarkan, badbasha qarashlari, og'zidan ko'pik sachratishlari shohichining ko'nglini behuzur qildi.

– O'limdan xabarim bor... – gezardi bandi.

– Xabaring bo'lsa, gapir! Sen, sayoq, birodaringni qo'ltig'iga suv purkab, pinjiga kirib olgansan. U sening shirin gaplaringga laqqa uchgan-da, kissasidagi tillolarini ko'rsatgan. Seni esa niyating buzilgan-da, shartta surobini to'g'irlagansan, jasadni endi yo'qotaman deb turganingda ikkita kishi kelib qolgan, ularga kuching yetmay, og'zini yopmoqchi bo'lgansan, gapim to'g'rimi?.. Ana, gapirolmaysan! Sukut alomati rizo! Sen, kelgindini niyating avvaldan buzuq bo'lgan! Yana takrorlayman: ovsar bo'lmay, to'g'risini ayt, o'ldirganing rostmu?

– Xudoni shafe keltirib aytaman, o'ldirmaganman!

– O'ldirgansan! Menga hammasi besh panjamday ma'lum! – Qozi panjalarini yoyib, bandining yuziga urib yubordi, – O'ldirib, yerga ko'mgansan!

Bandi Zamonaliga najotkor nazar tashlagan edi, u yelka qisdi.

– Qasam ichaymi? – deb qoziga yuz burdi bandi. – Nima deb qasam ichay?

– Sendaqalarning qasami nimayu eshakning nishxo'rti nima! Qasam icharmishlar. Undan ko'ra, bo'yingga ol, qasamni harom etib nima qilasan?

Bandining sabri chidamadi, teshib yuborguday qoziga tikildi.

– Qasamni harom qiladigan u siz, qozi pochcha! Men hech kimni o'ldirmaganman! Qo'lingdan kelsa, osib yubor, menga baribir!

Safar shohichining «sen»sirashi qozini o'sal qildi.

— Sen... Sen...— duduqlandi u. — Gap o'rgatgan ustang kim?! Tilingga ilonning zahri surtilganmi? Hozir o'sha zahar tilingni sug'urib olmasammi! — Qozi titrab-qaqshab Vali mirshabga: — Gulzorga qara, mayyitni shu yerda ko'mgan bu! Chopilgan joyning belgisi bo'ladi. Top-chi, ko'ramiz keyin bulbulday sayrashini! — dedi.

Zamonali pastki labini tishlab, ko'zini yumib-ochdi. Bu ishora «bardam bo'ling» degani edi. Vali mirshab halloslagancha gulzorni gir aylanib, bostirma tomonga o'tdi-da, tanga topgan boladay:

— Topdim, mana bu yerda bir nima ko'milgan, tuproq yangi! — dedi.

Qozining irg'ishlagisi keldi-yu, o'zini tiyib, qattiq-qattiq gapirdi:

— Bunga nima deysan? Aybingga iqrormisan? Yo yana tonasanmi?.. Indamaysan, iqrorsan! — dedi va ko'zi bilan Zamonaliga ishorat qildi: — Ko'rdingmi, indamaydi, aybiga iqrord-da! Nima qildik, boshlayveramizmi yoki amirlikdan vakil chaqirib, o'shaning oldida hal qilamizmi?.. Vakil chaqirganimiz ma'qul, ishimiz ko'zga ko'rinadi bir hisobda... Sen Arkka ot qo'y, vakil yuborushsun...

Zamonali Safar shohichiga «hammasi joyida bo'ladi» degandek, qarab oldi-da, Arkka tomon ot choptirdi. Bunda qolganlarning taqdiriga kelsak, qozi mahalla go'rkovi Abdufattoh va uch-to'rt xolis guvohlarni to'pladi.

Guzarda chop-chop boshlandi. Hatto mahalla itlarining bezovtaligi, u yoqdan-bu yoqqa yugurayotganligi choyxona tomonda noxush voqea yuz berganidan darak berib turardi. Odamlar-chi? Ikki-uchtadan chet-chetda o'zlaricha pichirlashar, ba'zi qiziq narsadan quruq qolmaylik, deganlari gangur-gungur choyxonaga qarab o'tishdi. «Nima bo'lyapti o'zi?» deganlar o'zicha hayron. Shu zayl sharmandalik tomoshaga bir talay bekorchilar to'planishdi.

— Nima gap ekan? — Qanaqa tomoshaga kelganlarini bilmaganlar bir-biriga shu savolni berishdi.

— Bilmadim, men ham hozirgina keldim. O'zingiz bilmaysizmi? — deb savolga savol bilan javob beradi boshqasi.

— Safar shohichining qo'li nega bog'liq? Nima qilibdi?

- Odam o'ldirganmish.
- Kimni?
- Xo'ja Nasriddinni ekan.
- Yo'g'-e, ikkalasi apoq-chapoq edi-ku!
- Odamning olasi ichida bo'ladi, amak, – boshqa birov suhbatga qo'shiladi. – Aytib bo'ladimi, o'ldirsa o'ldirgandir-da. Qo'lini bekorga bog'lab qo'ymaydi-ku.
- Endi uni osishsa kerak, a?
- Osadi, osmay qo'ymaydi.
- Osishdan oldin boshini olish kerak!
- Boshsiz odamni qanaqa osishadi?
- Teskari osishadi!
- Uning betiga tupurish kerak!
- Terisini shilish kerak!..

Shovqin-suron borgan sari avjiga chiqdi. Havoning avzoyi ham odamlarnikiday tund, borliqni vahima chulg'agan. Vali mirshabning: «Qozi pochcham senlarga maymun o'ynat-yaptilarmi? Tarqalinglar!» degan do'qiga parvo qilmagan tomoshabinlar orqaga chekinmadi. Oftobda sarg'ayib, ohori to'kilgan do'ppining ustidan qiyiqcha tang'ib olgan, qoshu kipriklari-yu soch-soqoligachasariq, ko'zlari ma'yus Abdufattoh go'rkov olomonning g'ala-g'ovuriga beparvo, ketmon sopiga suyanib, boshi xam qo'lidagi cho'p bilan po'sirda tuproqni titkilab o'tiribdi.

Ikki qadam joyga ketgan Zamonalidan hali-hanuz darak yo'q. Poyi kalondan peshin azoni eshitildi. Tomoshabinlar namozni unutganmi, birortasi nari-beri siljimas, aksincha, saflari kengayib boryapti. Qozi katda yonboshlagancha tasbeh o'girib, xayol suryapti. Shu payt ko'chadan ot dupuri eshitildi. Qozi sergaklandi. Ot choptirib kelgan suvoriy choyxonaga yaqinlashgach, tizginni tortdi va otdan sakrab tushdi-da, olomonni ikkiga yorib, to'g'ri qozining oldiga bordi. Bu o'sha – Zamonali bilan Vali mirshab yo'lda ko'rgan ko'k sarupoli yigit. U ta'zim qilib salom berdi, so'ng maxfiy xabar keltirganday qozining qulog'iga pichirladi. Yigit pichirlagan sari qozining ko'zlari yiriklashib bordi. Yigit qaddini rostlagach, qozi soqolini mayingina siypab, marhum hurmati uchun fotiha o'qigan bo'ldi. Yigit yana bir bor ta'zim bajo aylab, qanday shasht bilan kirib kelgan bo'lsa, xuddi shunday chiqib ketdi.

– Sen haromzodani deb jo‘ramning janozasiga qatnasholmaydigan bo‘lib o‘tiribman! – dedi qozi Safar shohichiga ola qarab.

– Kim o‘libdi, qozi pochcha? – hayron bo‘lib so‘radi Vali mirshab.

– Sherbek sinchini berib qo‘yibmiz, – dedi qozi va alam bilan yana g‘ijindi: – Sen ablahni dorga torttirmasammi!

Qozi shu ishni cho‘zmay, o‘zi bir yoqlik qilsa bo‘lardi, qushbegining g‘azabidan qo‘rqdi, shuning uchun vakil chaqirtirdi. Inshooloh, bu ishi qushbegiga yoqadi, uning ishonchiga kiradi, qozikalonlikka ko‘tarsa, ajab emas.

Peshin tugab, yana picha vaqt o‘tib, Zamonali o‘rta bo‘yli, ko‘rinishi dimog‘dor bo‘lsa-da, qarashlari muloyim, yoshi elliklardan oshgan qozoq basharali, bashang vakil bilan uchta yasovulni boshlab keldi. Qozi shosha-pisha katta qornini changallab o‘midan turdi-da, vakilga peshvoz yurdi, qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib suzmoqchi bo‘lib so‘rashdi, qadamlariga hasanot bag‘ishlab, katdan joy ko‘rsatdi. Vakil tomoshabinlarga bir nazar tashlab, katga chiqdi, qo‘li bog‘liq shohichiga o‘qrayib oldi-da, keyin qozidan so‘radi:

– Shu pirsak odam o‘ldiribdimi?

– O‘ldiribdi, o‘ldiribdi! – dedi qozi.

– Ko‘mibdi hammi? Joyi aniqmi?

– Aniq, aniq! Siz kelguncha aniqlab qo‘ydik. Hurmatingiz bor-da.

– Shundaymu? O‘sha joyni qazinglar-chi!

Yer chuqurlab o‘tirgan Abdufattoh go‘rkov erinibgina turdi-da, ketmonni qo‘liga olib, Vali mirshabga ergashdi va u ko‘rsatgan yerni kavlay boshladi. Olomon «gur» etib o‘sha tomonga o‘tdi. Go‘rkov «qabr»ni avaylab ochdi, «kafanlangan mayyit»ni chiqarib tahlilchilar oldiga keltirib qo‘ydi. Olomon endi «gur» etib bu tomonga yopirildi. Hamma «mayyit»ni ko‘rgisi kelar, orqadagilar oldingilarning yelkasiga chiqib ketay-chiqib ketay, derdi. «Mayyit»ning kichkinaligi qozini hayratga soldi. «Xo‘ja Nasriddin shunchalar kichkina edimi? Yo odam o‘lgandan keyin kichkina bo‘lib qoladimi?»

Qozining sabri chidamadi:

– Yuzini och! – dedi u go‘rkovga o‘shqirib. Go‘rkov «mayyit»ning yuzini ochgan edi, hamma «uv-v» deb yubordi.

Chunki kafanning ichida odam jasadi emas, jonivorning boshsiz tanasi yotardi. Hayratga cho'mgan tomoshabinlar yuziga kulgining aksi urdi. Qozining jazavasi qo'zidi. Jon holatda bandining yoqasiga chang soldi:

– Bu nima?! Xo'ja Nasriddin qani? Uni qayerga ko'm-ding, it emgan?

– Uni men o'ldirmaganman, desam bovar qilmadingiz, – dedi bandi miyig'ida kulib.

– Unda bu nima?

– Echki.

– Echkini nega ko'mgansan?

– Go'sht hidlanmasin, deb namga ko'mgandim.

Bandining masxaraomiz kulishi, o'zini beparvo tutishi qozining qonini qizdirdi.

– Bu yolg'oningni pishirib ye! Jasadni almashtirgansan! Mening guvohlarim bor! Chobaro'y qilib, sharmandangni chiqaraman!

– Chaqiring o'sha guvohlaringizni! – dedi bandi pinagini buzmay...

Qozi vakilning so'raganlariga munosib javob berolmadi, og'ziga suv olganday mo'lmayib, xijolatdan yuzlari qizardi. Unga qarashga ijirg'andimi, Zamonali boshini quyi soldi. Xuddi shu payt olomonning yuzi orqaga burildi, burildi-yu, nafasleri qaytib, yoqa ushlashdi. Ne baxtki, Xo'ja Nasriddin qadrdon eshagining ustida jilmayib o'tiribdi.

– Xo'jam, bu o'zingizmi yoki arvohingizmu? – deb so'radi unga yaqin turgan kishi.

– Eshak mingan arvohni ko'rganmisizlar? – dedi Xo'ja eshakdan sirg'alib tusharkan, qah-qah otib kuldi. – Nima gap? To'yni mensiz boshlab yubordinglarmi?

– To'y emas, sizning janozangizga kelgandik.

– Qiziq, bir kunda janozamni o'qisanglar, ikki kun bo'lmasam, «yil»imni o'tkazarkansizlar-da? Men tirikman.

– Xo'ja Nasriddin tirik! U gapirdi! – xursandchiligidan qichqirib yubordi birov...

Xo'ja Nasriddinning tirikligi qozini murdaga aylantirdi. Rangi oqardi, qo'llari qaltiradi:

– Bu ~ arvoh! Bu – iblis!

— Qanaqa arvoh, qanaqa iblis haqida gapiryapsiz, qozi? — deya unga yaqinlasharkan, qozi laylak haydash qilib Xo'ja Nasriddinning yo'lini to'sdi. — Men Xo'ja Nasriddinman, arvoh emasman.

— Sen arvohsan, sen iblissan!.. Yo'qol, yo'qol!..

Xo'ja Nasriddin hech narsaga tushunmas, olomon esa qozining harakatlariga qah-qah otishardi.

— Siz, taqsir, — dedi Zamonali qoziga yaqinlashib, — jon huzurini, deb raiyatning ustidan xohlagan hukmingizni o'tkazishga, uning labidagi tabassumni sidirib tashlashga urindingiz! Har joyga yetadigan qo'lingiz bu safar kaltalik qildi, maqsadingizga yetolmadingiz! Adolat g'olib keldi, Xo'ja Nasriddin omon, uning shodon kulgisi Buxoro uzra boz jaranglagay! Niyatingiz, kirdikoringiz, nayrangingiz bilan kulgini yo'qotmoqchi edingiz, afsus, o'zingiz kulgiga qoldingiz! Xo'ja Nasriddinni o'ldirmoqchi bo'ldingiz, nachora, o'zingiz tirik murdaga aylandingiz. Birovga choh qazisang, o'sha chohga o'zing yiqilasan, deganlari haq ekan. Chohdagi echki bor-yo'g'i sizdek riyokorlarga qo'yilgan xo'rak edi. Xo'rak ilinjida kelib, tuzoqqa tushdingiz.

Qozi pochcha, oftob nur sochib turganda ko'lanka o'zini pana-pastqam kovakka uradi, chunki nurga, ziyoga tik qaray olmaydi. Siz bor-yo'g'i ko'lankasiz, Xo'ja Nasriddin esa charaqlagan oftob! Ana shu oftobning yuzini bekitmoqchi bo'ldingiz, borliqni zulmatga chulg'amoqchi edingiz, bari zoye ketdi...

Qozining butun kirdikorlari fosh bo'ldi. «Sandiq voqeasi»ni eshitib, boshi ko'kragiga osilib qoldi. Bir pas shu zaylda xirillab-xirillab o'tirdi-da, so'ng yelkalari silkinib-silkinib ketdi. Hamma uni yig'layapti, deb o'yladi. Biroq, qozi kulardi. Chunki u savdoyi bo'lib qolgandi.

* * *

Ilonning boshi yanchildi, sir ochildi. Ertasi kuni qozikalon Arkka chaqirilib, so'roq qilindi. Uning uyida bo'lib o'tgan gashtak-majlisda qatnashganlar yasoqqa tortildi.

Shahar qozisining o'rni bo'shab qoldi.

— Namozxonto'ra bunday bo'ldi. Endi qozilik ishlarini kim yurgizadi, mullo Xusomiddin? — deya maslahat soldi

qushbegi qarshisida cho'qqi soqolini silab o'tirgan yordamchisidan. — Mo'ljalangiz bormu?

— Bor, — dedi yordamchi, — aytsam, sizga ma'qul tusharmikan?

— Ayting'iz-chi, sizning diding'izga o'turushgan kishi yomon bo'lmas.

— Qozining mulozimi bordur, ismi Zamonali, zehni o'tkir, farosat birla ish ko'radurg'on yigit ko'rundu. So'zlaganda so'zlarida ma'noli, tadbir ishlarida durust.

— Maktab ko'rganmu?

— Madrasani xatm qilg'on, fiqhdin savodi bor, uch yildirki Namozxonto'rada mulozim erdi.

— Unda chaqirung! Imtihon qilurmiz, ta'bimizg'a o'turushsa ishig'a kushoyish tilarmiz, mullo.

Mullo Xusomiddin qushbegiga yordamchi maqomida edi. Fahmu farosati, o'zini tutishi, odob-axloqi bilan qushbegiga manzur kishi edi. Uning aqlli gaplarini, dono maslahatlarini qushbegi jon qulog'i bilan eshitar, xayrixohligini go'zal lutflar ila ma'lum etardi.

— Man, ul yigitni huzuringizga hozir qilish tadorikini ko'ray bo'masam, — dedi mullo Xusomiddin o'rnidan yengilgina qo'zg'alib, qushbegiga ta'zim qilib tashqariga chiqdi va choparni shahar qozixonasiga jo'natdi.

Zamonali choparning orqasidan borib, mullo Xusomiddinga uchrashdi.

— Inim, sizni bir niyat birlan bunda chaqurduk, — dedi mullo Xusomiddin Zamonali bilan picha bo'lgan suhbatdan keyin muddaoga o'tib.

— Niyatingizga yeting, taqsir! — dedi Zamonali odob doirasida ta'zim qilib. — Yaxshi kishilarning niyati zud ijobat bo'lg'ay.

— Inshoolloh! Niyatimiz sizning baxt-saodating'izdan bashorat berib turibdi. Ilhaq etmay, gapning po'skallasi ushbudur, sizni qoziliq maqomig'a loyiq ko'rmoqdamiz, nima deysiz?

Zamonali duduqlanib qoldi.

— Hali xomdur-man-n, taqsir!

— Kamtarinliq qilmang'iz, Zamonali, — dedi mullo Xusomiddin manglayini qashib. — Tadbiring'izni ko'rdum, manga ma'qul.

– Men tadbirni o'zim uchun emas, taqsir, Xo'ja Nasridinning hayoti uchun qo'lladim.

– Bilaman, inim. Qozilarning ishi raiyatni qo'rqutmoq emas, ularning himoyalamoqdur. Siz o'z burching'izni ado etgansiz. Boz bir gap: qushbegi janoblari birlan sizning ustingizdan gaplashib qo'yg'anmiz, qocholmaysiz!

Zamonali «qocholmadi». Ichkaridan chopon kiyib chiqqanida salomxonadagilar uni muborakbod etishdi. U bilan ketma-ket qushbегining oldidan chiqqan mullo Xusomiddin:

– Qoziliq yorlig'i muborak! – deganida, Zamonali hayajonlanib ketdi...

Zamonalining qozilik yorlig'i olganligi haqidagi xabar Safar shohichining choyxonasiga o'zidan oldin yetib bordi.

– Sizni ko'rgan ko'zlarimdan aylanay! – dedi Zamonalini bag'riga bosarkan, uning yelkalarini mehr bilan siladi Xo'ja Nasridin. – Qozilik yorlig'i muborak bo'lsin! Mening omon qolgan jonim endi sizga sadaqa! Buxoro ahli sizdan rozi bo'lgay. Mustafo dehqonning ham peshanasi yarqiragan ekan, xudojonim unga shunday aqliraso kuyovni ato etdi. Qayliq muborak! Endi buyog'i to'y!

TO'Y

Kuzning namgarchilik kunlarida oftob tashlab berdi. Ajib iliqlik tomirlarga oqdi. Iliqlik bilan birga zavqu shavq oqib kirdi yuraklarga. Olamga jar solgudek shodlik indi tillarda. Yer yuzining shamsuqamari Buxoro oftob bilan bo'ylashdi. Ana shunday tarovatli va saxovatli kunlarda Ko'zacha qishlog'ida to'y boshlandi. To'y, bu – yaxshilik, to'y – xursandchilik, to'y – birlik, hamjihatlik!

Avval aytganimizdek, Ko'zacha Vobkandning qayrilma yo'lida, shaharga yetmay, bir necha chaqirim berida, qarasang. Minorai kalonning beli ko'rinib turadigan joyda, bahavo, bog'-rog'lari mo'l, ro'di Mosafdan oqadigan ariq bilan ikkiga ajralgan kattadan kichikroq qishloq. Daraxtlari mo'l, ko'klamda chekkaroqdan qarasangiz, guldastaga o'xshaydi. Oqshomlari rohatijon, kunduzlari jonga darmon. Odamlari dehqonchilik bilan shug'ulanadi, kuzda bog'laridagi

sarxil mevalarni shahar bozorida sotib, ro'zg'or qilishadi. Qishloq o'rtasida chorkunj hovuz, atrofida sambittollar soya tashlab turgan salqin joy. O'sha joyda masjid, masjidga yondosh qassobxona, uning yonginasida Shokir cho'loqning chog'roq-qina sataroshxonasi. Shokir cho'loq belidan yuqorisi ingichkalashib borgan, xalta qorin, ko'sanamo muloyim kishi — havoning avzoyini yaxshi biladi: havo aynisa oyog'i og'riydi, havo ochilsa og'riq taqataq to'xtaydi. Ba'zilar undan:

— Oyoq qalay? — deb ob-havoni so'raydi. U bo'lsa:

— Yomg'ir tashlayman deb turibdi, — deydi cho'loq oyog'ini silab...

Guzardan ozroq o'tilsa choyxona, choyxona orqasida keng yalanglik bor. Xuddi shu yalanglikda vaqti zamonida kulolchilik xumdonlari bo'lgan, deydilar. Shu yerdagi xumdonlarda tayyorlangan idish-tovoq va ko'zachalar pishiqligi bilan nom chiqqan ekan. Arkda ham shu yerda yasalgan buyumlardan foydalanishgan, degan taxmin bor. Xumdonlardan chiqqan ko'zachalarda saratonda ham suv muzdek turarkan. Qishloqning nomi shu joydan kelib chiqqan, deydilar. Choyxonadan qiblagga qarab yurilsa, bir ko'cha chiqadi, ko'chaning ikki tomonidagi loyshuvoq tomli paxsali hovlilar bir-biriga tutashib ketganki, tomga chiqqan echkini tomma-tom quvib yuraberasiz ekan.

Shu ko'chada boloxonasi bor dolonli hovli Tanaboynikiligini bilasiz endi. Mustafo dehqon unga qo'shniligini ham bilasiz. Yuz tillo mojarosi xuddi shu hovlida sodir bo'lgan. Qishloq ahli ittifoq, hamiyatli, to'y-ma'rakalarda bir-biriga jippa yopishib, bitta odamga aylanadi. Ishonmasangiz qarang, qishloq ahlining bari bugun Mustafo dehqonnikida jam — to'ychiga qanot. Xotin-xalajga ichkarida, erkaklarga tashqarida joy qilingan. Katta yog'och chorpoyada mashshoq cholg'usini, karnaychi bilan surnaychi nafasini sozlab, to'yboshining imosiga mahtal, to'yxonani boshlariga ko'tar-gudek shasht bilan o'tirishibdi.

Hademay peshin, tongda Vardonzedan yo'lga chiqqan qudalar hademay kuyovni boshlab keladi. Ko'chaning boshida kuyovning kelishini poylab, suyunchixo'r bolalar shay turishibdi, ko'rinishi bilan to'yxonaga chopishadi.

Kelin bo'lmish Zulfizarning hayajoni bo'lakcha: ichida kuladi, tashida yig'laydi. Ochiq kulsa — uyat: «ersirab yurgan

ekan-da», deyishadi; yig'lamasa ham uyat: «jon deb yurgan ekan-da», deyishadi. Qiz bolaning to'yi kuni kulgani ham, yig'lagani ham xursandchiligidan. Dugonalarining davrasida erka qiz bo'lib o'tiribdi. Jamalak qo'shib o'rilgan qirq kokillari yelkasi bilan bitta, to'pig'ini o'padi. Peshanasida jig'ali zar tillaqosh, bo'ynida zebigardon, egnida yoqasi burmali, ipakli oq matodan tikilgan ko'ylak ustida zardo'zi baxmal nimcha belini xipcha ko'rsatib turibdi. Yuzidagi hayosini bekitgan chetlariga zar qo'shib tikilgan dokafarang ro'moli kelinlik libosiga mayinlik baxsh etgan. Yuragi dukur-dukur uradi – bezovta. Uning bezovtaligini amirkon mahsisining g'ijirlashidan bilsa bo'ladi.

– Kuyovga mana bunday salom qil, – deydi qaqajon dugonasi Zulayho, boshidagi ro'molini xiyol ko'tarib, uch bor egilib ko'rsatarkan, o'zining harakatlaridan qah-qah otib kuladi. – Kuyov ham oydekkinadir? Quchoq'ida eribgina ketsang kerak?

Gap ustiga kirgan kampir momo uni jerkib berdi.

– Ha, afting qurmagur, Zulayho, nega kelinchakning yuzini ochobsan? – Zulayhoning biqinini chimchilab oldi kampir. – O'zing ham kuyovni sog'inganga o'xshaysan. Shu shaddodliging uchun xudoyim senga bir chulchit kuyov bersa edi!

– Bunikiyam tayyor, – gapga qo'shildi boshqa dugona. – Qo'shni qishloqdan.

Kampir uni ham uzib oldi:

– Ha, bo'yginang uzilmagur, hamma baloni bilasanlarga? Undan ko'ra, o'ynab ber, bizayam tomosha qilaylik.

– O'yinimni ko'rmaganmisiz, momo? Qizingiz Norgulning qiz majlisini qizdirganim esingizdan chiqdimi darrov?

– Ko'rganim uchun aytobmanda, Barno qizim, – dedi kampir. – Zulfizarning to'yida ham o'yna, deyopman-da.

Qizlar ham shunga ilhaq turishgan ekanmi, qarsak boshlandi. Barno o'rtada chir aylanib, yo'rg'alab ketdi. Zulayho «Yor-yor»ni boshlaganda, xotin-xalaj borki, asalaridek shu xona eshigiga yopirildi...

Biz qizlarning o'yin-kulgisiga xalaqit bermay, ularni ichkarida qoldirib tashqariga chiqaylik.

Chop-chopning kattasi tashqarida, mehmon degani kelibyotibdi. Mustafu dehqon ostonada ularni samimiy ehtirom ila «qulluq, qulluq» deya kutib olmoqda, har zamon-har

zamonda xizmat qilib yurgan yigitchalarga «quyuq-suyuqqa qaranglar!» deb tanbeh beradi. Yigitchalar esa «xo'p bo'ladi», deya dasturxon yangilab, choyni oqlab, mehmonlardan «xizmat» so'rashadi.

To'yboshi qishloq choyxonachisi Farmonni imlab yoniga chaqirdi:

– Shahardan ham mehmonlar bo'ladi, ularni qayoqqa olamiz? Ularga dasturxon hozirlab qo'yilganmi o'zi? – deb so'radi.

– Necha kishi keladi?

– To'rt tovoqli kishi chiqsa kerak.

– To'rt tovoqli bo'lsa, mashshoqlar o'tingan katga olsak ham bo'ladi. Qudalarga esa dasturxon tayyor! – degan Farmon choyxonachining ko'zi egnida abrishim to'n, boshida hoji do'ppili Tanaboyga tushdi-yu, to'ychining biqiniga turtidi. – Boy otaga qarang!

Mustafo Tanaboy bilan qo'l olishib, uni davraga o'zi boshlab borib, joy ko'rsatdi.

Boy ota avvalgi Tanaboy emas, o'zgargan. Albatta, yaxshi tomonga. Hozir hamma hurmat qiladi uni. Qishloqdagilarga qayishadi, dehqonning holiga qaraydi, zug'um qilmaydi. Suvni ham insof bilan tarqatadi. Boshida uyalib yurardi, keyin-keyin Xo'ja Nasriddin bilan o'rtalaridagi hangomani o'zi aytib, odamlarni kuldiradigan bo'ldi: «Xo'ja Nasriddinga rahmat, ko'zimni ochdi. Bo'lmasa, oxiratimni kuydirar ekanman», debdi kingadir.

– Xo'ja ham kelsalar kerak? – deb so'radi Tanaboy to'yboshidan.

– U kishisiz to'y o'tadimi? – dedi Mustafo dehqon...

Endi quyuq-suyuq deganday, o'choqboshiga ham bir mo'ralab, qozonga ko'z tashlamasak, «bizning xizmatimiz xizmat emasmi», deb oshpazlar xafa bo'ladi.

Ikkita yero'choqda ikkita mis qozon: birida sho'rva biqillasa, birida oshning zirvagi. Taomning xushbo'y hidi allaqachon mehmonlarning dimog'iga borib urilgan. Goh mehmonlarga, goh obi-ovqatga qarab yurgan Farmon choyxonachining qo'li-qo'liga tegmaydi.

– Zulfizar qizimday, Zamonali o'g'limday, shularga xizmat qilmasam, kimga xizmat qilaman? – deydi u G'ulom

oshpazga gap ma'qullatib. Oshpaz «ha» deb ko'zini qozondan uzmaydi...

Ko'cha boshidagi poyloqchilarga jon kirdi. Kimo'zarga yugurishib qolishdi-ku. Ularning «kuyov keldi, kuyov keldi», degan qiyqirig'ini eshitgan to'y egalari tipirchilab qolishdi.

Erta azonda yo'lga chiqqan qudalar ikki aravada – birida olti chog'li xotin-xalaj, birida yettita erkak, yana ot mingan kuyov bilan kuyovjo'ralar yetib kelishdi. Tezda gulxan yoqilib, insu jinslar daf bo'lsin, deb kuyovni olov atrofidan aylantirishdi. Egnida uzun zar to'n, oyog'ida uchi qayrilma amirkon etik, oq sallasiga jig'a qo'ndirgan kuyovni ichkariga olishdi:

Ostonadagi poyandozga qadam bosgan kuyovning yuziga Gulsum opa ko'zgu tutib:

– Ko'rganlaring yorug' kun bo'lsin! – dedi. Qizlarga tegishib yurgan momo tovoqda un, unga sanchilgan qo'sh shamni yoqib:

– Omborlaring unga, uylaring nurga to'lsin! – dedi. Bir juvon kuyovning orqasiga o'tib, choponining qatidan igna-pni o'tkazib:

– Baxtlaringga tugun tushmasin! – dedi. Uch-to'rt xotin qo'llaridagi parvardani sochqi qilib:

– Turmushinglar shirin bo'lsin! – deya duo qilishdi. Mustafo dehqonning o'zi bir hovuch mayda chaqani kuyovning ustidan sochib:

– Davlatlaring ziyoda, o'zlaring uvali-juvali bo'linglar! – deb yuziga fотиha tortdi. Shundan keyin kuyov, kuyovjo'ralar alohida uyga, quda tomondagilar maxsus hozirlangan joylarga olinib, obi-ovqat tortilay deganda, otu arava qilib Xo'ja Nasriddin, Safar shohichi, usta Mansur, Eshim hamda boz uch-to'rt jo'ralar o'zlaricha doiradumba, to'yona qilib kelishganda, to'rt ko'z tugal bo'ldi.

To'y degani aslida bolalarniki, deyishadi. Hidini olishsa, ertalabdan to'yxonaga tanda qo'yib olishadi. Ularni davraga qo'yishmaydi, oyoq ostida o'ralashib yurishadi. Esini tanib olganlari qo'shni tomlarga chiqib, bo'g'ot labida oyoqlarini osiltirib davrani tomosha qiladi, ba'zilar pisib olib, kimning qanday ovqat yeyishini kuzatadi yoki bir-biriga ko'rsatib – masxara qilishadi.

– Qara, Bosim boboning og'zida bittayam tishi yo'q, non kavshasa, burni iyagini o'padi! – deydi biravi cholning harakatini takrorlab ko'rsatarkan, hirlinglab kuladi.

– Poyon tog'a-chi? Chalpilatib yerkan...

Bir xillari bobosimi, bibisimi o'choqboshidan qo'lga tutqazgan so'ngaknimi, holvanimi yoki bir hovuch-yarim hovuch mayiz, turshakni mijib, maqtanadi, birovi oshpazdan undirgan oshini hovli yuzida sherigi bilan talashib yeydi.

– Talashmasdan yesalaring-chi, daydilar! – deydi kattalardan biri bolalarga tanbeh berib. – Ha, tushmagurlar-a, yesalaring yana o'zim kosalaringga suzdirib beraman. Shu to'y senlarniki, shoshmay yenglar.

Bir ayol bag'rida yosh bolasi, kattarog'ini bolalarga qo'sholmay xunob:

– Bor, bacham, jo'ralaring bilan o'yna, – deydi bolasiga yalinib, – xotinlar o'rtasida nima qilasan? Xotinlar «bu qizbola ekan» deb uyot qiladi.

– Ravshanning bibisi qozondan suyak olib berdi, siz ham menga suyak olib berasiz, keyin jo'ralarim bilan o'ynayman, – bola onasiga shunday shart qo'yadi.

– Voy, mangina o'lay, xotin boshim bilan oshpazdan nima deb so'rayman? Bachamga suyak beringlar, deymanni? Oshpaz «bu bachcha kuchuk ekan-da» demaydimi? San borib o'yna, o'sha suyakni uydan olib beraman o'zim, yana kissangni to'ldirib mayiz bilan turshak beraman. Xo'p deya qol. – Bola onasining etagiga yopishib yana g'inshiydi. Endi yosh onaning jahli chiqadi. – Shunoqa qilabersang, uyga ketamiz! To'ydan quruq qolasan. Uyga ketamizmi?

– Yo'q, ketmaymiz, – deydi bola yerga o'tirib olib. Ichkaridan momo chiqadi.

– Nima deyoпти bachayiz, kelin?

– Xotinlardi oldiga kiraman, deyoпти, – yosh ona uyalibgina javob beradi. – Jo'ralaring bilan o'yna desam, oyoq tirayoptida, so'qim.

– So'kma bachchani, kelin! – deydi momo bolaning yonini olib. – Olib kir ichkariga, kelinni tomosha qilsin!

Ona niloj bolasini yetaklab ichkariga kiradi. Biz ham bola nigohi bilan qizlar majlisiga nazar tashlaymiz. Qizlarning

shaddodi Zulayho balo qiz, qo'lida childirma, majlisni qizdiryapti:

Shoyi ko'ylak yengiga
Tut qoqaylik, yor-yor,
Kelin-kuyov ko'ngliga
O't yoqaylik, yor-yor.

– Ha, o'lma, Zulayho! – Xotinlar uni olqishlaydi.

Taxta-taxta ko'prik,
Taxtang bo'lsin, yor-yor,
Payg'ambarning qizidek
Baxting bo'lsin, yor-yor.

Zulfizar yig'lab yuboradi.

– Voy, o'lay, Zulfizar, nega yig'laysan? – deb so'raydi uning pinjiga kirib olgan Ra'no. – O'ynab-kulsangchi, ertaga xayoling kuyovto'ra bilan bo'lib, o'ynab-kulishga vaqting bo'larmikan?.. Zulayho, buningga qara, yig'layopti.

Zulayho kelinning yig'isiga parvo qilmaydi, kuylayberadi:

Tokchadagi qaychisi
Zang bosibdi, yor-yor,
Yangi tushgan kelinni
G'am bosibdi, yor-yor.

– Men yig'laganim yo'q, – deydi Zulfizar iddao bilan boshini xiyol ko'tarib.

– Yig'lamasang, yig'iga o'xshatib kulayotirmisan? – deb so'raydi Barno.

– Uyalayotirman.

– Uyolma, Zulfi, hammayam senikidek kuyav topsinchi! – deydi eshikdan kirgan momo. – Ko'rdim, qaddiqomati kelishgan, xushro'ygina kuyav ekan. O'zimni tekkim keldi... Qani, endi qovog'ingni ochib o'tir, dugonalarining uyot qilib ketadi.

Qat-qat ko'rpa ustida,
Piyolaman, yor-yor.
Yorga salom bergani,
Uyolaman, yor-yor.

Zulfizar kuladi, boshqalar unga qo'shilishadi.

Tashqarida dutor nola qiladir, g'ijjak jo'r bo'ladir. Hofizning shirali ovozi ichkarigada eshitiladir. Davradagilar hofizning xonishiga «ha, do'st», «o'lma», «jonidan» qabilida olqish yog'diradir.

Bir-ikki ashuladan keyin suyuq, orqasidan quyuq tortildi. Shu kuni katta-kichik, bola-baqraning kuni tug'di: to'y oshi — to'yin osh, deb talashib-tortishib oshxo'rlik qilishdi. Dasturxon obod: quyuq-suyuqdan tashqari holva, nisholda, parvarda, hovuch-hovuch sochilgan jiyda-mayizlar mehmonlar izzatiga muntazir edi. O'yin-kulgining avji yetti qishloqqa taralardi.

Shokir sartarosh to'yga kechlab keldi. Terlik oq ko'ylagi ustidan guppi chopon, har qadam bosganda cho'loq oyog'iga qo'lini tirab, chayqalib-chayqalib kelarkan, xizmatchilar suyab, davraga olishdi uni.

— Tabibdan kelyapman, — dedi so'ragan bo'lmasa-da, biqinidagi kishiga gap uqtirib. — Mustafoning to'yi yodimda ham yo'q. Doyra-dumbani eshitib esimga tushdi — kelaverdim.

— Boplabsiz, qani, dasturxonga qarang! — dedi yonidagi kishi. — Havo ozgina salqin, og'riq bergan-da.

— Nimasini aytasan, namgarchilik boshlandi, oyog'dan qolaman-da, — nolidi Shokir ota. — Bir sindi-yu, qaytib odam bo'lmadi-da bu ayoq. Shikastaband ham odam qilolmadi.

— Boshqasiga ko'rsatmagansiz-da? — gapga qo'shildi boshqa yonboshidagi kishi.

— Ko'rmagani qolmagan, — oyog'ini silab dedi Shokir ota. — Poydasi bo'lmadi. Hozirgi tabiblar faqat aqcha payida: qassob kim-u, tabib kim?

— To'g'ri aytasiz, Shokir ota, aqchangizni oladi, qon chiqarish kerak, deb tovug'u qo'yingizni, oxirida joningizni oladi — foydasini ko'rmaysiz. Qassobdan farqi qolmagan bularni.

Xo'ja Nasriddin bularga orqa qilib o'tirgan edi, tilini tiyolmadi:

– Bitta farqi bor, – dedi xiyol engashib, – qassob molni soʻyib, keyin terisini shiladi. Tabib-chi? Avval terini shilib, ana undan keyin soʻyadi. Farqi ana shunda!

Bu gap qulogʻiga yetib borganlar ogʻzini pattayi kovushdek ochib kulishdi.

Ichkariga moʻralaydigan boʻlsak, yor-yor tinib, mahr masalasini kuyov vakillari bilan kelishib olgan domla Halim kichkina daricha tirqishidan moʻralab, – ichkarida paranjida Zulfizar, yonida yangasi oʻltiribdi, – iyjob-qabul soʻrab turibdir:

– Zulfizar Mustaf o qizi Zamonali Baraka oʻgʻlini oʻzingizga tanmahramlikka qabul qilasizmu?

Ichkaridan javob boʻlmadi. Domla soʻrogʻini qaytaladi, boz javob yoʻq. Zulfizar birinchi soʻroqdayoq «qabul qildim» degan edi, lekin ovoz chiqarib aytishga yangasining «darrov javob berma, oʻlib turgan ekan, deb oʻylashadi», degan tanbehi uni choʻchitib turibdi. Domla uchinchi bor soʻramakka picha hayallab turdi. Zulfizar tipirchiladi: «Endi soʻramaydimi?» pichirlab soʻradi yangasidan. «Qoʻrqma, soʻraydi, – dedi yanga uni chimchilab. – Soʻramaydi deb qoʻrqdingmi?»

– Zulfizar Mustaf o qizi...

Domla «qabul qilasizmu?» deguncha fursat oʻtmay, ichkaridan:

– Qabul qildim, – degan javob boʻldi.

– Borakallo! – dedi domla va nikoh xutbasini oʻqib, ketidan kelin bilan kuyov haqiga duo qildi. Qolganlar domlanning duosiga «omin» deb qoʻshilishdi.

Kelin bilan kuyov chimildiqqa olindi. Xuddi shu sahnada xotin-xalajning hushyorligi oshdi. «Oʻzim tekkim keldi» degan momoning kuyovga bergan taʼrifi quloqlariga oʻtirishib qolgan qizlar kuyovning jamolini koʻrmoq niyatida bir-biriga engashganicha pichirlashishga tushib ketishdi:

– Istarasi issiqqina ekan!

– Zulfizar balo ekan!

– Qomati ham kelishgan, binoyidekkina!

– Momoning «tekkim keldi» deganicha bor ekan!..

Kelin-kuyov chimildiqqa kirgach, xesh-aqrabolar shirirlig u pishiriq, qand-qurs, gulobu qiyomlarni tortishdi. Qoʻllariga chaqaloq tutqazib, «uvali-juvali boʻlinglar», deb duoi-

fotihalar qilishdi. Kuyov chimildiqqa kirgan turlik shirinligu pishiriqlardan belbog'ida olib chiqib, «navkar»lariga ulashdi.

To'y bazmi nihoyasida mehmon hamda mezboblarni hayratga solib, Xo'ja Nasriddin bir ish qildi. Tanaboyning oldiga bir hamyon qo'ydi:

– Boy ota, qarzingizni oling! – dedi jilmayib.

– Qarz? – hayronlik bilan ko'zini katta ochdi Tanaboy. – Qaydoqchigin qarz, Xo'ja?

– Menga yuz tillo berganingiz esingizdami?

– Qachon, qayerda?

– O'z otingizni o'zingizga sotgan paytda.

Tanaboy hamyonni o'zidan chetlashtirdi:

– U qarz emas edi, mening xudbinligim edi. U tillolaming bahridan kechganman, qaytarib olmasman!

– Oling, boy ota, – Xo'ja Nasriddin hamyonni yana boy tomon surdi. – O'sha yuz tillo qanchalar xayrliq ishlarni amalga oshirdi. Endi bu tillolar sizga halol bo'ldi.

– Olmasman, – qat'iy javobini aytdi Tanaboy. Boshqalar ham «oling, oling», deb qistovga olishgach, boy hamyonni baland ko'tarib: – E, xaloyiq, bu tillolar sizlarniki, – dedi. – Buni qishlog'imiz kori-xayriga sarflaymiz, rozimisizlar?

– Umringiz ziyoda bo'lsin! – deya o'z roziliklarini bildirishdi odamlar qo'llarini duoga ochib.

Mustafo dehqon Xo'ja Nasriddin bilan Tanaboyga to'n yopdi.

– To'ylar muborak, kuyov o'g'il muborak! – Mustafo dehqonni qutladi Xo'ja Nasriddin va childirmani sho'x chalib, bir qo'shiq boshladi:

Yorim ketaman deydi, ketkazgali qo'ymayman,

Yo'llariga chim bosib-yo, o'tkazgali qo'ymayman...

Bu qo'shiqni o'shanda hamma olqishlagan, kuyovjo'ralar o'rtada o'ynashgan, kuyovni ham tortishgan edi. Qo'shiqning avji olamni tutgandi. Daraxtdagi barglar, shoxlarga qo'ngan qushchalar chirqillab jo'r bo'lgandi. Qo'shiqda Xo'ja Nasriddin tabassumining tafti bor edi. Bu o'lmas qo'shiq asrlar osha bizning kunlarimizgacha yetib keldi, keyingi avlodlarga ham yetib borgay!

XOTIMA

Oradan bir yil o'tib, Buxoroning adolatli va begunoh xoni Amir Shohmurod ibn Doniyolbiy vafot etdi. Uning xayrli ishlarini davom ettirish uchun taxtga xonning o'g'li Haydar o'tirdi. Amir Haydar davrida Buxoroda katta g'alayonlar ro'y berdi. Hukmdorlar almashdi, ular o'rtasida tinimsiz urushlar bo'lib o'tdi. Bu urush-janjallar albatta raiyatning gardaniga yangi-yangi soliqlarni ilib, ularning tinka-madorini quritdi. Yurtda o'zibo'larchilik, boshboshdoqlik, parokandalik boshlandi. O'g'riyu yo'lto'sarlarning urug'i ko'paydi, ular to'da-to'da bo'lib yo'l to'sar, karvonlardagi musofir va savdogarlarga zahmat yetkazar edilar. Xo'ja Nasriddinning joniga qasd qilingan kechadan buyon uzlatga chekingan Parpi chapani bir necha vaqt Buxoro chekkalarida yashirib, oxiri Buxoro va Xorazm o'rtasidagi sahroda Abdul Abbas degan qo'rboshining hukmiga o'zini topshirdi. Ular talay karvonlarning sho'rini quritib, ko'plab savdogarlarning, begunoh kishilarning joniga zomin bo'ldilar. Bu yo'lto'sarlarni daf etish uchun Buxoro tarafdan Amir Haydar, Xorazm tarafdan Xiva hukmdori Avaz Muhammad inoq lashkar yuborib, murodlari hosil bo'lmadi.

Yo'lto'sarlar bora-bora hadlaridan oshdilar. Oxiri Amir Haydar bir tadbir tuzib, o'sha tomonga karvon yubordi. Karvonda qimmatbaho mollar bilan birga mo'l-ko'l bo'rikalla qovunlar bo'lib, ularga odamni hushdan ketkazuvchi zahar bilan ishlov berilgan edi. Xon karvon qo'riqchilariga:

— Yo'lto'sarlar hujumi xavfi boshlanishi bilan karvonni tashlab qochingiz! — deb tayinladi. — Ular karvonni talasunlar. Bilasizlar, jaziramada sahroda qovun tashnalikni qondiruvchi ne'mat sanalgay, yo'lto'sarlar ul qovunlardan taloshub yeyurlar va bir necha vaqt hushdan ketiyurlar. Sizlar biroz fursat o'tkazub karvon turgan manzilg'a qayting'iz, hushidan ketg'onlarni bandi etib, bunda keltiringlar!..

Karvon yo'lga chiqdi, mo'ljallangan manzilga ham yetdi. Uzoqdan yo'lto'sarlarning hayqirig'i eshitildi. Karvondagilar karvonni tashlab qumlar ichiga qarab qochdilar. Behisob boyligni ko'rib, ustiga talofatsiz qo'lga kiritilganidan boshlari ko'kka yetgan qaroqchilar halqumlarini ho'llamoq niyatida bir necha qovunni so'yib yedilar. Yedilar-u, birin-ketin og'izlarini katta-katta ochib hamyoza tortdilar, oncha vaqt o'tmay toshdek qotdilar. Shu asnoda «qochoqlar» izlariga qaytdilar, bul manzarani ko'rdilar va hushsiz o'g'rilarning qo'l-oyog'ini chandib Buxoroga olib kelib, yasoqqa topshirdilar.

Bandilar o'zlariga kelib, mirg'azablar oyoqiga bosh qo'yib tavba-tazarrular qildilar, afsus, shafqat bo'lmadi. Hammalari ibrat tariqasida dorga tortildilar. Dorga tortilganlar qatorida Parpi chapanining borligini Zamonali o'z ko'zi bilan ko'ribdi.

Yana bir safar bozorda aylanib, Badal kalla bilan Shodmon g'ilayga ro'baro' kelgan Zamonali:

– Yana o'g'rilikmu? – deb so'radi ulardan.

– Yo'q, taqsir, – deyishdi har ikkisi baravariga, – halol mehnat bilan bola-chaqa boqayapmiz. Sherikchilikda dehqonchilik qilmoqdamiz. Halol risqning mazasi shirin va beminnat bo'larkan. Yetishtirgan hosilimizni bozorga olib tushgandik.

– Unda ishlaringga kushoyish bersun!

– Rahmat, taqsir!.. Bir nima so'rasak maylimi?

– So'rangiz, – dedi Zamonali.

– Xo'ja Nasriddin omonmilar?

Zamonali orziqib ketdi:

– Omon, omon.

– Bizning salomimizni yetkazsangiz.

– Yetkazaman, – dedi Zamonali, bu so'zni negadir shoshib aytdi va tezda uzoqlashdi. Sabab – olti oydirki qadrdon do'stini ko'rgani yo'q. Xo'ja Nasriddin olti oy burun Buxorodan noma'lum tomonlarga bosh olib ketgan. Safar shohichi ham shuncha vaqtdan beri dom-daraksiz. Mish-mishlarga qaraganda, u Xo'ja Nasriddin bilan birga shahar-qishloqlarni aylanib yurganmish...

Zulfizar o'g'il tug'di, Zamonali unga Nasriddin deb ism berdi. Chaqaloqning jussasi bo'liq, peshanasi keng, qiqir-qiqir kuladir. Uning kulgisida ne karomat bor, nasib etsa, ko'urmiz.